

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

VOL. 9

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS PÜSPÖKEI (1804–1918)

Intézménytörténeti és életrajzi lexikon
V.

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA – TUSOR PÉTER
VÉGHSEŐ TAMÁS – RUPERT KLIEBER

BUDAPEST

2026

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 9

THE DIOCESES AND BISHOPS
OF HUNGARY (1804–1918)

INSTITUTIONAL AND BIOGRAPHICAL ENCYCLOPAEDIA

V.

Edited by

ZSÓFIA SZIRTES, PÉTER TUSOR
TAMÁS VÉGHSEŐ, RUPERT KLIEBER

with contributions from OLIVÉR KÓHALMI

BUDAPEST

2026

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 9

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS PÜSPÖKEI (1804–1918)
INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI ÉS ÉLETRAJZI LEXIKON
V.

Szerkesztette
SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER
VÉGHSEŐ TAMÁS, RUPERT KLIEBER

munkatárs: KÓHALMI OLIVÉR

BUDAPEST
2026

*Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: C o l l e c t a n e a S t u d i o r u m e t T e x t u m*

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (HUN-REN PPKE-PTE)
és a Moravcsik Gyula Intézet / Collegium Professorum Hungarorum (MCA)

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A kötet megjelenését a PPKE BTK támogatta.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors, 2026*

ISSN 2064-8375

ISBN 978 963 556 666 2

ISBN ebook 978 963 556 667 9

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője

Tördelőszerkesztő: Lipót Éva

Olvasószerkesztő: Varsa Márton

Index: Sági György, Cziráki Csongor,

Hőgye Attila, Kőhalmi Olivér

Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

V.
GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉK
DIOCESES GRAECI RITUS CATHOLICORUM

TARTALOM

<i>Előszó</i>	II
V-1. Munkácsi görögkatolikus egyházmegye	
<i>Diocesis Munkaciensis Graeci Ritus Catholicorum</i>	15
V-1-0. A munkácsi görögkatolikus egyházmegye 1804–1918 között	15
V-1-1. BACSINSZKY ANDRÁS, 1773–1809	34
V-1-2. PÓCSI ELEK, 1818–1831	41
V-1-3. POPOVICS VAZUL, 1838–1864	44
V-1-4. PANKOVICS ISTVÁN, 1867–1874	49
V-1-5. KOVÁCS JÁNOS, 1875–1891	53
V-1-6. FIRCZÁK GYULA, 1892–1912	56
V-1-7. PAPP ANTAL, 1912–1924	60
V-2. Eperjesi görögkatolikus egyházmegye	
<i>Diocesis Eperjesiensis Graeci Ritus Catholicorum</i>	67
V-2-0. Az eperjesi görögkatolikus egyházmegye 1818–1918 között	67
V-2-1. TARKOVICS GERGELY, 1821–1841	74
V-2-2. GAGANECZ JÓZSEF, 1843–1875	78
V-2-3. TÓTH MIKLÓS, 1876–1882	82
V-2-4. VÁLYI JÁNOS, 1883–1911	85
V-2-5. NOVÁK ISTVÁN, 1914–1919	89
V-3. Hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye	
<i>Diocesis Hajdúdorogensis Graeci Ritus Catholicorum</i>	93
V-3-0. A hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye 1912–1918 között	93
V-3-1. MIKLÓSY ISTVÁN, 1913–1937	98

V-4. Fogarasi görögkatolikus egyházmegye / Gyulafehérvár-fogarasi görögkatolikus főegyházmegye <i>Dioecesis Fogarasiensis / Archidioecesis Albae Iuliensis et Fogarasiensis</i> <i>Graeci Ritus Catholicorum</i>	103
V-4-0. A fogarasi görögkatolikus egyházmegye / gyulafehérvár-fogarasi görögkatolikus főegyházmegye 1804–1918 között	103
V-4-1. BAB JÁNOS, 1784–1830	108
V-4-2. LEMÉNYI JÁNOS, 1833–1850	112
V-4-3. SZTERKA-SULUTIU SÁNDOR, 1851–1855, 1855–1867	117
V-4-4. VÁNCSA JÁNOS, 1869–1892	122
V-4-5. MIHÁLYI VIKTOR, 1895–1918	128
 V-5. Nagyváradi görögkatolikus egyházmegye <i>Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci Ritus Catholicorum</i>	133
V-5-0. A nagyváradi görögkatolikus egyházmegye 1804–1918 között	133
V-5-1. DARABANTH IGNÁC, 1790–1805	137
V-5-2. VULKÁN SÁMUEL, 1807–1839	140
V-5-3. ERDÉLYI VAZUL, 1843–1862	143
V-5-4. PAPP-SZILÁGYI JÓZSEF, 1863–1873	147
V-5-5. OLTEAN JÁNOS, 1874–1877	150
V-5-6. PÁVEL MIHÁLY, 1879–1902	151
V-5-7. RADU DEMETER, 1903–1920	154
 V-6. Szamosújvári görögkatolikus egyházmegye <i>Dioecesis Szamosujváriensis Graeci Ritus Catholicorum</i>	159
V-6-0. A szamosújvári görögkatolikus egyházmegye 1850–1918 között	159
V-6-1. ALEXI JÁNOS, 1856–1863	161
V-6-2. VÁNCSA JÁNOS, 1866–1868 (<i>lásd</i> V-4-4)	164
V-6-3. PÁVEL MIHÁLY, 1873–1879 (<i>lásd</i> V-5-6)	165
V-6-4. SZABÓ JÁNOS, 1879–1911	165
V-6-5. HOSSZÚ VAZUL, 1912–1916	168
V-6-6. HOSSZÚ GYULA, 1917–1970	171

V-7. Lugosi görögkatolikus egyházmegye	
<i>Diocesis Lugosiensis Graeci Ritus Catholicorum.</i>	177
V-7-0. A lugosi görögkatolikus egyházmegye 1850–1918 között	177
V-7-1. DOBRA SÁNDOR, 1856–1870	179
V-7-2. OLTEAN JÁNOS, 1871–1875 (<i>lásd</i> V-5-5)	182
V-7-3. MIHÁLYI VIKTOR, 1875–1895 (<i>lásd</i> V-4-5)	183
V-7-4. RADU DEMETER, 1897–1903 (<i>lásd</i> V-5-7)	183
V-7-5. HOSSZÚ VAZUL, 1903–1912 (<i>lásd</i> V-6-5)	183
V-7-6. FRENȚIU VALÉR-TRAJÁN, 1913–1922	183
 Rövidítések	 189
Szerzők és munkatársak.	199
Index (<i>összeállította: Sági György, Cziráki Csongor, Kőbalmi Olivér, Hőgye Attila</i>)	
Személy- és helynevek mutatója	201
Magyarország püspökei 1804–1918. Konkordancia (I–V.)	
(<i>összeállította: Kőbalmi Olivér</i>)	211
A) Betűrendes jegyzék	211
B) Életkor szerinti jegyzék	213
C) Első hivatalba lépés szerinti jegyzék	216
<i>Képarchívum III</i> (<i>összeállította: Véghseő Tamás, Tusor Péter</i>)	221

ELŐSZÓ

ERWIN GATZ, 1975–2010 között a vatikáni *Collegio Teutonico del Campo Santo* rektora, 1983-ban mutatta be a *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder von 1785/1803 bis 1945*¹ című életrajzi lexikonát. A mű az összes megyés-, és címzetes püspököt, valamint a katolikus egyházmegyék ideiglenes ordináriusait tartalmazza az adott időszakból. A kiadványt háromkötetes lexikonsorozat követte 1990-ben, 1996-ban és 2001-ben, mely *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches*² címmel az 1198 és 1803 közötti időszakra terjed ki. Az első lexikont 2002-ben kiegészítette a német nyelvű országokban 1945-től 2001-ig működő püspökökről szóló kötettel. Mind az öt kötet azonnal alapvető kézikönyvvé vált.³

E vállalkozást folytatta és terjesztette ki a Habsburg-monarchiára – 2011. évi elhunytáig ERWIN GATZ közreműködésével – az általa szervezett projekt keretében RUPERT KLIEBER. A Bécsi Egyetemről koordinált kutatói közösség magja a 2000-es évek elején a vatikáni levéltárban különféle ösztöndíjakkal kutató történészekből állt össze. A projekt távlatos célja a Habsburg Birodalom, 1867-től Osztrák–Magyar Monarchia mintegy ötven római katolikus egyházmegyéje és tizenöt görögkatolikus eparchiája lexikonának elkészítése az 1804–1918 közötti időszakból.

A GATZ-féle püspöklexikonok mellett újabb referenciaműként szolgált a művelődés- és társadalomtörténeti szempontokat előtérbe helyező *Dictionnaire*

---

¹ „A német nyelvű országok püspökei 1785/1803-tól 1945-ig”.

² „A Szent Római Birodalom püspökei”.

³ ERWIN GATZ, *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder. Ein biographisches Lexikon, Band I: 1785/1803 bis 1945*, Berlin 1983, ill. *Band II: 1945 bis 2001*, Berlin 2002; Uő, *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches. Ein biographisches Lexikon, Band I (unter Mitwirkung von Clemens Brodtkorb): 1198 bis 1448*, Berlin 2001; *Band II (unter Mitwirkung von Clemens Brodtkorb): 1448 bis 1648*, Berlin 1996; *Band III (unter Mitwirkung von Stephan M. Janker): 1648 bis 1803*, Berlin 1990.

des Évêques de France au XX Siècle című nagyszabású lexikon, melyet DOMINIQUE-MARIE DAUZET és FRÉDÉRIC LE MOIGNE szerkesztett.⁴

Elsőként a Magyar Királyság római katolikus egyházmegyéinek 1804–1918 közötti anyaga készült el hathatós közreműködésünkkel. A Berlinben 2020-ban napvilágot látott német nyelvű kötet módszertani újdonsága a német és francia előzményekhez képest, hogy nem alfabetikus sorrendben, hanem egyháztartományok, és azokon belül egyházmegyéek szerint tartalmazza az életrajzokat, történeti bevezetőkkel ellátva. E fontos és a jövőben követendő módszertani újításnak köszönhetően az egyházi karrierívek saját hivatalviselési kontextusaikban tárulnak fel, és az életrajzi lexikon határozott intézménytörténeti karakterrel gazdagodott.⁵

A *Die Bischöfe der Donaumonarchie zwischen 1804 und 1918*, vagyis „*A dunai monarchia püspökei 1804 és 1918 között*” című kötet magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változata 2025-ben jelent meg Budapesten. A „*Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon I–IV*”⁶ az esztergomi egyháztartomány (I.), a kalocsa-bácsi egyháztartomány (II.), az egri egyháztartomány (III.), valamint az exempt pannonhalmi területi apátság leírásait és életrajzeit tartalmazza. Jelen munka ezen lexikon V. fejezeteként, de már külön kötetben az Erdéllyel együtt értelmezett Magyarország görögkatolikus egyházszervezetének ismertetését és főpásztorainak életrajzi szócikkeit közli.⁷

Az alábbiakban összesen hét egyházmegye leírása és 31 püspökéletrajz olvasható. Az egyházmegyéek bevezetői esetében – a római katolikus egyház-

⁴ „*A 20. századi francia püspökök lexikona*” (Paris 2010).

⁵ A neves és patinás („*Ein Forum für die Wissenschaft sei 1798*”) Duncker & Humblot által kiadott kötet: *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR, Berlin 2020 (XVIII + 661 p.). Open Access: https://institutumfraknoi.hu/kiadvany/%09gukfoldi/die_bischofe_der_donau-monarchie_1804_bis_1918_ein_amtsbiographisches_lexikon.

⁶ SZIRTES ZSÓFIA–TUSOR PÉTER–RUPERT KLIEBER (szerk.), *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon I–IV* (Collectanea Studiorum et Textuum I/7), Budapest 2025 (XXVIII + 832 p + [90] kommentált képmelléklet).

⁷ Az alábbiakban megjelenő magyar szócikkek a jövőben részét fogják képezni a német nyelvű kiadás IV. kötetének, mely a „Habsburg-monarchiában élő ruszinok és ukránok, románok és szerbek fontos keleti egyházi hagyományainak lesz szentelve, s a bizánci és örmény rítusú metropolíák és eparchiák görögkatolikus, illetve ortodox püspökeit fogja bemutatni Lemberggtől az erdélyi Gyulafehérváron át a déli Karlócáig és Szarajevóig”.

megyéktől eltérően – a szakirodalmi és forrásviszonyok nem tették lehetővé összehasonlító statisztikai táblázatok és elemzések készítését. A munkácsi egyházmegye bevezetője, és vele az uniós törekvések hosszabb ismertetése egyúttal általános történeti áttekintésként szolgál.⁸ Miként az előző kötetből hiányzik Zágráb és 1853-ban felállított egyháztartományának szuffragáneos püspökségei, ugyanúgy mellőzés sorsára jutott itt a kőrösi görögkatolikus egyházmegye, noha szerepeltetése történetileg szintén indokolt lenne. A horvátországi egyházmegyék anyagának megírása a horvát történetírása feladata a bécsi központú projekten belül. Amikor és amennyiben elkészül, reménybeli magyar fordítása és megjelentetése e sorozat VI. fejezeteként teszi majd teljessé a hosszú 19. századbeli Magyar Királyság latin és görög szertartású római katolikus epizkopológiáját. Az I–V. fejezet püspökeinek összesített alfabetikus, illetve kronologikus listáit mindazonáltal már e kötethez mellékeljük.

Jelen munka megjelenését sajnos már nem érthette meg GHEORGHE GORUN (1949–2022), magyaros nevén Gorun Kovács György, a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem professzora. Közreműködése kulcsfontosságú volt az erdélyi és partiumi részek megírásában. Az egykori közös hazát építő görög szertartású főpapok mellett az ő emlékének ajánljuk munkánkat.

Végül köszönetünket fejezzük ki munkatársainknak, RUPERT KLIEBERnek, a Bécsi Egyetem időközben nyugállományba vonult professzorának a kitartó és hathatós együttműködésért, valamint VÉGHSEŐ TAMÁSNak, akinek szerzői és szerkesztői részvétele nélkül aligha koronázta volna siker fáradozásainkat.

TUSOR PÉTER–SZIRTES ZSÓFIA

---

⁸ Itt jegyezzük meg, hogy a főként Munkács és Eperjes esetében előforduló cirill betűs szakirodalom sztetend latin betűs átírásban szerepel, és formázása eltérő a többi tételtől.

V.I.
MUNKÁCSI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS MUNKACSIENSIS GR. R. CATHOLICORUM

V.I.O. A MUNKÁCSI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
1804–1918 KÖZÖTT

A Magyar Királyság területén működő görögkatolikus egyházak létrejöttében és fejlődésében a munkácsi bazilita monostor és annak püspöki rangú, az északkeleti vármegyékben évszázadokon át sajátos joghatóságot gyakorló előjárói, illetve a munkácsi egyházmegye kánoni felállítását követően (1771) annak megyéspüspökei kulcsszerepet játszottak. Történelmi jelentőségüket bizonyítja az a tény is, hogy napjainkban a bizánci rítusú katolikus egyházak jelentős része – a magyarországi, a szlovákiai, a csehországi, az egyesült államokbeli és a kanadai, de még egyes romániai és a szerbiai görögkatolikus közösségek is – a munkácsi püspöki széket mint anyaegyházat tisztelik és annak liturgikus és egyházfegyelmi hagyományait sajátjuknak tekintik.

Alapítás

Jóllehet a munkácsi egyházmegye kánoni és közjogi értelemben vett felállítására csak 1771-ben került sor, a püspökség „szívének” tekinthető munkács-csernekhegyi bazilita monostor püspöki rangban álló előjárói már a 15. századtól kezdve gyakoroltak joghatóságot a bizánci rítusú keresztények fölött. Mind a monostor létrejötte, mind pedig az ortodox keresztények megjelenése a Magyar Királyság északkeleti régióiban a ruszinok – régebbi elnevezéssel: rutének – spontán betelepülésével, illetve szervezett betelepítésével függ össze. Ez a 13. századtól egészen a 18. századig változó intenzitással, de folyamatosan zajlott. A ruszinok az Északkeleti-Kárpátok egykori gyepűire érkeztek a hegyvonulaton túlról, Halicsból, Podóliából és Bukovinából. A telepítéseket soltészoknak nevezett vállalkozók végezték, akik csoportosan hozták át az új telepeseket, miután az érintett magyarországi földesurakkal megegyeztek a letelepülés feltételeiben. A megtelepedés a síkvidéki területeken kezdődött

az egykori gyeptér mentén, s a szabad területek megfogyatkozása után terjedt át a hegyvidékekre. A szervezeten lebonyolított telepítések mellett jelentős méreteket öltött az önkéntes beszivárgás is, melynek során a Kárpátokon túli területekről a jobb megélhetési lehetőségek reményében ruszin családok egyszerűen átszöktek Magyarországra. Mivel a szervezett telepítések és az önkéntes beszivárgások a Kárpátokon túli ruszin területek eltérő vidékeiről indultak ki, az országba betelepült népesség nem mutatott egységes képet. A Máramaros délnyugati, Bereg és Ung déli részén és Ugocsában elsőként letelepült dolosnyánok (síklakók) távolabbi vidékekről, a volhíniai Poleszjéből és Podóliából érkeztek, mégpedig Moldávián keresztül. A ruszin népcsoportok közül ők érintkeztek a legtöbbet a magyar népességgel, s ez szokásaikon és életmódjukon is tükröződik. A síklakó ruszinoktól élesen megkülönböztethetők a később érkező hegylakók, a verhovinaiak. Három nagyobb csoportjukat különíthetjük el. A huculok a 16. században kezdték betelepülésüket Galíciából és Bukovinából a Tisza forrásvidékére. Tőlük nyugatra, a Vihorlát és a Beszkidek vidékén telepedtek meg – ugyancsak a 16. századtól kezdődően és szintén Galíciából – a bojkok. Az Alacsony-Beszkidek lejtőin találjuk a harmadik hegyvidéki ruszin csoportot, a lemkokat. Ők a verhovinaiak közül elsőként, már a 13. században megkezdték letelepedésüket. Mivel a Kárpátok hegygerince itt alacsonyabb, mint keleten, a lemkok megtartották kapcsolataikat galíciai rokonaikkal. Mindhárom hegylakó ruszin népcsoport elsősorban állattartással foglalkozott. Mivel azonban ez a megélhetést önmagában nem biztosította, szívesen vállaltak idénymunkát (aratást és szüretelést) a magyarlakta területeken. Ugyancsak állattartással foglalkoztak a régióba déli irányból betelepülő románok és egyéb vlach-jogú népcsoportok, akik szintén bizánci rítusúak voltak. A későbbi fejlődés szempontjából jelentős a hajdúvárosokban megtelepült ortodox vallású szerb-uszk eredetű népesség is.

A betelepülő ortodox vallású közösségeket rendkívül egyszerű társadalmi rétegződés jellemezte. Mivel magyarországi megjelenésüket a mezőgazdaságban hasznosítható munkaerejük indokolta, szinte kizárólag jobbágyok voltak. A nemesség és a városi polgárság szinte teljesen hiányzott, míg a katonáskodó réteg a hajdúkra korlátozódott. Kivételt képez Korjátovics Tódor podóliai herceg és házanépe megjelenése, aki a Litván Nagyfejedelemség 14. század végi belső hatalmi küzdelmeiben Nagy Vytautaszal szemben alulmaradva a Magyar Királyságban kért menedéket. Az őt politikai megfontolásból befogadó Zsigmond királytól a Mária királyné halála után (1395) megüresedett mun-

kácsi uradalmat kapta meg. Ez a mozzanat döntő jelentőségűnek bizonyult a bizánci rítusú egyházszervezet kialakulása szempontjából. Korjátovics ugyanis Munkács-Csernekhegyen bazilita monostort alapított, melynek templomát családi temetkezési helynek szánta. Korjátovics ugyan nem alapított dinasztíát, az 1420 körül létesített monostor a halála után is fennmaradt. Az 1391-ben sztauropég kiváltságot kapott (közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka alá rendelt) körtvélyesi monostor (Máramaros vármegye, ma Hruszeve UA) ugyan időrendben megelőzi a munkácsi alapítást, de ez utóbbi idővel maradandóbb kezdeményezésnek bizonyult. Olyannyira, hogy a 15. század végi királyi oklevelek a monostor előjáróját, Jánost már püspökként említik, aki elődjeihez hasonlóan joghatóságot gyakorol a környékbeli papság fölött, s megélhetését két falu biztosítja. Ugyanakkor nem találjuk jelét annak, hogy a püspöki joghatóságot *de facto* gyakorló püspök és klérusa közjogi helyzetének rendezésére lépések történtek volna. Mind a szerzetesek, mind pedig a papok gyakorlatilag jobbágyi függőségben éltek.

A mohácsi csatavesztést követő zűrzavaros időszakban a munkácsi monostor valószínűleg elpusztult. Újjászerveződéséről egy 1551-ben kelt királyi oklevél tanúskodik, mely megerősíti az akkori előjáró, László püspök korábban élvezett jogait és joghatóságát. László utódjának, Hilarionnak viszont már az az is számolnia kell, hogy János Zsigmond 1567-ben ugyan megvédi a jogait még saját munkácsi tiszttartójának túllapásaival szemben is, de egyúttal már a protestáns misszió szabadságát is garantálja az ortodoxok között.

A következő évtizedekben a munkácsi monostor és a püspök-előjáró joghatósága alá tartozó ortodox papok és híveik életét jelentős mértékben meghatározta a katolikusok és a protestánsok közötti felekezeti versengés. Mindkét oldal foglalkozott azzal a gondolattal, hogy valamilyen módon és mértékben integrálja a régióban élő ortodox közösségeket és híveket, kiknek számát Lippay György egri püspök az 1630-as évek végén 100 ezerre becsülte. Mind a katolikusok, mind pedig a reformátusok megfogalmazták azt, hogy a ruszinok vallási-egyházi élete reformokért kiált és maga a népcsoport is kulturális felzárkóztatásra szorul. Ugyanakkor kezdeményezéseik kimerültek abban, hogy az egyes ruszin falvakat megpróbálták rávenni, olykor rákényszeríteni a latin rítus felvételére, vagy éppen az áttérésre a református egyházba.

A szomszédos Lengyelországban a 16. század utolsó éveiben megkötött breszti (Breszt BY) unió és az abból kifejlődő rutén (ma ukrán) görögkatolikus egyház új alternatívának, egyfajta „jó gyakorlatnak” tűnt a katolikus egyház-

ziak és világiak számára. Az első kísérlet, mindössze alig több mint másfél évtizeddel a breszti unió után, Homonnai Drugeth György nevéhez fűződik, aki a születő lengyelországi rutén katolikus egyház sorsának alakulását ottani birtokain közvetlen közelről is figyelhette. A lengyelországi minta magyarországi meghonosítására tett kísérletet 1613 őszén, amikor birtokaira hívta Athanasius Krupeckij przemysli (PL) görögkatolikus püspököt és megbízta azzal, hogy az ungvári uradalom ruszin falvait tegye katolikussá. A biztató kezdetek után a próbálkozás 1614 pünkösdjén a krasznibródi (Krásny Brod SK) templom búcsúünnepén – amelyen az unió hivatalos kimondását tervezték – teljes kudarccal végződött. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a hívek számára abszolút tekintélynek számító munkácsi szerzetespüspököt, aki a Rákóczi család uradalmának alattvalója volt, Homonnai Drugeth György nem vonta be az unió kezdeményezésébe. A krasznibródi kudarc, valamint Homonnai Drugeth György nem sokkal később bekövetkezett halála két évtizedre visszavetette a hasonló kezdeményezéseket.

Az unió ügye az 1630-as évek végén került ismét napirendre. 1637-ben az egri püspöki székbe Lippay György került, aki elődjeivel ellentétben érdeklődéssel fordult az ortodoxok felé. 1633-ban a munkácsi monostor élére az a Taraszovics Bazil került, akiről joggal feltételezhető, hogy Lengyelországból már katolikusként érkezett. Az egri püspök és a szerzetespüspök között titkos tárgyalások kezdődtek az unió kihirdetéséről, amit 1640 decemberében a református Rákóczi család munkácsi tiszttartója Taraszovics bebörtönzésével az utolsó pillanatban akadályozott meg. Ezzel a lépéssel azonban I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna már csak késleltetni tudta az eseményeket.

Az egri püspök aktivitása ösztönzőleg hatott a Homonnai Drugeth családra is. Jakusich Anna, Homonnai Drugeth János országbíró felesége Ungváron két, Lengyelországból hívott bazilita szerzetest telepített le – Parthén Pétert és Kossovics Gábort – és megbízta őket az unió előkészítésével a család birtokaihoz tartozó ruszin falvakban. Parthén és Kossovics munkája vezetett 1646. április 24-én ahhoz az ungvári papi összejövethoz, melyen – a hagyományos Szent György-napi gyűlésre összesereglett – 63 környékbeli ortodox pap törvényes püspökének ismerte el a Lippayt 1642-ben váltó Jakusich György egri püspököt. Bár az utókor ezt az eseményt tekinti az ungvári uniónak, melyben megszületett a régió görögkatolikus egyháza, valószínűbbnek tűnik, hogy az ungvári unió egy többlépcsős folyamat volt. Ennek egyik állomásán, valószí-

núleg szintén Ungváron és szintén egy Szent György-napi papi gyűlésen, de 1649-ben fogalmazódott meg az a három feltétel, melyet az ungvári unió három pontjaként ismerünk:

1. A görög egyház rítusa teljes egészében sértetlen marad;
2. A püspököt a papok választják, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti;
3. A Rómával egyesült papok megkapják mindazon egyházi kiváltságokat és mentességeket, melyek Magyarországon a római katolikus papokat megilletik.

Az ungvári kezdeményezés azonban csak akkor kerülhette el a krasznibródi kísérlet sorsát, ha a kulcsfontosságú munkácsi monostor élére is az unió hívei kerülnek. Taraszovics a börtönből való kiszabadulása után száműzetésbe kényszerült, ahonnan nem tudta befolyásolni az eseményeket. Ezért élete végén – 1648 körül – rendkívüli személyes áldozatot hozva megtagadta az uniót, kibékült a Rákóczi családdal és visszatért a munkácsi monostorba. Ott azonban tekintélyét arra használta, hogy a szerzeteseket meggyőzze arról, hogy közelgő halála után az ungvári uniót előkészítő Parthén Pétert válasszák meg utódjának és ne a református fejedelem jelöltjét. Ez 1651 nyarán meg is történt és bár Lorántffy Zsuzsanna nem vette tudomásul Parthén Péter megválasztását és a munkácsi monostort egy olyan szerzetesre bízta, akit tizenkét református lelkész választott meg és iktatott be, a megválasztott püspök tekintélye vitathatlan volt.

A munkácsi monostor helyzete Lorántffy Zsuzsanna és II. Rákóczi György 1660-ban bekövetkezett halála után változott meg radikálisan. Báthory Zsófia özvegy fejedelemasszony fiával, I. Rákóczi Ferencsel visszatért a katolikus egyházba és 1664-ben a munkácsi monostort is átadta a görögkatolikusoknak. Ezzel megnyílt az út a munkácsi uradalomban is a görögkatolikus egyház további megerősödése előtt.

Ugyanakkor komoly tényezők hátráltatták is az unió elterjedését. Mivel a munkácsi püspökség sem kánoni, sem pedig közjogi értelemben nem létezett, Parthén püspök 1665-ben bekövetkezett halála után az utódlás kérdése súlyos viszályokhoz vezetett. Báthory Zsófia katolikusként is ragaszkodott a korábbi földesúri jogokhoz, míg Bécsben úgy gondolták, hogy a munkácsi püspök kijelölése immáron a főkegyúri jogok közé tartozik. Az 1689-ig tartó mintegy negyedszázad alatt az éppen csak létrejött görögkatolikus egyház súlyos válságon

ment keresztül. Az esztergomi érsekek, majd pedig Kollonich Lipót kalocsai érsek megpróbálták ideiglenes intézkedésekkel megoldani a görögkatolikus egyházkormányzat problémáját, de ezek nem vezettek eredményre. Báthory Zsófia Lengyelországból próbált meg alkalmas püspökjelölteket kinevezni, de ezeket mind Bécs, mind pedig az esztergomi érsekek elvetették. Kollonich messzi vidékekről próbált meg bizánci rítusú püspököket Munkácsra csábítani, s két sikertelen próbálkozás után 1689-ben végül De Camillis János József személyében a feladatra méltó és alkalmas jelöltet talált. Az egészen mostoha körülmények ellenére küldetésében haláláig (1706) kitartó khioszi származású görög püspök a tridenti reform lényegi elemeit igyekezett megvalósítani. A nagyobb régióközpontokban tartott gyűléseken személyesen tanította meg papjainak a katolikus egyházban elvárt normákat a papi életvitelre és a szentségkiszolgáltatás rendjére vonatkozóan. Papnevelő intézet felállítására ugyan nem volt lehetősége, de a nagyszombati papnevelőkben létesített alapítványi helyek biztosításával megvetette a görögkatolikus papképzés alapjait. Emellett a görögkatolikus klérus emancipációjának is szószólója volt, mivel a jobbágyi függés megszüntetését minden más reform elengedhetetlen feltételének tartotta. Ez utóbbi kérdés súlyát jelzi, hogy a nagyhatalmú Kollonich Lipót bíboros teljes támogatása mellett se tudott áttörést elérni. Hiába eszközölte ki I. Lipót királynál egy jogbiztosító kiváltságlevél kiadását 1692-ben, a helyi nemesség – katolikusok és protestánsok egyaránt – elszabotálták a végrehajtást.

A Rákóczi-szabadságharc viszontagságait követően két fontos lényegi változás első jelei kezdtek mutatkozni. De Camillis két utódjelöltjének, Hoder-márszky János és Bizánczi György Gennadius (1715–1733) vitájában felmerült és a gyakorlatban meg is valósult a püspöki és a monostor-elöljárói tisztség és javadalom szétválasztása. De Camillis áldozatos munkájának köszönhetően a püspöki tisztség „kinőtte” magát és valójában csak a monostor javadalma, mely biztosította a püspöki szolgálat anyagi hátterét, indokolta a két tisztség összekapcsolását. Ennek ellenére a püspökség csak évtizedekkel később tudott a monostorból új épületbe költözni.

A másik fontos változás a püspök jogállását érintette. Már De Camillis püspök 1689-ben kelt királyi kinevezésébe is bekerült az a kitétel, hogy alá van vetve a területileg illetékes latin főpásztornak, vagyis az egri püspöknek. Mivel De Camillis a pápától apostoli vikáriusi kinevezést kapott, vagyis közvetlenül a Szentszék alá tartozott, a bécsi udvarban kiállított kinevezés említett kitétele ellentmondásos helyzetet teremtett. De Camillis püspök életében ez nem je-

lentett komoly problémát, mivel Kollonich bíboros védelme alatt állt. A bíboros halála (1709) után azonban megszűnt ez a védelem, s Bizánczi püspök 1715-ben már hűségesküet volt kénytelen tenni Erdődy Gábor egri püspöknek. Ettől kezdve az egri püspökök saját helynöküknek tekintették a munkácsi püspököket, akik a bizánci rítusú hívek kormányzásában nyújtottak segítséget. Ez a változás, melyet a Propaganda Fide Kongregáció 1718-ban szentesített, a gyakorlatban zárójelbe tette majd' hetven év fejlődését és visszavitte a görögkatolikus egyházat az 1646. április 24-én tett nyilatkozathoz, melyben az Ungvárott megjelent papok az egri püspököt ismerték el főpásztoruknak. Ez a fajta függés idővel több hátránnyal járt, mint előnnyel. Az Erdődyt követő püspökök, Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly egyre szűkítették a rítusvikáriusok jogkörét, ami végül kezelhetetlen konfliktusok sorozatává fajult. A konfliktusok csúcspontján a 18. század közepén a görögkatolikus papokat a helyi római katolikus plébánosok káplánjaivá fokozták le, és ezzel megfosztották őket a megélhetésüket biztosító stoláris bevételektől.

Ugyanakkor ezek a konfliktusok azt is megmutatták, hogy a görögkatolikus klérus immáron rendelkezik olyan papokkal, akik képesek lennének megszervezni és működtetni egy önálló görögkatolikus egyházkormányzatot. A római katolikus szemináriumokban történő papképzés általánossá válása kétségtávan az egri időszak legnagyobb pozitívuma volt, mivel egy jól képzett papi réteg kialakulásához vezetett. Ez az Egertől való függést és a latin rítusú püspök gyámolkodását már indokolatlanná tette. A De Camillis püspök által elindított tridentianus reformprogram gyümölcsei, ha lassan is, de beérték a görögkatolikusok között is. A korszak püspök-vikáriusai közül ezen a téren kiemelkedik Olsavszky Mánuel Mihály püspök (1743–1767), aki jelentős kezdeményezésekkel készítette elő az önálló egyházmegye megalapítását. Munkácson püspöki székház építésébe kezdett, iskolát alapított, tankönyvet írt, folytatta és befejezte a Bizánczi püspök által elkezdett máriapócsi építkezéseket (kegytemplom és bazilita monostor), kánoni látogatásai során évekig tartó hatalmas munkával összeírta a görögkatolikus parókiákat, napirenden tartotta az ószláv nyelvű liturgikus könyvek ügyét és a királynő kérésére Erdélyben prédikációs körutat tett az unió-ellenes zavargások idején. Egy munkácsi papnevelő intézet felállításában csak az 1767. november 5-én bekövetkezett halála akadályozta meg.

Az Eger és Munkács közötti konfliktusok és a görögkatolikus klérus körében végbement jelentős fejlődés arra készítette Mária Teréziát, hogy konkrét lépéseket tegyen a munkácsi egyházmegye kánoni megalapítása érdekében.

1765-ben Hajdúdorogon, a legnagyobb lélekszámú görögkatolikus parókián skizmatikus mozgalom indult útjára az unió felbontása érdekében. A hajdúdorogi kezdeményezés ugyan hamar elhalt, de világossá tette, hogy a problémák megoldása nem tűr halasztást. Mária Terézia 1766-ban kezdeményezte XIII. Kelemen pápánál a munkácsi egyházmegye kánoni felállítását, de ezt Eszterházy Károly egri püspök még sikeresen megakadályozta. Olsavszky püspök 1768-ban kinevezett utódja, Bradács János (1768–1772) az egri főpásztor részéről elődeihez hasonló megalázó bánásmódban részesült. Ezért megbízásából 1769 őszén Bacsinszky András hajdúdorogi parókus és szabolcsi főesperes vezetésével papi küldöttség indult Bécsbe, hogy beszámoljon az udvarban arról a megalázó fogadtatásról, amiben Eszterházy püspök Bradács vikáriust és kíséretét részesítette. A küldöttség meghallgatása után Mária Terézia királynő ismét levélben kereste meg a Szentszéket, ahol immáron XIV. Kelemen pápa mérlegelte az uralkodónő kérését. Az új pápa a probléma végleges megoldása mellett döntött és az 1771. szeptember 19-én kiadott *Eximia regaliūm* kezdetű bullával felállította a munkácsi egyházmegyét és azt az esztergomi érseki tartományba osztotta be.

Az egyházmegye első püspöke Bradács János lett, aki viszont 1772-ben, mindössze negyven évesen elhunyt. Utódja Bacsinszky András, hajdúdorogi parókus és szabolcsi főesperes lett, aki az egyházmegye megalapításáért folytatott küzdelem utolsó szakaszában elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Bacsinszky kinevezése után néhány hónappal Mária Terézia értekezletre hívta Bécsbe a magyarországi bizánci rítusú katolikus püspököket. A különböző egyházmegyékből egymástól eltérő jogszokások és fegyelmi előírások voltak érvényben. Mária Teréziának az volt a kívánsága, hogy a görögkatolikus püspökök együtt válasszák ki a kinyomtatandó egyházi könyveket, határozzák meg azok nyelvét, egységesítsék a vitatott liturgikus szövegeket. A bécsi horvát kollégiumban tanácskozó püspököknek dönteniük kellett az ünnepek számának kérdésében is, mivel a királynő ezek számát – gazdasági és társadalmi megfontolásból – tizenhatban kívánta maximálni. Ebben a kérdésben hosszas viták után a püspökök azt kérték a királynőtől, hogy az ünnepek csökkentését rendelje el az ortodox felé is. A tárgyalások egyik fontos napi-rendi pontja a papság életkörülményeinek javítása volt. A főpásztorok a kérdés egyedüli megoldását az egyesült papok számára kiadott királyi kiváltságlevelek érvényesítésében látták. Ezek a görögkatolikus papságot egy szintre helyezték a latin szertartású papokkal. A püspökök konkrét javaslatokat fogalmaztak

meg a királynőnek: építtessen lelkészlakásokat, méresse ki mindenütt a papság megélhetését biztosító parochiális földeket, rögzítse a papok járandóságának mértékét, melyet a hívek kötelesek biztosítani, szükség esetén állami alapokból gondoskodjon a papok megélhetéséről. Szükségesnek tartották a vármegyeék és a földesurak ösztönzését a görögkatolikus iskolarendszer kiépítése érdekében. A társadalmi megítélés szempontjából fontosnak tartották annak rendeleti úton történő szabályozását is, hogy a hivatalos iratokban a Rómával egyesült keletieket ne görög szertartású egyesülteknek, hanem görög szertartású katolikusoknak, papjaikat pedig nem pópáknak, hanem lelkészeknek vagy paróchusoknak nevezzék. A püspökök felemelték szavukat a római katolikus szerzetesek népmissziói ellen is, melyeket görögkatolikus közösségekben azzal a céllal szerveztek, hogy a bizánci rítusú katolikus híveket megnyerjék a latin szertartás számára. Kérték a királynőt, hogy buzdítsa a latin főpásztorokat a görögkatolikusok megbecsülésére. Mária Terézia a magyar kancellária véleményének meghallgatása után, 1773. június 28-án a szinódus határozatait jóváhagyta és utasítást adott az ott felszínre került problémák megoldására. A szinódus során a császári magánkápolnában került sor Bacsinszky András püspökké szentelésére, ami Mária Terézia különleges figyelmének jele volt, ahogyan azok az értékes püspöki felszerelések is, melyeket ajándékba adott az egyházmegyéjébe visszatérő újszentelt püspököknek.

Az egyházmegye területe és területváltozásai

Alapításakor a munkácsi egyházmegye tizenhárom vármegyére terjedt ki: Szepes, Gömör, Sáros, Abaúj, Torna, Borsod, Zemplén, Ung, Szabolcs a hajdúvárosokkal, Bereg, Szatmár, Ugocsa, Máramaros. Az 1792-ben készült első részletes összeírás adatai szerint az egyházmegye 58 esperességében 729 parókia és 1554 filiális egyház működött. Az egyházmegyének 443 514 híve volt, vagyis egy parókiához átlagosan 609 hívő tartozott. A legnagyobb lélekszámú parókia Hajdúdorog volt, 2804 hívővel. A legtöbb görögkatolikus Zemplén (82 160), Máramaros (74 397) és Szatmár (72 583) vármegyében élt. A hívek lelkipásztori ellátásáról 696 lelkész gondoskodott.

A liturgikus nyelv tekintetében a parókiák többsége, szám szerint 566 az óslávot használta, míg Máramaros, Szatmár, Szabolcs és Ugocsa vármegyékben összesen 164 parókia román liturgikus nyelvű volt. Néhány településen (például Újfehértó, Hajdúdorog, Nagykároly/Carei RO, Szeliscse/Seliše UA) két parókia – egy ósláv és egy román liturgikus nyelvű – is működött egy

közös vagy két külön templomban. A ruszinok és a románok mellett ekkor már a magyar és a szlovák hívek száma is jelentősnek mondható.

Mintegy másfél évtizeddel később a parókiák száma enyhén csökkent (724-re), a fíliák száma viszont jelentősen – 1554-ről 1660-ra – nőtt. Az 1806. évi összeírás szerint nagymértékben emelkedett a hívek száma is (mintegy száz-ezer lélekkel 541 963-ra), míg a lelkészkedő papok száma mindössze kilenc fővel nőtt. A parókiánkénti átlagos lélekszám 749-re módosult. Az egyházmegye területén hét monostorban (Munkács, Máriapócs, Kisberezna/Malij Bereznij UA, Krasznibród, Bikszád/Bixad RO, Misztice/Imstičovo UA, Bukóc/Bukovce SK) összesen 86 bazilita szerzetes működött. Az ungvári, nagyszombati, egri és pesti papnevelő intézetekben összesen 120 munkácsi egyházmegyes papnövendék tanult. Az egyházmegyei fenntartású 95 népiskolában 100 tanító oktató. Mind a népiskolák, mind pedig a tanítók létszáma rendkívül alacsonynak mondható a hívek és a parókiák számának tükrében.

Az összeírás adatokat szolgáltat az egyes parókiákon használatos prédikációs nyelvről is. A hívek 63,8 %-a ruszin, 20,9 %-a román, 6,3 %-a magyar, 1 %-a pedig szlovák nyelvű prédikációt hallgatott. A fennmaradó 8 %, szám szerint 42 007 hívő templomában két prédikációs nyelv volt használatban. Több mint felük – 23 022 hívő – ruszin–magyar prédikációs nyelvű templomot látogatott. 8257 hívő ruszin–szlovák, 6113 magyar–román, 4615 ruszin–román prédikációt hallgatott.

Bacsinszky püspök a hatalmas kiterjedésű egyházmegye kormányzásának megkönnyítésére a már 1723 óta létező máramarosi vikariátus mellett felállította a szatmári (1776) és a kassai (1787) helynökséget. Ez utóbbi két helynökség a következő évtizedekben fontos egyházzervezeti változások kiindulópontját jelentette. Először a kassai helynökséget fejlesztette I. Ferenc király püspökséggé, amikor 1815-ben felállította az eperjesi egyházmegyéjét. Ennek területe hat – Abaúj-Torna, Borsod, Sáros, Szepes, Gömör és Zemplén – vármegyére terjedt ki. A 193 parókián és ezernél is több fíliában az alapításkor 148 917 hívő élt. Néhány évvel később, 1823-ban a munkácsi egyházmegyéitől a nagyváradihoz sorolták át a szatmári helynökség hetvenkét parókiáját. Ezek közül 51 tisztán román, öt tisztán ruszin, tizenegy román–magyar, négy ruszin–magyar, egy pedig román–ruszin–magyar parókiaként volt számontartva. Négy évvel később ez az intézkedés korrekcióra szorult. Ekkor a kilenc ruszin, illetve ruszin–magyar parókia visszakerült a munkácsi egyházmegyébe. Cserébe viszont kilenc román, román–magyar, illetve román–ruszin–magyar parókia

a munkácsi főpásztor joghatósága alól a nagyváradi megyéspüspök joghatósága alá került. 1853-ban a szamosújvári egyházmegye felállításakor tovább csökkent a munkácsi egyházmegye román híveinek a száma. Az új eparchiába átsorolt 94 parókia között viszont hat román–magyar, négy román–ruszin és három román–ruszin–magyar vegyes parókia is volt. 1873-ban újabb helynökség jött létre az egyházmegyében, mégpedig a szabolcsi főesperesség öt esperességének összesen 35 magyar parókiája számára. A Hajdúdorog központtal felállított helynökséghez 1878-ban hozzácsatolták a szatmári főesperesség nyíri kerületének kilenc parókiáját is. 1912-ben erre a helynökségre alapozva jött létre a hajdúdorogi egyházmegye.

Az egyházmegye megszervezése és fejlődése 1918-ig

A munkácsi egyházmegye megszervezésének feladatát 1772–1809 között Bacsinszky András megyéspüspök végezte el. Ebben Mária Terézia királynőtől jelentős segítséget kapott. Az uralkodó 1776. július 12-én héttagú káptalant állított fel. Kinevezte az első kanonokokat és gondoskodott a fizetésükről. Mivel a munkácsi püspököknek földbirtoka nem volt, Mária Terézia 1776. október 23-án kelt adománylevelével a tapolcai apátságot adományozta a görögkatolikus főpásztornak. Az apátság javadalma évi 12 ezer aranyforint jövedelmet jelentett.

A püspökség székhelye 1778-ig Munkács városában, ezt követően pedig Ungvárott volt, ahol a püspökség megkapta a feloszlott jezsuita rend épületét és templomát, amit a bizánci rítus követelményeinek figyelembe vételével görögkatolikus székesegyházzá építettek át. A püspöki székhelynek Ungvárra történt átvitelével 1776-ban a papnevelő intézet az egykori Drugeth-várban kapott helyet. Az új püspöki székhelyen Bacsinszky püspök levéltárat hozott létre, ahová bekérte a parókiák régebbi iratait is. A jezsuitáktól megörökölt könyvtárat újabb és rendszeres beszerzésekkel gyarapította.

Az alsópapság életkörülményeinek javítása érdekében rendszeres állami segílyt kérvényezett, illetve megegyezéseket kötött a kamarai és vármegyei szervekkel. Ezek a megegyezések meghatározták azokat a természetbeni szolgáltatásokat, melyeket a lelkészkedő papság és a kántortanítók számára biztosítani kellett.

A görögkatolikus falvak számára kántortanítókat képeztek a nagykarolyi iskolában, ezenkívül a monostori iskolákban: Krasznibródon, Bukócon, Munkácson, Máriapócon. A 18. század utolsó harmadából adatok vannak arról is,

hogy esperesi kerületek székhelyén folyt kántorképzés, így például Hajdúdorogon rutén és román nyelven. A görögkatolikus tanítóképzés az ungvári képző felállításával oldódott meg 1793-ban, ahol az oktatás a korabeli ruszin nyelven folyt. Bacsinszky püspök az oktatás legalsó szintjének, a népiskolai hálózatnak a fejlesztését is előmozdította. Ezek legfontosabb feladatának Bacsinszky a keresztényi tudományok tanítását és a katekizálást tartotta. A Helytartótanács 1806-ban kikérte Bacsinszky véleményét arról, hogy az Egyetemi Nyomdában milyen könyveket nyomtassanak egyházmegyéje népiskolái számára. Bacsinszky ekkor mintegy tucatnyi tankönyv kiadására nyújtott be igényt. Szintén az ő kezdeményezései közé sorolandó az 1804-ben, illetve 1805-ben a budai Egyetemi Nyomdában megjelent ötkötetes ruszin nyelvű Szentírás, melynek kiadását a későbbi eperjesi püspök Tarkovics Gergely gondozta.

Bacsinszky András – elsőként a magyarországi görögkatolikus püspökök közül – 1789-ben a főrendiház tagja és valóságos belső titkos tanácsos lett. Részt vett az 1790-91-es, az 1792-es és az 1796-os országgyűlésen.

A Bacsinszky-korszak kezdeményezései és látványos eredményei egy másfél évszázadra elnyúló, időnként teljesen elakadó, majd új erőre kapó integrációs folyamatot zárnak le. A folyamat motorja Mária Terézia korától kezdve egyértelműen a bécsi udvar, melynek egyház- és társadalompolitikájában a görögkatolikusok különleges figyelmet kaptak.

Bacsinszky püspök utódai a nagy főpásztor nyomdokain járva az egyházi intézményrendszer további fejlesztésére és az oktatási hálózat bővítésére törekedtek. Az egyházmegye területének csökkenését eredményező egyházszervezeti változtatásokat többnyire támogatták, mivel azok mögött mind az eperjesi, a szamosújvári, illetve a hajdúdorogi egyházmegyéék megalapításakor, mind pedig bizonyos számú román parókiák átadásakor valós lelkipásztori és egyházkormányzati igények álltak. Az intézményrendszer fejlesztése során a hangsúly a közoktatáson, a papcsaládokról való gondoskodáson és a hívek társadalmi és gazdasági helyzetének javításán volt. Ez utóbbi területén kiemelkedik Firczák Gyula püspök (1891–1912) tevékenysége, aki a 19. század végén aktívan vett részt az úgynevezett „hegyvidéki akcióban”. Ugyanő a parókiális közösségek szintjéig elérő programot szervezett a térséget rendkívüli mértékben sújtó alkoholizmus visszaszorítása érdekében. Kiemelkedőt alkotott a közoktatás terén is: püspökségének két évtizede alatt mintegy kétszáz népiskolát nyitott, illetve 1903-ban Ungvárott tanítónőképző intézetet létesített. Utódja, Papp Antal püspök (1912–1924) szintén támogatta az egyházi szociális-kari-

ratív kezdeményezéseket. A munkácsi monostorban 1912-ben megnyitott kilencvenfős fiúképzőintézménnyel jelentősen enyhítette a híveit sújtó oktatási szegénységet.

A papcsaládokról való gondoskodás a korszak összes főpásztorát jellemezte. Pótsy Elek püspök (1816–1831) kezdeményezésére jött létre Ungváron a Szent Elek-ház a papcsaládok árvái számára, melynek épületét Popovics püspök építette fel. Ugyanő ösztöndíjakkal támogatta a nem papi pályát választó papgyerekek felsőfokú tanulmányait. 1841-ben megemelte a püspökségi alapítvány alaptőkéjét, hogy újabb forrásokat tudjon bevonni az özvegy papnék és árvák segélyezésébe. Pásztélyi Kovács János püspök (1874–1891) – maga is hatgyermekes özvegyember – 1875-ben árvaházat létesített, amelyben negyven, papi családból származó elárvult lány számára ingyenes iskolai képzést biztosított.

Látványosnak mondható az egyházi épületek infrastrukturális fejlődése a parókiák szintjén. Az évszázados múltra visszatekintő építészeti hagyomány, a fatemplomok „világa”, fokozatosan visszaszorult és egyre nőtt a kőből épült templomok száma és aránya. Hasonló korszerűsítésen mentek keresztül a parókiaépületek és a kántori, illetve tanítói lakások.

A korszak püspökei összesen hét alkalommal tartottak egyházmegyei zsinatot (1821, 1841, 1881, 1883, 1897, 1903, 1921), melyeken az aktuális problémák és feladatok mellett állandó témaként szerepeltek a keleti egyházi hagyományokkal és a sajátos keleti egyházfegyelemmel kapcsolatos kérdések.

A munkácsi (és az eperjesi) egyházmegye szellemi életét a 19. század közepétől kezdve meghatározta a ruszin nemzeti ébredés útkeresése, mely különböző irányzatok kialakulásához vezetett. A görögkatolikus papság egy jelentős része a magyarsághoz való nyelvi és kulturális asszimilációt tartotta kívánatosnak. Ezen csoportosuláson belül voltak olyanok, akik a liturgia területén ragaszkodtak az egyházi szláv nyelvhez, míg mások – különösen az egyházmegye déli részein, ahol a görögkatolikusok kisebbségként magyar (református és katolikus) környezetben éltek – a liturgia területén is igényelték a magyar nyelvre való átállást. A szláv identitáshoz ragaszkodók körében kezdetben a ruszofil irányzat volt domináns, mely az orosz („nagyorosz”) irodalmi nyelv és kultúra meghonosítására törekedett. Az 1870-es évek elejéig a hungarofil és a ruszofil irányzat mellett háttérbe szorulva működött a ruszinofil irányzat, mely a ruszin népnyelv modernizálásával kívánta megteremtteni a helyi irodalmi nyelvet. Ausztria és Oroszország politikai eltávolodása eredményeként a ruszofil irányzat háttérbe szorult és a század végéig a ruszinofil és hungarofil

irányzat szembenállása és időnként éles vitája uralta a szellemi élet tereit. Az 1864-ben a görögkatolikus kulturális élet szervezésére létrehozott Szent Bazil Társulat ruszsofil vezetőségét 1871-ben ruszinofil vezetők váltották. A század végén Galíciából átszivárogva megjelent az ukranofil irányzat is, melynek képviselői a ruszinofilekkel egységben léptek fel az asszimilációval szemben, ugyanakkor a nyelvi kérdésben ellentétes álláspontot képviseltek. A munkácsi főpásztorok aktív szerepet vállaltak az egyébként is markánsan egyházi jellegű kulturális élet szervezésében. A ruszin nyelv fejlődését támogató Bacsinszky püspököt már korábban is „oroszk gondolkodással” vádolták, ami valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy utódja a nagyváradi görögkatolikus egyházmegyéből érkezett, „román” Pótsy Elek lett. Oroszországi és galíciai kapcsolatai miatt Popovics Vazul püspök (1831–1864) még rendőrhatalósági felügyelet alá is került. A ruszsofil-vád ellenére Popovics püspök egyszerre volt a magyar szabadságharc támogatója és a ruszin nyelv alkalmazásának és fejlődésének szorgalmazója. Pankovics István (1866–1874), Pásztélyi Kovács János, Firczák Gyula és Papp Antal püspökök kiválasztásakor már szempont volt a jelöltek közismert elkötelezettsége a magyar nyelv és kultúra iránt. Ugyanekkor ez utóbbiak se lettek az erőltetett asszimiláció hívei. Jellemző, hogy a korszak utolsó megyéspüspöke, a szabolcsi származású Papp Antal ugyan már nem beszélt a ruszin népnyelvet, de környezetében olyan papokat nevezett ki fontos tisztségekbe, akik a ruszin identitás és kultúra megőrzésének elkötelezett képviselői voltak. Büszke volt magyar (és hajdúdorogi) származására, de nem volt a magyar liturgikus nyelv híve, sőt a miskolci apostoli kormányzásba való áthelyezése (1924) után is – a trianoni Magyarországon – az ószláv nyelvű liturgia megőrzésének fontosságát még híveivel szembehelyezkedve is képviselte.

A görögkatolikus egyházak történetét a kezdetektől fogva végigkísérte a számos vitát keltő naptár-kérdés. A Gergely- és a Julián-naptár közötti eltérések a hétköznapi életben egyre nagyobb problémát okoztak, de ezt a görögkatolikus társadalom különböző rétegei eltérő mértékben érzékelték. A városokba migrált és ott többnyire elmagyarosodott görögkatolikus hívek a naptárreform pártján álltak, míg a hagyományos területeken, rurális környezetben élő és a hagyományokhoz ragaszkodó hívek a régi naptárhoz ragaszkodtak. Sőt, utóbbiak a naptár megváltoztatására tett kísérleteket nem modernizációs törekvéseknek, hanem a bizánci rítus tisztasága elleni merényletnek – „rítusrontásnak” – tekintették. Jóllehet Pankovics püspök már az 1870-es

években belátta a Gergely-naptárra való mielőbbi áttérés szükségességét, az első kísérletre csak 1916-ban került sor. Az 1912-ben alapított hajdúdorogi egyházmegyében a Gergely-naptárra való áttérés jelentős támogatottsággal bírt, ezért a munkácsi és az eperjesi főpásztorok a hajdúdorogi megyéspüspökkel összefogva, illetve a kormányzat hathatós támogatására építve közösen tettek kísérletet a Julián-naptár leváltására. Az elementáris ellenkezés hatására azonban Papp Antal püspök már 1918-ban elrendelte a visszatérést a régi naptárra, míg Novák István eperjesi püspök ugyanekkor a Gergely-naptár használatát fakultatívvá tette. Amint az várható volt, a hajdúdorogi egyházmegyében zökkenőmentes volt az átállás.

A 19–20. század fordulóján a munkácsi egyházmegyében egy olyan jelenség bukkant fel, ami korábban elképzelhetetlen volt: egész falvak szakítottak a görögkatolikus egyházzal és fejezték ki azon szándékukat, hogy visszatérjenek az őseik által elhagyott ortodox egyházba. A korabeli sajtó által „szkizmatikus mozgalomnak” nevezett jelenség szoros összefüggésben állt a Magyarországról az Egyesült Államokba irányuló kivándorlással. Ebben a népességmozgalomban a görögkatolikus ruszinok a létszamarányukat jóval meghaladó mértékben vettek részt. Lelkipásztori ellátásuk továbbra is a munkácsi és az eperjesi főpásztorok feladata volt, mivel helyi bizánci rítusú katolikus egyházszervezet akkor még nem létezett. Mind Vályi János eperjesi, mind pedig Firczák Gyula munkácsi püspök próbálkozott papok kiküldésével, de a helyi – elsősorban ír származású – római katolikus klérus ellenállását nagyon nehezen tudták legyőzni. A bizánci rítust nem sokra tartó helyi püspökök nem adtak működési engedélyt a nős vagy özvegy papoknak, mivel nem tartották őket igazi katolikus klerikusoknak. Ennek nagyon súlyos következményei lettek, mert a hívek inkább az ortodox templomokba mentek, mint az őket lenéző ír papokhoz. Az 1888-tól kiutazó görögkatolikus papok nagy nehézségek árán tudták megalapítani az első egyházközségeket, melyeket már 1891-ben hatalmas csapás ért. Az 1889-ben Minnesotába érkező Tóth Elek, eperjesi egyházmegyes pap áttért az ortodox egyházba. Tóth özvegy papként érkezett az Egyesült Államokba, ezért John Ireland, a területileg illetékes Saint Paul-i (USA) egyházmegye érseke nem ismerte el igazi katolikus papnak. 1891-ben elérte visszahívását, amit Tóth nem fogadott el, hanem áttért az ortodox egyházba. Rövid idő alatt több tízezer görögkatolikus hívő követte, amiben az is szerepet játszott, hogy az orosz kormány gondoskodott a papok fizetéséről és a templomokról, így az nem a hívek feladata volt.

A kivándorlók egy jelentős része néhány év múlva visszatért hazájába, s nemcsak a megtakarított pénzt hozta haza, hanem azokat a társadalmi, politikai és vallási tapasztalatokat is, melyeket az Újvilágban szerzett. Az Egyesült Államokban ortodoxszá lett, majd hazatelepülő hívek egy csoportja – oroszországi támogatással – szülőföldjén eredményes agitációt folytatott. Útjára indult a „skizmatikus mozgalom”, mely komoly problémát okozott mind a magyar kormánynak, mind pedig a megyéspüspököknek. A mozgalom vezetői ugyanis nem a magyarországi szerb vagy román ortodox egyház felé orientálódtak, hanem az őket támogató Oroszország felé. Ez pedig egyet jelentett az orosz állam befolyásának megjelenésével is. A magyar állam ezért jogi úton próbálta meg visszaszorítani az áttéréseket. Az első úgynevezett „skizmaper” 1901-ben indult a máramarosi Szacsal (Săcel RO) községben élő és ortodox hitre áttért hívekkel szemben, akiket izgatás vádjával idéztek a máramarosi törvényszék elé. Ez a per azonban felmentéssel végződött, ami lendületet adott az áttéréseknek. A Sáros megyei Beheró (Becherov SK) községben, majd pedig a szintén máramarosi Izán (Iza UA), Dragomérfalván (Dragomirești RO), Talaborfalván (Tereblja UA), Lipcsén (Lipča UA), Keselymezőn (Koseljovo UA), Kövesligeten (Dragovo UA), valamint a Bereg vármegyei Nagylucskán (Veliki Lučki UA) történtek csoportos áttérések. Az izaiak ellen 1904-ben indult per államellenes izgatás vádjával. A vádlottak tagadták, hogy áttérésük mögött politikai motivációk álltak volna. Elsősorban a görögkatolikus parókussal való viszony megromlásával indokolták szándékukat. A máramarosi bíróság végül a tizenkilenc vádlottból tizenkettőt felmentett, hetet pedig izgatás vádjával két hónaptól egy év két hónapig tartó államfogházra ítélte. Az ítélettel nem zárult le a mozgalom. Sőt, néhány évvel később újabb lendületet vett, amikor Kabalyuk Sándor személyében megjelent az első, helyi születésű ortodox pap. Kabalyuk orosz támogatással Kijevben végezte el a teológiát. Pappá szentelése után visszatért szülőföldjére, és vándorprédikátorként faluról falura, búcsúról búcsúra haladva áttérésre buzdított. Kabalyuk sikerei is hatósági fellépéshez, majd nyomozáshoz és perhez vezettek. A nagy sajtónyilvánosság mellett lebonyolított „máramarosi skizmaper” 1913 decemberétől 1914 márciusáig tartott kilencvennégy államellenes lázítással és vallási gyűlésre izgatással vádolt személy ellen. A bíróság 34 vádlottat talált bűnösnek, és ítélte fogházra és pénzbüntetésre.

Az egyházmegye története 1918 után

A „skizmatikus mozgalom” Kárpátalja Csehszlovákiához való csatolása után új erőre kapott, mivel a prágai kormány kifejezetten támogatta a görögkatolikus egyház meggyengítését. Az 1920-as évek elején több tízezer görögkatolikus hívő lett ortodoxszá, ami a munkácsi egyházmegyét mély válságba taszította. A Szentszék a válság megoldása érdekében mozdította el Papp Antal megyéspüspököt 1924-ben. Utódja, Gebé Péter püspök (1924–1931) az 1920-as évek végére konszolidálta a helyzetet. Kárpátalja visszatérése után – a csehszlovák korszakban kinevezett – Sztojka Sándor (1931–1943) püspökre a magyar kormány kezdetben gyanakvóan tekintett, de a munkácsi főpásztornak sikerült eloszlatnia a kételyeket. Váratlan halála után a Szentszék Dudás Miklós hajdúdorogi püspököt (1939–1972) nevezte ki apostoli kormányzónak. A front közeledése miatt az apostoli kormányzó elsődleges feladata a papság és a hívek felkészítése volt a Vörös Hadsereg érkezésére. Dudás püspök 1944 szeptemberében püspökké szentelte Romzsa Tódort, az ungvári szeminárium lelki igazgatóját, akit római tanulmányai során a *Russicum*-ban kifejezetten szovjetunióbeli misszióra képeztek ki. Püspökké szentelése után Romzsa Tódor átvette az egyházmegye irányítását. A megszálló hatalommal való első összecsapások után Romzsa püspök 1945. december 30-án már teljes titoktartás mellett szentelte püspökké Chira Sándor kanonokot. Az ortodox egyházhoz való csatlakozást elutasító Romzsa püspököt Nyikita Hruscsov ukrán pártfőtitkár utasítására Pavel Szudoplatov MVD-tábornok emberei 1947. november 1-jén meggyilkolták. Az egyházmegye vezetését Murányi Miklós vette át káptalani helynökként. 1949. február 19-én a szovjet hatóságok kimondták a görögkatolikus egyház megszűnését és megvonták a munkácsi egyházmegye működési engedélyét. Az ortodoxiához való csatlakozást elutasító papok egy csoportját koncepciós perekben hosszú – munkatáborokban letöltendő – szabadságvesztésre ítélték. Egy másik csoportjuk külföldre menekült vagy – amennyiben nem kerültek a hatóságok látókörébe – polgári foglalkozást választott. A görögkatolikus egyház 1989-ben történt legalizációjáig a munkácsi egyházmegye hitvalló papsága és hívei titokban gyakorolták hitüket.

Papnevelés

Már az előkészítő dokumentumok is arról tanúskodnak, hogy az ungvári unió megkötését szorgalmazó egyháziak a bizánci rítusú keresztények katolikus egyházba történő integrációjának egyik legfontosabb pozitív hozadéka-

ként az intézményesített papképzés feltételeinek megteremtését jelölték meg. Lippay György egri püspök 1640 körül írt jelentésében – az uniót létrehozó és megszilárdító cselekvési terv részeként – egy nyugati mintájú, de baziliták vezette papnevelő intézet megalapítását tartotta szükségesnek. Utódja, Jakusich György püspök már 1645-ös római útja alatt is szorgalmazta, hogy a római Görög Kollégiumba papnövendékeket küldhessen az egyházmegyéjéből. A kezdeti lelkesedés ellenére a Parthén püspök halálát (1665) követő zűrzavaros negyedszázad során a görögkatolikus papképzés továbbra is a korábbi évszázadok gyakorlatát követte: egy-egy idősebb pap maga mellé vette fiát, vejét vagy egy jobb képességű fiataalt a falujából és megtanította neki azokat az alapvető ismereteket, melyeket maga is hasonló körülmények között szerzett. Némileg magasabb színvonalat képviseltek azok a sporadikus kezdeményezések, melyek egy-egy bazilita monostorhoz fűződtek. Bár De Camillis püspök tizenhét éven át tartó püspöki szolgálata számos tekintetben jelentett fejlődést a tridenti normák alkalmazásában, a kilátástalan anyagi helyzet miatt az intézményesített papnevelés területén nem tudott komoly eredményt elérni. Ugyanakkor a későbbi fejlődés szempontjából nem lebecsülendő az, hogy 1704-ben elérte hatalmas pártfogójánál, Kollonich Lipót bíborosnál, hogy a Jány-hagyaték egy része alapítványi formában néhány görögkatolikus papnövendék nagyszombati képzésének finanszírozását szolgálja. A nagyszombati papnevelőből kerültek ki azok a papok, akik a 18. század során egyfajta görögkatolikus egyházi elitet képezve vezető tisztségek (rítusvikárius, vikárius, főesperes) betöltésére alkalmasnak bizonyultak. Közéjük tartozott az az Olsavszky Mihály Emmánuel is, aki püspökként 1744-ben Munkácson iskolát alapított papok és kántortanítók részére. A mindössze kétéves képzés első évében egyházi szláv írás-olvasás és némi számtan volt a tananyag, míg a második évben katekizmust és kazuisztikát tanultak. A Mária Terézia által biztosított finanszírozásnak köszönhetően 1754-től az egri szeminárium is fogadott évente hat görögkatolikus papnövendéket, akiket külön rítustanár készített fel a szolgálatra.

A munkácsi egyházmegye kánoni megalapítása után az Olsavszky-féle iskola Ungvárra települt át. Ekkor Bacsinszky püspök újraalapította az intézményt. Az uralkodótól 60 papnövendék és 5 teológiai tanár ellátására kapott rendszeres támogatást, amivel megteremtődtek a katolikus egyház normáinak megfelelő intézményes papképzés alapjai. Bacsinszky püspök az egyik 1805-ben kiadott körlevelében leírja, hogy a kincstár segítségével Ungvárott, Nagyszombathban (Trnava SK), Egerben és Pesten 120 munkácsi egyházmegyes klerikus tanult. Több kör-

levelében is szól a szívügyének tekintett papképzésről. A felvételi legfontosabb előfeltételül a liturgikus, az egyházi szláv nyelv ismeretét, s az egyházi éneklésben való jártasságot jelölte meg. A Bacsinszky-korszakot követően az esztergomi szeminárium kapui is megnyíltak a görögkatolikusok előtt. Bécsben először a *Pazmaneum*, majd 1774-től a *Barbareum* fogadott munkácsi papnövendékeket. Ez utóbbi bezárása után (1784) az újonnan alapított lemergi központi papnevelő intézet is fogadta az egyházmegye seminaristáit. Az ungvári szeminárium korszakunkban a környező egyházmegyék képzőhelye is volt. 1880-ig itt készültek hivatásukra az eperjesi, 1912–1920 között pedig a hajdúdorogi papnövendékek is. A szomszédos román egyházmegyék – különösen a nagyváradi – is Ungváron taníttatták az ószláv liturgikus nyelvű parókiákról származó papnövendékeiket.

• *Irodalom*: IOANNICIUS BASILOVITS, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni in Monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCCLX factae, exhibens seriem episcoporum Graeco-Catholicorum Munkaciensium, I–II*, Cassovia 1799–1804; BONKÁLÓ SÁNDOR, *A rutének (ruszinok)*, sajtó alá rend., jegyz., utószó Salga Attila, Basel–Budapest 1996; DOBOS, *Prassi e teologia*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; HODINKA ANTAL, *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1910; HODINKA ANTAL, *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára*, Ungvár 1911; KICSERA–FENICS–STERR, *A Habsburg egyház*; MICHAEL LACKO, *Unio Užborodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica* (Orientalia Christiana Analecta 143), Roma 1955; PAUL ROBERT MAGOCSI, *Adaptation Without Assimilation: the Genius of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo*, Of the Making of Nationalities There is No End (ed. Paul Robert Magocsi), New York 1999, 194–204; MAROSI ISTVÁN, *Firczák Gyula munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása*, Athanasiana 36 (2013), 154–174; MAYER, *Kárpátukrán*; PEKAR, *The Bishops*; PIRIGYI, *A magyarországi I–II*; POLYÁK, *Oktatási kérdések*; RIGOTTI ET AL., *Oriente Cattolico*, 539–551; TERDIK SZILVESZTER, „...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint”. *Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez* (Collectanea Athanasiana I/5), Nyíregyháza 2011; TUSOR PÉTER, *Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről* (Archivio Santacroce), Levéltári Közlemények 73 (2002) 199–241; UDVARI ISTVÁN, *A ruszinok a XVIII. században*, Nyíregyháza 1992; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Die Bildung der griechisch-katholischen Priester in Lateinischen Bildungsstätten der Neuzeit in Ungarn*, Folia Athanasiana 13 (2011) 95–105; VÉGHSEŐ TAMÁS, „...mint igaz egyházi ember...” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése* (Collectanea Athanasiana I/4), Nyíregyháza 2011; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források II*; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*.

VÉGHSEŐ TAMÁS

V.I.I. BACSINSZKY ANDRÁS [BACHYNSKY] (1732–1809)

Munkács, 1773. július 10. – 1809. november 7.

B. 1732. november 14-én született Vadászfalván (Beňatina SK). Apja, Theodor B. görögkatolikus pap a galíciai Bacsinából (Bačina UA), nemesi családból származott. B. az elemi iskola elvégzése után 1752-ig az ungvári jezsuita gimnázium diákja volt. 1753-ban belépett a jezsuiták által vezetett nagyszombati *Seminarium Generale*-ba (*Seminarium Rubrorum*), ahol 1754-ben megkezdte teológiai tanulmányainak bölcseleti részét. Ekkoriban a Majláth grófi család fiainak házi tanítója is volt. 1756-ban, még tanulmányai befejezése előtt szentelte pap-pá Olsavszky püspök Munkácson. 1758-ban befejezte teológiai tanulmányait, majd visszatért Munkácsra. Még ugyanabban az évben Hajdúdorogon Szabados György parókus, szabolcsi főesperes káplánja, majd 1761-től utódja lett.

1761. október 1-én meghívást kapott a székeskáptalanba, majd 1763-tól főesperes. Ezekben az években hivatali működése során rendkívüli kihívásokkal kellett szembenéznie. Szükség volt egyrészt széles körű nyelvismeretre: a hétköznapi életben használt rutén mellett az anyakönyvezéshez és a liturgiához az óslávra, a helyi, továbbá a vármegyei és egyházi hatóságokkal folytatott hivatali ügyintézéshez és levelezéshez a magyarra, illetve a latinra. Mindemellett további kihívást jelentett számára az egyházon belül az unió kérdése miatt támadt belső feszültség. A tokaji orosz kolónia befolyására a hajdúdorogi egyházközség egy része 1765-ben szakított Rómával, és a karlócai (Sremski Karlovci SRB) ortodox metropolitától kért „igaz hitű” papot. Az ügy kivizsgálása után Mária Terézia megtiltotta a metropolitának a kérés teljesítését és a bécsi udvarban nem kedvelt orosz állampolgárok visszatelepítését kérte II. Katalin cárnőtől.

Az 1760-as évek végétől B. kulcsszereplője lett annak a drámai küzdelemnek, amely a Magyar Királyság területén élő rutén görögkatolikus közösségek egyházjogi helyzetének rendezését és társadalmi emancipációját tűzte ki célul. Ezek túlnyomórészt az egri egyházmegye területén éltek. Az egri püspökök az 1646-os ungvári uniótól kezdve a görögkatolikusokat csupán joghatóságuk alatt álló, bizánci rítusú közösségeknek tekintették és akként is kezelték őket. Főpásztorukat az egri megyéspüspök rítus-vikáriusának, parókiáikat a római katolikus plébániák stólapénz fizetésére kötelezett fíliáinak, a görögkatolikus parókusokat a plébánosok káplánjainak tartották. Ezt az értelmezést a Szentszék 1718-ban külön rendelettel is megerősítette. Olsavszky

Mihály Mánuel († 1767) és Bradács János († 1772) püspökök ellenszegültek ennek, ám gróf Eszterházy Károly egri püspök (1762–1799) személyében hosszú ideig befolyásos ellenfélre leltek. Eszterházy Károly a fivére, Ferenc magyar udvari kancellár (1762–1785) révén jelentős befolyással rendelkezett Bécsben, és mindent megtett azért, hogy a kívánt emancipációnak és képviselőinek rossz hírét keltse az udvarban, a bécsi nunciussal és a római Szentszéknél. A hosszú évekig tartó vita során a *populus unitus* Róma felé nem csupán „notórius eretnekeknek”, hanem „született jobbágyoknak és szolgáknak” nevezte. A rutén függetlenségi törekvések első csúcspontját a munkácsi zsinat (1764. január 29.–február 1.) jelentette, amely arról határozott, hogy a bécsi udvaron keresztül kell elérni az önálló munkácsi eparchia kánoni felállítását. E diplomáciai küldetéssel az akkor 32 éves Bradács Jánost bízták meg. Bradács bizalmas tanácsadójaként B. is egyre inkább bekapcsolódott az eseményekbe. Amikor Bradács 1768-ban rhosusi címzetes püspök lett és a Szentszéktől apostoli vikáriusi kinevezést kapott a munkácsi eparchiába, helyettesévé B-t tette meg. B. 1769 szeptemberében más papokkal együtt elkísérte a püspököt tüntetőleg elodázott egri útjára. Egerben Eszterházy püspök haladéktalanul, de hiába kérte az engedelmességi eskü letételét, ami idő előtti, botrányos elutazáshoz vezetett. Bradács 1770-ben újabb bécsi tárgyalásokkal bízta meg általános helynökét, akit azonban Eszterházy közbelépésére érkezése után azonnal hazaküldtek azzal az utasítással, hogy szólítsa fel püspökét az Egernek kedvező 1768. évi regulációk betartására. B-nak azonban 1770. április 1-én, húsvéthétfőn sikerült audienciára bejutnia a királynőhöz, ami döntő áttörést jelentett. Mária Terézia azonnal megbízta Kaunitz kancellárt, hogy vigye sikerre Rómában az önálló munkácsi eparchia ügyét. Ez sikerült is számos további ellenlépés, például a Bradács püspök elleni súlyos hamis vádak dacára. Bradács ellenfelei számos ponton „eretnekeknek” minősítettek két, általa cenzorált könyvet: a *Bukvart* (ábécéskönyv, 1770) és a *Zborníkot* (imakönyv, 1771). Mindkét munka a *Typographia Kurzböckiana* néven újjáalapított bécsi keleti nyomdában jelent meg. Bradács püspököt a támadók terjedelmes apológiákra kényszerítették. Mindenekelőtt a Szent Atanáz-féle hitvallás kinyomtatását kritizálták, mivel az nem tartalmazta a vitatott *Filioque*-t. Ebben a helyzetben igen előnyösnek bizonyult, hogy József trónörökös 1770. június elején a Kárpátokban tartózkodott hadgyakorlaton. B. sikeresen rendezte meg József munkácsi fogadását. A trónörökös részt vett a munkács-csernekhegyi Szent Miklós-templomban bemutatott pünkösdi ünnepi szent liturgián. B. ennek során elmagyarázta neki és kíséretének az isten-

tisztelet menetét és szimbolikáját. Ekkor B. a császár személyében a görögkatolikus törekvések hathatós pártfogójára talált.

Szolgálati elismeréseként Bradács püspök B-t személyes tanácsadójának és *synkellos*nak (főhelynöknek) tette meg. Hosszú diplomáciai huzavona után XIV. Kelemen pápa (1769–1774) engedett a bécsi udvarnak, és 1771. szeptember 19-én kiadott, *Eximia regalium principum* kezdetű bullájával felállította a munkácsi görögkatolikus eparchiát, amelyet közvetlenül a mindenkori esztergomi prímásnak rendelt alá. Az egyházmegye első ordináriusa Bradács püspök lett. 1772. július 4-én bekövetkezett korai halála után az eparchia papsága egyhangúlag az akkor negyvenéves B-t választotta meg káptalani helynöknek, az egyházmegye ideiglenes vezetőjének. Antonio Eugenio Visconti bécsi nuncius (1767–1674) megerősítette B. káptalani helynökké választását, Mária Terézia pedig főkegyúri joga értelmében, 1772. augusztus 5-én munkácsi püspökké nevezte ki. B. szeptember 25-én tette le a nunciushoz a hitvallást abban a formában, ahogyan azt a Szentszék VIII. Orbán pápa óta előírta. A pápa 1773. március 8-án erősítette meg B. kinevezését.

A Magyar Udvari Kancellária rendelkezésére összehívott, február 17. és április 24. között a három magyarországi görögkatolikus püspök részvételével megrendezett bécsi zsinaton – az első ilyen jellegű tanácskozáson – B. már aktívan közreműködött. Ennek során elődjéhez hasonlóan ismét szükségesnek látta egyházmegyéjét és elődjét megvédeni a skizma vádjától. Püspökké szentelésére Bécsben, a császári család jelenlétében került sor 1773. június 6-án; Bozsicskovics Bazil (1759-től címzetes püspök, majd 1777-től kőrösi megyéspüspök) és Kovács Meletius (1748 óta nagyváradai segédpüspök és rítusvikárius) görögkatolikus címzetes püspökök, továbbá Franz Joseph von Gondola OSB római katolikus címzetes püspök közreműködésével. Püspöki koronát, főpapi öltözetet és gyűrűt az uralkodónő ajándékozott neki. Minthogy a munkácsi püspökség eredete a munkács-csernekhegyi bazilita monostorhoz kapcsolódik, a munkácsi püspökök mindig bazilita szerzetesek, vagyis a monostor elöljárói voltak. B. már Bradács Jánosnak is azt ajánlotta, hogy a püspökké szentelése előtt ne tegyen szerzetesi fogadalmat. 1772-ben *dubiumot* (azaz hivatalos megkeresést) intézett Rómába azzal kapcsolatban, hogy a nem bazilita püspökjelölteknek le kell-e tenniük a szerzetesi fogadalmat. Szentelési dokumentumainak tanúsága szerint a Szentszék kötelezte B-t a szerzetesi fogadalmak letételére.

A Monarchia ruténjeinek egy Lemberg-központú metropólia alatti egyesítésére irányuló, Lembergben és Bécsben megvitattott és Mária Terézia által

támogatott terv 1774 óta a római Szentszék előtt is ismert volt, s ott pozitív fogadtatásban részesült. A bécsi magyar képviselő ellenállása miatt azonban ez a törekvés meghiúsult. A magyarok ugyanis munkácsi metropóliában gondolkodtak, amelynek *suffraganeus*ai Galíciában lettek volna. Ez az elképzelés azonban – várható módon – megbukott a galíciai püspökök és a bécsi udvar ellenállása miatt. Ezzel párhuzamosan a galíciai kormány a halicsi metropólia újjáalapítására törekedett. Az 1779. augusztus 5-én a császári kancelláriának benyújtott tervezet ugyancsak magába foglalta a magyarországi és erdélyi görögkatolikusokat. Mária Terézia magáévá tette ezt az elképzelést és valószínűleg az ő javaslatára helyezték B. személyét kilátásba a metropólia élére. Az uralkodónő 1780-ban bekövetkezett halála és azt követően II. Józsefnek a Szentszékkel folyó vitái meghiúsították e terveket. Amikor 1807-ben valóban megalapították a metropóliát, Munkács az esztergomi prímás joghatósága alatt maradt.

Az egri püspök görögkatolikusokkal és Bradács püspökkel szembeni bizalmatlanságának egyik következménye az volt, hogy a római Szentszék úgy határozott: az újonnan alapított eparchia püspökeinek minden évben le kell tenniük az összegyűlt klérus előtt a katolikus hitvallást és erről a prímás és a nuncius közvetítésével jelentést kell tenniük a Szentszéknek. B. kérelmére a bécsi udvar kitartó sürgetéssel elérte, hogy a Hitterjesztési Kongregáció 1777. április 9-én visszavonta a rendelkezést. Ezentúl a munkácsi püspököknek római katolikus hivatali kollégáikhoz hasonlóan csupán egyszer, kinevezésük előtt kellett hitvallást tenniük. 1777-ben B. az „excellenciás” megszólítást is elnyerte. A királynő már 1775-ben B. rendelkezésére bocsátotta az 1773-ban feloszlott jezsuita rend ungvári épületeit, többek között a szemináriumot és a székesegyházat. B. 1780. október 15-én, a királynő születésnapján vette hivatalosan birtokba az épületeket, és székhelyét is Ungvárra helyezte át. Megalapította az eparchia levéltárát és a püspöki könyvtárát is, amely halálakor mintegy 9000 kötetet foglalt magába. B. eparchiája számára biztos anyagi hátteret eszközölt ki a kormányzatnál. Az alapítási dekrétumban meghatározott évi 3000 aranyforint összegű püspöki jövedelmet 12 ezerre emelte, 1776-ban pedig a tapolcai apátságra cserélte el. B. 1777-re sikerre vitte a hét kanonoki stallumból álló székeskáptalan megalapítását is.

B. a felvilágosult eszméknek megfelelően számos körlevelet tett közzé, amelyek egyházi ügyek mellett hatósági – gyakran katonai kérdésekkel foglalkozó – utasításokat tartalmaztak. Ennek során egy korai ruszin irodalmi nyelvet, a *jazicsije*-t használta. A püspöki iroda hozzájárult e nyelv jelentőségének növe-

kedéséhez és elterjedéséhez: a körrendeleteket ugyanis be kellett másolni a plébániai jegyzőkönyvekbe és fel kellett olvasni a lakosságnak, ezáltal azok nyelve a korszak értelmisége számára normává vált. B., ugyancsak a felvilágosult abszolutista politikának megfelelően kiépítette a püspökség infrastruktúráját, és kiállt a papképzés újjászervezéséért. A képzés 1773-ig a nagyszombati és az egri római katolikus szemináriumban zajlott. Bozsicskovics püspökkel együttműködésben B. elérte a bécsi udvarban, hogy az „unitusok” a bécsi Szent Borbála görögkatolikus parókia és templom mellett saját szemináriumot kapjanak. Az úgynevezett *Barbareum*-ban a 46 helyből 11 a munkácsi eparchia számára volt biztosítva. B. 1776 júniusában mutatta be az első szent liturgiát az új szeminárium templomában, amely fennállása első évtizedében, 1784-ig már 32 munkácsi klerikus képzését biztosította. B. elérte az udvarban egy további, ungvári szeminárium létesítését is, amely 1778. december 3-án nyitotta meg kapuit. Tanítási nyelve 1809-ig a rutén volt. Az egyházmegyes növendékek száma a kezdeti 62-ről 1805-ig 120-ra emelkedett. B. fáradozásainak köszönhetően az ungvári szemináriumot – ellentétben a *Barbareum*-mal és a przemysl-i (PL) szemináriummal – nem érintette II. Józsefnek a papnevelő intézetek központosítására vonatkozó intézkedése, ugyanakkor a püspök nem tudta megakadályozni a 11 bazilita kolostorból kilenc bezárását. A teológusok egy része Pesten részesült képzésben, a *Barbareum* feloszlata után pedig 1784-ben tizenegy klerikus az egri szemináriumba került. Miután II. József 1784-ben Lembergben megalapította a generális szemináriumot és a *Studium Ruthenumot*, B. 1785-ben elrendelte, hogy az eparchia papjelöltjeit ott képezzék. Ez 1790/1791-ben már 25 fiatalt érintett. Sok esperességben a kántorképzés érdekében is intézkedéseket tett.

B. hivatalvezetése során csak részben igazodott a „josefinista” normákhoz; személyét a „patriarchális” magatartás jellemezte. Nemtetszést váltott ki, hogy bizalmasát, Kutka Jánost feltűnően támogatta, magas egyházi hivatalokba emelte. Ugyanakkor a felvilágosult eszméknek megfelelően kampányt folytatott a régióban széles körben elterjedt alkoholizmus ellen, kezdeményezte a papképzés színvonalának emelését, továbbá kötelezte a klérust az anyakönyvek pontos vezetésére és a rendszeres esperesi gyűlésekre. B. nagy hangsúlyt fektetett a helyi görögkatolikus közösség „keleti” és „rutén” identitásának megerősítésére is. A szemináriumban bevezette a rutén nyelvű oktatást, 1793-ban pedig rutén tannyelvű gimnáziumot nyitott meg Ungváron. A hátrányos társadalmi helyzetű diákokat ösztöndíjakkal segítette. B. támogatta az egyházi

iskolák számára cirill betűs tankönyvek kidolgozását és elterjesztését. Ezenfelül a bizánci rítus pontos követésére és a latin elemeknek a liturgiából való kiiktatását sürgette. E törekvése támogatására két szerzetest küldött a pocsajvi (Počaiv UA) Istenszüdő elhunyt kolostorba, amely 1720-ig az unió elleni bástya volt, majd a baziliták kezére került. A szerzetesek feladata az ottani liturgikus szokások tanulmányozása és a munkácsi gyakorlattal történő összehasonlítása volt. B. hivatali működése alatt jelent meg a *Rutén nyelv ábécéje* (1797), a 20. században kanonizált jezsuita Roberto Bellarmino († 1621) katekizmusának mintájára Kutka János († 1812) által összeállított *Kis katekizmus avagy a keresztény igazhitű tan* (1801), továbbá a Biblia öt kötetes, ósláv nyelvű kiadása (1804). Utóbbi két munkát minden parókiának be kellett szereznie. E rendelkezéseket pásztorlevelek kísérték, amelyekkel a püspök évente kétszer fordult az eparchia papságához. E levelekben gyakorlatilag az élet minden területével foglalkozott. Nem utolsó sorban hangsúlyozta bennük az ősoktól örökölt rítus és anyanyelv jelentőségét a rutének „nemzeti” identitására nézve. Ennek megőrzését főképp a papság mint a rutén „elit” kötelességének tartotta. B. rendelkezése a római katolikus szemináriumokban képzett papoknak szentelésük előtt rutén nyelvből és görögkatolikus rítusból vizsgát kellett tenniük.

B. megalapozta a püspöki könyvtárat. A nekrológokban méltatott „jótékonyasága” vezethetett ahhoz, hogy pénzben kifejezhető hagyatéka nem volt. A dinasztiaival szemben mindvégig hűségesnek mutatkozott; azt a Napóleon elleni háború alatt is támogatta: imára és a hadsereg megsegítésére szólította fel a híveket. Bécs mindezt valóságos belső titkos tanácsosi címet adományozott neki. B. egészsége 1807-ben megromlott, ezért az udvartól közvetlen bizalmasa, Kutka koadjutori kinevezését kérte, ám helyette annak riválisa, Bradács Mihály († 1815) nyerte el a pozíciót. Bradács 1808-ban utódlási jog nélkül nyert munkácsi segédpüspöki kinevezést; Róma dorylaeumi címzetes püspöknek nevezte ki, és ezzel megerősítette a főkegyúri kinevezést. Az 1809 januárjában felszentelt Bradácsot B. püspök tiltakozásképpen Eperjesre helyezte át helynöknek, és korábbi feladatkörét Kutka kanonokra mint általános helynökre bízta. B. 1809. november 7-én halt meg; a székesegyház sírboltjában temették el. Az eparchia egyik „alapító atyjaként” tartják számon.

• *Művei: Brevis adumbratio solennitatis, qua haereditariam augustissimi Francisci secundi imperialem dignitatem austriacam, in ipso SS. Maiestatis onomastico die celebravit*, H. n. 1804. • *Források: Levéltári források: DAZO 64. fond: Mukačivs'kij monastir otciv Vasilian* (A Munkács-Cser-

nekhegyi Bazilita Monostor Iratai), 4. opisz, 152. sz.; 151. fond: Upravlinnâ Mukačivs'koi Greko-katolic'koi êparhii, m. Užgorod, 1646 – 1949 r (A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Iratai 1646–1949), 25. opisz, 86., 96., 125., 140., 151., 314., 340. és 343. sz. – Kiadott források: BENDÁSZ ISTVÁN–KÖI ISTVÁN, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsképeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994; UDVARI ISTVÁN, *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsképeinek 1806. évi összeírása*, Nyíregyháza 1990; *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Diocesis Munkatsiensis. Sede episcopali vacante pro Anno MDCCCXIV*, Kassa 1814; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I; Sabov" Evmenij. Hristomatiâ cerckovno-slavânskih" i ugro-russkih" literaturnyh" pamâtnikov" s" pribavleniem" ugro-russkih" narodnyh" skazok" na podlinnyh" narhčiâh". – Ungvar": Knigopečatnâ «Kelet»» Varfolomeâ Iegera, 1893. – 236 s. / Reprintne perevidannâ: – Užgorod, 2009; Mukačivs'kij êpiskop Andrij Fedorovič Bačins'kij ta jôgo poslannâ /Publik. ta peredm. Šlepec'kij A. // Naukovij zbirnik Muzeu ukrâins'koi kul'turi v Svidniku. – Bratislava: Slovac'ke pedagogične vidavnictvo, 1967. – Vip.3. – 223–242; Zadorožnij Ī. Êpiskop A. Bačins'kij v êpistolârnij spadšini: Do 270-riččâ vid dnâ narodž. /UžDU; NDĪ karpatoznavstva. – Mukačevo–Munkács: Karpats'ka veža, 2002. – 64 s.; Udvari Ī. Zbir'ka žerel pro studii rusins'kogo pisemstva. Ī. Kiriličnî ubbižniky mukačov's'kogo êpiskopa Andriâ Bačins'kogo / Ī. Udvari. – N'ired'gaza: IMI Print KFT, 2002. – 238 s. • Irodalom: BAÁN ISTVÁN, *Bacsinszky András munkácsi püspökké való kinevezése*, Véghseő, Bacsinszky, 61–84; BASILOVITS JOANNICIO, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatbovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX. facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkaciensium, cum proecipus eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatus, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis, authenticis potissimum concimantam. Pars I–IV, Cassoviae 1799–1805; DOBOS, Egy százajjal; DOBOS, *Prassi e teologia*; FORGÓ ANDRÁS, *Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében*, Athanasiana 36 (2013) 69–81; JANKA GYÖRGY, *Bacsinszky András hajdúdorogi évei*, Véghseő, Bacsinszky, 39–47; KICSERA–FENICS–STERR, *A Habsburg egyház*; PEKAR, *The Bishops*, 25–30; ATHANASIOS PEKAR, *Bishop John Bradač. The last Basilian in the Mukačevo episcopal See (1732–1772)*, *Orientalia Christiana Periodica* 49 (1983), 130–152; PEKAR, *The History*; PIRIGYI, *A magyarországi, II*; PUSKÁS BERNADETT, *Bacsinszky András püspöki reprezentációjának emlékei*, Véghseő, Bacsinszky, 173–195; TERDIK SZILVESZTER, *Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron, Bacsinszky András püspök (1773–1809) idejében*, Véghseő, Bacsinszky, 197–288; UDVARI ISTVÁN, *Bacsinszky András püspök (1732–1772–1809), a ruszin felvilágosodás képviselője*, Uő, *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza 1994, 196–215; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Bacsinszky András tanulmányai Ungváron és Nagyszombatban*, Véghseő, Bacsinszky, 29–37; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Bacsinszky András munkácsi püspök könyveinek jegyzéke 1790-ből*, Nyerges Judit–Verók Attila–Zvara Edina (szerk.), MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára, Budapest 2016, 726–744; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Vladikák, kalugyerek és batykók. Görögkatolikus egyházi társadalom a 17–18. században*, Gözsy Zoltán (szerk.), *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*,**

Pécs 2019, 35–55; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; Gadžega V. Paps'ka bulla o pereloženû ošhdka greko-katolic'koh Mukačhvskoh eparhij z Mukačeva do Užgorodu // Naukovyj zbornik tovaristva «Prosvhita». – Užgorod': Drukarnâ OO.Vasiliân, 1935. – Ročnik 11. – 1–5; Baran O. Sinod Mukačivs'koï, Fogorašs'koï i Svidnic'koï êparhij u Vidnî // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. – Vol. III (IX). – Fasc. 3-4. – Romae, 1960. – 394–403; Danilûk D. Istoriâ Zakarpattâ v biografiâh i portretah (z najdavniših časiv do počatku XX st.). – Užgorod: Patent, 1997. – 56–61; Pekar A. ČSVV. Narisi istorii cerkvi Zakarpattâ: U 2-h t. – T. 1: Êrarhične oformlennâ. – Rim–L'viv: Misioner, 1997; Fenič V. Greko-katolic'ka cerkva v gromads'ko-političnomu ta kul'turnomu žitti Zakarpattâ (1771–1867 rr.) /Kandidats'ka disertaciâ na zdobuttâ naukovogo stupenâ kandidata istoričnih nauk. /Rukopis // Viddil rukopisiv i starodrukiv naukovoi biblioteki UZNU. – Užgorod, 1997. – 223 s.; (Kézirat az Ungvári Nemzeti Egyetem Könyvtárának kézirat- és régi nyomtatvány tárában); Fenič V. Vpliv slov'âns'kogo vidrodžennâ na religijne i kul'turne žittâ Zakarpattâ v kinci XVIII – seredini XIX st. // Istorična škola profesora Volodimira Zadorožnogo. Naukovyj zbirnik. – Vipusk 1 / Uporâd. R. Oficins'kij. – Užgorod: Patent, 1999. – 81–99; Udvari Î. Êpiskop Andrij Bačins'kij (1732–(1772–1809)). Vidatnij predstavnik rusins'kogo prosvitnictva. Pro žittâ i diâl'nist' Andriâ Bačins'kogo // *Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis*. – Vol. XXX. – Debrecen, 2000. – 193–221; Lučkaj M.M. Îstoriâ karpats'kih rusiniv: U šesti tomah / Dešifruvannâ rukopisu Î.M. Saka; preklad ukraïns'koû movoû Î.M. Saka, M.V. Orosa, J.O. Baglaâ; pokažčik istoričnih osib ta nazv D. D. Danilûka; geografičnij pokažčik Î.M. Sen'ka. – T. ÎV. – Užgorod: VAT «Vidavnictvo Zakarpattâ», 2003. – 328 s., il.

VOLODYMYR FENYCH–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.1.2. PÓCSI ELEK [POTSJY, POVCHIJ, PÓCSY, PÓTSY] (1754–1831)

Munkács, 1818. január – 1831. július 11.

P. 1754. március 17-én született a Bihar vármegyei Kokad faluban, görög-katolikus pap családba. Apja P. György parókus, anyja Popovics Zsófia volt. Gimnáziumi tanulmányait Nagyváradon végezte, majd 1778 júliusáig a bécsi *Barbareumban* tanult teológiát. Drágossy Mózes nagyváradi megyéspüspök 1778 őszén szentelte pappá. Ezt követően lelkipásztori szolgálatot teljesített Ó-Aradon (Aradul vechi RO), majd 1789-től Nagyváradon, ahol egyúttal tábori lelkészként is működött. 1794-től Makón parókus. Lelkipásztori szol-

gálatai elismeréséül főesperesi kinevezést nyert, majd 1800-ban a nagyváradi székesegyház parókusa, továbbá az ottani székeskáptalan kanonokja lett.

Bacsinszky munkácsi püspök 1809-ben bekövetkezett halála után az utódlás és a hatalmas kiterjedésű eparchia esetleges felosztásának kérdése az érdeklődés középpontjába került és heves vitákat váltott ki. Az utódlás tekintetében Bradács Mihály koadjutor, Eperjesre kinevezett helynök konkurense a Bacsinszky püspök által favorizált Kutka János káptalani helynök volt. Bradács sértésnek tekintette Kutka káptalani helynökké választását, és sürgette az eperjesi helynökség megszüntetését, hogy Munkácson megválaszthassák. Ezzel egyidejűleg a Magyar Udvari Kancellária arra törekedett, hogy megakadályozza a prímástól független görögkatolikus metropólia létesítésére irányuló terveket, ezért a munkácsi egyházmegyének a prímás fennhatósága alatti felosztását szorgalmazta. Kezdetben mindkét várományos egy olyan felosztást támogatott, amely lehetővé tette volna az ellenfél eltávolítását egy szuffragáneus székhelyre. Az 1810. évi tárgyalások során, amelyen P. is részt vett, Kutka egy olyan munkácsi metropólia tervezetét dolgozta ki, amelynek szuffragáneusai Eperjes és Máramaros lettek volna. A Kutka 1812. évi halála után káptalani helynökké választott Bradács hevesen és sikeresen lépett fel a püspökség felosztása ellen.

A Magyar Udvari Kancellária a már több éve tartó megosztó vita enyhítésére a „román” P. jelölését helyezte kilátásba. A király által 1816. március 22-én kinevezett P. szeptemberben utazott Nagyváradról Ungvárra. A pápai megerősítés azonban elhúzódott, Ungvár ugyanis 1778-ban a Szentszék jóváhagyása nélkül lett székhely. Csak a probléma diplomáciai megoldása után fogadta el VII. Pius pápa *Romanus decet* kezdetű, 1817. július 24-én kiadott bulájával Ungvárt a munkácsi püspökök rendes székhelyének, és erősítette meg 1817. július 28-án P. megyéspüspöki kinevezését. P-t november 18-án szentelte püspökké Vulkán Sámuel nagyváradi püspök; az ünnepélyes beiktatás 1818 januárjában zajlott az ungvári székesegyházban.

Az Udvari Kancellária, amelynek P. leginkább köszönhette kinevezését, különféle intézkedések foganatosítására sürgette a püspököt. A kancellária már 1816-ban el akarta érni az eparchiában a Gergely-naptár bevezetését, ez a terv azonban a heves belső ellenállás miatt megghiúsult. Ugyanakkor P. együttműködőnek mutatkozott az egyházmegyének a kormányzat által 1815 óta szorgalmazott felosztása kérdésében. Az első lépések a Szentszékkel történő egyeztetés nélkül történtek, így Rómában nem arattak osztatlan sikert. Végül

1818-ban Rómával egyeztetve 194 plébániát a hozzájuk tartozó 158 615 hívővel az újonnan alapított eperjesi eparchiának engedtek át, további 72 plébániát pedig 54 095, túlnyomórészt román anyanyelvű hívővel 1823-ban a nagyváradi egyházmegyéhez rendelték. P. szentelte Tarkovics Gergely addigi kassai helynököt Eperjes első püspökévé 1821. június 17-én a krasznibródi (Krásny Brod SK) Szentlélek-kolostorban. A magyar nemzeti zsinat előtt P. egyházmegyei zsinatot hívott össze Ungvárra, amely 1821. szeptember 30. és október 3. között ülésezett. A zsinat többek között a hagyományosan szigorú böjti előírások enyhítéséről határozott, ezt azonban P. hivatali utódja visszavonta. A hosszú ideig tartó üresedés alatt a szemináriumban latin tanítási nyelvet vezettek be. P. kiállt azért, hogy legalább a pasztorálteológiai és a kateketikai előadásokat rutén nyelven hallgathassák a növendékek. P. a papjelöltek számára kötelező olvasmánnyá tette titkára és befolyásos tanácsadója, Lucskay Mihály *Szláv-rutén nyelvtan* és *Egyházi beszédek* című műveit. P. rendszeresen fordult pásztorlevelekkel az eparchia híveihez és papjaihoz. Egy 1826-ban végzett kolostorlátogatás kivételével nem vállalkozott személyes kánoni látogatásra, a parókiák látogatását a főesperesekre bízta. Az egyházmegye pénzügyigazgatásában kevésbé volt hatékony; a kormányzat számára összeállított hiányos kimutatásai többek között a papság jelentős jövedelemkiesését okozták. P. kezdeményezésére jött létre Ungváron a Szent Elek-ház a papcsaládokból származó árvák számára. 1831. július 11-én hunyt el. Az ungvári székesegyház kriptájában temették el.

• *Források:* Levéltári források: DAZO 151. fond: Upravlinnâ Mukačivs'koï Greko-katolic'koï êparhii, m. Užgorod, 1646–1949 r (A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Iratai 1646–1949), 19. opisz, 101. sz.; 22. opisz, 42–43. sz.; 25. opisz, 582. és 620. sz. – Kiadott források: NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI, *Kánoni látogatások*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; Sabov" Evmenij. Hristomatiâ cercovno-slavânskih" i ugro-russkih" literaturnyh" pamâtnikov" s" pribavleniem" ugro-russkih" narodnyh" skazok" na podlinnyh" narhčiâh". – Ungvar": Knigopečatnâ «Kelet» Varfolomeâ Iegera, 1893. – 236 s. / Reprintne perevidannâ: – Užgorod, 2009. • *Irodalom:* BENDÁSZ, *Részletek*; BOTLIK, *Hármas kereszt*; DOBOS ANDRÁS, *Pótsy Elek munkácsi püspök (1816–1831) munkássága és a kormányzása idején tett egyházlátogatások*, Nyirán–Majchricsné Ujteleki, *Kánoni látogatások*, 9–20; DUCHNOVIČ, *The history*; HC VII–IX; KICSERA–FENICS–STERR, *A Habsburg egyház*; MAGOCSI–POP, *Encyclopedia*; PEKAR, *The Bishops*; PEKAR, *The History*; PIRIGYI, *A magyarországi, II*; Pekar A. ČSVV. Narisi istorii cercvi Zakarpattâ: U 2-h t. – Rim–L'viv: Misioner, 1997. T. 1: Êrarhične oformlennâ. T. 2. Vnutrišnâ istoriâ; Gadžega Vasilij. Mihail Lučkaj. Žittêpis i tvorby / Pislâmovâ D. D. Danilûka. – Faks. vid. – Užgorod: Redakcijno-vidavniča rada UŽNU; Vidavnictvo V. Padâka, 2000. – 136 s. 4 s. zmîstu. – il.; Kosszej Ű. Storîнки

cerkovnoi istorii. Aleksij Povčij 1816–1831 // Blagovisnik. – Užgorod, 2003; Fenič V. Konfesijna i nacional'na identičnist' Vasilâ Dovgoviča // Naukovij visnik Užgorods'kogo universitetu. Seriâ: Istorîâ. Vipusk 8 / Redkol.; Mandrik Ī. O. (golova redkol.) – Užgorod: Vidavnictvo V. Padâka, 2003; o. Pap Stepan. Istoriâ Zakarpattâ: U 3-h tomah. – T. 3. – Ivano-Frankivs'k 2003.

VOLODYMYR FENYCH–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.1.3. POPOVICS VAZUL [POPOVYCH] (1796–1864)

Munkács, 1838. április 19. – 1864. október 19.

P. 1796. szeptember 12-én született a Szatmár vármegyei Nagykompjaton (Velikî Kom'âti UA), ősi görögkatolikus papcsaládba. Apja, P. János a helyi görögkatolikus közösség parókusa, anyja Lengyel Mária, kishemesi család sarja volt. Alapfokú tanulmányait Nagykárolyban (Carei RO), a gimnáziumot Máramarosszigeten (Sighetu Marmăției RO) és Ungvárott végezte. Gimnáziumi tanulmányai után 1814–1818 között a pesti egyetem bölcsészkarán tanult, ahol doktori címet szerzett. Ezt követően 1820-ig az ungvári szeminárium növendékeként kapott teológiai képzést. Április 10-én nőtlen pappá szentelték, majd lelkipásztori szolgálatot teljesített Szolyván (Svalâva UA) és Máramarosszigeten. 1822-ben Tarkovics Gergely eperjesi püspök titkára lett. E minőségében 15 évig nem csupán a püspök jobb keze volt, hanem annak krónikus betegsége miatt gyakorlatilag az eparchia vezetője is; így szükség esetén hivatalos dokumentumokat is aláírt. 1835-ben a székeskáptalan kanonokja és a székesegyház parókusa lett. Miután a munkácsi püspöki szék 1831 óta üresedésben volt, Ludovico Altieri, az új bécsi nuncius (1836–1845) 1837-ben az eperjesi püspöktől egy személy jelölését kérte, mire az P-t ajánlotta. Ferdinánd király 1837. március 16-án nevezte ki P-t püspöknek; a pápai megerősítésre október 2-án került sor. Mentora, Tarkovics püspök elhúzódó betegsége miatt püspökké szentelésére csak 1838. március 18-án került sor, mégpedig Lembergben, Michajlo Levyickij érsek főcelebrálásával. P. már szentelése előtt karácsonyi pásztorlevélben szólította meg a papságot és a híveket; ez volt az első ilyen jellegű írás Munkácson, amelyet külön kinyomtattak. Az ünnepélyes beiktatás 1838. április 19-én zajlott.

P. püspökségének éveit a keleti egyház örökségének megőrzésére irányuló kezdeményezések, markáns társadalmi impulzusok, továbbá a legfelsőbb állami és egyházi hatóságokkal fennálló konfliktusok jellemezték. P-nak 1840-re sikerült felépíttetnie a paplányok Szent Elek-árvaházát, amelynek létesítését még elődje kezdeményezte. Ezenfelül középiskolai diákotthont alapított, amelyben saját jövedelméből 12 tanuló számára biztosított ingyenes elhelyezést. Számos papi családból származó árva fiú felsőfokú tanulmányainak finanszírozásáról is gondoskodott. 1841-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze Ungvárra, amelyen keresztülvitte a nagy püspökségi alapítvány alaptőkéjének megemelését, ezáltal főképp papi özvegyek és árvák megélhetését támogatva. Ehhez hasonló alapítványt tett kántor családok számára is. Az egyházfegyelem terén elérte a régi, szigorú böjti előírások visszaállítását, amelyeket elődje enyhített; egyúttal azonban engedélyezte a parókusoknak, hogy indokolt esetben azok alól felmentést adjanak. Egyházkormányzása idején a házastársi hűtlenség bizonyos eseteiben megtartotta a válás hagyományosan elfogadott lehetőségét. Ezt csak halála után, a felsőbb egyházi hatóságok szorgalmazására szüntették meg. P. később az eltérő felekezetű házastársak számára külön rendtartást dolgoztatott ki, amely görögkatolikusoknak római katolikusokkal, evangélikusokkal vagy reformátusokkal kötött házasságára vonatkozott, az ortodox jegyessel kötendő házasságra viszont nem tért ki. P. rendszeresen konfliktust vállalt az állami hatóságokkal az egyszerű hívek érdekében, nem utolsósorban tulajdonlással kapcsolatos pereskedések esetében. Az 1855. évi éhínség idején a püspöki konyha kezdetben naponta száz, később kétszáz rászoruló étkeztetését biztosította. P. elérte a papság számára a kongrua kifizetéseket is.

P. levelezése az orosz határ túloldalán élő egykori diáktársaival a kormányhatóságok bizalmatlanságát, sőt, kémkedés vádját vonta maga után. Még a lemergi metropolitával folytatott levelezése is gyanúsításra adott alkalmat. Ennek következményeként P., legfelsőbb rendelkezésre, 1845–1847 között a titkosrendőrség felügyelete alatt állt. Az ungvári rendőrfőkapitány későbbi jelentésében azonban megállapította, hogy nincs jel arra, hogy P. államellenes tevékenységet folytatna: a püspök hűséges, Istennek és a császárnak engedelmes „rutén” katolikus. P. anyjának magyar származása hozzájárult ahhoz, hogy az 1848/49. évi forradalmat és szabadságharcot igen pozitívan fogadta. Ezt jelezte az 1848. júliusi főpapi liturgia és egy prédikáció, amelyben a szabadságharc győzedelmes lezárására szólított fel. Amennyire az a forrásokból megállapítható, a papság nagy része támogatta őt e hozzáállásában. A sza-

badságharc leverése után ennek megfelelően az udvar is bizalmatlansággal fordult P. felé. Katonai bíróság elé állították, amely több mint két évig vizsgálta az ügyét, miközben gyakorlatilag házi őrizet alatt állt. Végül egyedül az említett „lázító” prédikációját kifogásolták. Ettől függetlenül Scitovszky prímás P. „önkéntes” visszalépését sürgette, a nunciushoz „botrányos étellel” vádolva őt, kétségbe vonva, hogy hű volna a szent unióhoz és jóátllna annak fennmaradásáért. P. kiállta e támadásokat és 1859-ben imára szólította fel a híveket az Itáliában tartózkodó császári hadseregért, ezzel demonstrálva az uralkodóház iránti hűségét.

1849 után P. még inkább a helyi egyházi hagyomány rutén identitásának megerősítésére törekedett. Papjait arra szólította fel, hogy az istentiszteleteket minden rövidítés nélkül, a liturgikus előírások pontos betartásával mutassák be. A bizánci rítus tanulmányozása és ismerete szívügye volt. Ő maga gyakorlatilag a székesegyházban bemutatott összes istentiszteleten részt vett. Elrendelte azt is, hogy a szemináriumban a történelmi előadásokat ruténül tartsák. 1851/1852-ben Bécsben rutén nyelven kiadták *Az Újszövetség egyház-története* című művet. P. az eparchia hivatalos nyelvén a rutént tette meg, olyannyira, hogy a kancelláriához intézett más nyelvű beadványokat visszaküldette a feladónak. Szembefordulva a heves ellenállással elrendelte, hogy az ungvári szemináriumban, továbbá az ungvári és a szolyvai (Svaláva UA) gimnáziumban a rutén legyen a tanítás nyelve. E rendelkezéseit visszautasította a klérus azon része, amely a régió unitus egyházának magyar identitását sürgette. A prímás erős nyomására 1855-ben elrendelték, hogy legalább az alapvető teológiai tárgyakat, a dogmatikát és a morálteológiát latin tankönyvek alapján adják elő, ezáltal megelőzendő az egyházban a „tévtanok” térnyerését. P. nem tudta megakadályozni, hogy 1853. december 6-án 94 egyházközséget a hozzá tartozó több mint 100 ezer – ebből közel 85 ezer román anyanyelvű – hívővel az újonnan alapított szamosújvári egyházmegyéhez csatolják. Amikor 1863-ban a Hajdúdorogon összegyűlt magyar görögkatolikus hívek Farkas Lajos hadnagy (polgármester) vezetésével memorandumot intéztek P. püspökhöz a magyar nyelvű liturgia bevezetése ügyében, a főpásztor jogosnak, méltányosnak és igazságosnak nevezte a kérvényt. Ugyanakkor kijelentette, hogy erre csak akkor kerülhet sor, ha hivatalos és ellenőrzött liturgikus fordítások készülnek. Scitovszky hercegprímás felszólítására azonban az 1863. november 11-én kiadott körlevelében már kénytelen volt elrendelni, hogy a magyar nyelv használatának hivatalos engedélyeztetéséig kizárólag ósláv nyelven szabad a

Szent Liturgiát végezni, s csak bizonyos részek (Evangélium, „Hiszem Uram és vallom” kezdetű imádság, népénekek) végezhetők magyarul.

A népi vallásosság helyi fejlődésére nézve nagy jelentőséggel bírt, hogy P. különös figyelmet szentelt az egyházi énekeknek. Ragaszkodott ahhoz, hogy minden egyházközségnek legyen kántora, aki énekekre tanítja a híveket és ápolja a vallásos és egyházi dalkincs helyi hagyományait. E célból két évfolyamos kántoriskolát alapított, amely számára beszerezte a szükséges tankönyveket is. A székesegyházban is bevezette a karéneket. P. a vallásos népénekek, például a hagyományos karácsonyi énekek népszerűsítését is szorgalmazta. Püspöki működése kezdetén a mintegy 700 templomból alig 30 épült kőből, a végére azonban ezek száma több mint 230-ra emelkedett. Hasonlóképp, az összesen 464 parókia épületből csak mintegy 200 volt tartós épület. Működése során mintegy száz templomot, illetve parókiát építtetett. 1857–1858-ban felújíttatta az ungvári székesegyház belső terét, majd a szemináriumot és számos templomot, többek között a Mária elszenderedéséről elnevezett munkácsi, egykori püspöki székesegyházat. P. alatt épült a tanítóképző is. 1854-ben rendezte a székeskáptalan anyagi helyzetét, továbbá a kanonokok számára engedélyezte a mellkereszt, az esperesek számára a vörös öv viselését. P. 1864. október 19-én halt meg tüdőgyulladásban. Az ungvári székesegyház kriptájában temették el.

• *Művei: Sermo, quem Ill., ac Rev. Dn. Basilius Popovics, episcopus Munkácsiensis etc., pro solemnitate canonice suae in episcopum Munkácsiensem installationis, ad diocesis suae clerum dixit. Cassoviae, 1838. Typ. Steph. Ellinger.* • *Források: Levéltári források: DAZO 151. fond: Upravlinnâ Mukačivs'koï Greko-katolic'koï êparhii, m. Užgorod, 1646 – 1949 r (A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Iratai 1646–1949), 10. opisz, 293. és 1125. sz.; 22. opisz, 61., 177. és 230. sz.; 25. opisz, 638., 784., 813–814., 817–819., 827–830., 837., 841., 850., 857., 894, 952., 972., 998., 1000–1001., 1005., 1016., 1025–1026., 1029., 1037., 1070., 1079. és 1200. sz. – Kiadott források: VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I; Sabov*” Evmenij. Hristomatiâ cerkovno-slavânskih” i ugro-russkih” literaturnyh” pamâtnikov” s” pribavleniem” ugro-russkih” narodnyh” skazok” na podlinnyh” narhčiah”. – Ungvar”: Knigopecatnâ «Kelet» Varfolomeâ Iegera, 1893. – 236 s. / Reprintne perevidannâ: – Užgorod, 2009; Zbirki-šodenniki Oleksandra Duhnoviča 1858 ta 1863 – važlivî pam’atki memuarnoi zakarpátoukraîns’koï literaturi drugoi polovini XIX stolittâ / Peredm. ta publ. Stepan Gostinâk // Naukovij zbirnik Muzeu ukrâîns’ko-rus’koï kul’turi u Svidniku. – Vipusk 21. – Prâšiv, 1998. – 309–421. • *Irodalom: BENDÁSZ ISTVÁN, Az 1848–1849-es szabadságbarc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye, Ungvár 1997; BENDÁSZ, *Részletek; BOTLIK, Hármaskereszt; DOBOS, Egy szájjal; DOBOS, Prassi e teologia; DUCHNOVIČ, The history; HC VII–IX; KICSERA–FENICS–STERR,***

A Habsburg egyház; LUKÁCS LAJOS, *The Vatican and Hungary 1846–1878*, Budapest 1981; MAGOCSI-POP, *Encyclopedia*; MAYER, *Kárpátukrán*; MOLNÁR FERENC, *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia* (Collectanea Athanasiana I/7), Nyíregyháza 2014; NYIRÁN JÁNOS, *Az elveszettnek hitt Roskovics-féle liturgiafordítás*, Athanasiana, 42 (2016), 127–153; PEKAR, *The Bishops*; PEKAR, *The History*; PIRIGYI, *A magyarországi, II*; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; ŽEGUC IVAN, *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen, 1848–1914*, Wiesbaden 1965; Mondok" Ioann". Pam'at' pok. episkopa Mukačevskago Vasilii Popoviča // Sabov" Evmenij. Hristomatiâ cercovno-slavânskih" i ugro-russkih" literaturnyh" pamâtnikov" s" pribavleniem" ugro-russkih" narodnyh" skazok" na podlinnyh" nar"čiâh". – Ungvar" 1893, 91–98; Teršakovc' M. Materiali j zamitki do istorii nacional'nogo vidrodžennâ Galic'koï Rusi (1830–1840), L'viv 1907. – 268–285 [Dodatki]; Pereni J. Iz istorii zakarpatskih ukraincev (1849–1914) // Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 14. – Budapest 1957; Mağočij Pavlo Robert. Formuvannâ nacional'noi samosvîdomosti: Pidkarpats'ka Rus' (1848–1948) / Avtorizov. per. z angl. – Užgorod: Polička «Karpats'kogo kraû», 1994. – 24–38; Pekar A. Mukačivs'kij êpiskop V. Popovič, *Analecta Ordinis s. Basilii Magni Sectio II*, Vol. XV, 1–4 Romae 1996; Pekar A. ČSVV. Narisi istorii cerkvi Zakarpattâ: U 2-h t. – T. 1: Êrarhîčne oformlennâ. – Rim–L'viv 1997. T. 2. Vnutrišnâ istoriâ. – Rim–L'viv 1997; Fenič V. Nacional'no-politični oriêntacii duhovenstva Mukačivs'koï êparhii v period revolûcii 1848–1849 rr. // Užgorods'kij uniï – 350 rokiv. Materiali mižnarodnih naukovih konferencij (Užgorod, kvîten' 1996 r.) / Redkol.; vîdp. za vip. Ī. M. Grančak. – Užgorod 1997, 131–138; Gadžega Vasilij. Mihail Lučkaj. Žittêpis i tvorgy / Pislâmovâ D. D. Danilûka. – Faks. vid. – Užgorod 2000 o. Pap Stepan. Istoriâ Zakarpattâ: U 3-h tomah. – T. 3. – Ivano-Frankivs'k 2003; Fenič V. Konfesijna i nacional'na identičnist' Vasilâ Dovgoviča // Naukovij visnik Užgorods'kogo universitetu. Seriâ: Īstoriâ. Vipusk 8 / Redkol.; Mandrik Ī. O. (golova redkol.) – Užgorod: Vidavnictvo V. Padâka, 2003; Lihtej Īgor. Dušpastirs'ka diâl'nist' Mukačivs'kogo êpiskopa Vasilâ Popoviča ta ii ocinka Oleksandrom Duhnovičem // Oleksandr Duhnovič i naša sučasnist'. Materiali mižnarodnoi naukovoi konferencii (Prâšiv, 20–21 červnâ 2003 r.) // Naukovij zbîrnik Muzeû ukraïns'ko-rus'koï kul'turi u Svidniku / Uporâd. Mikola Mušinka ta Miroslav Sopoliga. – Vipusk 23. – Bratislava-Pozsony: 2005. – 239–250; Pronin Vasilij, arhimandrit. Istoriâ Pravoslavnoj Cerkvi na Zakarpate. – Mukačevo-Munkács 2005.

VIKTOR KICHERA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.1.4. PANKOVICS ISTVÁN [PANKOVITS, PANKOVYCH] (1820–1874)

Munkács, 1867. május 17. – 1874. augusztus 29.

P. 1820. október 29-én született Velejtén (Veľaty SK), görögkatolikus papcsaládba. A gimnáziumot Sátoraljaújhelyen végezte, filozófiát Szatmárnémetiben tanult, teológiai képzésben az ungvári szeminárium növendékeként részesült. Tanulmányai befejezése után a Vécsey családnál volt házitanító, majd 1849-ben a kassai jogi akadémián a bányajog és a statisztika tanára lett. 1851. augusztus 27-i pappá szentelése után formálisan átvette súlyosan beteg apja parókiáját, elsősorban azonban a gróf Nákó családnál szolgált nevelőként. Az ifjú Nákó Kálmán gróffal nagy utazásokat tett Nyugat-Európában, Észak-Afrikában és Nyugat-Ázsiában. Ezt követően – nem utolsósorban munkaadója protekciójának köszönhetően – magas hivatalokba került: tanügyi tanácsos, majd körtvélyesi címzetes apát, végül a Magyar Királyi Helytartótanács vallásügyi bizottságának tanácsosa lett. A magyar kormányzat javaslatára 1866. szeptember 14-én munkácsi püspöki kinevezést nyert, amelyet a római Szentszék 1867. február 22-én erősített meg. 1867. május 5-i eperjesi püspökké szentelését követően Ungvárra utazott, majd május 17-én lépett hivatalba. Kinevezését megelőzően a püspöki szék több évig üresedésben volt, amelyet főképp a magas egyházi és kormányhatóságoknak P. elődje hivatalviselésével kapcsolatos rendkívüli elégedetlensége okozott. Az új kinevezés explicit célja az volt, hogy a munkácsi egyházmegyét „ismét rendbe tegyék” a Rómához igazodó egyházfegyelem szellemében, illetve hazafias szempontból. Gaganecz eperjesi püspök korára hivatkozva kitért Munkácsra helyezése elől, de ismeretlen okból a prímás által javasolt, az eperjesi és a nagyváradai püspök által is pártfogolt ungvári kanonok, Csopey Antal sem jöhetett szóba. A kabinetelőterjesztésben P. mellett hozták fel, hogy jól ismeri az egyházmegye viszonyait, több éves távolléte miatt azonban kimaradt az „ottani pártüzelmekből”; továbbá, hogy „a magasabb társadalmi osztályokkal fennálló kapcsolata” által elsajátította azt a műveltséget, amelynek „hiánya a görögkatolikus klérusnál érzékelhető”. Hogy P. számára – főképp anyagi szempontból – könnyebbé tegyék a hivatal átvételét, címzetes apátságot adományoztak neki, december 15-én pedig tagja lett a budai tanügyi bizottságnak.

P. hétéves hivatali működése alatt ennek megfelelően arra törekedett, hogy a helyi görögkatolikus egyháznak erős magyar és határozottan „katolikus”

identitást közvetítsen, e két elemet ugyanis szoros összefüggésben látta. Ezzel ellentétben a rutén egyházi hagyományokat megkülönböztetés nélkül „rusz-szofilnek” és „ortodoxnak” minősítette. E szemléletéből következtek azok a gyakorlati intézkedések, amelyeket részben a hatóságok segítségével fogantatott és amelyek különféle megszorításokkal jártak. Az új irányzat elsőként a magasabb egyházi hivatalokat és a papi utánpótlást érintette. Az elődjei által a „rutén szellem” védőbástyájának tekintett szemináriumot tartósan magyarosította; a teológiai képzés és az egyházigazgatás felelősségteljes állásaiba túlnyomórészt olyan személyeket helyezett, akik osztották P. nemzeti szemléletét. Az önmagukról szóló és az egyházkormányzati iratokban ezentúl lehetőség szerint kerültek a „rutén” megnevezést, helyette a „görögkatolikust” használták. P. megakadályozta több rutén folyóirat megjelenését, és a papoknak megtiltotta a rutén újságok olvasását. Számos tanárt és lapszerkesztőt tiltott el munkájától és keményen fellépett a Szent Bazil Irodalmi Társaság ellen. Maga P. magyarul prédikált; kevés nyomtatásban megjelent pásztorlevelének csak beköszöntőjét írta ruténul, az összes többi magyarul fogalmazta meg.

Mindezzel együtt járt, hogy P. erősebben követte a római egyház szokásait. A szertartásokban tág teret engedett a latin rítus egyes elemeinek. Az egyházmegyéjében működő szerzetesekkel és számos vezető papjával ellentétben pedig kevés hangsúlyt helyezett a keleti egyház önállóságára a Rómával való kánoni egység keretein belül. Ennek megfelelően természetes volt számára is a Vatikáni Zsinaton való részvétel. Az 1869 végén megnyitott zsinathoz P. két másik magyar főpásztorhoz hasonlóan csak később, 1870 májusában csatlakozott. Részt vett a plenáris üléseken és aláírt közös jegyzékeket, de saját kezdeményezéssel vagy állásfoglalással nem lépett elő. A pápai tévedhetetlenség dogmájával kapcsolatos előzetes szavazás nemleges vótuma után tizenkét másik magyar püspökhöz hasonlóan hazautazott. A dogmát a zsinat utáni időszakban is határozottan elutasította. A püspökségben uralkodó erős Róma-ellenes hangulat befolyására hivatalosan és nyilvánosan soha nem engedelmeskedett a pápa 1871. július 6-i, továbbá a nuncius 1872. április 22-i, a zsinati határozatok hivatalos elfogadására vonatkozó felszólításának, és nem is tette közzé a zsinati aktákat. Nem zárható ki azonban, hogy személyes állásfoglalásaiban alávettette magát a határozatoknak.

Az egyházmegye „nemzeti karakterének kialakítása” 1873-ban érte el csúcspontját. Mivel az volt a tapasztalat, hogy a Bécsben képzett szeminaristák általában kifejelett „szláv” öntudattal térnek haza, ebben az évben a püspökség

összes klerikusát hazahívta a *Pazmaneumból*, hogy a budapesti Központi Szemináriumban vagy az egri érseki szemináriumban tanuljanak tovább. Mindkét intézményben négy helyet tartottak fenn munkácsi klerikusok számára. P. ezen felül – Gaganecz eperjesi püspökkel ellentétben – 1873-ban kész volt keresztülvinni a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium azon kérését, hogy egyházi közegben a cirill ábécé helyett a latint használják. Csak a munkácsi konzisztórium és annak eperjesi támogatása tette lehetővé 1874 elején e terv megbuktatását. Hasonlóképpen kudarcot vallott P-nak a Gergely-naptár bevezetésére irányuló próbálkozása. 1873-ban azonban a magyar kormány javaslatára az uralkodó megalapította a munkácsi egyházmegyén belül a hajdúdorogi külhelynökséget, amely az első lépés volt az önálló magyar görögkatolikus egyházmegye létrehozása (1912) felé. P. támogatta a magyar nyelv liturgikus használatára irányuló törekvéseket, de elutasította az ószláv nyelv teljes elhagyását. A Simor hercegprímásnak 1871-ben megküldött javaslata szerint az anafórát (eucharisztikus kánont) a papnak mindenképpen ószlávul kellett volna végeznie, míg a liturgia többi részét, illetve a szentségkiszolgáltatásokat, és más istentiszteleteket magyarul is végezhetnék volna az azt igénylő közösségek. De ennek feltételeként a Szentszék engedélyét és egyháziilag jóváhagyott liturgikus könyvek kiadását jelölte meg. A magyar vidékeken kialakult gyakorlattal szemben toleráns volt, de ungvári székesegyházában még a Miatyánk magyar nyelven történő eléneklését sem engedte meg a hajdúdorogi magyar görögkatolikus hívek küldöttségének.

Ahogy az várható volt, P. határozott magatartása következtében az egyházmegye papsága a magyarosító és latinósító intézkedések ellenzőinek és támogatóinak táborára szakadt, beleértve a püspök legszűkebb környezetét is. A kormányzat számos kitüntetéssel ajándékozta meg P-t, aki elődjeihez hasonlóan nagyra tartotta az egyházmegyetörténet-írást. P. 1874. augusztus 29-én, Budapestről Csap (Čop UA) felé utazva, a Tisza mentén egy étteremben halászlét fogyasztott, majd hirtelen meghalt. Az eset várható módon szándékos mérgezés gyanúját idézte elő, amelynek megalapozottságát történetileg már nem lehet megállapítani. P-t az ungvári székesegyház sírboltjában temették el.

• *Források:* Levéltári források: DAZO 151. fond: Upravlinnâ Mukačivs'koi Greko-katolic'koi êparhiï, m. Užgorod, 1646–1949 r (A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Iratai 1646–1949), 22. opisz, 274. és 1224. sz. – Kiadott források: VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; Sil'vaj I.A. Avtobiogafiâ // I.A. Sil'vaj (Uriil Meteor). Izbrannye proizvedeniâ. – Bratislava-Pozsony: Slovac

izdatel'stvo hudožestvennoj literatury, 1957. – 77–162; Sil'vaj I.A. O sovremennom položenii russkikh v Ugrii // I.A. Sil'vaj (Uriil Meteor). Izbrannye proizvedeniâ. – Bratislava-Pozsony: Slovackoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury, 1957. – 343–351; Sil'vaj I.A. Položenie ugarskikh russkikh pod upravleniem Stefana Pankoviča, episkopa Mukačevskogo // I.A. Sil'vaj (Uriil Meteor). Izbrannye proizvedeniâ. – Bratislava-Pozsony: Slovackoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury, 1957. – 352–389; Sabov" Evmenij. Hristomatiâ cerkovno-slavânskikh" i ugro-russkikh" literaturnyh" pamâtnikov" s" pribavleniem" ugro-russkikh" narodnyh" skazok" na podlinnyh" narhčiâh". – Ungvar": Knigopečatnâ «Kelet» Varfolomeâ Iegera, 1893. – 236 s. / Reprintne perevidannâ: – Užgorod, 2009; Vološin Avgustin. Spomini // Do istorii nacional'nih menšin Avstro-Ugoršini (XIX – poč. XX st.) / Uporâd. Kobalâ J.V.; peredm. Hudaniča V.Ĭ. – Užgorod: Karpati-Gražda, 2001. – 55–89. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticánium*; BENDÁSZ, *Részletek*; BOTLIK, *Hármas kereszt*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; FAZEKAS-BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; HC VII–IX; JANKA GYÖRGY, *Egyházi élet a munkácsi egyházmegyében Pankovics István püspöksége idején a gebei protokollumok tükrében*, Ivancsó István (szerk.), *Ecclesiam aedificans. A 70 éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése, Nyíregyháza 2002, 203–223*; KICSERA-FENICS-STERR, *A Habsburg egyház*; MOLNÁR FERENC, *Pankovics István munkácsi püspök és a ruszin mozgalom*, Molnár D. Erzsébet–Molnár Ferenc (szerk.), *Társadalomtudományi tanulmányok. A Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete, Beregszász–Ungvár 2021, 93–107*; MAGOCSI-POP, *Encyclopedia*; MAYER, *Kárpátukrán*; MOLNÁR FERENC, *The Life and Work of Stefan Pankovych, the Bishop of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo*, Rusyn, 64 (2021), 52–70; PEKAR, *The Bishops*; PEKAR, *The History*; PIRIGYI, *A magyarországi, II*; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; Gadžega Űlij. Istoriâ O-va sv. Vasilîâ Velikogo. – Užgorod", 1925; Fedor" P.S. Kratkij očerk" dhâtel'nosti A.I. Dobrânskago. – Užgorod", 1926; Pekar A. ČSVV. Narisi istorii cerkvi Zakarpattâ: U 2-h t. T. 1: Êrarhîčne oformlennâ. – Rim–L'viv: Misioner, 1997; o. Pap Stepan. Istoriâ Zakarpattâ: U 3-h tomah. – T. 3. – Ĭvano-Frankivs'k: «Nova Zorâ», 2003; Pronin Vasilij, arhimandrit. Istoriâ Pravoslavnoj Cerkvi na Zakarpat'e. – Mukačevo-Munkács 2005.

VOLODYMYR FENYCH–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.1.5. KOVÁCS JÁNOS, PÁSZTÉLYI [KOVATS DE PASTELYJ / KOVÁCH, PASTELIJ / KOVÁČ PÁSTELY] (1826–1891)

Munkács, 1875. május 9. – 1891. április 5.

K. 1826. május 8-án született a Zemplén vármegyei Velejtén (Veľaty SK), papi családba. Apja Kovács János helybeli parókus, anyja, Pankovics Anna, Pankovics István püspök († 1874) lánytestvére volt. K. ifjúkorától kezdve hazafias magyar szellemben nevelkedett. A gimnáziumot Nyíregyházán és Ungváron végezte, majd Szatmáron és Kassán részesült filozófiai képzésben. 1844-ben felvételt nyert a munkácsi szemináriumba. Miután feleségül vette Zloczky Ilona görögkatolikus paplányt, 1849. július 1-én Popovics püspök pappá szentelte. Rövid ideig káplánként működött Técsőn (Tâcșiv UA), majd adminisztrátor lett Huszton (Hust UA), ahol 1858-ban alesperessé lépett elő. Miután nagybátyja püspök lett, K. is magasabb egyházi pozíciókba került: 1863-ban huszti parókus és esperes, 1867-ben főesperes, 1869-ben máramarosi vikárius lett Máramarossziget (Sighetu Marmației RO) székhellyel, 1870-ben parókus a pénzügyminisztérium kegyuraságában álló máramarosszigeti parókián, 1871-ben tapolcai apát. 1869–1872 között a Liberális Párt huszti kerületének követe a pesti országgyűlésen; 1870-ben küldöttként a papság érdekeit képviselte a budapesti katolikus autonómia-kongresszuson. Ettől kezdve Kovács családneve mellé felvette a felmenőinek származási helyéből, Pásztély (Roztoc'ka Pastil' UA) településből képzett előnevet. Miután 1873-ban felesége 41 éves korában elhunyt, hat gyermeküket (Anna, Antónia, Ilona, Mária, István, Sándor) egyedül nevelte.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) K. nagybátyja halálát követően „alapos körütekintés és beható tájékozódás” után az akkor ötvenéves K-t ajánlotta munkácsi püspöknek. K. mellett többek között „hazafias felfogását” hozta fel, hozzátéve, hogy elnyerte a hívek és a papság „figyelmét” és „rokonszenvét”. K. 1874. november 25-én kapta meg kinevezését, amelyet a pápa 1875. március 15-én erősített meg. Püspökké szentelésére április 18-án Eperjesen, ünnepélyes beiktatására május 9-én Ungváron került sor. Ezzel K. a munkácsi egyházmegyében elsőként, Gaganecz eperjesi püspök († 1875) után a Monarchián belül pedig másodikként töltötte be családapaként a püspöki széket. A kormány már előzetesen megbizonyosodott a hercegprímásnál arról, hogy ez a tényező nem jelent nehézséget. A tisztázatlan körül-

mények között elhunyt előző püspök unokaöccsének kinevezésében feltehetően szerepet játszott az az igény is, hogy az előbbi által képviselt irányzat elismerését demonstrálják.

Némely társadalmi kezdeményezéstől eltekintve K. nemzeti és egyházi vonatkozásban lényegében nagybátyja politikáját folytatta, ezért az ő egyházkormányzását is konfliktusok árnyékolták be. Megtagadta például az engedélyt a liturgikus kézikönyvek kinyomtatására, mivel azok véleménye szerint túl sok idézetet tartalmaztak ortodox szerzőktől. Kiemelkedő példa erre Jevgenyij Fencik kézikönyve (*Liturgika ili obšasnenie bogosluženia svatoj, vostočnoj, pravoslavno kafoliceskoj cerkvi* – „*Liturgika, avagy a szent keleti ortodox-katolikus egyház istentiszteleteinek magyarázata*”), amely végül 1878-ban Tóth eperjesi püspök engedélyével (*nihil obstat*) Budapesten jelent meg. 1879-től kezdve a püspöki körlevelek kivétel nélkül magyar nyelvűek voltak. K. ezekben többek között előírta a lelkipásztorok megjelenését és hivatalvezetésükhöz új instrukciókat adott. 1876-ban megtiltotta a szakáll és a bajusz viselését; 1881-ben előírta az iskolai hitoktatást. Megújította a parókiák javadalmának adminisztrációját is. K. támogatta a régióban kezdettől fogva pusztító alkoholizmus elleni kampányt. Az 1883. március 5–9. között ülésező egyházmegyei zsinaton újrászabályoztak egyházkormányzati, alapítványi, továbbá a rítussal és a liturgiával kapcsolatos kérdéseket. Az intézkedések azonban nem tudták megakadályozni azt, hogy egyre több hívő a latin rítusra térjen át. Amikor a Hajdúdorogi Külhelynökség hivatalos fordítóbizottságának köszönhetően 1882-ben megjelent Aranyszájú Szent János liturgiájának magyar fordítása (magánhasználatra, tehát nem hivatalos egyházmegyei liturgikus könyvként), a Szentszék nyomatékosan felszólította K-t, hogy a magyar nyelvet csak a szent liturgián kívül engedélyezze és az ellenszegülőket szigorúan büntesse meg. A nagy nyilvános nyomás miatt K. meg sem próbálta ezeket az utasításokat keresztülvinni. Az engedetlenségnek ugyan nem lett következménye, ám K-ra rossz fényt vetett a Szentszéknél: Serafino Vannutelli bécsi nuncius (1880–1887) egy belső jelentésében „a magyar püspöki kar egyik legromlottabb alakja”-ként jellemezte. Többek között felrótta neki, hogy jobban törődik a lányaival, mint az egyházmegyével.

K. különféle szociális intézkedéseket tett: már 1875-ben árvaházat létesített papi családból származó árva lányok számára, amelyben negyven fő részére ingyenes iskolai képzést biztosított. Fiú kollégium alapítását is kezdeményezte, számukra ezáltal képzést biztosítva. 1879-ben anyagi meggondolásokból felhagyott azzal a korábbi gyakorlattal, hogy több mint tíz eperjesi klerikust az

ungvári szemináriumban képezzenek ki. Ehelyett külön eperjesi szeminárium alapítását kezdeményezte, amely 1880-ban nyílt meg. K. Vannutelli nuncius segítségével elérte, hogy 1888-tól két-két munkácsi klerikus helyet kapott a római S. Atanasio-kollégiumban. K., aki számos egyházi kitüntetést kapott és időközben háromszoros nagypapa lett, hosszabb betegség után 1891. április 5-én halt meg Eperjesen. Április 8-án búcsúztatták az uнгvári székesegyházban, amelynek homlokzatát ő renováltatta 1876–1877-ben. Földi maradványait hat gyermeke – három házas és egy hajadon lánya, két nőtlen fia – még ugyanazon nap Máramarosszigetre vitette át a családi sírboltba. Az általa megrendszabályozott Jevgenyij Fencik szerint K. olyan főpásztor volt, aki szerette ugyan a népet, de nem rendelkezett azzal a függetlenséggel és energiával, amely lehetővé tette volna, hogy annak „természetes jogait” megvédje.

• *Források:* Levéltári források: DAZO 151. fond: Upravlinnâ Mukačivs'koï Greko-katolic'koï êparhii, m. Užgorod, 1646 – 1949 r (A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Iratai 1646–1949), II. opisz, 3., 982., 1510. és 1848., sz.; 25. opisz, 1269., 1271., 1281., 1306., 1445., 1461 1491. és 1507. sz. – Kiadott források: VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I; Sabov*” Evmenij. Hristomatiâ cerkovno-slavânskikh” i ugro-russkikh” literaturnyh” pamâtnikov” s” pribavleniem” ugro-russkikh” narodnyh” skazok” na podlinnyh” narhčiâh”. – Ungvar”: Knigopečatnâ «Kelet» Varfolomeâ Iegera, 1893. – 236 s. / Reprintne perevidannâ: – Užgorod, 2009; Vološin Avgustin. Spomini // Do istorii nacional'nih menšin Avstro-Ugoršini (XIX – poč. XX st.) / Uporâd. Kobalâ J.V.; peredm. Hudaniča V.Ĺ. – Užgorod: Karpati-Ġraŕda, 2001. – 55–89; • *Irodalom:* BENDÁSZ, *Részletek*; BOTLIK, *Hármas kereszt*; GOTSMANN, *Rom und die nationalen Katholizismen*; HC VII–IX; KICSERA–FENICS–STERR, *A Habsburg egyház*; MAGOCSI–POP, *Encyclopedia*; MAYER, *Kárpátukrán*; MOLNÁR FERENC, *Vázlatok Pásztélyi Kovács János munkácsi püspök (1874–1891) életéről*, Varga Zsuzsanna–Melkovics Tamás (szerk.), Szabad nemzet szabad hazában. Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára, Budapest 2021, 167–174; PEKAR, *The Bishops*; PEKAR, *The History*; PIRIGYI, *A magyarországi, II; VÉGHSEŐ, Bizánci rítus*; ŽEGUC IVAN, *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848–1914*, Wiesbaden 1965; Pereni J. Iz istorii zakarpatskikh ukraincev (1849–1914) // Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 14. (1957), 157; Pekar A. ČSVV. Narisi istorii cerkvi Zakarpattâ: U 2-h t. – T. 1: Êrarihčne oformlennâ. – Rim–L'viv 1997. — T. 2: Vnutrišnâ istoriâ. – Rim–L'viv 1997; Pronin Vasilij, arhimandrit. Istoriâ Pravoslavnoj Cerkvi na Zakarpatt'e. – Mukačevo–Munkács 2005; Pap Stepan. Ĺstoriâ Zakarpattâ: U 3-h tomah. – T. 3. – Ĺvano-Frankivs'k: «Nova Zorâ», 2003.

VIKTOR KICHERA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.1.6. FIR CZÁK GYULA (1836–1912)

Munkács, 1892. május 1. – 1912. június 1.

F. 1836. augusztus 22-én született az Ung vármegyei Horlyón (Hudl'ovo UA), papi családba. Szülei Firczák Bazil helyi görögkatolikus parókus és a szintén papcsaládból származó Hadzsuga Terézia voltak. Az elemi iskolát Munkácscon, gimnáziumot Ungváron, Szatmárnémetiben és Kassán végezte. Teológiai képzésben 1855–1860 között a *Barbareum* növendékeként a bécsi egyetemen részesült; itt tette le két szigorlatát és szerzett doktori fokozatot. Hazatérése után 1861-ben házasságot kötött Gerevics Emúliával. Anyja unokatestvére, Popovics Bazil megyéspüspök 1861. szeptember 26-án szentelte pappá. 1862-ben felesége váratlanul elhunyt. A megözvegyült és gyermektelen fiatal pap ezt követően az ungvári szeminárium dogmatika tanára lett. Szabadságát rendszeresen vidéken töltötte, ahol segített apjának a lelkigondozásban és új mezőgazdasági módszereket próbált ki. Miután a lemergi házassági törvényszék fellebbviteli fóruma a munkácsi konzisztórium lett, F. utóbbinak referense, majd elnöke lett. 1871-ben Pankovics püspök tiszteletbeli kanonoknak nevezte ki, a következő évben pedig a vármegye bevásárolta a törvényhatósági bizottságba. 1875-től hét évig a papi családból származó árva lányok tan- és nevelőintézetét vezette. 1876-ban megbízást kapott a szeminárium vezetésére; e feladatkört 1887-ig látta el. 1879-ben becsületvölgyi címzetes apát, 1882-ben a munkácsi székeskáptalan kanonokja, 1886-ban nagyprépostja lett.

F. az 1883. évi munkácsi zsinaton az egyházi iskolák referenseként tett újítási javaslataival vonta magára a figyelmet. Nyilvános működése a vármegye törvényszéki és közigazgatási bizottságában azt eredményezte, hogy 1887-ben a Liberális Párt nagybereznai (Velikij Bereznij UA) választókerzetének köveként helyet kapott a magyar országgyűlésben, ahol főképp oktatási ügyekkel foglalkozott és a tanulmányi bizottságban elnökölt. A nekrológok kiemelik, hogy ebben az időben szeretetreméltó és előzékeny magatartásával barátokat és tisztelőket talált „a társadalomban”, azaz jól beilleszkedett a budapesti elit körökbe.

A F-t személyesen ismerő Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter (1888–1894) a korán megözvegyült klerikust ajánlotta a munkácsi püspökségbe, akitől „a vallási megújulás nagy művét” és „az egészséges hazafias és nemzeti érzés megerősödését” várta. Kiemelte magyar, rutén, latin és német

nyelvismeretét, valamint azt, hogy utazásai során jártasságot szerzett a „nyugati kultúra” intézményeiben. E javaslatot alapvetően az akkor a hercegprímást helyettesítő Samassa egri érsek is támogatta, bár ő amellett volt, hogy Vályi eperjesi püspököt helyezzék át Munkácsra és F-t Eperjesre nevezzék ki, mivel ennek Munkácson „túl sok rokona” volt. E véleményre való tekintet nélkül F. 1891. május 26-án munkácsi püspöki kinevezést kapott, amelyet december 17-én követett a pápai prekonizáció. F-t 1892. április 10-én szentelte püspökké Vályi János eperjesi megyéspüspök Meszlényi Gyula szatmári és Pável Mihály nagyváradai görögkatolikus püspök segédletével. Ünnepélyes székfoglalására május 1-én került sor Ungváron.

F. hivatalba lépésétől kezdve nagy munkabírásról tanúságot téve látta el feladatát. Rendszeresen adott ki magyar és rutén nyelvű körleveleket, amelyekben a hatályos rendelkezésekre emlékeztetett, továbbá a papságra és a hívekre vonatkozó fegyelmi kérdésekkel foglalkozott. Változtatásokat eszközölt ki a liturgikus naptárban; mindenekelőtt rögzítette az „apostolokkal egyenrangú” Cirillnek és Metódnak XIII. Leó pápa által az egész egyházban elrendelt ünnepét. Kezdetben alkalmasszerűen, majd 1897-től évente egyházi rendtartást adott ki, amely részletesen tartalmazta az azévi ünnepek liturgikus utasításait. 1896-ban 14 másik országgyűlési képviselővel együttműködve emlékirattal fordult az illetékes miniszterhez, hogy a magyarországi rutének anyagi helyzetének javítását eszközölje ki. Az ekkor útjára indított Hegyvidéki Akció, mely a rutén népesség gazdasági és szociális helyzetének javítását szolgálta, F. feltétlen támogatása révén lehetett sikeres. F. aktív szerepet vállalt az 1896-os millenniumi ünnepségek megszervezésében. A budapesti millenniumi kiállítás előkészületeiből a történelmi főcsoport tagjaként vette ki részét. A kárpátaljai megemlékezéseken is főszerepet vállalt: az ungvári várban ő celebrálta a Szent Liturgiát, a munkácsi ünnepségnek pedig a vezérszónoka volt.

A papság támogatásával Társaság az Alkoholizmus Elleni Küzdelemért néven parókiális csoportokat hozott létre, amelynek 1900-ban megerősítette statútumait. Az Unio kiadó F. védnökségével számos, a rutén lakosság általános és egyházi műveltségének emelését célzó művet adott ki (*Ábécé, Grammatika, Biblia, Egyháztörténet, Liturgikon, Kis, Közepes és Nagy Katekizmus, Karének, Ószláv szótár a Szentírásához* stb.).

F. 1897-ben és 1903-ban egyházmegyei zsinatot hívott össze. Az első gyűlésen a papság és az egyházi iskolák anyagi helyzetével, a lelkipásztorkodással és az egyházi szervezetekkel foglalkoztak. A másodikon túlnyomórészt anyagi,

valamint a papok életmódjával, társadalmi és gazdasági működésével kapcsolatos kérdéseket, továbbá a lelkipásztorkodás és a hitoktatás szempontjait tárgyalták. Ennek során többek között arról határoztak, hogy a katekizmust és a Bibliát mindenhol a nép nyelvén tanítják. Szükségesnek tartották a bazilita kolostorok reformját is. A zsinat kezdeményezésére F. elrendelte a magyar és rutén egyházi énekek első gyűjtését. Az ennek eredményeképp 1906-ban megjelent énekeskönyv az egyházi énekkincs egységesítésének első lépése volt. F. egyházkormányzásának húsz éve alatt több mint kétszáz egyházi iskolát létesített. Jövedelmének jelentős részét jótékony célra áldozta. 1903-ban kezdeményezésére tanítónőképzőt alapítottak. Ugyanabban az évben került sor a püspöki rezidencia és kápolna alapvető felújítására. 1905-től jelentős kormányzati támogatás mellett, illetve az eperjesi és a kőrösi püspökökkel együttműködésben útnak indította az ószláv nyelvű liturgikus könyvek hivatalos revízióját.

F. működésének utolsó éveit beárnyékolta az úgynevezett „skizmatikus mozgalom” miatti konfliktusok, amelyek a Máramaros-vármegyei Iza (Ìza UA) faluból indultak. A helybeli kántortanító, Andrej Vladimir vezetésével a helyi egyházközség a magyar érzelmű Azary András parókus ellen fordult és kérelmezte a karlócai (Sremski Karlovci SRB) szerb ortodox pátriárkát, hogy „igazhitű” papot közvetítsen ki nekik. Geraszim Petrovics ortodox pap várható érkezésének megakadályozására F. személyesen fordult az uralkodóhoz. Ettől kezdve az ortodoxiára tért parasztokat perbe fogták és „államellenes izgatás” vádjával elítélték („rutén skizmaper”). A nemzetközi közvélemény figyelmét is felkeltő eset a magyar bírósági rendszer kemény kritikájához vezetett, amelyet azonban F. védelmébe vett. A tragikus epizódot a keleti egyházi hagyományok fokozatos visszaszorításának összefüggésében kell értékelni, amelyet F. nem tudott vagy akart feltartóztatni, ezzel ismételten a lakosság ellenállását váltva ki. E folyamat része volt a prímás 1907. augusztus 2-i dekrétuma, amely a római katolikus házasságjog alkalmazását rendelte el a görögkatolikusok esetében is – mindenekelőtt tiltotta a válást –, és amelyet az egyházmegyében végül csak 1921-ben sikerült keresztülvinni. F. a kormány nyomására 1910-ben pásztorlevelet bocsátott ki, amelyben felszólította a papságot arra, hogy a híveket gyűléseken tájékoztassák a Gergely-naptár bevezetésének észszerűségéről. Feltehetően a várt ellenállás megbénítása céljából rendelkezett úgy, hogy az érintettek aláírásukkal deklarálják véleményüket a tervezett újításról. F. életében e terv megvalósítására azonban már nem került sor.

F. működéséért állami kitüntetésekert nyert, például 1903-ban valóságos belső titkos tanácsos lett, 1911-ben pedig elnyerte a Vaskorona-rendet. Ennek során főképp azt méltatták, hogy hozzájárult a rá bízott „oroszk ajkú magyar állampolgárok” „anyagi és szellemi hiányosságainak szanálásához”, és intézkedéseket tett a tengerentúlra emigráltak lelkipozozása érdekében is. F. 1911-től egészségi problémákkal küzdött, ezért a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumon keresztül kérte a királytól Papp Antal munkácsi kanonok koadjutori kinevezését. Kérését azzal indokolta, hogy már nem tudja vállalni a nagy kiterjedésű és hegyvidéki egyházmegye kormányzásával járó fizikai megerőltetést, és már nem érzi magát alkalmasnak a „nagy körütekintést és szellemi munkát” igénylő központi igazgatási feladatok ellátására. Kérése teljesült: Papp 1912. április 3-án koadjutori kinevezést kapott utódlási joggal. F., aki a munkácsi püspökök között elsőként nyerte el a római grófi és a pápai trónállói címet, szűk két hónappal később, 1912. június 1-én halt meg Ungváron, hozzátartozói jelenlétében. A június 4-i gyászszertartást Drohobeczky Gyula kőrösi püspök tartotta. Földi maradványait nem a székesegyház kriptájába, hanem egy temetőkápolnába temették, amely általános papi temetkezési helyül szolgált.

• *Források:* Levéltári források: DAZO 151. fond: Upravlinnâ Mukačivs'koï Greko-katolic'koï êparhii, m. Užgorod, 1646 – 1949 r (A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Iratai 1646–1949), II. opisz, 1848., 2185., 2590., 2592. és 3052. sz.; 17. opisz, 5., 23., 662–664., 1513–1514., 1521., 1531., 1534–1535., 2230., 2232., 2683., 2685., 2689., 3274. és 3279. sz.; 25. opisz, 1308., 1571., 1584., 1593., 1597., 1627., 1786–1787. és 1798., 1896. sz. – Kiadott források: VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források II*; Sabov" Evmenij. Hristomatiâ cerkovno-slavânskih" i ugro-russkih" literaturnyh" pamâtnikov" s" pribavleniem" ugro-russkih" narodnyh" skazok" na podlinnyh" narhčiih". – Ungvar": Knigopečatnâ «Kelet» Varfolomeâ Iegera, 1893. – 236 s. / Reprintne perevidannâ: – Užgorod, 2009; Vološin Avgustin. Spomini // Do istorii nacional'nih menšin Avstro-Ugoršini (XIX – poč. XX st.) / Uporâd. Kobalâ J.V.; peredm. Hudaniča V.Ī. – Užgorod: Karpatî-Ġraŭda, 2001. – 55–89; Memorandumom u spravî dopomogi i rozvitku duhovnih i material'nih umov rutenomovnogogo narodu, âkij proŭivaê u pivnično-shîdnih Karpat / Per. z ugor. S. Pan'ka ta J. Kobalâ // Do istorii nacional'nih menšin Avstro-Ugoršini (XIX – poč. XX st.) / Uporâd. Kobalâ J.V.; peredm. Hudaniča V.Ī. – Užgorod: Karpatî-Ġraŭda, 2001. – S. 33–54; Eġan Edmund. Ekonomične stanovise rus'kih selân v Ugoršini. Memorandum / Per. z čes'koï 1922 r. vidannâ. – Užgorod, 2001. – 10–25. • *Irodalom:* BENDÁSZ, *Részletek*; BLAZEJOVSKIJ, *Byzantine*; BOTLIK, *Hármas kereszt*; DOBOS, *Prassi e teologia*; GOTTSMANN, *Rom und die nationalen Katbolizismen*; GÖNCZI ANDREA, *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, Ungvár–Beregszász 2007; HC VII–IX; KICSERA–FENICS–STERR, *A Habsburg egyház*;

MAGOCSI-POP, *Encyclopedia*; MAROSI ISTVÁN, *Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai*, *Acta Beregsasiensis* 9 (2010) 2: 75–89; MAROSI ISTVÁN, *Firczák Gyula munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása*, *Athanasiana* 36 (2013), 154–174; MAROSI ISTVÁN, „...az ősi Munkácsi Egyházmegye egyházfejedelme...” *Firczák Gyula munkácsi püspök életrajzi adatai*, Marosi, Munkácsi Egyházmegye, 13–36; MAYER, *Kárpátukrán*; MORITZ CSÁKY, *Der Kulturkampf in Ungarn*, Graz–Köln 1967; PEKAR, *The Bishops*; PEKAR, *The History*; PIRIGYI, *A magyarországi, II*; POLYÁK, *Oktatási kérdések*; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Firczák Gyula püspök tevékenysége a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyében*, Marosi, Munkácsi Egyházmegye, 119–126; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; ŽEGUC IVAN, *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848–1914*, Wiesbaden 1965; Pereni J. *Iz istorii zakarpatskih ukraincev (1849–1914)* // *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 14. – Budapest 1957; Pekar A. ČSVV. *Narisi istorii cerkvi Zakarpattâ: U 2-h t. – T. 1: Ėrarhične oformlennâ. – Rim–L'viv 1997; – T. 2: Vnutrišnâ istoriâ. – Rim–L'viv 1997; o. Pap Stepan. Istoriâ Zakarpattâ: U 3-h tomah. – T. 3. – Ivano-Frankivs'k 2003; Pronin Vasilij, arhimandrit. Istoriâ Pravoslavnoj Cerkvi na Zakarpat'e. – Mukačevo–Munkács 2005.*

VOLODYMYR FENYCH–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.1.7. PAPP ANTAL (1867–1945)

Munkács, 1912. június 1. – 1924. július 1.

P. 1867. november 17-én született a Szabolcs megyei Nagykállóban, ahol apja, Papp Antal segédlelkész volt. Anyja Karczub Klementina volt. P. a gimnáziumot 1877–1885 között végezte Ungváron és Lőcsén (Levoča SK). Tanulmányi eredményei alapján Mária Terézia-ösztöndíjat kapott. Teológiát először az ungvári szemináriumban, majd 1891-ig a budapesti Központi Szemináriumban tanult. Firczák püspök még pappá szentelése előtt az egyházmegyei irodában alkalmazta. P-t 1893. december 24-én nőtlen pappá szentelték. Az egyházmegyei hivatalban kezdetben fogalmazó, levéltáros és iktató, később a káptalan kancellárja, majd püspöki titkár lett. 1901-ben átvette a kancellária vezetését. 1899-ben elnyerte a pápai kápláni címet. Az egyházi hivatali ranglétra következő fokai 1906-ban a pápai prelatusi és apostoli protonotáriusi, majd 1911-ben a székeskáptalani kanonoki kinevezés voltak. Az 1911 óta romló egészségi állapotú Firczák püspök 1912-ben az uralkodótól koadjutort kért P. személyében. Vaszary Kolos hercegprímás és Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter

(1910–1913) támogatták kérését. Utóbbi azzal érvelt, hogy P. elismert a papság körében, szeretik a „világi hívek” és a „más vallásúak”, továbbá hazafiassága, a trónhoz és a hazához való hűsége bizonyította. A püspök kérése P. utódlási joggal felruházott koadjutor kinevezésével 1912. április 3-án teljesült. A pápai megerősítésre és P. lyrbei és pamphyliai választott püspöki kinevezésére április 29-én került sor. P. Firczak püspök 1912. június 1-én bekövetkezett halálával, még szentelése előtt automatikusan átvette a püspökség vezetését. Szentelése – feltehetően az új körülmények miatt – csak 1912. október 14-én ment végbe Bécsben; Drohobeczky Gyula kőrösi püspök († 1934) főcelebrálásával.

P. még szentelése előtt, 1912. augusztus 12-én körlevélben fordult a papsághoz, akiket óvott az úgynevezett „szizmatikus mozgalom” veszélyeitől, mivel az elődje alatt számos áttérést eredményezett. Arra intette a papokat, hogy lelkiismeretesen, a gyerekek anyanyelvén biztosítsák a hitoktatást, jól készüljenek fel a vasárnapi prédikációra és példájukkal a bizonytalan hívőket erősítsék meg az egyházhoz való hűségükben. Az áttérési mozgalom bírósági következményei egészen a háború kitöréséig foglalkoztatták a nyilvánosságot. A fejlemények tragikus következménye volt az az 1913 decemberétől 1914 márciusáig tartó, 94 ortodox hitre áttért paraszt ellen „felségsértés” vádjával lefolytatott per, amely kettőtől hat évig terjedő börtönbüntetésekkel végződött. A kormány bízott P. „hazafias” irányultságában. Scapinelli bécsi nuncius – a kormány beleegyezésével – az újonnan alapított hajdúdorogi egyházmegye apostoli adminisztrátorává nevezte ki, amelyet 1912. november 17-től vezetett. Hivatalviselése ellen azonban nemsokára tiltakozások következtek, mindenekelőtt amikor P. előírta, hogy minden egyházi hirdetmény nyelve a magyar legyen. Erre a kormányzat a már kijelölt első főpásztor, Miklósy István megerősítését sürgette. Miklósy 1913. október 5-én lépett hivatalba.

Bár P. magyarnak vallotta magát, a későbbiekben számos olyan tanácsadóval és munkatárssal vette körül magát, akik a rutének jogaiért léptek fel. Közöttük voltak többek között Suba, Szabov és Mikita kanonokok, valamint Gebé Péter és Volosin Ágoston (Avgusztin Ivanovics Volosin) professzorok. Támogatta az elkötelezett papi körök szociális kezdeményezéseit, többek között 1912-ben egy a munkácsi kolostorban kialakított, mintegy 90 ifjút befogadó kollégium létesítését, amelyet a kolostor néhány szerzetese kezdeményezett. A későbbi hitvalló bazilita szerzetest, Szkiba Teofán atyát megbízta *A fény* című rutén nyelvű ifjúsági újság kiadásával, hogy ezáltal fejlessze az érintettek olvasási készségét, és megszerettesse velük a betűket. Támogatta öt

rutén nyelvű tankönyv kiadását és számos sajtókezdeményezést is, amelyek a rutén nyelv megerősítését célozták meg. Arról is gondoskodott, hogy a bazilita kolostorok reformálását – amelyre csak a világháború után került sor – ne magyar jezsuiták, hanem galíciai „reformált baziliták” végezzék. A klérusnak írt körleveleit a világháborúig kizárólag magyarul fogalmazta meg, a híveknek írt pásztorleveleket azonban mindkét nényelven; 1922–1924 között néhány körlevél ruténül is megjelent.

A magyarországi görögkatolikus egyházmegyék vezetői a drámai háborús események következményein túl – melyek különösen a birodalom keleti határain voltak érzékelhetők – a kormányzatnak azzal az erőltetett törekvésével találták szemben magukat, amely szokásaikban mélyreható változtatást akart kieszközölni. Az 1902-ben alapított hazafias szervezet, a Magyar Görögkatolikusok Egyesülete szorgalmazta a latin ábécé bevezetését és a Gergely-naptárra történő átállást. Élharcosai meg akarták tiltani Lembergől liturgikus könyvek behozatalát, továbbá bizonyos, véleményük szerint félreérthető liturgikus kifejezések használatát. Számos, a liturgiában méltatott, de a régióhoz nem köthető szent tiszteletét nemzeti szentekre, Szent Istvánra, Lászlóra, Erzsébetre és Imrére akarták lecserélni. A háború kezdetén azzal érveltek, hogy e rendelkezések nélkül továbbra is „veszélyes” galíciai és oroszországi kapcsolatok, illetve az „árulás” veszélye fenyeget; az írás és a naptár ugyanis „két híd, amely Moszkvához vezet”. A kormány egyetértett ezzel az érveléssel. A Válás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1915. június 1-re konferenciát hívott össze Budapesten, amelyre meghívta a munkácsi, az eperjesi és a hajdúdorogi főpásztorokat. Előírta nekik, hogy a jövőben minden tan-, ima- és liturgiai könyvhöz a latin betűs írást használják, méghozzá magyar átírással. Az átállás költségeit a minisztérium vállalta volna magára. A kormány létrehozta Csernoch primás elnökletével a Görög Katolikus Egyházmegyék Központi Bizottságát az esztergomi érsekségben, amelynek feladata az ábécé és a naptár átállítása, továbbá ezzel összefüggésben egyes ószláv liturgikus kiadványok revíziója volt. Közel egyidőben az ungvári püspöki irodába már az összes liturgikus könyv szükséges új kiadására vonatkozó miniszteri utasítások érkeztek be. P. erre bizottságot hozott létre, amely visszautasította a kormányzati törekvéseket, mivel azokat a helyi hagyomány elleni támadásként értelmezte, és memorandumot fogalmazott meg a Szentszékeknek, amelyet a nunciatúra Rómába továbbított. A Központi Bizottság először 1915. augusztus 9-én ülésezett Budapesten a hercegprimás elnökletével, aki nem számolt az átállás ne-

hézségeivel, miután az 1910. évi népszámláláskor a munkácsi egyházmegye 508 papjából csak 59 vallotta magát ruténnek. Annál nagyobb volt a meglepetés, amikor a püspökség összes küldöttje, beleértve a püspököt is, az újítások ellen foglalt állást és ellenzésüket fejezték ki Róma felé a „kánonellenes” reformtervezet miatt. Csernoch prímás erre elnapolta a gyűlést, amelyet soha többet nem hívott össze.

A Gergely-naptárra való átállás sem bizonyult sikeresnek. A munkácsi, az eperjesi és a hajdúdorogi püspökök 1916. május 4-én Nyíregyházán tartott értekezletén döntés született arról, hogy a három egyházmegyében egységesen, június 24-étől (Keresztelő Szent János születése ünnepétől) bevezetik a Gergely-naptárt. Ennek bejelentése egy június 4-én kihirdetett közös pásztorlevélben történt. A kormányzat az érintett vármegyék főispánjainak megküldött utasításokkal igyekezett támogatni az átállást és csillapítani a várható ellenállás hatásait. Ennek ellenére csak a hajdúdorogi egyházmegyében sikerült zökkenőmentesen átállni a Gergely-naptárra. Az ellenállás miatt Novák István eperjesi püspök végül fakultatívvá tette a Gergely-naptár használatát, míg P. 1918. november 21-én kénytelen volt elrendelni a Julián-naptárhoz való visszatérést.

A katolikus egyház 1917-ben kiadott törvénykönyvét P. életbe léptette egyházmegyéjében, s a házassági jogi szabályozás megismertetése érdekében 1921-ben zsinatot hívott össze Ungvárra (szeptember 6–7.).

P. az 1918 őszi összeomlás után – Novák eperjesi püspökkel ellentétben – a hivatalában maradt. Akkor sem hagyta el székhelyét, amikor az egyházmegye nagy részét 1919. szeptember 10-én Csehszlovákiához csatolták. Az egyházmegye sok más papjához hasonlóan azonban megtagadta az akkori kormány előtt a hűségesküit, amely ezért a Szentszéknél elmozdítását kezdeményezte. Az újjáéledő „szkizmatikus mozgalommal” szemben a hatóságok nem léptek fel a görögkatolikusok védelmében, még akkor sem, amikor az ortodoxok görögkatolikus papokat űztek el egyházközségeikből és templomokat és egyházi épületeket foglaltak el törvénytelenül. Ily módon az ortodoxok negyven templomot tulajdonítottak el a görögkatolikusoktól és mintegy 70 ezer hívő tért át az ortodoxiára. A sokáig passzív ungvári püspöki szentszék csak az 1921. szeptemberi zsinaton határozta el e politika megváltoztatását. Egy küldöttség biztosította Ehrenfeld helyettes kormányzónak az egyház lojalitását és tiltakozott a veszteségek miatt. P. maga is megpróbálta ellensúlyozni a mozgalmat a veszélyeztetett területeken lefolytatott egyházlátogatásokkal, ami azonban

nem hozott eredményt. Csak az elkötelezett kanonok és későbbi püspök, Gebé Péter általános helynöki kinevezése juttatta fokozatosan nyugvópontra a valósi helyzetet.

A Szentszék, engedve a csehszlovák kormány nyomásának, P. hivatalából való eltávolítását szorgalmazta. Mivel a többszöri felszólítás ellenére P. önként nem mondott le a munkácsi megyéspüspöki székről, Francesco Marmaggi prágai nuncius 1924. június 4-én kiadott rendeletével július 1-jei hatállyal a munkácsi püspöki széket megüresedettnek nyilvánította, P.-t küizikei címzetes érsekké nevezte ki és az eperjesi egyházmegye húsz, valamint a munkácsi egyházmegye egy Magyarországon maradt parókiájából létrehozott apostoli kormányzóság élére állította. Ezt követően a csehszlovák kormány kiutasította P.-t az országból. Mivel P. nem engedelmeskedett a kiutasító végzésnek, 1925. szeptember 11-én a csehszlovák hatóságok a határra szállították és átadták a magyar határrendészeti szerveknek. P. Miskolcon telepedett le, s bár a város a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartozott, az apostoli kormányzóságot onnan irányította.

Amikor az 1938. november 2-i bécsi döntés értelmében Kárpátalját, illetve az egyházmegye nagy részét ismét Magyarországhoz csatolták, a magyar kormány P. Ungvárra történő visszahelyezését szorgalmazta. Csehszlovákia 1939. márciusi szétesése és Kárpátalja visszatérése után Sztojka munkácsi püspök maradt hivatalában, P. pedig Miskolcon. Ott halt meg 1945. december 24-én. Először Miskolcon, majd Hajdúböszörményben, a családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. Hamvait később a máriapócsi kegytemplom kriptájába vitték át.

• *Források:* Levéltári források: DAZO 151. fond: Upravlinnâ Mukačivs'koj Greko-katolic'koj êparhii, m. Užgorod, 1646 – 1949 r (A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Iratai 1646–1949), 24. opisz, 22. és 30. sz.; 25. opisz, 2146., 2195., 2207., 2276., 2414., 2633. és 2635. sz. – Kiadott források: VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források II*; Vološin Avgustin. Spomini // Do istorii nacional'nih menšin Avstro-Ugoršini (XIX – poč. XX st.) / Uporád. Kobalâ J.V.; peredm. Hudaniča V.Ĺ. – Užgorod: Karpati-Ğražda, 2001. – 55–89. • *Irodalom:* BENDÁSZ, *Részletek*; BLAZEJOVSKIJ, *Byzantine*; BOTLIK, *Hármas kereszt*; DOBOS, *Prassi e teologia*; GOTTMANN, *Rom und die nationalen Katholizismen*; GÖNCZI ANDREA, *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, Ungvár–Beregszász 2007; HC VII–IX; IVANCSÓ ISTVÁN, *Papp Antal püspöki tevékenységének néhány liturgikus vonatkozása. 150 éve született Papp Antal címzetes küizikei érsek, munkácsi püspök, miskolci apostoli adminisztrátor*, Athanasiana 47 (2018) 110–131; IVANCSÓ ISTVÁN, *Papp Antal érsek, miskolci apostoli kormányzó körlevélben megjelentetett liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye*, Nyíregyháza 2020; KICSERA–FENICS–STERR, *A Habsburg egyház*; MAROSI IST-

VÁN, *A munkácsi görögkatolikus egyházmegye Papp Antal püspöki kinevezésének idejében*, Papp, Az Úr az én erősségem, 22–37; PEKAR, *The Bishops*; PEKAR, *The History*; PIRIGYI, *A magyarországi, II*; SUSLIK ÁDÁM, *A Munkácsi Egyházmegye és Papp Antal az első világháború időszakában*, Papp, Az Úr az én erősségem, 38–46; SZAKÁL IMRE, *Papp Antal püspök és a viszontagságos 1918-as esztendő*, Papp, Az Úr az én erősségem, 46–52; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Trianon, Miskolci Apostoli Exarchátus*, Papp, Az Úr az én erősségem, 53–58; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; Pekar A. ČSVV. Narisi istoriï cerkvi Zakarpattâ: U 2-h t. – T. 1: Êrarhične oformlennâ. – Rim–L'viv 1997; – T. 2: Vnutrišná istoriâ. – Rim–L'viv 1997; Kraêznavčij slovník rusiniv-ukraïnciv. Prâšivšina / Uporâd. ì gol. red. Fedir Kovač. – Prâšiv 1999; o. Pap Stepan. Istorîâ Zakarpattâ: U 3-h tomah. – T. 3. – Ivano-Frankivs'k 2003; Pronin Vasilij, arhimandrit. Istorîâ Pravoslavnoj Cerkvi na Zakarpat'e. – Mukačevo–Munkács 2005.

VOLODYMYR FENYCH–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.2.
EPERJESI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS EPERJESIENSIS GR. R. CATHOLICORUM

V.2.o. AZ EPERJESI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
1818–1918 KÖZÖTT

Az egyházmegye megalapítása

Bacsinszky András munkácsi püspök 1809-ben bekövetkezett halála után és utódjának kijelölése előtt minden szempontból célszerűnek mutatkozott napirendre venni a hatalmas, 13 vármegyére kiterjedő és 711 parókiát számláló munkácsi egyházmegye felosztásának kérdését. Mivel Bacsinszky püspök 1787-ben az egyházmegye nyugati részének egyházkormányzatára felállította a kassai helynökséget, a felosztási tervek elsősorban ennek egyházmegyei rangra emelésére irányultak. Bár a helynökség központját Bacsinszky püspök szándéka szerint Kassán kellett volna kialakítani, a helynökök nem tudtak a városban megfelelő épületet szerezni. Ezért a helynökség ténylegesen, majd hivatalosan is Eperjesen működött. A helynökséget megszervező Bradács Mihály 1808-ban püspöki kinevezést kapott és attól kezdve Bacsinszky András segédpüspökeként látta el a vikáriusi feladatokat. A főpásztor halála után a káptalani helynökké választott Kutka Jánossal és Tarkovics Gergely káptalanokkal együtt kezdte meg a tanácskozásokat a Helytartótanáccsal az egyházmegye felosztásáról. Bár az elvi döntés már 1810-ben megszületett, először Kutka 1812-ben, majd pedig Bradács 1814-ben bekövetkezett halála hátráltatta a kivitelezést. Tarkovics kassai helynökként (1812), majd munkácsi káptalani helynökként (1814) folytatta a munkát a helytartótanácsi különbizottságban. Ennek javaslatait elfogadva I. Ferenc király 1815. november 3-án állította fel az eperjesi egyházmegyét, amit VII. Pius pápa csak 1818. szeptember 22-én kanonizált a *Relata semper* kezdetű bullával. Az új egyházmegye, az anyaegyházmegyéhez hasonlóan az esztergomi érseki tartományba nyert besorolást.

*Az egyházmegye területe, intézményrendszerének fejlődése és sajátos
lelkipásztori problémái 1918-ig*

Az új egyházmegye területe hét – Abaúj, Torna, Borsod, Sáros, Szepes, Gömör és Zemplén – vármegyére terjedt ki. A 193 parókián és ezernél is több filiában az alapításkor 148 917 hívő élt. A főpásztort az egyházkormányzatban öt kanonokból álló káptalani testület, illetve öt főesperesség és tizenhét esperesség segítette. Ferenc József király 1857-ben a kanonoki testületet hatfős-re bővítette. A századfordulóra a hívek száma jelentősen megemelkedett és meghaladta a 180 ezret. 1918-ra a főesperességek száma nem változott, míg az esperességek száma 19-re nőtt. A hajdúdorogi egyházmegye megalapításakor (1912) nyolc eperjesi egyházmegyés parókia került az új egyházkormányzati egységbe. 1931-ben az egyházmegye négy főesperességből és 19 esperességből állt. A 162 parókiához és 935 filiához 129 506 hívő tartozott. Az egyházmegye 253 papjából 47-en az Egyesült Államokban élő görögkatolikus híveket látták el. Ugyanebben az évben az egyházmegye területén 29 szerzetespap működött.

Az egyházmegye első püspöke Tarkovics Gergely lett, aki betegsége miatt először kitért a kinevezés elől. Felszentelésére is csak 1821. június 17-én került sor, több mint öt évvel a királyi kinevezése és majd három évvel annak pápai megerősítése után. A késlekedést nemcsak Tarkovics egészségi állapota okozta, hanem az új egyházmegye anyagi alapjai és központi intézményei körüli bizonytalanságok is.

Az egyházmegyei központi intézmények működésének finanszírozására a király a püspökségnek adományozta a lechnici (Lechnica SK), a varannói (Vranov nad Topľou SK) és a kolbaszói (Kolbasov SK) uradalmat. A lelkeskedő papság életkörülményeinek javítása és megélhetésének biztosítása az egyházmegye második főpásztorának idejében valósult meg. Gaganecz József püspök (1842–1875) 1843-ban először egyházmegyei alapot hozott létre a szegényebb papcsaládok támogatására, majd 1846-ban elérte, hogy egyházmegyéjének papjai is részesüljenek a kongrua-támogatásokból.

A püspökség székesegyháza az egykori minorita templom lett, ami a középkori eredetű kórházkápolna több lépcsőben történő kibővítésével jött létre és 1673-ban került a rend tulajdonába. Szegedy Ferenc Lénárd egri püspök támogatásával ekkor a rend – Giovanni Battista Reggiano da San Felice tartományfőnök irányítása alatt – a térség rekatolizációjában vett részt. A Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templomot a minoriták 1753–1754-ben felújították és jelentősen átalakították, de II. József 1787-ben hozott egyház-

ügyi rendeleteinek értelmében elvesztették. A görögkatolikus helynökség 1791-ben kapta meg a kincstártól a kolostor épületével együtt. A bizánci rítus előírásainak megfelelő átalakítása csak évtizedekkel később valósult meg. Gaganecz püspök megbízásából monumentális ikonosztázionja 1846-ban készült el. Állványzatát a helybeli Román György szobrász faragta, az alapképeket a kassai származású Tikos Albert festette. Az ikonosztázion többi ikonja a galíciai Bogdanski-fivérek munkája. A székesegyház freskóit Tóth Miklós püspök Roskovics Ignác festővel készítette el 1881-ben. A székesegyház végleges külső alakját 1891-ben nyerte el, amikor Vályi János megyéspüspök a saját költségén újíttatta fel.

Az egyházmegyei intézmények sorában kiemelkedik az egyházmegyei könyvtár, mely Kovács János egri kanonok páratlanul nagylelkű adományának köszönhetően már 1819-ben létrejött. Nemcsak saját, több ezer kötetes könyvtárát és rendkívül értékes térképgyűjteményét ajánlotta fel az új egyházmegyének, hanem jelentős pénzádományával a *Bibliotheca Kovacsiana* jövőbeli működéséről is gondoskodott. Nagylelkű felajánlása a bécsi udvarba is eljutott és kiváltotta az uralkodó elismerését. Az egyházmegye első püspöke, Tarkovics Gergely maga is „könyves püspök” volt, aki a tudományos tevékenységet nagyra értékelte és meg volt győződve arról, hogy korának egyházában a püspöki könyvtár az egyházmegye legfontosabb intézményei közé tartozik. Külön egyházmegyei könyvtári alapot hozott létre és gondoskodott arról, hogy a gyűjteményt képzett könyvtáros felügyelje.

Vályi püspök igyekezett gondoskodni az Egyesült Államokba kivándorolt híveinek lelkipásztori ellátásáról is. 1889-ben ő küldte ki Tóth Elek özvegy papot – elődje, Tóth Miklós megyéspüspök unokaöccsét – Minnesotába, hogy ott lelkipásztori tevékenységet folytasson. A területileg illetékes római katolikus püspök, John Ireland azonban özvegyi életállapota miatt nem tekintette igazi papnak Tóth Eleket. Megtiltotta neki, hogy az egyházmegyéje területén működjön, sőt 1891-ben elérte, hogy megyéspüspöke visszarendelje Magyarországra. Tóth Elek azonban nem engedelmeskedett, hanem felvette a kapcsolatot a helyi orosz ortodox egyházzal. Rövid tájékozódás után áttért az ortodox egyházba, ahová hamarosan több tízezer görögkatolikus hívő is követte. Mivel az Egyesült Államokba történő kivándorlás számos esetben nem jelentett végleges letelepedést, az anyaországba visszatérő – immáron ortodox – ruszinok áttérésre buzdították a magyarországi görögkatolikuskat is, ami jelentős zavarokat okozott, elsősorban a munkácsi egyházmegye

területén. Tóth Elek tettének jelentőségét bizonyítja, hogy az ortodox egyház ma szentként tiszteli.

Duchnovics Sándor (Alexander) (1803–1865), az eperjesi egyházmegye kanonoka Gaganecz püspök munkatársaként és annak támogatását élvezve 1844-től számos kezdeményezést tett a ruszin nyelv, kultúra és nemzeti identitás megőrzése érdekében. 1862-ben létrehozta a Keresztelő Szent János Társaságot, mely kifejezetten a szegény sorsú ruszin diákok tanulmányait kívánta támogatni. Számos irodalmi, nyelvészeti, történeti és pedagógiai művével a ruszofil irányzat híveként a ruszin nyelv és kultúra fejlesztésén munkálkodott. A ruszin nemzeti himnusz is Duchnovics egyik versének megzenésített változata. Bár elkötelezett híve volt a ruszin nemzeti ébredésnek, az 1847/48-as országgyűlésen az eperjesi káptalan követeként támogatta a magyar nyelv engedélyezését a görögkatolikus liturgiában, következésképpen a magyar nyelvű liturgikus könyvek kiadását.

A munkácsi hagyományoknak megfelelően az eperjesi egyházmegye liturgikus nyelve az ószláv volt és a Julián-naptár volt használatban. 1916 júniusában Novák István eperjesi püspök (1913–1918) – egyetértésben Papp Antal munkácsi és Miklósy István hajdúdorogi püspökkel – kísérletet tett a Gergely-naptár bevezetésére. Ezt a rendelkezését azonban a hívek ellenállása miatt hamar visszavonta és a Gergely-naptár használatát fakultatívvá tette. Bár a hivatalos szentszéki nyilvántartások egészen 1963-ig a „rutén” jelzővel illették az eperjesi egyházmegyét, a két világháború közötti időszakban – jelentős állami segítséggel – lezajlott az egyházmegye híveinek és papjainak elszlovákosítása, ami a ruszin identitás elvesztését és az ószláv liturgikus nyelv fokozatos elhagyását eredményezte.

Természetesebb jellegű asszimilációs folyamatok zajlottak le 1918 előtt, amikor a magyar nemzetépítés évtizedeiben az eperjesi egyházmegyes papság körében is jelentős mértéket öltött az elmagyarosodás. Tóth Miklós megyéspüspök 1881-ben támogatta egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását is. Utódjának, Vályi püspöknek apja pedig maga is liturgia-fordító volt, vagyis egyike azon görögkatolikus papoknak, akik a hivatalos fordítások előtti évtizedekben önszorgalomból készítették el a bizánci liturgikus szövegek magyar fordítását. A magyar vidéken született Vályi püspök támogatta a magyar görögkatolikusok mozgalmát. Elkísérte az 1900-as szentévi zarándoklat résztvevőit Rómába, sőt XIII. Leó pápa előtt elmondott beszédében kifejezetten kérte a magyar liturgia szentesítését és a magyar görögkatolikus egyházmegye

felállítását. Mind a Szentszék, mind pedig a magyar kormány számára számos tanulmányban és beadványban érvelt a magyar görögkatolikusok igényeinek jogossága mellett.

Ugyanakkor Vályi püspök nagy figyelmet fordított az ósláv nyelvű liturgikus könyvek kiadására is. Amikor a magyar kormány 1905-ben jelentős költségvetési összeg előirányzatáról döntött új ósláv nyelvű liturgikus könyvek kiadására, a szakmai munkával megbízott különbizottság élére Vályi János püspök került.

Papnevelés, oktatás

Az egyházmegye papnövendékei az ungvári, a nagyszombati, a bécsi és a pesti szemináriumban nevelkedtek. Ezekben az intézményekben Tarkovics püspök egyidejűleg 32 papnövendék számára gondoskodott ösztöndíjról. Tóth Miklós püspök (1876–1882) 1880. szeptember 12-én alapította meg az egyházmegyei papnevelő intézetet Eperjesen. A kezdetben szerény körülmények között működő, csupán a harmad- és negyedéves papnövendékeket képző intézet számára Vályi János püspök (1883–1911) épített új épületet 1886-ban, amit 1903-ban tovább bővített. Ettől kezdve az intézetben került elhelyezésre mind a négy évfolyam. A két világháború közötti időszakban az egyházmegye papnövendékei többnyire az eperjesi papnevelő intézetben készültek fel hivatásukra, de jellemzően 1–3 papnövendék a prágai, az olmützi, a lemergi, a müncheni és a strasbourgi szemináriumban is tanult. A papnövendékek száma 1931-ben 77 volt.

Szintén Vályi püspök nevéhez fűződik az egyházmegyei tanítóképző intézet és internátus megalapítása 1895-ben, valamint a városi parókiák (Bártfa/Bardejov SK, Miskolc, Lőcse/Levoča SK), Kisszeben/Savinov SK) megszervezése és templomaik felépítése.

Az egyházmegye 1918 után

Az 1920-ban meghúzott új államhatár 20 parókiát választott el az eperjesi központtól. Ezekből – és a Magyarországon maradt egy munkácsi egyházmegyes parókiából – a Szentszék 1924-ben szervezett apostoli kormányzóságot, melynek élére Papp Antal egykori munkácsi püspök került címzetes érsekként.

Az 1920-ban létrejött csehszlovák állam erőteljes katolikusellenes politikájának eredményeként mind a munkácsi, mind pedig az eperjesi egyházmegye te-

területén jelentősen megnőtt az ortodoxok száma. Az úgynevezett „szizmatikus mozgalom”, amit 1920 előtt a magyar kormányok igyekeztek visszaszorítani, a prágai kormány támogatásával jelentős eredményeket ért el, mindenekelőtt a munkácsi anyaegyházmegye területén. Ugyanakkor az ortodoxok száma az eperjesi egyházmegye területén is megháromszorozódott 1921 és 1930 között.

Novák István püspök 1918-ban történt lemondása után egészen 1940-ig apostoli kormányzók vezették az egyházmegyét. 1918–1922 között Rusznák Miklós kanonok, 1922–1926 között pedig az ukrán irányzatot követő Nyárády Dénes (Dionizije) kőrösi megyéspüspök volt a kormányzó. 1926-ban Gojdics (Gojdič) Péter Pál bazilita szerzetes kapott adminisztrátori kinevezést, aki 1927-től címzetes püspökként, majd 1940-től megyéspüspökként kormányozta az egyházmegyét. Gojdics püspök elsősorban a szerzetesekre, bazilita atyákra és nővérekre, illetve a redemptorista rend bizánci rítusú szerzeteseire támaszkodva munkálkodott az egyházmegye hitéletének megújításán és az ortodoxia terjedésének visszaszorításán. Gojdics püspök kapcsolata konfliktusokkal terhelt volt mind a csehszlovák (1939-ig), mind pedig a szlovák állam (1939–1945) képviselőivel, mivel az erőteljes szlovákosító politikával szemben a ruszin nemzetiség érdekeit is képviselte.

A Szentszék az *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű apostoli konstitúcióval 1937-ben rendezte a Csehszlovákiában működő két görögkatolikus egyházmegye kánoni helyzetét. Hivatalosan is kivette az esztergomi érsek joghatósága alól és közvetlenül a Szentszék alá rendelte mindkét egyházkormányzati egységet. Az apostoli konstitúció kilátásba helyezte egy harmadik egyházmegye és ezzel egyidejűleg egy metropólia létesítését is. Ez azonban a II. világháború kitörése miatt lekerült a napirendről.

Az első bécsi döntés eredményeként az eperjesi egyházmegye kassai kerületének hat parókiája, Kárpátalja visszatérésekor pedig a ciróka-völgyi kerület öt parókiája a Miskolci Apostoli Kormányzósághoz került. Ugyanakkor a munkácsi egyházmegye 47, Szlovákiához került parókiája fölött Gojdics püspök apostoli kormányzóként gyakorolt joghatóságot.

A II. világháború után

A II. világháború után hatalomra kerülő kommunisták szovjet mintára megkezdték a görögkatolikus egyház felszámolását. Ehhez az 1949-ben meghozott egyházügyi törvények teremtték meg a jogi kereteket, többek között egy állami egyházügyi hivatal felállításával. Ez utóbbi 1950. április 28-án Eper-

jesen papi gyűlést szervezett, melynek résztvevői kijelentették, hogy a moszkvai patriarchátus joghatósága alá kívánnak tartozni. Mivel Gojdics püspök és segédpüspöke Hopkó Bazil megtagadták a székesegyház kulcsainak átadását a papi gyűlés képviselőinek, letartóztatásba kerültek. A hatóságok törvényen kívül helyezték a görögkatolikus egyházat, és javait átadták az ortodoxoknak. 1951-ben Gojdics püspököt koncepciós perben hazaárulás és a Szovjetunió elleni kémkedés vádjával életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. A leopoldovi börtönben halt meg 1960-ban. Segédpüspöke, Hopkó Bazil 13 évet töltött börtönben, majd öt évet házi őrizetben. 1968-ban, a „prágai tavasz” idején szabadult és azonnal kezdeményezte a görögkatolikus egyház legalizálását. A csehszlovák kormány 1968. június 13-án engedélyezte a görögkatolikus egyház működését és a parókiák szintjén helyi népszavazások döntöttek a görögkatolikus egyházba való visszatérésről. Bár ezt az engedélyt a politikai visszarendeződés utáni kormány se vonta vissza, a szlovák görögkatolikus egyház csak az 1989-es „bársonyos forradalom” után nyerte vissza szabadságát. 1997-ben II. János Pál pápa megalapította az eperjesi egyházmegyéből kialakított kassai exarchátust. 2008-ban XVI. Benedek pápa egyházmegyei rangra emelte az exarchátust, megalapította a pozsonyi görögkatolikus egyházmegyet és mindkettőt a főegyházmegyei rangra emelt eperjesi szék alá rendelte szuffragáneusként. A három egyházkormányzati egységből így létrehozott metropólia élére az eperjesi főpásztort állította érseki rangban.

II. János Pál pápa Gojdics püspököt 2001-ben, Hopkó Bazil segédpüspököt pedig 2003-ban boldoggá avatta.

• *Irodalom:* MICHAL BARNOVSKY, *A görög katolikus egyház Szlovákiában a második világháború után / Gréckokatolícka cirkev na Slovensku po druhej svetovej vojne*, Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után / Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Madarsku po roku 1945 (szerk. Balogh Margit), Budapest 2008, 263–276; BOHÁCS BÉLA, *Az Eperjesi Egyházmegye felszámolásának előjelei Csehszlovákiában 1945–1950 között*, *Athanasiana* 38 (2014) 7–25; CORANIČ, *The Beginnings*; CORANIČ, *Bishops*; JAROSLAV CORANIČ, *Dr. Mikuláš Tóth, third Bishop of the Prešov Eparchy, Founder of the Greek Catholic Theological Academy in Prešov*, *Notitiae Historiae Ecclesiasticae* 10 (2021) 44–55; DIVALD KORNÉL, *Eperjes templomai. Adatok Rombauer János festőről*, Budapest 1904; DUCHNOVIČ, *The History*; JANA LUKÁČOVA–PETER STURAK–MARTIN WEIS, *The Greek Catholic Church in Czechoslovakia under the Pressure of Normalisation in 1969–1989*, *Journal of Education Culture and Society* 13 (2022) 2: 631–644; MAYER MÁRIA, *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*, Budapest 1977; PAPP GYÖRGY, *A bajdúdorogi egyházmegye területváltozásai*, Miskolc 1942; PIRIGYI ISTVÁN, *A magyar-*

országi görögkatolikusok története I–II, Nyíregyháza 1990; RIGOTTI ET AL., *Oriente Cattolico*, 471–485; JOSEPHUS RUBY, *Brevis historia dioecesis Eperjensiensis I*, Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperjensiensis pro Anno Domini 1898 ab erecta sede episcopali anno 78, Eperjesini 1898, 5–19; RUBY, *Brevis historia, II*; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperjensiensis pro Anno Domini MDCCCXXIII ab erecta sede episcopali anno tertio*, Cassoviae [1823]; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperjensiensis pro Anno Domini 1898 ab erecta sede episcopali anno 78*, Eperjesini 1898; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperjensiensis pro Anno Domini 1903 ab erecta sede episcopali anno 83*, Eperjesini 1903; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Frago-politanae (Prešov–Prjašev) pro Anno Domini 1931 ab erecta sede episcopali anno 115*, Fragopoli 1931; ANDREJ ŠKOVIERA, *Die griechisch-katholische Kirche in der Slowakei nach dem 2. Weltkrieg*, Ostkirchliche Studien 57 (2008) 150–156; TERDIK SZILVESZTER, „...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint”. *Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez* (Collectanea Athanasiana I/5), Nyíregyháza 2011; TERDIK SZILVESZTER, *Roskovics Ignác festőművész. Egy elfeledett életmű* (Collectanea Athanasiana VI/3), Nyíregyháza 2022; TERDIK SZILVESZTER, *A magyarországi görögkatolikusok és a képzőművészet (1780–1972)* (Collectanea Athanasiana VI/5), Nyíregyháza 2023; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források II*.

VÉGHSEŐ TAMÁS

V.2.I. TARKOVICS GERGELY [TÁRKOVIČ] (1754–1841)

Eperjes, 1821. június 17. – 1841. január 16.

T. 1754. november 20-án született a Bereg vármegyei Paszikán (a szuszkói görögkatolikus parókia filiája, Passika UA, Suskovo UA), az ottani tanár és kántor, Tarkovics András és Hankovszki Anasztázia gyermekeként. Nagypapa, a helyi pap keresztelte. Tanulmányait a szülői házban kezdte; nagypapa ismertette meg vele a görögkatolikus liturgiát. Már az elemi iskola előtt betéve tudta ószláv (egyházi szláv) nyelven a zsoltárokat és a zsolozsmát. A latin iskolát és a gimnáziumot az ungvári jezsuitáknál végezte, ahol kitűnt rendkívüli tehetségével, szorgalmával és vallásosságával. Ungvári tanulmányai után a váci jezsuitáknál szerette volna megkezdeni a novíciátust, ám a rend feloszlata ezt megakadályozta. Tanulmányait Nagyváradon folytatta, ahol filozófiai képzésben részesült, majd a munkácsi püspök az 1774-ben alapított bécsi Szent

Borbála-szemináriumba (*Barbareum*) szemináriumba küldte. Itt 1778-ig tanult teológiát, majd végzése után visszatért Munkácsra. A kisebb rendeket Bozichovich Bazil kőrösi püspöktől nyerte el, amely a bizánci rítusban a papi rendbe történő felvétellel és a haj különleges lenyírásával (tonzúra) járt együtt. A nagyobb rendeket Bacsinszky András (1732–1809) munkácsi püspöktől kapta meg, aki egyháza helyi liturgikus és monasztikus életének elkötelezett megújítója volt. Bacsinszky 1779. január 1-én szentelte pappá az 1772-ig püspöki székhelyként működő munkács-csernekhegyi bazilita kolostorban. Ezt követően a püspök az ungvári egyházmegyei szeminárium teológia tanárává nevezte ki, ahol 1793-ig tanított. Ezután 1798-ig hajdúdorogi, 1803-ig ungvári parókus.

1803-ban a budai királyi „illír” nyomda szláv könyveinek cenzora lett. Könyvkedvelőként odaadással végezte feladatát, amelynek során figyelmét mindenekelőtt az egyházatyák, valamint patrisztikai és egyháztörténeti művek kiadására fordította. A következő évben a munkácsi székeskáptalan tagja lett, amelyet már 1803-ban képviselt a pozsonyi országgyűlésen. Tízéves budai működése során terjedelmes beadványokat írt a bizánci rítusban használatos szláv nyelvek (ószláv, kárpátorosz, szerb) sajátosságairól, behatóan foglalkozott az ógörög nyelvvel, és megtanult románul. Gondozta az ószláv nyelvű katekizmus (1803, Kutka-féle katekizmus) és ötkötetes Szentírás (1805, Bacsinszky-Biblia) kiadását. 1813-ban a káptalan kassai püspöki helynökké választotta eperjesi székhellyel, amelyet a Magyar Királyi Helytartótanács is megerősített. Különféle kötelezettségei miatt végül csak december 18-án lépett hivatalába, amelynek első két évében a város siralmas állapotban lévő minorita kolostorában szállt meg. Bradács Mihály káptalani helynök halála után a munkácsi székeskáptalan 1815. december 22-én T-t választotta annak utódjává és ezáltal az 1809 óta üresedésben lévő egyházmegye ideiglenes vezetőjévé.

I. Ferenc magyar király főkegyúri jogával élve 1815-ben megalapította az eperjesi görögkatolikus egyházmegyét, leválasztva azt a nagy kiterjedésű munkácsi egyházmegyeről, és T-t 1816. március 20-án annak első püspökévé nevezte ki. Mivel a püspökség anyagi alapjai nem voltak biztosítva és a bécsi udvar posztjozefinista felfogásának megfelelően az egyházmegye alapítása a Szentszék megkerülésével ment végbe, T. május 11-i levelében – előrehaladott korára és rossz egészségi állapotára hivatkozva – visszautasította a kinevezést. T. csak a Helytartótanács október végi határozott kérését követően fogadta el a kinevezést, azzal a feltétellel, hogy az egyházmegye anyagi háttere biztosítva lesz. I. Ferenc 1817. július 11-én ennek megfelelő

adománylevelet állított ki, amely tartalmazta a fontosabb kívánt feltételeket és T. újbóli kinevezését. T. azonban a püspökség létrehozásának kérdésében ragaszkodott Róma jóváhagyásához, és az ügy keresztülvitele érdekében maga ment Bécsbe. A püspökség felállítása kérdésében végül kánoni eljárás indult, amelyet az 1818. szeptember 22-én kibocsátott *Relata semper* kezdetű bulla zárt le. VII. Pius pápa 1818. október 2-án erősítette meg T. kinevezését. T. csak a további megoldatlan jogi és gazdasági kérdések tisztázása után utazott Bécsből az új püspöki városba, ahová 1820. november 7-én érkezett meg. Rezidenciáját a felújításra szoruló minorita kolostorban rendezte be. 1821. június 17-én Pócsy Elek munkácsi püspök szentelte püspökké a krasznibródi bazilita kolostorban. Beiktatására még aznap délután Eperjesen került sor az 1820 májusában felállított káptalan jelenlétében. Méhay János nagypréposttól ekkor vette át az egyházmegye kormányzását.

Püspöksége első éveit az új egyházmegye működéséhez szükséges infrastruktúra kiépítése és megfelelő intézmények létesítése jellemezték. A valóságos-aszkéta, beteges és szervezőkészséggel nem rendelkező „könyvember” – ahogy őt kortársai jellemezték – számára ez különleges, csaknem teljesíthetetlen kihívást jelentett. T. csak szorgalmas munkatársai által tudta ezzel kapcsolatos feladatait ellátni, rájuk hagyva a gyakorlati munkák nagy részét, miközben ő maga betegség miatt gyakran munkaképtelen volt, vagy idejét irodalmi tevékenységének szentelte. T. a legbefolyásosabb munkatársaiból konzisztóriumot, valamint titkárból, levéltárosból, kancellárból és könyvtárosból álló püspöki kancelláriát hozott létre. Különösen titkára és jobbkeze, Popovics Vazul (1822–1837) volt az, aki hosszú ideig kézben tartotta az egyházmegye ügyeit, olykor T. helyett is aláírva dokumentumokat.

T. pásztorlevelében 1821. november 18-ra egyházmegyei zsinatot hívott össze Eperjesre. Későbbi püspöki körleveleiben a klérust hivatása lelkiismeretes gyakorlására, a plébániai *historia domusok*, különösen az anyakönyvek szabályos vezetésére intette, az espereseket azok éves felülvizsgálatával bízva meg. Ezen felül kötelezte a plébánosokat, hogy leltárt készítsenek az épületekről, valamint az ingó és ingatlan javakról, és pénztárkönyvben pontosan könyveljék a bevételeket és a kiadásokat. T. működése alatt számos egyházi iskolát alapított, amelyeket papok vezettek. Mivel kezdetben nem volt anyagi fedezete arra, hogy teológiai iskolát vagy papnevelő intézetet alapítson, a klérus (tovább)képzésére püspöki könyvtárat létesített. 1823-ban az egyházmegye közalapítványával kapcsolatos nyitott kérdések megoldódtak, továbbra

is szükséges volt azonban a püspöki rezidenciát megfelelő színvonalú hivatali székhellyé és lakhellyé átalakítani.

T-nak szembe kellett néznie az 1831. évi kolerafelkeléssel, amelyben mintegy 40 ezren vettek részt, közöttük nagy számban a túlnyomórészt alsóbb társadalmi rétegekből álló görögkatolikus hívek. Miután a hatóságok azt követelték a püspöktől, hogy segítse elő a felkelés befejezését, T. több érintett plébániát felkeresett és a helyzet nyugvópontra jutása érdekében fáradozott, nem sok eredménnyel. A felkelést csak számos áldozatot követelő katonai beavatkozás útján sikerült leverni novemberben. T. püspöksége utolsó éveiben teljesen kimerültnek mutatkozott, az eddigieknél is jobban visszahúzódott a nyilvánosság elől, és a püspökség igazgatását minden eddiginél inkább munkatársaira bízta. 1841. január 16-án halt meg Eperjesen. Egykori titkára, Popovics munkácsi püspök (1837–1864) főcelebrálásával temették el a püspöki székes-egyház kriptájában.

• *Irodalom*: Duhnovič A.V., *Istoriâ Práševskej eparhii* (latin kéziratból ford. K. Kusztođijev), SPb., 1877; JAROSLAV CORANIČ, *Episkopát Gregora Tarkoviča (1816–1841) a jeho prínos k organizácii Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva*, *Theologos: Teologická Revue* 11 (2009) 2: 164–179; JAROSLAV CORANIČ, *Dvesto rokov od kánonického erigovania Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva (22. september 1818)*, *Historia Ecclesiastica. Časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v Strednej Európe* 9 (2018) 1: 94–114; CORANIČ, *The Beginnings*; CORANIČ, *Bishops*; DUCHNOVIČ, *The History*; HC VII–IX; KIRÁLY PÉTER, *Der ruthenische Buchverlag in Ungarn und die Universitätsdruckerei von Ofen*, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica* 21 (1981) 14–22; KUBINYI, *The History*; ANTON LIŠKA–PETER BORZA, *Pastiersky list prešovského biskupa Gregora Tarkoviča z júla 1831*, *Kultúrne dejiny* 13 (2022) 1: 62–83; PEKAR, *Narysy istorii*; PEKAR, *Historic background*; RUBY, *Brevís historia, II*; UDVARI ISTVÁN, *Dannye o zakarpatsko-ukrainskoj oficial'no-delovoj pis'mennosti HVIII v.: O gajdudorogskih godah Grigoriâ Tarkoviča*, *Studia Slavica Hungarica* 32 (1986) 1–4: 63–100; UDVARI ISTVÁN, *Tarkovics Gergely hajdúdorogi éveiről*, *Uő, Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok* (Vasvári Pál Társaság Füzetek 9), Nyíregyháza 1994, 193–195; UDVARI ISTVÁN, *Bacsinszky András munkácsi és Tarkovics Gergely eperjesi megyéspüspökök kapcsolata Szabolcs vármegyével és a Hajdúsággal*, *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv* 12 (1997) 137–160; VASIE, *Porovnanie*; VASIE, *Gréckokatolíci*; ŽEŇUCH–VASIE, *Monumenta*.

JAROSLAV CORANIČ–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.2.2. GAGANECZ JÓZSEF (1793–1875)

Eperjes, 1843. augusztus 28. – 1875. december 22.

G. 1793. április 10-én született a Bártfa melletti Felsőtarócon (Vyšný Tvarožec SK), tízgyermekes családba másodikként. Apja, Gaganecz János vámhivatalnokként állami szolgálatban állt (ezért a család többször költözni kényszerült); mellékállásban kántorkodott. Anyja Lubkovits Mária volt. A család, nehéz anyagi helyzete ellenére, két fiúgyermek számára magasabb iskolai képzést tett lehetővé. G. Bártfán járta ki az elemi iskolát 1801-től 1804-ig, majd 1804–1809 között a sátoraljaújhelyi, 1809–1810-ben a lőcsei (Levoča SK) gimnázium tanulója volt. A tehetséges diák anyanyelve, a ruszin, valamint a latin nyelv mellett megtanult oroszul, magyarul és németül. 1811–1812-ben filozófiai tanulmányokat folytatott Nagyváradon. 1812-ben a munkácsi egyházmegye papnövendéke lett. Teológiai tanulmányait a nagyszombati egyetemen végezte. Tanulmányvégzett papnövendékként 1816-ban feleségül vette Kovaliczky Anna paplányt. Vulkán Sámuel nagyváradai püspök a székesegyházában szentelte pappá 1817. március 8-án, mivel a munkácsi püspökké kinevezett Pócsi Elek püspökké szentelése még nem történt meg. G. néhány évig lelkipásztorként szolgált; 1817–1820 között Lubóc (Lubovec SK) mellett, Pillerpeklénben (Lubóc része), 1820–1828 között Viszlón, 1828–1835 között Hejőkeresztúron. 1823-ban a borsodi főesperesség főesperes-helyettese, 1827-ben főesperese lett. Lelkipásztori feladatain túl ezekben az években az iskolarendszer kiépítése és a himlő elleni védőoltás bevezetése érdekében is tevékenykedett.

G. 1835-ben megözvegyült; házasságából egyetlen gyermeke, Anna nevű lánya született. Ugyanabban az évben Tarkovics eperjesi püspök kinevezte az egyházmegyei szentszék tagjai közé, amely a püspöki kúriában végzett hosszabb szolgálatának kezdetét jelentette. 1835. december 3-án V. Ferdinánd az eperjesi káptalan örkanonokjává nevezte ki, majd 1837-ben a hosszú ideig az idős Tarkovics titkáráként szolgáló Popovics Vazul hivatali utódja lett, aki-től átvette a püspökség adminisztrációjának jelentős részét. Tarkovics 1841-ben bekövetkezett halála után G-t káptalani helynökké választották; ezáltal az egyházmegye ideiglenes vezetője lett. 1842. július 13-án a király eperjesi püspökké nevezte ki, amit Róma 1843. január 30-án erősített meg. G. már 1842 végén Bécsbe utazott, ahol 1843. június 25-én szentelték püspökké a császári magánkápolnában, Karolina Augusztá özvegy császárné jelenlétében, barát-

ja, Popovics munkácsi püspök főcelebrálásával. Már első, 1843. augusztus 28-i pásztorlevelében felhívta papsága figyelmét a hívek szociális helyzetére, amelyet szerintük többek között a széles körben terjedő alkoholizmus veszélyeztetett.

G. püspöksége idején befejeződött az eperjesi egyházmegye kiépítése és gazdasági alapjainak megteremtése. Kinevezése után nem sokkal átépíttette és kibővítette a püspöki rezidenciát, átalakíttatta a székesegyházat a keleti rítus követelményeinek megfelelően, amelybe beletartozott egy ikonosztáz felállítása. Messzemenően biztosította a papság anyagi ellátását, amelyet az 1845. december 18-i királyi határozat szabályozott. Ennek értelmében a Helytartótanács 1846. február 24-én végrehajtási utasítást adott ki, amely az egyházmegye minden papja számára állandó fizetést, úgynevezett kongruát biztosított a Vallásalapból. A szerződés következtében G. 1855-ben végül úgy szabályozta a lelkipásztori helyek betöltését, illetve a javadalmak adományozását, hogy minden pályázótól legalább hároméves lelkipásztori gyakorlatot, valamint morálteológiai és kánonjogi szinodális vizsgákat követelt meg. Ezen felül miserendet bocsátott ki, amely szabályozta az utrenye, a szent liturgia és a vecsernye időpontjait. Mindemellett meghagyta a papoknak, hogy gondoskodjanak a templomok karbantartásáról és tisztaságáról.

1848/49 politikai és társadalmi fejleményeire G. igen óvatos, taktikus magatartással reagált. A forradalom és szabadságharc eseményeire válaszul 1848. június 15-re egyházmegyei zsinatot hívott össze Eperjesre, amelyen a kanonokokon és az egyházmegyei szentszék tagjain kívül az öt főesperesség 23 papja vett részt. A gyűlés egyik célja egy 26 pontos, minden katolikus püspöknek kiküldött kérdőív megválaszolása volt, amely a Pesten összehívandó nemzeti zsinat előkészítését szolgálta. A kérdések a bűnti előírásokkal és a vallásos életre, valamint az egyházi intézményekre vonatkozó különféle kérdésekkel foglalkoztak, de kitértek a forradalom számára a papság által nyújtandó támogatásra is, ezáltal az egyházmegyéek patriotizmusát is mérve. A görögkatolikus papok nagy része akkoriban a magyarok mellett foglalt állást. Ennek ellenére a magyar forradalmi kormányzat azzal gyanúsította őket, hogy Moszkvával szimpatizálnak, illetve annak érdekében tevékenykednek. G. a magyar kormányzat mellett egyértelműen kiálló munkácsi kollégájával ellentétben hivatali kötelességének tekintette, hogy lehetőség szerint kimaradjon a változó eseményekből és semleges állásponton maradjon. Ez kézenfekvő volt számára azért is, mert székvárosa e hónapokban többször cserélt gazdát. 1848-ban

a magyar felkelő csapatok főparancsnoka, Görgei Artúr a püspöki palotában rendezte be főhadiszállását; 1849 júniusában Eperjest az orosz hadsereg foglalta el. G. magatartása mindkét oldal kritikáját magára vonta. Viale-Prelà bécsi nuncius (1845–1856) már május végén arról tett jelentést Rómába, hogy G-t Kossuth kormányzata letartóztatta és Debrecenbe vitte. Szerinte G. „kevésbé dicséretreméltó” magatartása a félelemnek volt felróható, a „fennálló terror” idején ugyanis nem csupán jövedelmei, hanem élete is veszélyben forgott. Viale-Prelà szerint azonban G. mindig becsületes és az uralkodó dinasztiához hű maradt. Amikor a szabadságharc leverése után Alexander Bach belügyminiszter a hercegprímástól a püspök egyházi fegyelmezését, a bécsi kormányzati körök más hangjai pedig G. elleni per indítását követelték, a nuncius és Scitovszky János hercegprímás érsek sikeresen megakadályozták azt.

G. főpapi és lelkipásztori elkötelezettségét tükrözik nem utolsósorban egyházmegyéje papságának és híveinek nagy számban írt pásztor- és körlevelei, amelyek lelkiügyi, erkölcsi, művelődési, valamint gazdasági kérdéseket tárgyalnak különféle szempontokból, de olyan egyházjogi szabályozásokkal is foglalkoztak, amelyek a görögkatolikus egyház belső élete mellett a római katolikusokkal való együttélés kérdését érintették. G. emellett jelentősen támogatta a kulturális és vallásos egyesületek létrejöttét. Duchnovich Sándor (Alexander) (1803–1865) papköltővel, pedagógussal és társadalmi aktivistával 1850-ben megalapította az egyházmegye első rutén irodalmi egyesületét (*Literarnoje zavedenie Prišaevskoje / Eperjesi Irodalmi Társaság*), amelyet 1853-ig vezetett. 1863-ban a *Matica slovenská* („Szlovák Anyácska”) szlovák kulturális szervezet egyik alapítója volt; ennek hatására Eperjesen is közreműködött a Keresztelő Szent Jánosról elnevezett kulturális és művelődési egyesület, az *Obščestvo sv. Joanna Krestyteľa* alapításában. Az egyesület rutén irodalom kiadásával foglalkozott és új rutén értelmiség kinevelését tűzte ki céljául. Az egyesület 1865-ben G. közreműködésével internátust (*Alumneum*) alapított rászoruló görögkatolikus gimnazisták elszállásolására és nevelésére. G. gondoskodott arról, hogy az eperjesi gimnázium ruszin nyelvtanárt alkalmazzon. A kormányzati körök kifogása ellenére támogatta a cirill írás megtartását, a latin ábécére való áttérést pedig a nemzeti-vallási identitás elvesztésének kezdeteként és a magyarosítás és elidegenítés eszközeként értékelte.

Scitovszky János hercegprímás, illetve a Szentszék több alkalommal országos feladattal bízta meg G-t. A hercegprímás megbízásából 1858-ban meglátogatta Kárpátalja összes bazilita kolostorát és azok előljárói számára gyűlést

hívott össze Munkácsra reguláik felülvizsgálata céljából, amelyeket azután előterjesztettek a Szentszéknek. 1865-ben a Szentszék G-t ajánlotta a „teljesen elhanyagoltnak” tartott munkácsi egyházmegye apostoli vizitátorának, végül azonban a kormányzat más személyeket jelölt. A Szentszék G. iránti bizalma abban is megmutatkozott, hogy Papp-Szilágyi nagyváradi püspök mellett ő volt az egyetlen görögkatolikus püspök, akinek a Vatikáni Zsinat előkészítése során 1866-ban kikérték véleményét a tervezetről. Május 5-i válaszában G. a korábbi magyarországi, németországi és franciaországi tartományi zsinatok eredményére hivatkozott, és a tárgyalandó problémaköröket csak vázlatosan említette. Közéjük sorolta a „vallásközünyt” és a különösen a művelt körökben terjedő „istentelenséget”, az erkölcsi romlást („fajtalanság” és „vadházasságok”), az ünnepnapok megszenteltségtelenítését, a párbajok és az öngyilkosságok számának növekedését. Az 1869/70-ben megtartott zsinatról Róma felmentésével betegsége, idős kora és csekély jövedelme miatt távol maradt.

G. volt az első görögkatolikus püspök, aki kísérletet tett egy budapesti görögkatolikus parókia felállítására. Bár a főváros lakossága dinamikusan gyarapodott, s az ország keleti régiójából egyre több görögkatolikus telepedett le Pesten vagy Budán, G. püspök 1860-ban tett első lépéseit a városi előljárásság elutasította.

Sokoldalú tevékenységéért különféle világi és egyházi kitüntetéseket kapott: 1853-ban például a párizsi Afrika Intézet tiszteletbeli tagjává nevezte ki. Rövid betegség után 1875. december 22-én, 82 évesen halt meg. Egykorú feljegyzések szerint működése idején két püspököt, a munkácsit és a kassai római katolikus, valamint 237 papot szentelt fel, köztük 190-et az eperjesi egyházmegyének, 22-t a munkácsinak és 12-t a bazilita szerzetesrendnek, továbbá 13 papot más egyházmegyéknek. A temetési szertartás főcelebránsa az általa szentelt Pásztélyi Kovács János munkácsi püspök volt. Kívánságára az eperjesi városi temetőben temették el, hogy halálában is hívei körében lehessen.

• *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Vaticanium*; JAROSLAV CORANIČ, *Prierez históriou Prešovského grécko-katolíckeho biskupstva za episkopátu Jozefa Gaganca (1843–1875)*, *Historia Ecclesiastica. Časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v Strednej Európe* 1 (2010), 1–2: 244–256; JAROSLAV CORANIČ, *Bishop Jozef Gaganec (1793–1875) – a leading figure of the religious, national and cultural life of Greek Catholics and Rusins in the mid-19th century in present-day Slovakia*, *Rusin* 65 (2021) 55–75; FAZEKAS CSABA, *Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben*, *Levéltári Közlemények* 72 (2001) 1–2: 115–139; HC VII–IX; KUBINYI, *The History*; LUKÁCS, *Vatican*; MOLNÁR Ferenc,

A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia (Collectanea Athanasiana I/7), Nyíregyháza 2014; PEKAR, *Narysy istorii*; PEKAR, *Historic background*; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperjesiensis pro Anno Domini MDCCCLXXVI ab erecta sede episcopali*, Cassoviae 1876; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperjesiensis pro Anno Domini 1903 ab erecta sede episcopali anno 83*, Eperjesini 1903; VASILE, *Porovnanie*; VASILE, *Gréckokatolíci*; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Budapesti Görög Katolikus Paróchiák*, A Katolikus Budapest. I: Általános történeti szempontok, plébániák (szerk. Beke Margit), Budapest 2013, 1167–1181; ŽEŇUCH–VASILE, *Monumenta*.

JAROSLAV CORANIČ–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.2.3. TÓTH MIKLÓS (1833–1882)

Eperjes, 1876. május 25. – 1882. május 21.

T. 1833. augusztus 10-én született Munkácson; apja T. András kántor volt. A család nem sokkal később Szatmárnémetibe települt. T. itt járta ki az elemi iskolát és a gimnáziumot, amíg az 1848/49. évi forradalmi események miatt átmenetileg be nem szüntették a tanítást. T. ekkor egy ideig írnokként a városi magisztrátus szolgálatába állt, majd a helyzet rendeződése után megkezdte a filozófiai képzést. Ennek befejeztével 1851-ben a papi pálya mellett döntött, de mielőtt még belépett volna a szemináriumba, két évig a munkácsi püspök irodájának írnokaként szolgált Ungváron. 1853-ban Pesten teológiai tanulmányokba kezdett, amelyet 1857-ben sikeresen fejezett be. Pappá szentelése előtt öt hónapra visszavonult a munkács-csernekhegyi bazilita monostorba imádkozni, meditálni és elmélyülni a bizánci rítusban és az ószláv egyházi énekekben. 1857. december 6-án, névadó szentje ünnepén Munkácson nőtlen pappá szentelték. Popovics püspök a fiatal papot 1858-ban tanulmányai folytatására a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*) küldte. Az intézet jegyzőkönyv-bejegyzései szerint tudott magyarul, szlávul, románul és „kicsit németül” is; igen szorgalmas és rendkívül vallásos volt, szemlélődő lelkiségét bizonyították a kollégiumi társai számára tartott elmélkedései is. Tanulmányait 1860. július 20-án zárta kitűnő eredménnyel és teológiai doktorátus megszerzésével. Dogmatikai tárgyú disszertációja, amelyet az akkori szokásnak megfelelően négy előadásban ismertetett az intézetben, a katolikus egyház és az ortodoxia közötti vitatott témát, a Szentléleknek az Atyától és a Fiútól való származását tárgyalta.

Miután 1860-ban visszatért Ungvárra, a szeminárium spirituálisa, majd 1863-ban az ottani teológiai akadémia szentírástudomány- és erkölcsoteológia-tanára lett. 1865-ben emellett az egyházmegyei szentszék tagjaként a „szegények védője”, vagyis a szociális ügyek felelőse lett. 1870-től előadásokat tartott a budapesti egyetem teológiai karán, ahol 1872-ben az erkölcsoteológia professzora lett. 1873-ban kanonoki kinevezést kapott a munkácsi káptalanba; egyúttal az ungvári szeminárium rektora is lett. T. a magyarországi görögkatolikus egyház egyik legjobban képzett, nőtlen tagjaként természetesen a püspöki szék várományosa volt. I. Ferenc József 1876. január 16-án eperjesi püspökké nevezte ki, amit IX. Pius április 3-án erősített meg. A szentelésre május 21-én került sor Ungváron, Pásztélyi Kovács János munkácsi püspök főcelebrálásával; a székeskáptalan előtti beiktatás néhány nappal később, május 25-én zajlott.

T. kinevezésében egyetértett a hercegprímás és a magyar kormány, mindazonáltal feltételezhetően jelentősége volt Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterrel fennálló személyes ismeretségének is. Trefort azt is keresztülvitte, hogy T. az egyházmegye mintegy 13 ezer forintot kitevő jövedelmén felül évi 8000 forint támogatást kapjon a Vallásalapból, „mivel a püspökség a nép nagy szegénysége és annak kulturális elmaradottsága miatt semmiféle egyéb támogatást nem élvez”. T. kiválasztásában szakmai és emberi kvalitásai mellett kétségtelenül jelentősége volt annak is, hogy magyar környezetből származott. Az ehhez fűzött politikai elvárásokat azonban csak részben teljesítette. Támogatta az 1879. évi oktatási törvényt, amely minden elemi iskolában és tanárképzőben előírta a magyar nyelv tanítását. A tanárok magyar nyelvismeret nélkül nem tudtak elhelyezkedni, és a már alkalmazásban lévőknek négy éven belül el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet. T. ezzel jelentősen hozzájárult a magyar nyelv terjesztéséhez a kultúra és az oktatás területén. Ettől függetlenül nem volt a radikális magyarosítás képviselője, és nem akadályozta a rutén nyelvű oktatást sem, sőt, támogatta azt. Támogatta a magyar nyelv bevezetését a görögkatolikus liturgiába. Amikor a magyar országgyűlés 1881-ben magyar liturgikus nyelvű külön egyházmegye létrehozásáról vitázott, és Trefort kultuszminiszter T-től támogató állásfoglalást kért, T. – Pásztélyi Kovács János munkácsi püspökhöz hasonlóan – egyetértett a felterjesztéssel. Ugyanakkor ruszin területeken támogatta az ószláv liturgikus nyelv megőrzését is, mivel az „szent és népünk számára igen értékes”.

T. hivatalba lépése után nem sokkal végiglátogatta egyházmegyéje parókiáit, hogy megismerje a helyi viszonyokat. Ennek során megkísérelte a lakos-

ság értésére adni az előírt iskolai képzés jelentőségét, és felszólította a papokat, hogy gondoskodjanak az iskolák könyvekkel történő felszereléséről. Látva a parókiák szegénységét, saját jövedelmével is nagymértékben hozzájárult azok fenntartásához. Jelentős összegekkel támogatta az egyházmegyén belül folyó más szociális tevékenységeket; több szegényalapot hívott életre. A rendelkezésre álló alapítványi jövedelmekből egyenlő arányban támogatta a papi utánpótlás nevelését és egy egyházmegyei lányintézet alapítását. Szociális ráfordításait egykorú jelentések mintegy 30 ezer forintra becsülték. Nagy vitát váltott ki T. 1880. szeptember 30-i, a papok szakállviselését tiltó rendelete. Sok pap elutasította T. intézkedését, az egyház latinizálása felé tett lépésének tartva azt, ám heves tiltakozásuk nem járt sikerrel.

T. jelentősen hozzájárult az egyházmegye infrastruktúrájának kiépüléséhez: akadémiát, illetve szemináriumot létesített az addig más egyházmegyek szemináriumaiban képzésben részesülő papnövendékek számára. T. a Vallásalaptól kapott 2300 forint támogatásból épületet vásárolt erre a célra, amelyet megfelelő átalakítások után 1880. szeptember 12-én nyitottak meg ünnepélyes kezek között. Az 1880/81. tanévben kezdődött meg az addig Ungváron képzett harmad- és negyedéves seminaristák oktatása. Az intézményben hetedik és nyolcadik osztályos gimnazisták is laktak, akiket bevontak a liturgikus ének- és ministránsszolgálatba. Az ungvárihoz hasonlóan az új eperjesi szeminárium élére is hamarosan magyar érzelmű előjárók kerültek, amely kihatott a papi utánpótlás nemzeti identitására. T. 1881-ben alaposan átalakíttatta a székesegyházat neobarokk és klasszicista stílusban; a régi berendezésből csak a barokk padok maradtak meg. A katedrálist 1882. január 6-án szentelték újra; azóta a kórusrácson T. címere és az 1881-es évszám látható. Amikor 1881 végén Serafino Vannutelli bécsi nuncius (1880–1887) a Monarchia püspökeit péterfillér-gyűjtésekre buzdította a pápa számára, T. egyházmegyéjében három napot jelölt ki e célra.

T. 1882. május 21-én, hivatalba lépésének hatodik évfordulóján szélütést kapott, amelynek következtében még ugyanaznap meghalt. Az eperjesi székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra.

- *Művei: Dissertatio inauguralis De Progressione Spiritus Sancti a Patre Filioque*, Wien 1860.
- *Források:* DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperiesiensis pro anno domini 1903 ab erecta sede episcopali anno 83*, Eperiesini 1903. • *Irodalom:* JAROSLAV

CORANIČ, *Východná cirkevná tradícia a maďarizačné hnutie v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve v rokoch 1867–1918*, Cyrillské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku (ed. Peter Žeňuch), Bratislava-Pozsony 2007, 173–191; JAROSLAV CORANIČ, *Dr. Mikuláš Tóth, third Bishop of the Prešov Eparchy, Founder of the Greek Catholic Theological Academy in Prešov*, *Notitiae Historiae Ecclesiasticae* 10 (2021) 1: 44–55; HC VII–IX; KUBINYI, *The History*; PEKAR, *Narysy istorii*; PEKAR, *Historic background*; PETER ŠTURÁK, *Biskup Dr. Mikuláš Tóth (1833–1882)*, <https://www.grkatpo.sk/presovski-biskupi/biskup-dr-mikulas-toth/>; TUSOR, *A bécsi Augustineum*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*; VASIE, *Porovnanie*; VASIE, *Gréckokatolíci*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; ŽEŇUCH–VASIE, *Monumenta*.

JAROSLAV CORANIČ–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.2.4. VÁLYI JÁNOS (1837–1911)

Eperjes, 1883. július 15. – 1911. november 19.

V. 1837. szeptember 22-én született a Szabolcs vármegyei Óvencsellőn (ma Gávavencsellő). Apja, a liturgiafordítóként is ismert Vályi János helyi görögkatolikus pap, anyja Medveczky Antónia voltak. V. apja és nagyapja felnőttként lett reformátusból görögkatolikus. V. dédapja, Vályi Márton nagyszeretvái református lelkész 1799–1810 között az ung-felsőzempléni egyházmegye esperese volt. Az elemi iskola után Debrecenbe, majd Nagyváradra járt gimnáziumba. 1857-ben a munkácsi egyházmegye papjelöltjeként az ungvári teológiai akadémián tanult teológiát. 1863-tól a bécsi *Augustineumban* (*Frintaneum*) folytatta tanulmányait, főleg a bibliai tárgyakra irányítva figyelmét. Ennek során többek között keleti – arab, szír, káld és arámi – nyelveken tanult. Az intézet jegyzőkönyveinek éves bejegyzése szerint rendszeresen részt vett a kóruspróbákon, jó érdemjegyei ellenére azonban előjárói inkább szorgalmasnak, mint tehetségesnek tartották. Tanulmányait a manicheizmust tárgyaló egyháztörténeti disszertációjának disputájával zárta; 1869. február 25-én teológiai doktorátust szerzett, majd márciusban elhagyta a *Frintaneumot*. Már 1865. október 26-án nőtlen pappá szentelte Gaganecz József eperjesi püspök, mivel a munkácsi püspöki szék akkor üresedésben volt.

Tanulmányai után V. néhány hónapig Sátoraljaújhelyen volt káplán, majd Pankovics István munkácsi püspök (1867–1874) az ungvári szeminárium pre-

fektusává nevezte ki. 1870-től az ottani teológiai akadémián az egyháztörténet és a kánonjog tanára volt. 1872-ben a püspöki internátus (*Alumneum*) igazgatója és a papárvák otthonának vezetője lett. 1878-ban Ungváron a munkácsi káptalan tiszteletbeli kanonokjává nevezték ki. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter, megszerezve a hercegprímás jóváhagyását, V-t javasolta a püspöki székhelybe, amelynek eredményeként I. Ferenc József 1882. október 11-én a még csak 42 éves V-t nevezte ki eperjesi püspöknek. A miniszter számára V. műveltsége, jelleme és életmódja mellett magyar származása jelentette a „teljes garanciát arra nézve, hogy püspökként a haza és a nemzet hű és megingathatatlan támasza lesz”, a papságot és a népet pedig elődje mintájára saját anyagi áldozata árán is a hazafias vallásosság útján fogja vezetni. A szokásos kánoni kivizsgálási eljárás még ugyanabban a hónapban, október 30-án ért véget a „nuncius kezébe” letett esküvel, a pápai kinevezés azonban 1883. március 15-ig elhúzódott. V-t 1883. május 20-án szentelte püspökké Pásztélyi Kovács János munkácsi püspök (1875–1891). Ünnepléses beiktatására Eperjesen került sor 1883. július 15-én.

V., akinek kinevezését elsődlegesen a magyar kormány szorgalmazta, ígéretet tett arra, hogy annak nemzetiségpolitikáját teljességgel követni fogja. Maga is magyar származású volt és ennek megfelelő intézményekben nevelkedett. Ungvári működését is az akkori munkácsi püspökök egyházi magyarosítási politikája határozta meg. A magyar kormány ennek az irányzatnak a keresztültvitelére túlnyomórészt a görögkatolikus papságra és értelmiségre, továbbá különösen az eperjesi és a munkácsi püspökre támaszkodott; az ő feladatuk volt a lakosság körében a „magyar szellemiség” közvetítése. V. nagymértékben teljesítette ezt az elvárást. A püspöki hivatal ügyviteli nyelvének, továbbá a teológiai akadémia, a szeminárium és a tanárképző intézet fő tanítási nyelvének a magyart tette meg, amely várható módon kihatott a papi és a pedagógus utánpótlás identitására.

V. támogatta a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezését és a magyar görögkatolikusok mozgalmát is, ha nem is olyan határozottan, mint munkácsi püspöktársai, Pásztélyi Kovács János és Firczák Gyula. Mivel a magyar identitású görögkatolikusok többsége a munkácsi egyházmegye híve volt, a munkácsi püspökök jobban ismerték törekvéseiket és nagyobb megértést tanúsítottak mozgalmuk célkitűzéseivel (magyar nyelvű görögkatolikus liturgia és egy azon alapuló külön egyházmegye létrehozása) szemben. A magyar liturgia ügyében a Szentszéknak megküldött felterjesztéseiben V. arra törekedett, hogy a kérdést a lehető legnagyobb részletességgel mutassa be. Amikor a

Szentszék és a latin rítusú magyar püspöki kar elvi meggondolásból elzárkózott e követeléstől és Róma 1896. szeptember 2-án megtiltotta a magyar nyelv liturgikus használatát, V. – Firczákkal ellentétben – közzétette a Hitterjesztés Kongregációjának vonatkozó dekrétumát. A sajtó nyomása alatt – mivel az támadást intézett e döntés ellen és ortodoxiára történő áttérési hullámot vizionált – V. kollégájához hasonlóan a római döntés felülvizsgálata mellett állt ki. V. az 1900-as jubileumi évben magyar görögkatolikus zárandokcsoporthoz kísért Rómába, ahol egy küldöttség a legmagasabb egyházi hatóságnál ismét felhozta az ügyet; 1903-ban egy további emlékiratot fogalmazott meg. Hazafias felfogásának megfelelően gondoskodott a tengerentúlra kivándorolt görögkatolikusok lelkigondozásáról.

V. sokat tett az egyházmegyei és az általános művelődési intézmények kiépítése érdekében. Hivatalba lépése után nem sokkal gondoskodott arról, hogy a teológiai akadémia és a szeminárium (*Academia theologica Episcopalis Fragopolensis*) új épületet kapjon. Elődje, Tóth ugyanis 1880-ban csupán egy átmeneti épületet biztosított e két intézmény számára, amely azonban már nem felelt meg a kor igényeinek. Az innál mind a négy papnövendék-évfolyamnak ott-hont adó új épület megáldására 1886-ban került sor ünnepélyes keretek között. Mivel a jelöltek száma tovább növekedett, V. 1903-ban kibővítette az épületet. 1887-ben bizottságot hívott életre Eperjesen tanárképző intézet és internátus alapítása céljából. Az erre a célra létesített épület 1895 októberében készült el. Az intézmény az 1895/96-os tanévben kezdte meg működését *Preparandia*, illetve *Academia pedagogica* néven, 33 növendék tanulmányait biztosítva. A hozzá tartozó internátust az érdeklődők számának növekedése miatt nem-sokára egy további emelettel kellett bővíteni. V. jövedelmei jelentős részét nem utolsósorban az oktatásra áldozta, többek között az egyházmegye fiúintézete (*Alumneum*) kibővítésére, valamint egy lányintézet és -árvaház létrehozására tett alapítványra. Utóbbi célra sikerült két épületet megszerezni. 1907-ben ráfordításai lehetővé tették, hogy Eperjesen görögkatolikus felsőbb lányiskolát indítson, 1910-ben pedig megalapította az első görögkatolikus polgári iskolát. Egykorú adatok szerint V. saját jövedelméből kb. egymillió koronát áldozott az iskolaiügyre. A pápa számára rendezett péterfillér-gyűjtésekhez is hozzájárult; 1887-ben például az egyházmegyében begyűjtött mintegy ezer forintból 378 az egyházi méltóságoktól, azon belül is 350 magától a püspöktől folyt be.

V-t kiváló szónoknak tartották; néhány ünnepi prédikációja nyomtatásban is megjelent. Folytatta a Keresztelő Szent János-székesegyház átalakítását. El-

adta az alsólehnici (Červený Kláštor SK) Vöröskolostor püspöki javadalmainak jelentős részét, és a befolyó összegből megépíttette a püspöki rezidencia új szárnyát, amely ma az eperjesi egyetem görögkatolikus teológiai karának ad otthont. Szinte határtalan jótekonysága miatt V. a hívek körében igen népszerű volt, és számos állami és egyházi kitüntetést nyert el. „Hazafias” felfogása a magyar kormányok szemében is állandó magas elismerést váltott ki. Amikor 1911. november 19-én meghalt, a helyi magyar elit „hősi temetést” rendezett. A sajtóban megjelent nekrológok szerint személyével „a legnagyobb görögkatolikus”, „az egyházmegye büszkesége”, a „magyar Metód”, „a magyar hierarchia méltó tagja”, az „igazi patrióta”, a „próféta püspök” és az „új apostol” szállt sírba. A székesegyház kriptájában temették el.

• *Művei*: *De Manichaeismo eiusque propagatione usque ad saeculum XIII*, Diss. Theol. Wien 1869. • *Források*: DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperiessensis pro anno domini 1908 ab erecta sede episcopali anno 88*, Eperiessini 1908; • *Irodalom*: JAROSLAV CORANIČ, *Dr. Ján Vályi – štúrtý prešovský gréckokatolícky biskup (1882–1911)*, Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II. (ed. Jaroslav Coranič–Jana Koprivňáková–Peter Šturák), Prešov-Eperjes 2012, 81–92; HC VII–IX; JANKA GYÖRGY, „Kiválóan képzett hittudor, ortodox katolikus, becsületes lelkiületű hazafi... példás pap”. *Vályi János eperjesi püspök (1882–1911)*, Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára (szerk. Somorjai Ádám OSB–Zombori István), Budapest 2016, 327–334; KUBINYI, *The History*; PEKAR, *Narysy istorii*; PEKAR, *Historic backround*; JÁN MARIÁN POTAŠ, *Biskup Ján Vályi*, Gréckokatolícky kalendár 1987, 39; PETER ŠTURÁK, *Biskup Dr. Ján Vályi (1837–1911)*, http://www.grkatpo.sk/?jan_valyi; TUSOR, *A bécsi Augustineum*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*; VASIL, *Porovnanie*; VASIL, *Gréckokatolíci*; ŽEŇUCH–VASIL, *Monumenta*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*.

JAROSLAV CORANIČ–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.2.5. NOVÁK ISTVÁN (1879–1932)

Eperjes, 1914. január 18. – 1919. május 1.

1879. december 4-én született a Zemplén vármegyei Ublyán (Ubl'a SK); N. János görögkatolikus pap és Balogh Mária második fiaként. Két további fivére és két lánytestvére volt. Keresztzülei Kondrátovics János görögkatolikus pap és Gerzánics Anna voltak. A gimnáziumot Ungváron járta ki, ahol Drohobeczky Gyula munkácsi kanonok, későbbi kőrösi püspök és Papp Antal püspöki irodaigazgató, későbbi munkácsi püspök karolták fel. A munkácsi egyházmegye klerikusaként 1897–1902 között az esztergomi latin rítusú érseki szemináriumban tanult, ahol a jelentős pedagógus és a katolikus Magyarország lelki vezetője, Prohászka Ottokár († 1927) diákja is volt. Ebben az évben csatlakozott ahhoz a Prohászka által vezetett körhöz, amely főleg nem magyar családokból származó, hangsúlyozottan magyarpárti seminaristákból állt, és kihatott későbbi működésére. 1902–1906 között a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*) küldték továbbtanulás céljából; ebben az időszakban, 1905. január 9-én szentelte pappá Firczák Gyula († 1912) munkácsi püspök Ungváron. Az intézet jegyzőkönyvei szerint tudott magyarul, ruténül és németül; előjárói szerint az első években „elengedte magát”, hiába figyelmeztették, ám később a ház lelkigyakorlatain „pontosság és igyekezet” tekintetében jelentős javulást mutatott. Jó tanulmányi eredményei ellenére 1906 szeptemberében meg nem nevezett okból kilépését javasolták. Firczák püspök az ungvári teológiai akadémia tanárává és az ottani szeminárium prefektusává tette meg. Amikor 1908-ban felmentette e funkcióiból, N. felhagyott az egyházmegyei szolgálattal és az erdődi Pálffy család nevelője lett. Mindeközben a már Bécsben megírt, az „eretnekek keresztségének” problematikáját tárgyaló disszertációja alapján 1909-ben a bécsi egyetemen teológiai doktorátust szerzett. Amikor Pálffy Móric gróf 1911-ben a Monarchia szentszéki követe lett, N. követte a családot Rómába.

Vályi eperjesi püspök 1911-ben bekövetkezett halála után hosszas, több évig elhúzódó küzdelem kezdődött az egyházi és az állami hatóságok között az utódlás miatt. Mindeközben az egyházmegyét Kovaliczky Kornél székeskapalani kanonok, majd Répássy György igazgatta. Miután egymás után négy jelölt esetében nem jutottak megegyezésre, N. is felmerült, akinek személye mellett nem utolsósorban Pálffy gróf szólalt fel, és akinek apja akkor még a

munkácsi egyházmegyében, Dobrókán (Dúbravka SK) volt pap. Végül a magyar minisztertanács 1913. szeptember 15-én N. mellett döntött. I. Ferenc József október 7-én eperjesi püspökké nevezte ki, majd X. Pius 1913. november 20-án erősítette meg a döntést. A püspökké szentelésre 1914. január 11-én került sor Papp Antal munkácsi püspök főcelebrálásával; az ünnepélyes beiktatás január 18-án zajlott.

A néhány hónappal később kitörő világháború drámai következményekkel járt az egyházmegyére nézve. Már 1914/15 fordulóján hadszínterré vált a Felvidék északkeleti része, ami súlyosan érintette a lakosságot. N. hadikölcsönnel és segélyakcióval jelentősen hozzájárult a lerombolt falvak és városok újjáépítéséhez, ezért 1915-ben a Ferenc József-rend nagykeresztjével tüntették ki. Nyugtalanosságot okozott az is, hogy a magyar kormány jelentősen beavatkozott a Moszkva iránti szimpátiával gyanúsított görögkatolikus egyház életébe. 1915-ben alapított illetékes bizottsága révén széles hatókörű reformokat rendelt el, amelyeket N. támogatott, ám a hívek körében nagy ellenállásba ütköztek. Változásokat vezettek be a szertartásokban, támogatták a magyar liturgikus nyelv elterjedését, a cirill írást latin betűsre, a Julián-naptárt Gergely-naptárra cserélték. Az ezáltal kiváltott panaszok csak akkor hagytak alább, amikor N. 1918 novemberében a Gergely-naptár használatát az egyházmegyében fakultatívvá tette. N. kezdeményezésére ruszin nyelven, de latin betűkkel adták ki a *Naše Otceszstvo (Hazánk)* című folyóiratot. N. rendszeresen írt cikkeket más vallásos és kulturális folyóiratokba is.

Püspöksége alatt N. nagyrészt Budapesten tartózkodott; az egyházmegye igazgatását Répássy Györgyre, az eperjesi székeskáptalan nagyprépostjára, majd annak halála után az új nagyprépostra, Mizicskó Józsefre bízta. A háború vége felé véglegesen elhagyta az egyházmegyéjét, anélkül, hogy a Szentszékkal egyeztetett volna, és a vezetést Rusznák Miklósrá mint általános helynökre ruházta át. N. először Miskolcon, majd Budapesten tartózkodott; innen várta ki az események további alakulását. A háború után az új határ meghúzásával az egyházmegye nagy része az új Csehszlovákia területére került, amelyet N. nem fogadott el. Mindössze 20 parókia maradt továbbra is magyar területen. N. a bolsevista tanácskormány elől 1919 tavaszán Bécsbe menekült. Ott felkereste a nunciátúrát, és május 1-én írásban kérte visszavonulásuk engedélyezését, amelynek híre azonban ismeretlen okokból nem jutott el Rómába.

A prágai pápai követ, 1920 szeptemberétől ottani első nuncius, Clemente Micara N-t 1919 októberében „teljesen elvilágiasodott”-ként jellemezte, aki

még a papi hivatásra sem méltó. N. a Szentszék sürgetésének ellenállva nem tért vissza püspöki székhelyére, és az új csehszlovák köztársaságra sem volt hajlandó felesküdni. Mivel ezzel számára a további hivatalviselés irreálissá vált, és visszatérése bizonyára a papság és a nép körében is heves ellenállást idézett volna elő, végérvényesen visszavonult Magyarországra, és a Szentszéktől ismételtén kérelmezte felmentését. Az 1920-ban megkapott felmentés után Budapesten telepedett le magánemberként. A Szentszék hivatalt ajánlott fel számára az 1917-ben alapított Keleti Kongregációban, de ezt N. visszautasította.

A magyar kormány kilátásba helyezte anyagi helyzetének rendezését, ez nem valósult meg, így N. bútorok és értéktárgyak eladása után elszegényedett és barátai segítségére szorult. Később műtárgykereskedésre adta magát. A Szentszék azon volt, hogy a prágai kormányzat N. számára állami nyugdíjat biztosítson, a törekvés csak 1931-ben vezetett eredményre, és csak szerény mértékben. N. szorult élethelyzete kihatott egészségi állapotára is: gyomorfekély és szívgyengeség kínoztta. Mindössze 52 évesen, 1932. szeptember 5-én halt meg szívinfarktusban. Temetési szertartását Krajnyák Gábor, Budapest-Rózsák terei segédlelkész végezte a budapesti Kerepesi úti temetőben; sírját 1964-ben felszámolták.

• *Művei: Controversia de valore Baptismi haereticorum inter S. Cyprianum et S. Stephanum I Pontificem*, Wien 1904. • *Források: DAW Frintaneum*, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge. • *Irodalom: JAROSLAV CORANIČ, Život a činnost prešovského gréckokatolíckeho biskupa Dr. Štefana Nováka (1913–1920)*, Gréckokatolícka III, 335–351; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, *Az eperjesi görög katolikus püspöki szék 1913. évi betöltése*, Fiatal egyháztörténészek írásai (szerk. Fazekas Csaba), Miskolc 1999, 172–193; GYÖRGY JANKA, *Vymenovanie Dr. Štefana Nováka v roku 1913 za prešovského gréckokatolíckeho biskupa*, Gréckokatolícka III, 325–334; KUBINYI, *The History*; Š. PAP, *Istoria Zakarpatja*, Ivano-Frankivsk 2003; PEKAR, *Narysy istorii*; PEKAR, *Historic background*; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Fragopolitanae pro anno domini 1921 ab erecta sede episcopali anno 103*, Fragopoli 1921; GABRIEL SZÉKELY–ANTON MESÁROŠ, *Biskup Dr. Štefan Novák (1914–1920)*, Uők, Gréckokatolíci na Slovensku, Košice-Kassa 1997, 33, http://www.grkatpo.sk/?stefan_novak; TUSOR, *A bécsi Augustineum*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*; VASIE, *Porovnanie*; VASIE, *Gréckokatolíci*; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015 (szerk. Fejérdy András), Budapest–Roma, 2015, 147–172; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; ŽEŇUCH–VASIE, *Monumenta*.

JAROSLAV CORANIČ–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.3.
HAJDÚDOROGI GÖRÖGKAT. EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS HAJDÚDOROGENSIS GR. R. CATHOLICORUM

V.3. A HAJDÚDOROGI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
1912–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A 17. század közepén és a 17–18. század fordulóján folytatott uniós tárgyalások során a magyar nyelv kérdése még nem merült fel. A 18. század közepétől azonban Szabolcs, Szatmár és Zemplén vármegyékben egyre több település görögkatolikus hívei kezdték igényelni a magyar nyelv templomi használatát, mivel az asszimiláció eredményeként az ószláv és a román liturgikus nyelveket már nem értették. A 19. század közepétől a magyar nyelvű és identitású görögkatolikusok saját egyházmegye alapítására is törekedtek abból a célból, hogy elérjék a magyar liturgikus nyelv szentesítését. 1866-ban a legjelentősebb magyar nyelvű egyházközség, Hajdúdorog kezdeményezésére mozgalom indult a törekvések megvalósítására.

1868. április 16–17-én az összes magyar ajkú görögkatolikus hívő összefogására országos kongresszust tartottak, amelyen 33 egyházközség 220 küldötte, valamint 20 lelkész jelent meg. Ennek során feliratban kérték a magyar püspökség felállítását Hajdúdorog székhellyel, a szertartáskönyvek lefordítását és kiadását, valamint a magyar liturgikus nyelv szentesítését. A résztvevők megválasztottak egy harminctagú Állandó Végrehajtó Bizottságot, mely a következő évtizedekben a magyar görögkatolikus érdekképviselet hivatalos szerve lett. I. Ferenc József 1873-ban a munkácsi görögkatolikus egyházmegyén belül felállította a hajdúdorogi külhelynökséget, amelyhez azonban csak 33 parókiát rendelt. A magyar ajkú hívek ezt csalódással fogadták, és ismét a püspökség felállítását kérték. A szűk joghatósággal rendelkező és kis területre kiterjedő külhelynökség ugyanakkor jelentős eredményeket ért el a magyar nyelvű görögkatolikus liturgikus könyvek kiadása terén.

Bár Tisza Kálmán miniszterelnök – nemzetpolitikai megfontolásokból – el-lenezte egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását, I. Ferenc József 1881-ben készen állt teljesíteni a hívek kérését. Ekkor azonban a magyar ka-tolikus püspöki kar se támogatta a javaslatot, ezért az lekerült a napirendről. A római katolikus püspökök attól tartottak, hogy az új görögkatolikus egy-házmegye magyar liturgikus nyelve ösztönzőleg fog hatni az ország más nem-zetiségű katolikusaira is és ezáltal a nyelvhasználati kérdés megzavarja a egyes nemzetiségű katolikus közösségek nyugalma. A kudarc után a hajdúdorogi mozgalom az 1890-es években éledt fel újból, amit táplált a közelgő millen-nium hazafias hangulata is. Az Állandó Végrehajtó Bizottság kezdeményezé-sére 1896. június 27-én a budapesti Egyetemi templomban Újhelyi Andor haj-dúdorogi parókus magyar nyelvű liturgiát végzett, bár az akkori gyakorlatnak megfelelően az anafórát (kánont) ószláv nyelven olvasta. Az eset céljával épp ellentétes hatást váltott ki: a Szent Officium állásfoglalásának kikérése után a Propaganda Fide Kongregáció 1896 szeptemberében megtiltotta a magyar liturgikus nyelv használatát és elrendelte a már elkészült magyar szertartási könyvek megsemmisítését. 1898. június 20-án Budapesten megalakult a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága. Ez folytatta a harcot a magyar liturgia engedélyezéséért, míg a hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bi-zottság az egyházmegye felállításáért is küzdött. A bizottság 1900-ban zárán-doklatot szervezett Rómába, és ott emlékiratban kérte XIII. Leó pápától a magyar liturgia engedélyezését. A zárandoklat és a magyar liturgia kérdésének alaposabb vizsgálata hatására a pápa nem szorgalmazta tovább a tiltó határozat-ok végrehajtását és a hallgatólagos tűrés álláspontjára helyezkedett. 1902-ben Budapesten megalakult a Magyar Görög Katolikusok Egyesülete. 1905-ben Vaszary Kolos esztergomi érsek Budapesten parókiát állított fel a fővárosban élő valamennyi görögkatolikus hívő számára. 1907-ben azonban a Szentszék kivette a parókia joghatósága alól a román liturgikus nyelvű egyházmegyékből származó budapesti híveket és visszarendelte őket a területileg illetékes római katolikus plébánosok joghatósága alá. A kormányzat ahhoz az 1896-os döntés-hez tartotta magát, amely szerint az egyházmegye felállításának előfeltétele a magyar liturgikus nyelv engedélyezése.

A heves bel- és külpolitikai ellenállás (többek között Ferenc Ferdinánd trón-örökös részéről) ellenére az uralkodó 1912. május 6-án felállította a hajdúdorogi egyházmegyét, amelyet Szent X. Pius pápa az 1912. június 8-án kelt *Christifi-deles graeci* kezdetű bullájával kanonizált. Hajdúdorog templomát székesegy-

házi rangra emelte, és a települést jelölte ki az egyházmegye székhelyéül. Az első püspök beiktatása még itt zajlott, de az ideiglenes püspöki székhely 1914 szeptemberéig Debrecen, majd pedig Nyíregyháza lett. Az egyházmegye felállítását az 1913. évi 35. törvény rögzítette, és annak mindenkori püspökét főrendiházi tagsággal ruházta fel. Az egyházmegye védőszentje Szent István első vértanú, fődiakónus lett. A Szentszék az alapító bullában 162 parókiát csatolt az új egyházmegyéhez: ezek közül 70 a munkácsi, 8 az eperjesi, 44 a nagyvárad, 35 a gyulafehérvár-fogarasi, 4 a szamosújvári görögkatolikus egyházmegyéhez és egy az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott.

A hajdúdorogi püspökségbe az 1910. évi népszámlálás adatai alapján 183 757 magyar, 26 823 román, 1623 szlovák, 968 ruszin és 2509 egyéb anyanyelvű hívő került, akik közül 7829-en (ca. 25%) nem beszéltek magyarul. Ugyanakkor – nemzetpolitikai megfontolásokból – 120 747 magyar görögkatolikus hívő kívül maradt az egyházmegye határain.

A magyarországi bazilita kolostorok közül a máriapócsi került a hajdúdorogi egyházmegyéhez. A jelentős zárándokhelyre 1935-ben Ungvárról bazilita nővérek érkeztek, ők lettek az egyházmegye első apácái. Átvették a kegytemplom gondozását, miseruhát készítettek, óvodát, árvaházakat létesítettek, elemi iskolában tanítottak, leányegyesületeket vezettek. A baziliták 1933-ban Hajdúdorogon, 1945 után Makón is letelepedtek, innen Kispestre költöztek.

Az egyházmegye története 1912–1918 között

A *Christifideles graeci* bulla az esztergomi metropólia alá helyezte a megszervezendő püspökséget. Az alapító bulla intézkedéseinek végrehajtásával a pápa Raphael Scapinelli bécsi nunciust (1912–1916) bízta meg, aki az egyházmegye apostoli kormányzójává Papp Antal munkácsi püspököt nevezte ki. Ő kormányozta az egyházmegyét 1912. november 17-től 1913. október 5-ig, az első megyéspüspök, Miklósy István hivatalba lépéséig.

Az alapító bulla az új egyházmegye liturgikus nyelveként az ógörögöt jelölte meg, míg a magyart mint liturgikus nyelvet ismételten megtiltotta. Scapinelli nuncius végrehajtási rendelete szerint a papoknak és a kántoroknak el kellett sajátítaniuk a klasszikus görög nyelvet, a híveknek pedig legalább olvasni meg kellett tanulniuk görögül. A görög liturgikus nyelvre való áttérésre a nuncius három évet írt elő, addig óslávul vagy románul kellett végezni a szertartásokat. A magyar nyelv csak a latin egyház számára engedélyezett mértékben – prédikációkban, oktatásban és az extraliturgikus funkciókban – érvényesül-

hetett. A rendelet végrehajtása a szertartáskönyvek és a magyar hívek nyelvismeretének hiányában érthető módon óriási akadályokba ütközött. A trianoni béke (1920) után a hajdúdorogi egyházmegyében maradt parókiák 15 kivételével eredetileg a munkácsi és az eperjesi görögkatolikus egyházmegyéhez tartoztak, ezért a szentszék az ószláv liturgikus nyelv visszaállítását fontolgatta. Az egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve végül a görög maradt, ez azonban csak a liturgia egy részében, mégpedig az anafórában (kánonban) érvényesült. A magyar liturgia szentesítésére csak évtizedekkel később, a II. Vatikáni Zsinaton került sor.

A király az egyházmegyében 1915. szeptember 6-án öt főesperességet létesített: székesegyházi, szabolcsi, szatmári, zempléni és székelyföldi. A parókiák esperesi kerületekbe való beosztására 1916. június 24-én került sor. A gyulafehérvár-fogarasi egyházmegyéből átszatolt 35 parókiát a püspök a Marosvásárhelyen (Târgu Mureș RO) működő külhelynöke segítségével kormányozta. Az alapító bulla értelmében az egyházmegyében hattagú káptalant kellett szervezni, amely teljes létszámmal csak 1927-ben állt fel. A püspök, a kanonokok és az egyházi tisztségviselők javadalmazását a magyar állam a költségvetés terhére vállalta.

Papnevelés

Az alapító bulla egyik legfontosabb feladatként a papnevelő intézet felállítását jelölte meg, amelynek költségeire ugyancsak a kormány tett kötelezettségvállalást. A megvalósítás azonban még sokáig váratott magára. A papnövendékek 1912-től 1919-ig, valamint 1939–1944 között az ungvári, 1919–1930 között az esztergomi, 1929–1939 és 1944–1950 között Budapesten a Központi Szemináriumban nevelkedtek. Az egyházmegye saját papnevelő intézetét és a görögkatolikus hittudományi főiskolát Dudás Miklós püspök (1939–1972) állította fel 1950-ben Nyíregyházán.

Az egyházmegye története 1918 után

Az első világháborút követő békekötések az egyházmegyét súlyosan érintették: parókiáiból mindössze 82 maradt az országhatáron belül. XI. Pius pápa 1930. július 5-én kiadott *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúciójával a hajdúdorogi egyházmegye 35 székelyföldi és 22 eredetileg nagyváradi egyházmegyés román területen lévő parókiáját visszarendelte az anyaegyházmegyék joghatósága alá. Ez az intézkedés a második bécsi döntés után is érvényben maradt.

• *Irodalom*: GABRIEL ADRIÁNYI, *Die Bestrebungen der ungarischen Katholiken des byzantinischen Ritus um eigene Liturgie und Kirchenorganisation um 1900*, Ostkirchliche Studien XXI (1972) 116–131; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BURA LÁSZLÓ, *A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosbáton (Szatmár megyében)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 13 (2001) 3–4: 103–120; DOBOS ANDRÁS, *A magyar nyelvű liturgia emlékei*, Terdik Szilveszter (szerk.), Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon, Debrecen 2020, 386–403; ANDRÁS DOBOS, *Wechselspiel zwischen Ritus, Sprache und Nation in der geschichtlichen Eparchie von Mukačevo. Identitätsfragen der ungarischen Griechisch-Katholiken*, Eastern Theological Journal 7 (2021) 2: 185–204; KATKÓ MÁRTON, *Az 1914-es debreceni merénylet*, Véghseő T. (ed.), Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles (Collectanea Athanasiana I/3), Nyíregyháza 2010, 289–321; LUKÁCS IMRE NORBERT, *A római és görög rítusvita*, Bodó Márta–Marton József (szerk.), Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmege történelméről, Budapest–Kolozsvár 2009, 228–231; PAPP GYÖRGY, *A hajdúdorogi egyházmege területváltozásai*, Miskolc 1942; PAPP GYÖRGY, *Magyarország prímásának joghatósága és a görögkatolikus egyház*, Miskolc 1943; PIRIGYI ISTVÁN, *Papnevelésünk 1912–1950 között*, Janka György (szerk.), Örökség és küldetés. 1950–2000: a Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga: 2000. október 2–3., Nyíregyháza 2001; SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867–1918*, München 1974, 149–163; SÁRÁNDI TAMÁS, *A nyelvkérdés és asszimiláció kapcsolata a Marosi Görögkatolikus Esperességben a dualizmus időszakában*, Athanasiana 49 (2019) 83–125; SÁRÁNDI TAMÁS, *A hajdúdorogi görögkatolikus egyházmege felbomlási folyamata a Romániához került területeken*, Zombori István (szerk.), Trianon és az egyházak, Budapest 2022, 225–242; SÁRÁNDI TAMÁS, *Nunciusi jelentések Erisz almájáról. Az erdélyi görögkatolikus egyház helyzete a második bécsi döntés nyomán*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 34 (2022) 1–4: 163–192; NORBERT SPANNENBERGER, *Ein Phänomen im Grenzraum. Zur konfessionellen und nationalen Identität der griechisch-katholischen Kirche in Ungarn*, Hans-Christian Maner–Norbert Spannenberger (Hrsg.), Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa (FGKÖM), Band 25), Stuttgart 2007, 153–166; SZABÓ JENŐ, *A görög-katolikus magyarság utolsó kálváriautja*, Budapest 1914; TIMKÓ IMRE, *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1971; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források II*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források III*; VÉGHSEŐ, *Források IV*; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Magyar nyelvű liturgikus kéziratok és kiadványok a hajdúdorogi fordítóbizottság megalakulása előtti évtizedekből*, Athanasiana 56 (2023), 209–230; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; VÉGHSEŐ TAMÁS–TERDIK SZILVESZTER, *Hungarian Greek Catholics. A History from the Earliest Times to 1920 and the Development of Sacred Art* (Collectanea Athanasiana I/15), Nyíregyháza 2023.

BALOGH MARGIT–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.3.1. MIKLÓSY ISTVÁN (1857–1937)

Hajdúdorog, 1913. október 5. – 1937. október 29.

M. 1857. augusztus 22-én született a Zemplén megyei Rákóc községben (Rakovec nad Ondavou SK), görögkatolikus családba. Édesapja Miklósy Péter kovácmester, édesanyja Plachitka Mária. Elemi iskoláit otthon, gimnáziumi tanulmányait az Ungvári Királyi Katolikus Gimnáziumban végezte. 1877-ben kitiűntetéssel érettségizett. Teológiai tanulmányait Ungváron kezdte, és mint a munkácsi egyházmegye ösztöndíjasa 1883-ban Budapesten fejezte be. Pásztélyi Kovács János munkácsi püspök egyházmegyei fogalmazóvá és az Ungvári Görög Katolikus Kántortanítóképző tanárává, valamint a Papárvafi Intézet prefektusává nevezte ki, s ugyanő szentelte pappá 1884. április 17-én. 1888-ban püspöki titkári kinevezést kapott. 1890-ben XIII. Leó pápa pápai kápláni címmel tüntette ki, püspöke pedig a szentszéki ülnökök sorába iktatta. A munkácsi püspök M-t pályázata és a kegyúri bemutató alapján 1893 karácsonján sátoraljaújhelyi parókussá, a következő évben pedig a hegyaljai kerület espere-sévé nevezte ki.

Sátoraljaújhelyen 1894 és 1913 között aktívan részt vett a város és Zemplén vármegye társadalmi életében. Tagja volt a városi közgyűlésnek, a közegészségügyi bizottságnak és a kisdédóvó testületnek. 1906 és 1911 között a város pénzügyi bizottságának elnöke, majd 1907-től az építészeti bizottság tagja lett, egyúttal az adóügyi bizottság elnökévé is megválasztották. A legjelentősebb munkát mint az Erzsébet közkórház építésügyi bizottságának választmányi elnöke végezte; vezetésével 1903 és 1905 között sikerült a kórházat felépíteni. Mindeközben felújította a templomot, amelyet Firczák Gyula püspök szentelt fel. Az 1897. évi filoxerajárványt követően újraterleptette a parókia szőlőjét. 1898-ban a városban elsőként vezettette be a villanyt; 1907-ben teljesen átépítette mai formájára a parókiát. Ezen felül terveket készítettett új iskola építésére.

1905-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte a sárospataki Állami Tanítóképző Intézet igazgatótanácsába; ugyanabban az évben I. Ferenc József zempléni főesperességre emelte. 1907-ben elnyerte a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Elismertsége egyre növekedett, rendszeresen tartott beszédeket főispáni beiktatásokon, ünnepségeken, díszvacsorákon, a fogadóbizottság oszlopos tagja volt miniszterelnöki, valamint miniszteri látogatások alkalmá-

val. Az Országos Katolikus Szövetség meghívta a bécsi Eucharisztikus Kongresszus nemzetközi előkészítő bizottságába, s az ungvári Királyi Katolikus Gimnázium alapítása 300. évfordulóját előkészítő jubileumi bizottság alelnökévé választották.

M. választmányi tagja volt a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának, amely 1898-ban alakult Budapesten és amely támogatta a magyar nyelvű liturgia és egyházszervezet ügyében évtizedek óta folyó küzdelmet. Tagja volt annak a küldöttségnek, amely 1900-ban Rómába zárándokolt, és a római Kúrián benyújtott emlékiratban ismertette és sürgette e törekvéseket. M. támogatta a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását, de tartózkodott az ehhez kapcsolódó aláírásgyűjtésektől és a magyar liturgikus nyelv követelésétől. Véleménye szerint a munkácsi és eperjesi püspöknek lelkipásztori okokra hivatkozva, az érintett plébániák magyar híveire való tekintettel kellene elérniük az új egyházmegye felállítását. Mérsékelt magatartása hozzájárult ahhoz, hogy a kezdeményezés Bécsben és Rómában is elérje célját: 1912-ben az egyházmegye felállításával ideiglenesen lezárult a több évtizede tartó küzdelem.

Az egyházmegye hivatalos megalapításának hatására Franciaország, Oroszország, Szerbia és különösen Románia diplomáciai nyomást gyakorolt a Szent-székre, sőt az alapító bulla visszavonását is kezdeményezték, amittől a Szent-szék következetesen elzárkózott. A román görögkatolikus püspökök, valamint a román politikai pártok is tiltakoztak. Bár a Szentszék kezdetben az alapító bulla részleges revízióját se támogatta, Tisza István miniszterelnök javaslatot tett a módosításra: visszaadják a „tévedésből” Hajdúdoroghoz besorolt román többségű egyházközségeket, ha helyettük olyan – elsősorban városi – parókiák kerülnek a hajdúdorogi egyházmegyébe, melyek eredetileg nem kerültek átsorolásra. A javaslatot a román püspökök és politikusok visszautasították. Az elhúzódó konfliktus azzal a kompromisszummal zárult, hogy a kinevezendő hajdúdorogi püspök feladatává tették az érintett román püspökökkel való megegyezést az egyes parókiák sorsáról. Az új egyházmegye első püspökét a király csak 1913. április 21-én nevezte ki M. személyében. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter tömör felségelőterjesztésében kiemelte a jelölt eddigiekben bizonyított lelkipásztori buzgalmét, hazája és az uralkodó iránti hűségét – amelyet 1918 után is megőrzött. A kinevezést X. Pius pápa 1913. június 23-án prekonizálta. M. püspökké szentelését és beiktatását Drohobeczky Gyula kőrösi görögkatolikus megyéspüspök október 5-én végezte Hajdúdorogon.

A kinevezését megelőzően született kompromisszum ellenére M. határozottan visszautasította a román püspökök által sürgetett tárgyalásokat és ellenállt minden további kísérletnek, amely egyházmegyéje egyházközségeit ismét más egyházmegye illetékessége alá akarta beosztani.

M-ra az egyházmegye első püspökeként komoly szervezői feladatok vártak. Az egykori anyaegyházmegyéket nem kötelezték vagyonmegosztásra az átszorgolt parókiák arányában, ezért az új egyházmegyét anyagi alapok nélkül, kizárólag a költségvetési juttatásokra építve kellett megszerveznie és működtetnie. A püspöki székhelynek kijelölt Hajdúdorog, a magyarországi görögkatolikusok szellemi központja, infrastrukturális elmaradottsága miatt kevésbé volt alkalmas e célra. M. székhelyét először Budapesten, majd Nagyváradban akarta ideiglenesen berendezni, míg végül Debrecen mellett döntött. Itt 1913. október 15-től maga és az aula számára megfelelő helyiségeket bérelt, amíg az állam nem teljesíti kötelezettségét az egyházmegye intézményeinek kiépítésére vonatkozóan. Az egyházmegye megalapítása miatt továbbra is fennálló feszültségek látványos megnyilvánulása volt az új „püspöki székhely” elleni, 1914. február 23-i bombamerénylet. A püspök nevére címzett csomagban elhelyezett pokolgép a püspök három közvetlen munkatársa (Jaczkovics Mihály helynök, Slepkovszky János püspöki titkár és Csath Sándor szentszéki ügyész) halálát okozta. M. csodával határos módon menekült meg: a robbanás előtt néhány perccel telefonhoz hívták. A későbbi nyomozások során kiderült, hogy a tettes Ilie Cătăraiu (Katarov), orosz–román kettős politikai ügynök volt, aki a levélbombát a galíciai Csernowitzban (Csernyivci UA) adta fel. A több országra kiterjedt nyomozás ellenére – a román hatóságok hathatós közreműködésével – Cătăraiu elkerülte a felelősségre vonást. A merénylet indítékaira és hátterére az egykorú jelentések különböző változatokat hoztak fel. Legtöbbször orosz titkosszolgálati akciót feltételeztek, melynek célja a magyar–román ellentét fokozása, a Monarchia belső rendjének megbontása volt. M. 1914. szeptember 23-án Nyíregyházára költözött, ahol a görögkatolikus egyházközség bérpalotájában alakította ki lakását és a püspöki hivatalt, s döntéséről Rómát is értesítette. Az első világháború tovább rontotta az egyházmegye helyzetét. A kormány nem tudott eleget tenni az új egyházmegyével szembeni kötelezettségének. A román megszállás alatt a püspököket Debrecenbe hurcolták és arra kényszerítették, hogy mondjon le egyházmegyéje több egyházközségéről. A trianoni békeszerződést követően az egyházmegye parókiáinak csaknem felét (79), híveinek egyharmadát (71 ezer) veszítette el.

M. ettől függetlenül minden erejével hozzálátott az új egyházmegye megszervezéséhez. Még 1914-ben ígéretet kapott a kormánytól egy görögkatolikus vezetési állami tanítóképző létesítésére, ahol a növendékek kántorképzésben is kötelezően részesültek volna. 1921 szeptemberében Nyíregyházán megnyílt a Királyi Katolikus Gimnázium is, ahol először kettő, később öt görögkatolikus tanár is dolgozott. 1916. június 24-én a munkácsi, az eperjesi és a hajdúdorogi egyházmegyében egyszerre vezették be a Gergely-naptárt, de ezt az intézkedést csak az újonnan alapított eparchiában nem kellett visszavonni. A rendelkezés nagy hatással volt az egyházmegye életkörülményeire, mivel megszüntette az eltérő naptár használatából származó, több évtizede fennálló feszültséget, ami különösen a vegyes rítusú házasságokat és a munkaszervezést érintette. M. 1918-ban kérelmet nyújtott be a Szentszékhez abból a célból, hogy a (latin) *Codex Iuris Canonici* hatályát egyházmegyéjére is terjessze ki. Róma 1925-ben tett eleget a kérésnek, visszamenő hatállyal. M. 1920-ban magyar nyelvű misekönyvet (*liturgikont*) jelentetett meg, amelyben a kánoni rész ógörögül is szerepelt mind Aranyszájú Szent János, mind Nagy Szent Vazul liturgiájában. 1925-ben evangeliariumot, 1927-ben szerkönyvet (*euchologiont*) adott ki magyarul. Ugyanebben az évben felállította az Egyházmegyei Énekrendező Bizottságot.

Szociális és társadalmi tevékenysége megnyilvánult többek között az elaggott papok, özvegyek és árvák ellátását szolgáló nyugdíjalap létesítésében (1921); a katolikus egyesületek, különösen az 1921-ben létrejött Magyar Görög Katolikusok Országos Szövetsége (MAGOSZ) támogatásában. A két világháború közötti korszakban főpásztori tevékenységét megnehezítette egyrészt híveinek társadalmi elmaradottsága, másrészt a magyar közvélemény görögkatolikusok ellen megnyilvánuló nacionalizmusa (nem tartották őket magyaroknak, noha 97 százalékuk annak vallotta magát). Ez a fajta társadalmi stigmatizáció rítusváltási hullámot indított el a görögkatolikus hívek – különösen a köztisztviselők és hadseregben és rendvédelmi szerveknél szolgálók – körében. M. igyekezett megakadályozni a rítusváltásokat, ami komoly konfliktusokhoz vezetett a római katolikus püspökökkel és a hajdúdorogi püspök elszigetelődését eredményezte a püspöki karon belül. M-nak hátránya származott továbbá legitimista, királypárti magatartásából, amelyet Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, Gömbös Gyula miniszterelnökkel és Horthy Miklós kormányzóval szemben is éreztetett. A kormány nem támogatta a püspöki palota, kanonoki lakások és papnevelő intézet létesítésére

írányuló törekvéseit, miközben Klebelsberg minisztersége alatt a csanádi püspök számára palota és szeminárium épült Szegeden. M. a távolság miatt nem egyezett bele papnövendékei szegedi képzésébe, akik ehelyett 1912 és 1919 között Ungváron, 1919 és 1930 között Esztergomban, majd 1938-ig a budapesti Központi Szemináriumban tanultak.

Mindezek hatására M. püspökségének utolsó évtizedében egyre inkább visszavonult, amihez hozzájárult egészsége gyengülése is. 26 éves püspöksége alatt hat új parókiát létesített, 107 papot szentelt és 141 ifjút vett fel papnövendéknek. 1937. október 29-én halt meg Nyíregyházán, szívinfarktusban. Temetését Papp Antal címzetes érsek, miskolci apostoli kormányzó végezte 123 pap jelenlétében. M. püspök elszigeteltségére jellemző, hogy a temetésen a római katolikus püspökök közül senki sem volt jelen, a kormány egy államtitkárral képviseltette magát, míg a budapesti nunciatura a hajdúdorogi káptalani helynököt kérte fel a képviselőté. Előbb a nyíregyházi temetőben, exhumálás után 1953-ban a nyíregyházi székesegyházban, majd 1979-ben a máriapócsi bazilika kriptájában helyezték örök nyugalomra.

• *Művei*: *A görög katolikus egyház*, Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város (Magyarország vármegyéi és városai), Budapest é. n. [1905], 312–318. • *Források*: NyEL Miklós István megyéspüspök körlevelei 1913–1937; Cselényi I., Miklós István püspök emlékezete. Kézirat, NyEL (jelzet nélkül); *Schem. Munkacsensis 1878, 1881, 1883, 1886, 1888, 1891, 1893, 1896; Schematismus venerabilis cleri dioecesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum Domini 1918*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források II*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források III*; VÉGHSEŐ, *Források IV*; VÉGHSEŐ, *Források*, 5. • *Irodalom*: DAMJANOVICS JÓZSEF, *Miklós István sátoraljaújhelyi paróchus és egyházközsége (1894–1913)*, Kitartásban a siker, 28–85; HC VII–IX.; HORNYÁK BÉLA, *Miklós István és a szlovákiai Munkácsi Apostoli Adminisztratúra kapcsolata*, Kitartásban a siker, 7–14; IVANCSÓ BAZIL, *Miklós István püspöki kinevezése és püspökké szentelése a korabeli sajtó tudósításaiban*, Athanasiana 37 (2013) 138–151; IVANCSÓ ISTVÁN, *Miklós István hajdúdorogi megyéspüspök liturgikus rendelkezései*, Kitartásban a siker, 102–127; JANKA GYÖRGY, *Miklós István püspök (1913–1937) a korabeli görög katolikus sajtó tükrében*, Kitartásban a siker, 86–101; KOMPORDAY LEVENTE, *Miklós István szerepe Sátoraljaújhely és Zemplén életében újhelyi lelkesége idején*, Kitartásban a siker, 15–27; Magyar Katolikus Almanach 1927, 93–95; PIRIGYI, *A magyarországi II*; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; VÉGHSEŐ TAMÁS–TERDIK SZILVESZTER, *Hungarian Greek Catholics. A History from the Earliest Times to 1920 and the Development of Sacred Art* (Collectanea Athanasiana I/15), Nyíregyháza 2023.

JANKA GYÖRGY–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.4.

FOGARASI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE / GYULAFEHÉRVÁR-FOGARASI GÖRÖGKATOLIKUS FŐEGYHÁZMEGYE

DIOECESIS FOGARASIENSIS / ARCHIDIOECESIS ALBAE
IULIENSIS ET FOGARASIENSIS GR. R. CATHOLICORUM

V.4.o. A FOGARASI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE / GYULAFEHÉRVÁR-FOGARASI GÖRÖGKATOLIKUS FŐEGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

Az erdélyi románok uniója a Római Apostoli Székkal 1697 februárjában kezdődött, amikor Teofil ortodox metropolita Gyulafehérvárra papi gyűlést hívott össze. Az unió kérdését a gyűlés résztvevői két szempontból vizsgálták. A hitbeli kérdések mellett ugyanolyan jelentőséget tulajdonítottak a közjogi egyenjogúsítás igényének. Míg az előbbi tárgyalásakor a Ferrara–Firenzei Zsinat (1439) rendelkezései jelentették a vonatkozási pontokat, a közjogi és társadalmi emancipáció kérdésében az erdélyi katolikus egyház és a protestáns felekezetek nyújtottak mintát. Bár az egység helyreállításának igényét a következő hónapok nyilatkozatai is megerősítették, Teofil metropolita váratlan halála 1697 nyarán megakasztotta az unió ügyét. Utódja, Atanáz metropolita azonban hasonló elkötelezettséggel támogatta az uniót. Vezetésével az erdélyi román ortodox metropólia 1698. október 7. és 24. közötti gyulafehérvári értekezletén a katolikus egyházhoz való csatlakozásról döntött az uniós zsinat 1439. évi határozatai alapján. I. Lipót király 1699-ben jóváhagyta az uniót. Ennek nyomán ült össze 54 esperessel és 1563 pappal 1700. szeptember 4–15. között a „nagy zsinat”, amely kidolgozta az uniós okmányt. Ez a bécsi udvar által hathatósan támogatott döntés fontos lépés volt az erdélyi románság emancipációja felé.

Az első önálló erdélyi görögkatolikus egyházmegye felállítására 1721. május 18-án került sor. Ez jóval a helyi ortodox egyház egy részének formális uniálása (1699) után történt, amely annak hivatalos megszűnését eredményezte. Az

egyházmegyét a *Rationi congruit* kezdetű bullájával XIII. Ince pápa alapította III. Károly király javaslatára az Erdélyben élő románok, rutének, szerbek, görögök és más nemzetiségű bizánci rítusú hívek számára. Javadalmazására a király a szamosújvári és az alsószombatfalvi (Sâmbăta de Jos RO) kincstári uradalmakat adományozta. Az egyházmegye területe a 18. században Alsó-Fehér, Felső-Fehér, Belső-Szolnok, Kolozs, Közép-Szolnok, Kraszna, Doboka, Torda, Kükküllő vármegyékre, Fogaras és Kővár vidékére, továbbá a székel és szász székekre terjedt ki. Püspöki székhelyévé eredetileg a nagy múltú Fogarast tették meg, amely azonban félreeső fekvése miatt nem felelt meg rendeltetésének. A püspökség székhelyét ezért a Gyulafehérvártól 42 km-re északra található Balázsfalvára helyezték át. A későbbi érsekség székhelye is Balázsfalván maradt. Az ottani székesegyház (és az egyházmegye) titulusa a Szentháromság.

Az egyházmegye története 1804–1918 között

Az egyházmegyében Bab János (Ioan Bob) püspök 1807. február 1-én hét tagú káptalant alapított, melyet a király ugyanazon év március 6-án, a pápa pedig december 1-jén az *Apostolatus Officium* kezdetű bullával hagyott jóvá. A püspökség 1853-ig az esztergomi érseki tartományba tagolódott. A Leményi (Lemeni) (1832–1861) püspöksége alatt készült kimutatás szerint az egyházmegye 1422 parókiából és filiából állt, melyhez 1452 pap, 80 esperes és vikárius, hét kanonok és összesen mintegy 600 ezer hívő tartozott. Közel tíz évvel később, 1842-ben a fogarasi püspökségben 1367 parókián és 697 filián 652 239 hívet tartottak nyilván. A közel másfélezer parókia 12 főesperességre és 75 esperesi kerületre tagolódott. Ekkora kiterjedésű területet nehezen lehetett egy központból kormányozni. Saguna András (Andrei Șaguna) nagyszebeni (Sibiu RO) ortodox püspök a bécsi udvartól a gyulafehérvári ortodox metropólia visszaállítását kérte, a románok 1848/1849-ben szerzett érdemeire hivatkozva. Ugyanezt kérte Szerka-Sulutiu (Sterca-Șulutiu) görögkatolikus püspök is hívei számára. A bécsi kormányzatnak kapóra jött a katolikus egyházon belüli „nemzeti” jellegű, új egyháztartományok létrehozása iránti igény, amely segíthette a magyar központosítási törekvések gyengítését. Ferenc József a görögkatolikusok javára döntött. A fogarasi püspökséget 1850. december 12-én érseki rangra emelte, és Szamosújvár és Lugos székhellyel két új román görögkatolikus püspökséget hozott létre. Az új érsekség alá rendelték az 1777-ben alapított nagyváradi görögkatolikus püspökséget is. A Szentszék 1853. november 26-án

az *Ecclesiam Christi* kezdetű bullával kanonizálta az új főegyházmegyét, amely a gyulafehérvár-fogarasi érsekség nevet kapta (1990 óta fogaras-gyulafehérvári érsekség). Az egyesült püspökségeknek a király rendelkezésére és az esztergomi érsek beleegyezésével megvalósuló leválása a román görögkatolikus híveket lényegében függetlenítette a magyar katolikus egyháztól. Míg a magyar kánonjogászok értelmezése szerint az új érsekség fölött továbbra is élt a primás joghatósága, annak hivatalviselői szerint a pápa a főegyházmegyét – az ugyancsak újonnan alapított zágrábi érsekséggel együtt – közvetlenül a Szent-széknak vetette alá.

1886-ban az egyházmegye nyolc főesperességre – székesegyházi, gyulafehérvár-fogarasi, katonai (Cătina RO), kolozsvári (Cluj RO), küküllővári (Cetatea de Baltă RO), maros-régeni, szebeni (Sibiu RO), tordai (Turda RO) – és 38 esperességre tagolódott. Az 1886-ban készített *ad limina*-jelentés 725 parókián 375 ezer hívet jegyzett. Az akkori erdélyi görögkatolikus egyházmegyék közül nagyságrendileg a gyulafehérvár-fogarasi volt a legnagyobb, amelyet a szamosújvári püspökség követett 486 parókiával, majd a nagyváradi 196 és a lugosi 155 parókiával. A főegyházmegye szervezetileg 1912-ig változatlan felépítésben létezett.

1912-ben a Szentszék az érsekség – akkori adatok szerinti – 710 parókiájából 35-öt az akkor újonnan alapított hajdúdorogi egyházmegyéhez csatolt. Ezek az I. világháború után visszakerültek a gyulafehérvár-fogarasi érsekséghez.

Papnevelés

A 18. század közepéig egységes papképzés románok részére nem volt. III. Károly 1738. augusztus 21-én kelt rendeletével a püspököt 12 szerzetes és 20 seminarista balázsfalvi, továbbá három növendék római taníttatására kötelezte. A Legszentebb Szentháromságról elnevezett szeminárium megnyitását Pavel Petru Aron püspök (1754–1764) működésének kezdetén, 1754-ben hirdette meg. A tanrend két éves képzést biztosított. Az érdeklődők nagy száma miatt sokan a városban kaptak csak szállást, őket a püspökség élelemmel, ruházattal segítette. A kint lakó papnövendékek ingyenes étkeztetése egészen 1948-ig megmaradt. Mária Terézia királynő Athanasius Rednik (1765–1772) püspök kérésére két növendék számára a bécsi *Pazmaneumban* tett alapítványt. Ettől kezdve az erdélyi görögkatolikus egyházban a Rómában és Bécsben nevelkedett papok vitték a főszerepet. Egy a Szentszéknak 1857. június 2-án küldött beszámoló szerint az érseki szemináriumba évente 48 hallgatót vettek fel. Raj-

tuk kívül további 10–12 növendék tanult másutt, így az 1853–54-es tanévben a pesti Központi Szemináriumban kettő klerikus, Esztergomban és Nagyszombatban egy-egy, a bécsi görögkatolikus szemináriumban nyolc. II. József rendelkezésére 1783-ban bezárták a balázsfalvi szemináriumot. A növendékek az egri és a lemergi szemináriumban folytathatták tanulmányaikat. A szeminárium 1792. évi visszaállítása után immár négyéves stúdiumokat kínált: egy év filozófiai, valamint három év teológiai képzést, melynek során világi papok oktattak. 1858-tól IX. Pius pápa rendelkezésének megfelelően a római Görög Kollégiumban négy fenntartott hely állt erdélyi román görögkatolikusok rendelkezésére.

A főegyházmegye története 1918 után

A trianoni békeszerződés (1920) következtében három parókia kivételével az egész gyulafehérvár-fogarasi érseki tartomány Romániához került. Az 1923-ban kihirdetett román alkotmány az ortodox egyház mellett a görögkatolikus egyházat is „román egyházként” definiálja. 1930. június 5-én a *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúcióval a Szentszék létrehozta a máramarosi püspökséget Nagybánya székhellyel. Ugyanebben a konstitúcióban az érsek joghatóságát kiterjesztette a Kárpátokon túli román területekre is.

A II. világháború után szovjet mintára Romániában is elindult a görögkatolikus egyház felszámolásának folyamata. A kommunista hatóságok hiába próbálták – ígéretekkel és kínzásokkal – rávenni a görögkatolikus püspököket az ortodoxiára való áttérésre. Mivel a főpapok mindegyike vállalta a börtönt, 1948. október 1-jén 36 kollaboráns pap nyilatkozatával kezdődött az unió felszámolása. Október 21-én – a Rómával való uniót kimondó 1698. évi zsinati határozat 250. évfordulóján – a román görögkatolikus egyház jogi értelemben megsemmisült és 1989-ig illegálisba kényszerült.

A görögkatolikus egyház megszűnését kimondó határozatot 1989. december 31-én érvénytelenítették. A Ceaușescu-diktatúra felszámolása után újjászerveződő görögkatolikus egyház és a javait 1948-ban átvevő ortodox egyház között az 1990-es években számos kérdésben zajlott heves vita.

A 2005-ben nagyérseki (*archiepiscopatus maior*) rangra emelt egyháztartományhoz tartoznak továbbra is a kolozsvár-szamosújvári, a lugosi, a nagyvárad, a máramarosi, a bukaresti és a cantoni (Egyesült Államok) szuffragáneos egyházmegyék.

• *Irodalom*: BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BARIȚ, *Părți alese*; OCTAVIAN BÂRLEA, *Ex historia romena: Ioannes Bob Episcopus Fogarasiensis (1783–1830)*, Freiburg 1951; BONDA, *Mitropolia*; REMUS CÂMPEANU, *A román unitus egyház történelem és történetírás között*, Kolozsvár 2003; CECILIA CÂRJA–ION CÂRJA, “*Identità confessionale – identità nazionale. Le élites della Chiesa greco-cattolica romena e l’Autonomia cattolica dell’Ungheria nel periodo del dualismo (1867–1918)*”, *Identità nazionali ed élites europee transnazionali* (ed. Andrea Ciampani–Rita Tolomeo), Soveria Mannelli (Catanzaro) 2015, 121–137; ION CÂRJA, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869–1892)*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2007; DANIEL DUMITRAN, *Considerations on the relation between the union and the „schism” in Transylvania, during the bishop Inocentie Micu-Klein*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Catholica* 52 (2007), 3: 125–143; GHIȘA, *Lemeni*; GYÁRFÁS ELEMÉR, *Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus szervezet kifejlődése, Erdélyi katolicizmus*, 125–146; GYÁRFÁS ELEMÉR, *A püspökválasztási jog a gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus egyházmegyében*, Cluj-Kolozsvár 1929; MESTER MIKLÓS, *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen*, Budapest 1936; MOLDOVÁN GERGELY, *Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával*, Uő, A románság. Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények II, Nagybecskerek 1895, 151–236; RAYMUND NETZHAMMER, *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan I–II* (hrsg. v. Nikolaus Netzhammer und Krista Zach) (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerkes 70–71), München 1995–1996; RADU NEDICI, *Reforming the Canons, Asserting Episcopal Control: the Legislation on Marriage and the Question of Authority in the Diocese of Făgăraș in the Eighteenth Century*, *Analele Universității București: Istorie* 61 (2012) 1: 29–54; RADU NEDICI, *Între Blaj și Roma: strategii concurente ale formării clericale în dieceza Făgărașului sub păstorie episcopului Petru Pavel Aron*, *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 16 (2012) 1: 163–187; RADU NEDICI, *Religious Violence, Political Dialogue, and the Public: the Orthodox Riots in Eighteenth-Century Transylvania*, *Economy and Society in Central and Eastern Europe: Territory, Population, Consumption. Papers of the International Conference Held in Alba Iulia, April 25th–27th, 2013* (eds. Daniel Dumitran–Valer Moga), Berlin–Zürich 2013, 87–100; PAPP GYÖRGY, *Magyarország prímásainak joghatósága és a görög katolikus egyház*, Miskolc 1943; PIRIGYI, *A magyarországi I–II*; POPA-ANDREI, *Canonici*; POPA-ANDREI ET AL., *Recruitment and Promotion*; MIRELA POPA-ANDREI, *The Dynamics of Clerical Education in the Romanian Church United with Rome. Case study: The Năsăud Clergy in the Second Half of the Nineteenth Century*, *Connecting Faiths and Nationalities: A Social History of the Clerical Profession in Transylvania (1848–1918)* (ed. Marius Eppel), Berlin 2019, III–138; RIGOTTI ET AL., *Oriente Cattolico*, 405–427; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SIMA, *Vizitele*; ANA VICTORIA SIMA, *The Selection and Promotion of the Romanian Ecclesiastical Elite in Transylvania. The Case of the Metropolitan of Blaj during the Final Years of World War I*, *Transylvanian Review* 22 (2013) 173–185; ANA VICTORIA SIMA, *Affirming Identity. The Romanian Greek-Catholic Church at the Time of the First Vatican Council*, Milano 2013; ANA VICTORIA SIMA–MARIUS EPPel, *Origine socială, rețele*

confesionale și de familie la elita politică românească din Transilvania. Studiu de caz: Deputații Greco-Catolici și Ortodocși (1861–1918), Anuarul Institutului de Istorie ‘George Barițiu’ din Cluj 62 (2023) 173–200; TAMÁSI ZSOLT, *A fogarasi-gyulafehérvári görög katolikus érsekség felállításának kérdése 1848-ban*, Studia Theologica Transsylvaniensia 10 (2008) 101–120; *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano- et graeco-catholici saecularis et regularis incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae sub benigno gratiosa protectione excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reesch de Lewald pro anno 1842/3 redactus*, Budae [1842].

BALOGH MARGIT–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.4.1. BAB JÁNOS [IOAN BOB], KÁPOLNOKMONOSTORI (1739–1830)

Fogaras, 1784. július 2. – 1830. október 2.

B. 1739. november 25-én született a Belső-Szolnok vármegyei Ormányban (Orman RO), román nemesi családba. Apja Bab András (Andrei Bob), anyja Timándi Kandida (Candida Timandi) voltak. Tanulmányait Ormányban kezdte meg az ottani református tanítóval, majd a désaknai (Ocna Dejului RO), később a csomafáji (Csomafája, Kolozsborsa része; Borșa RO) iskolák diákja lett. 11 évesen a kolozsvári jezsuitákhoz került, majd belépett a balázsfalvi szemináriumba. A Rednik Atanáz (Atanasie Rednic) püspök által bevezetett szigorú korlátozások miatt végül nem tette le a fogadalmat. 1765–1769 között a marosvásárhelyi kolostor igazgatója, majd 1773-ig a balázsfalvi Szentháromság-kolostor gazdasági intézője. 34 éves korában Major Gergely (Grigore Maior) püspök a nagyszombati szemináriumba küldte, ahol 1774-ben fejezte be teológiai tanulmányait, majd egészségügyi okokból visszatért Erdélybe. Csak 1778-ban szentelték pappá Balázsfalván. Püspöki titkár, majd oláhdályai (Daia Română RO), később marosvásárhelyi esperes lett.

Ezekben az években egyre inkább fokozódott a szerzetesek és a világi papok közötti feszültség. B. tőle telhetően távol tartotta magát ezektől az ellentétektől, amellyel jó benyomást tett a bécsi udvarra. A viszály még nem szűnt meg, amikor Major püspök 1782. évi lemondásával ismét aktuálissá vált a püspöki szék betöltése. A balázsfalvi választási zsinaton Darabant Ignác (Ignatie Darabant) 63, Jakab Áron (Iacob Aron) 57, B. ellenben csak 37 szavazatot kapott.

Ettől függetlenül II. József őt nevezte ki püspökké 1782. október 21-én mint a világi papok mérsékeltebb irányzatának képviselőjét. Kinevezését csak 1783. december 15-én erősítette meg VI. Pius pápa. Elődje, Major 1784. június 6-án szentelte püspökké a balázsfalvi székesegyházban. Beiktatására 1784. július 2-án került sor. B. 46 éves püspöksége alatt krónikus tüdőbetegsége miatt csak kevés vizitációra vállalkozott, ugyanakkor szerény életmódjának köszönhetően jelentős vagyont gyűjtött össze, amelynek nagy részéből alapítványokat létesített. Ezekkel a székeskáptalant, tanárokat és teológusokat, valamint publicisztikai kezdeményezéseket támogattott. Tartós bécsi orientációjától hívei gazdasági és politikai felemelkedését várta. Az udvar iránti hűségéért és a napóleoni háborúk során nyújtott anyagi segítségéért az uralkodó 1803-ban titkos tanácsosi címmel, 1809-ben Lipót-renddel tüntette ki.

B. különféle módokon szolgálta a művelődést. A lembergi szeminárium bezárása következtében 1790 után visszaállította a balázsfalvi szemináriumot, amelyet külföldi intézmények, mint például a bécsi *Barbareum* mintájára szerveztek újjá. Saját vagyonából és állami támogatásból gyulafehérvári és marosvásárhelyi diákok számára négy-négy, kolozsvári tanulók számára további 16 ösztöndíjat hozott létre. Lehetőségeihez mérten támogatta a falusi iskolarendszer kiépítését. Tanfelügyelőnek Sinkai Györgyöt (Gheorghe Șincai) tette meg, aki működése során 380 egyházmegyei iskolát létesített, illetve indított újra. Amikor Sinkai, hivatalából visszalépve, Budára költözött, B. folytatta a rendszer kiépítését; a kimutatások szerint összesen mintegy 1700 iskolát alapított. A plébánosok lelkére kötötte, hogy az iskolák fenntartását egyik fő feladatukként tartsák számon. A balázsfalvi, orláti (Orlat RO) és naszódi (Năsăud RO) elemi iskolákat normaiskolává fejlesztette. Szerzeteshiány miatt a balázsfalvi iskolákban a világi papokat is bevonta az oktatásba. 1785 novemberében 12 iskola esetében elrendelte, hogy azokat a kolostorok jövedelméből tartsák fenn. Művelt papokat vont be a tankönyvek szerkesztésébe, a falusi iskolák számára pedig saját költségen több tízezer tankönyvet nyomtatott ki a balázsfalvi szeminárium nyomdájában. B. támogatta erdélyi templomok építését is (többek között Kolozsváron / Cluj; Marosvásárhelyen / Târgu Mureș; Szászsebesen / Sebeș; Szászrégenben / Reghin; és Medgyesen / Mediaș). Számos templomot maga szentelt fel. Szociális téren azáltal tett szert hírnévre, hogy az erdélyi parasztságot az 1815–1817 közötti éhínség idején a püspökség élelmszerraktárából látta el, továbbá anyagilag támogatta, hogy más megyékbe is szállítsanak gabonát.

B. nagy hangsúlyt fektetett a papi fegyelemre, különösen a szerzetesek esetében, amiért többször is komoly konfliktusba került az erdélyi görögkatolikus esperesek egy részével. Számos papot megbüntetett és az úgynevezett Erdélyi Iskola (Major Péter/Petru Maior, Sinkai György, Micu-Klein Sámuel/Samuil Micu-Klein) szóvivőit kizárta a klérusból, akik ezt követően Darabant Ignác és Vulkán Sámuel (Samuil Vulcan) nagyváradi püspököknél kerestek menedéket. Püspöksége alatt jelentősen visszaesett a balázsfalvi Szentháromság-kolostor szerzeteseinek száma, amely 1832-ben a kolostor bezárásához vezetett. Szerzetesek helyett a világi papoknak kedvezett, akiknek nehéz helyzetét már a püspökké szentelése előtti években megismerte. Támogatásukra évi 200 magyar forint állami fizetést eszközölt ki. B. az egyházmegye vezetéséből is kiszorította a bazilita szerzeteseket, a hagyomány szerint ugyanis ők állították ki a konzisztóriumot, azaz a püspök tanácsadó szervét. Ezt a testületet 1807-ben a balázsfalvi székeskáptalan megalapításával helyettesítette, amelynek hét tagja számos feladatban volt köteles segédkezni neki; többek között tanítottak a balázsfalvi szemináriumban. B. koncepcióját, amely szerint a székeskáptalanba nem szerzeteseket, hanem elsősorban egykori espereseket, valamint olyan világi papokat kell meghívni, akik külföldön végeztek tanulmányaikat, a püspök nyílt ellenségei, mint például Major Péter is okos és hasznos elgondolásnak tartották. A káptalanba először meghívottak között volt a naszódi esperes, Para János (Ioan Para) és a kolozsmonostori (Cluj-Mănăstur RO) esperes, Méhesi Ábrahám (Avram Meheși), aki nagy tiszteletnek örvendett és az erdélyi egyházi ügyek jó ismerőjének bizonyult. Az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinatot megelőzően 1821. szeptember 16-án zsinatot hívott össze, amely határozatot hozott a konzisztórium szabályozásáról, valamint a vikáriusok, az esperesek, a plébánosok és a hívek feladatairól és kötelezettségeiről, illetve a megüresedett plébániákról.

Politikai tevékenységét ambivalencia jellemezte. Még szentelésének évében, 1784-ben pástorlevelében megtiltotta híveinek, hogy részt vegyenek az erdélyi parasztfelkelésben, amelyet hívei meg is fogadtak. Görögkatolikus értelmiségi körökben az 1790-es évektől kezdve megerősödött az a mozgalom, amely Erdély román lakossága számára politikai nemzeti státuszt akart szerezni. Mindezeket Para naszódi görögkatolikus esperes, a mozgalom szóvivője fogalmazta meg először politikai kérvényeiben. Az esperesek kívánsága az lett volna, hogy B. „a román nép képviselőjeként” utazzon Bécsbe, ahol személyesen adjon át egy kérvényt a császárnak. Ezt a kérést azzal utasította visz-

sza, hogy az erdélyi országgyűlés megtiltotta beavatkozását bármiféle politikai ügybe. Eközben a mozgalom a román görögkatolikusok és ortodoxok közeledését idézte elő. Az 1790. decemberi erdélyi országgyűlésen B. és Adamovics Gherászim (Gherasim Adamovici) ortodox püspök közös beadványt nyújtott be, amely az ortodoxok szabad vallásgyakorlata és a román nép negyedik nemzetként történő elismerése mellett szállt síkra. Ennek a beadványnak köszönhető az 1791. évi 60. törvénycikk, amely kinyilvánította az erdélyi ortodoxok vallásszabadságát.

A magyarországi törvényhozás 1868-ban újfent autonómiát és jelentős egyházi jogokat biztosított számukra. Ehhez azonban szükség volt Darabant Ignác nagyváradai püspök sürgetésére, amelynek hatására B. 1791-ben az ortodox püspökkel együtt Bécsbe utazott, ahol 1791. április 22-én benyújtotta II. Lipót császár és királynak a *Supplex Libellus Valachorum* néven ismert kérvényt. Az uralkodó azonban az írást visszaküldte az erdélyi országgyűlésnek, amely alkotmányellenesnek minősítette azt. 1791 augusztusában az esperesek ismét rávették B-t, hogy utazzon Bécsbe és kérje a császártól a kérvény figyelembe vételét. B. második bécsi útjára Adamovicivel és Darabant Ignáccal vállalkozott, II. Lipót halála miatt azonban a második *Supplex Libellus Valachorumot* II. Ferenc császárnak nyújtották át. A császár ismét az erdélyi országgyűlésnek továbbította a kérvényt, amely azonban a két püspököt nem ismerte el nemzete képviselőjének, ezért visszautasította az írást.

B. tollából több teológiai mű is származik (lásd lent). Már a görögkatolikus püspökök 1773. évi bécsi szinódusa is szorgalmazta a Szentírás románra fordítását. Ennek munkálatait 1792-ben Micu-Klein Sámuel (Samuil Micu Klein), Micu-Klein Ince (Inocențiu Micu-Klein) gyulafehérvári püspök (†1768) una-kaöccse fejezte be. B. személyesen, valamint egy általa létrehozott bizottság által ellenőrizte a munka eredményét. A Szentírás első román nyelvű kritikai fordítását 1795-ben nyomtatták ki a balázsfalvi szeminárium nyomdájában. Ez a kiadás számos további fordítás alapját képezte (1819, 1854, 1856–1858, 1914). B. papjait a püspökség költségén folyamatosan és bőségesen ellátta teológiai irodalommal. Ez általában latin művek fordításait jelentette, amelyeket saját kiválasztott papjai szerkesztettek és dolgoztak át helyi használatra. A kezdeményezés ellenségei ezért B. szemére vetették, hogy „latinizálja” a görögkatolikus egyházat. B. erre kezdeményezte egy háromnyelvű, román–latin–magyar szótár kiadását, amelyet 1822/23-ban adtak ki Vulkán Sámuel nagyváradai püspök anyagi támogatásával a Budai Királyi Egyetemi Nyomdában. Ez a szótár

a románok 19. században bekövetkezett nemzetté válásának mérföldköve volt és Erdély határain túl is nagy elismerést váltott ki.

B. 1830. október 2-án halt meg Balázsfalván; a székesegyházban temették el. A temetésen több mint 150 pap vett részt. Egyházára több mint egymillió magyar forintot hagyott, amelyet elsősorban fiatalok nevelésére és támogatására, valamint templomok építésére és a papok ellátására szánt. Ezek az alapítványok is hozzájárultak a következő generációk egyházi és társadalmi életében meghatározó szerepet játszó román értelmiség képzéséhez és kiformalódásához.

• *Művei*: *Carte de învățăături creștinești I–III*, Blaj-Balázsfalva 1805–1806; *Înștiințare despre rădicarea Capitulumului din Blaj*, Blaj-Balázsfalva 1808; *Forma clerului și a păstorului bun*, Blaj-Balázsfalva 1809; *Thomas a Kempis – De urmarea lui Christos*, Blaj-Balázsfalva 1812. • *Források*: RAK Kolozsvár, Kézirattár, Mss. Rom 301; RNL Gyulafehérvár, Balázsfalvi érsekség levéltára; GyNEMK Mss. Collectio. – *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Fogarasiensis in Transilvania pro anno Christo nata MDCCCXXXV*, Blasii 1835; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania, pro anno a Christo nato M. DCCC. XL. II. ab unione cum ecclesia romana C. XL. V.*, Blaj-Balázsfalva 1842; *Sematismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul domnului 1900 de la sfânta unire 200*, Blaj-Balázsfalva 1900; IOAN LEMENI, *Az Istentől küldetett férfú a gondviselés rendjében, az az halotti beszéd Bab János fogarasi görög egyesült vallású püspök felett*, Kolozsvár 1831. • *Irodalom*: OCTAVIANUS BÂRLEA, *Ioannes Bob, episcopus Fogarasiensis (1783–1830)*, Frankfurt 1951; BOTA, *Istoria*; CÂRJA, *I Romeni*; GHIȘA, *Biserica*; GORUN, *Două scrisori*; GYÉMÁNT, *Mișcarea*; LUPAȘ, *Contribuțiuni*; PETRU MAIOR, *Istoria Bisericei Românilor*, Buda 1813; PRODAN, *Supplex*; SIGMIREAN, *Intellectualitatea*; STANCIU, *Az erdélyi*; TĂUTU, *Biserica*; DIMITRIE VAIDA, *Cuvântări în cinstea excelenței sale Ioan Bob*, Blaj-Balázsfalva 1813.

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.4.2. LEMÉNYI JÁNOS [IOAN LEMENI] (1780–1861)

Fogaras, 1833. július 14. – 1850. március

L. 1780. április 22-én született a Kolozs vármegyei Dezméren (Dezmir RO), román nemesi családba. Bab János püspök († 1830) unokaöccse volt. Iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd Kolozsváron (Cluj-Napoca RO) folytatta,

ahol később a jezsuita líceum diákja lett. Ahogy másik két fivére, ő is a Szent József-szemináriumban lakott Bab püspök alapítványának ösztöndíjasaként. L. tanulmányai folytatására Bécsbe utazott, de nem sokkal később hazatért és egy évig püspöki uradalmi intézőként dolgozott. Ezt követően két évet elvégzett a balázsfalvi teológiai szemináriumban, majd a nagyváradi római katolikus papnevelőben folytatta tanulmányait. 1805-ben visszatért Balázsfalvára, ahol a gimnáziumban egyháztörténetet tanított. Október 1-én Bab püspök nőtlen pap-pá szentelte. Kolozsvár papjaként és espereseként 1807-től sikerült a város és a szomszédos falvak román lakosságát (ismét) megnyernie a görögkatolikus egyháznak. L. hírnevet szerzett a várfalon belüli templom építtetésével is.

1819. október 28-án kanonokká nevezték ki, de nem költözött át azonnal Balázsfalvára, hanem még egy évig Kolozsváron maradt. Veniamin Costache ortodox érsek Moldvába szeretne volna hívni, hogy az ottani kulturális intézményrendszert újjászervezze, de ehhez Bab püspök megtagadta hozzájárulását. 1820 októberében Kolozsvárról Balázsfalvára költözött, ahol kanonokként és püspöki titkárként működött, közben pedig egyháztörténetet tanított a szemináriumban. Miután 1832. március 3-án Kajan Demeter (Demetriu Caiian) (Bab püspök 1830-ban bekövetkezett halála után káptalani) helynök meghalt, L.-t tették meg utódjává. 1832. május 15-én a balázsfalvi püspökválasztó zsinat 179 szavazattal (összesen 212-ből) főpásztorra választotta, amely elsősorban magas fokú képzettségének volt köszönhető. Ugyanabban az évben, augusztus 23-án I. Ferenc király fogarasi püspökké nevezte ki, melyet a pápa 1833. április 15-én hagyott jóvá. Vulkán Sámuel (Samuil Vulcan) püspök szentelte fel július 6-án a nagyváradi székesegyházban, majd nem sokkal később, július 14-én foglalta el püspöki székét a nagy zsinat jelenlétében. Az új püspök kívánságára ebből az alkalomból arról határozott a zsinat, hogy minden parókián alapítani kell egy általános iskolát egy tanítóval. L.-nek sikerült püspöksége első éveiben majdnem minden parókiát meglátogatnia, amelyre az elmúlt fél évszázadban nem volt példa. Hamar kiderült, hogy L. gazdasági kvalitásai jelentősen alulmaradtak elődjeiéhez és nagybátyjához, Babéhoz képest. Arra azonban elgondócskák voltak, hogy a tanárok fizetését és az iskolák fenntartását továbbra is biztosítani tudja. Építkezései a székesegyházhoz kapcsolódtak (két impozáns torony, a főbejárat előtti terasz, valamint két kórus); ehhez társult még a püspöki palota renoválása és kibővítése.

L. általánosan elismert és művelt teológus volt, de csak viszonylag kevés munkát hagyott hátra. Ezek közül ma már csak kettő közismert (lásd lent).

Püspökké választásától sok román értelmiségi régóta várt fordulat beteljesedését remélte. Közöttük voltak későbbi kérlelhetetlen ellenfelei, Novac Sora Mózes (Moise Sora Noac), Papp László (Ladislau Papp) és Pop Gergely (Gri-gore Pop). Cipariu Timót (Timotei Cipariu) L.-vel szembeni elvárásait 1833-ban *Ecloga* című színdarabjában is kifejezésre juttatta. L. 1835-ben újraindította a balázsfalvi nyomdát, amely korábban több tízezer román könyvet – első-sorban elemi iskolai tankönyvet – adott ki. Püspöki utasításra a balázsfalvi nyomda átváltott a cirill betűkről a latin írás használatára. 1835 és 1838 között 11 könyvet nyomtatott ki, többek között egy latin nyelvű ábécéskönyvet. L. különös figyelmet szentelt az egyházi iskoláknak. Az említett zsinati határozat értelmében saját vagyonából támogatta a balázsfalvi iskolákat, továbbá a balázsfalvi, naszódi (Năsăud RO) és orláti (Orlat RO) tanítóképzőket. A balázsfalvi gimnáziumot, amelyet elődje, Bab János hét éves királyi líceummá fejlesztett, L. püspöki líceummá alakította. A tanintézményben először két év filozófiát, majd a következő négy évben teológiát oktattak. L. a Bab alapítvány legsikeresebb ösztöndíjasait nevezte ki tanárrá; közöttük volt pl. Cipariu Timót, Bărnuțiu Simon (Simion Bărnuțiu), Rus János (Ioan Rusu), Pumnul Áron (Aron Pumnul), Boér István (Stefan Boieriu), Pop Tódor (Teodor Pop) és Stoica Gábor (Gabriel Stoica).

Püspöksége alatt a balázsfalvi iskolákban 3742 ifjú tanult; közülük került ki a későbbi román értelmiségiek jelentős része. L. 1838-ban támogatta Barițiu György (Gheorghe Barițiu) kezdeményezését az első román újság, a *Gazeta de Transilvania* kiadásában, ezáltal anyagilag és szellemileg is hozzájárulva az erdélyi román újságírás születéséhez. 1842-ben a balázsfalvi román értelmiségiek tiltakoztak az erdélyi országgyűlés arra irányuló terve ellen, hogy tíz éven belül a társadalmi élet minden területén – az egyházakban is – bevezessék a magyar nyelvet. A tiltakozást L. is aláírta és eljuttatta V. Ferdinándnak, aki végül nem hagyta jóvá a tervet.

L. részt vett az erdélyi románság jogaiért folytatott politikai küzdelemben. A szigorúan nacionalista erőkkel szemben azonban a nyelvkérdésben mérsékelt álláspontot képviselt. Ellenezte ugyan a románok magyarosítását, ugyanakkor papságát a magyar nyelv tanulására buzdította. Ezzel az álláspontjával legkésőbb 1842-ben két tűz közé került: ekkor ugyanis az erdélyi görögkatolikus egyház „haladó-liberális” és „konzervatív” irányzatra szakadt. Amikor a konzervatívok vezetője, Rațiu Bazil (Basiliu Rațiu), a balázsfalvi szeminárium rektora L.-re is kiterjesztette kritikáját, a „haladó” párt annak védelmére kelt. Szóvivőjük, Băr-

nuțiu az uralkodónál és a prímásnál eljárást indított Rațiu ellen, amely 1843–1846 között zajlott. Az Erdélyi Vazul (Vasile Erdeli) nagyvárad püspök bíraskodása alatt, egy nagyszebeni ügyvéd közreműködésével lefolytatott egyházi per azzal az ítélettel zárult, miszerint Bărnățiu el kell távolítani Balázsfalváról és be kell tiltani a haladó pártot. Az ítélet kimenetele miatti megkeseredésükben a vezető értelmiségiek és a görögkatolikus klérus többsége elhatárolódott L.-től, de Erdélyi Vazul egyházon belüli tekintélye is csorbát szenvedett.

L. hivatali ideje alatt egyre erősebben közeledett az erdélyi ortodox egyházhoz. A balázsfalvi iskolákban 1834-től kezdve tömegesen jelentek meg brassói (Brașov RO) ortodox román fiatalok. L. igen jó kapcsolatban volt Moga János (Ioan Moga) nagyszebeni ortodox püspökkel († 1845) is, akivel rendszeresen egyeztetett politikai ügyekben. Már 1834-ben közös kérvényt intéztek az uralkodóhoz a románság erdélyi „negyedik nemzetként” történő elismertetéséért. L. az 1848-as forradalom alatt szorosan együttműködött Saguna András (Andrei Șaguna) erdélyi ortodox püspökkel. Ők ketten elnököltek 1848. március 15-én a balázsfalvi nemzetgyűlésen, amelynek határozatait Saguna a császárnak, L. pedig az erdélyi országgyűlésnek továbbította Kolozsvárra. A balázsfalvi nemzetgyűlés elutasította Erdély és Magyarország egyesítését és követelte az erdélyi országgyűléstől, hogy ismerjék el az erdélyi románokat mint az ország negyedik politikai nemzetét.

A balázsfalvi határozatok ellenére az 1848. május 30-i kolozsvári országgyűlés elfogadta az uniót. Eltörölték az addigi törvénygyűjteményeket, az *Approbatæ* és a *Compilatæ Constitutiones*-t, valamint a jobbágyságot, majd V. Ferdinánd király 1848. június 14-én megerősítette a határozatokat. A románság politikai nemzetként történő elismerése azonban elmaradt. Eredeti szándékával ellentétben L. végül aláírta az országgyűlés unióról szóló határozatát, amely későbbi pályafutására nézve igen előnytelennek bizonyult, sőt radikális körök a halálát követelték. A püspök Kolozsvárról Pestre ment, hogy az országgyűlésen nemzetének elismeréséért küzdjön, de nem járt eredménnyel. Erdélybe visszatérve a forradalom végéig Kolozsváron kellett maradnia, mivel az első román légio parancsnoka, Ioan Axente Sever – 1843–1846 között a haladó párt tagja – megtiltotta, hogy visszatérjen székhelyére, Balázsfalvára.

1848 novemberében Anton Puchner osztrák tábornok L.-t megfosztotta püspöki méltóságától és jövedelmeitől (*suspensio ab officio et beneficio*), az egyházmegye vezetését pedig Crainic Simon (Simion Crainic) prépostra bízta. Őt azonban Erdélyi Vazul a haladó pártban korábban betöltött vezető szerepe

miatt megfosztotta vikáriusi méltóságától. Ugyanakkor Michele Viale-Prelà nuncius tiltakozott Schwarzenberg miniszternél és a primásnál az eljárás ellen, mivel az súlyosan sértette az egyházjogot. Hosszabb tárgyalások után végül Ludwig von Wohlgemuth, Erdély katonai kormányzója 1850 márciusában lemondásra kényszerítette L.-t. Az eljárás során L.-nek felróták, hogy híveit nem ösztönözte a Kossuth forradalmi kormányzatával szembeforduló Avram Iancu, a császáriak román szövetségének támogatására.

L. 1850. április 10-én Bécsbe ment, ahol 1861. március 29-én bekövetkezett haláláig a ferences kolostorban élt. A bécsi Simmeringi temetőben temették el. Földi maradványait csak 1907-ben helyezték át a balázsfalvi székesegyházba.

• *Művei*: *A nagy Vátsora, melyről a k. Akademia Templomában szóllott, Lemény János, az egyesült görög szertartáson lévő kolozsvári Főesperest és Plébánus, Kolozsvár 1814*; *Az Istentől küldetett férfiú a gondviselés rendjében, az az halotti beszéd Bab János fogarasi görög egyesült vallású püspök felett, Kolozsvár 1831*; *Rugimienta celor doi episcopi romanesi a celui greco-unit și a celui greco neunit Vasile Moga. Ascerunt dietei dela 1842. in causa romanilor pe pamantul kraiesc numit și sasesc, Brașov–Brassó 1842* • *Források*: RAK Kolozsvár, Kézirattár, Mss. Rom coll.; RNL Gyulafehérvár, Balázsfalvi érsekség levéltára. • *Irodalom*: GEORGE BARIȚ, *Necrologu pentru episcopulu Ioanu de Lemeni*, Foaie pentru minte, inimă și literatură XXIV (1861), 13, 97–99; BARIȚ, *Părți alese*; BOTA, *Istoria*; CÂRJA, *I Romeni*; DANIELA DETEȘAN, *Procesul lemenian (1843–1846)*, Cluj–Napoca/Kolozsvár 2008; PIERRE GHERMAN, *Pensée du peuple roumain*, Paris 1967; GHIȘA, *Biserica*; CIPRIAN GHIȘA, *Evoluția relației dintre Biserica Unită din Transilvania și Scaunul Pontifical în perioada păstoririi lui Ioan Lemeni (1832–1850)*, Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice 4 (2007) 179–192; GHIȘA, *Lemeni*; GORUN, *Două scrisori*; GYÉMÁNT, *Műscarea*; HC VII–IX; LUPAȘ, *Contribuțiuni*; HOREA POP, *La chiesa rumena unita 1830–1860*, Roma 2005; PRODAN, *Supplex*; SIGMIREAN, *Intellectualitatea*; STANCIU, *Az erdélyi*; MARCEL STIRBAN, *Episcopul Ioan Lemeni (1832–1850) și problemele epocii sale*, Sargetia XXX (2001–2002), 411–431; TĂUTU, *Biserica*.

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.4.3. SZTERKA-SULUTIU SÁNDOR

[ALEXANDRU ȘTERCA-ȘULUȚIU], KERPENYESI

[DE KERPENYES] (1794–1867)

*Fogaras (püspök), 1851. szeptember – 1855. október 28.**Gyulafehérvár-Fogaras (érsek és metropolita),**1855. október 28. – 1867. szeptember 7.*

Sz. 1794. február 15-én született a Hunyad vármegyei Abrudbányán (Abrud RO), nemességet szerzett román értelmiségi családba. Apja pap volt. Az elemi iskolát és a gimnázium első éveit Zalatnán (Zlatna RO), Körösbányán (Baia de Criș RO) és Gyulafehérváron végezte, majd a balázsfalvi líceum diákja lett. 1810–1814 között az ottani görögkatolikus szemináriumban teológiát hallgatott. 1814 novemberében feleségül vette a bisztrai (Bistra RO) Áron Annát (Ana Aron), majd december 6-án Bab János püspök pappá szentelte. Felesége 1818 februárjában meghalt, gyermekük nem született. 1821-ig káplánként, majd 1836-ig esperesként működött Bisztrán. Közben 1850-ig a Szilágyság püspöki helynöke volt és mint ilyen, székhelyén, Szilágysomlyón (Șimleu Silvaniei RO) iskolát és helynöki házat építtetett, közben templomépítésbe kezdett. A felügyelete alá tartozó 144 plébánián számos elemi iskolát létesített és látott el Balázsfalván nyomtatott tankönyvekkel. Az 1843–1846 között zajló, a „haladó” és a „konzervatív párt” között kibontakozó vitába nem avatkozott bele. Helyette visszafogottságra intette a haladó pártot, személyes levelében pedig elhatárolódott a döntőbírónak megtett Erdélyi Vazultól (Vasile Erdeli) (lásd Leményi életrajzát). Számolt ugyanis azzal, hogy az a konzervatívok javára fog ítélni. Bár később szemére vetették, hogy „konzervatív” nézeteket vall, az irányzatok közötti vitától való tartózkodása kétségtelenül hozzájárult püspöki választásához.

Miután Leményi Jánost lemondatták, az 1850. szeptember 30-i balázsfalvi püspökválasztási zsinaton 98 szavazatot szerzett meg a 209-ből (más forrás szerint 96-ot a 207-ből). A többi jelölt közül Alután Konstantin (Constantin Alutan) kanonok 79-et, Papfalvi Konstantin (Constantin Papfalvi) kanonok 12-t kapott, a többi 20 szavazat négy további jelölt között oszlott meg. Eduard Bach, Erdély polgári és katonai kormányzója Sz.-t „az ország legrátermettebb tudományos műveltségű román papjának” nevezte. Tekintettel „a törvényes kormányzat iránti megingathatatlan hűségére és ragaszkodására”, Erdélyi püspök

mint választási biztos és Scitovszky János hercegprímás is közbenjártak érte az udvarban. November 18-án I. Ferenc József kinevezte püspöknek, amelyet IX. Pius pápa 1851. február 17-én erősített meg. 1851. július 22-én Erdélyi Vazul szentelte fel a nagyvárad Szent Miklós-székesegyházban; ezt követően Balázsfalván foglalta el püspöki székét.

Sz. számára gyors felemelkedést biztosított a gyulafehérvári görögkatolikus metropólia (újja)alapítása. A gyulafehérvári görögkatolikus metropólia helyreállításával már 1850. november 18-án is foglalkozott egy Bécsben összehívott tanácskozás. Az uniót 1699-ben elfogadó Atanáz metropolita halálát követően a metropólia megszűnt. Ez hozzájárult ahhoz, hogy sok hívő ismét hátat fordított az uniónak, amelyet nem is sikerült tartósan megerősíteni. A románoknak a forradalom és szabadságharc alatt a császárság iránt tanúsított hűsége új politikai súlyt adott a régi követelésnek, tudniillik hogy független hierarchiával rendelkezzenek. E tényérésnek Scitovszky prímás is kénytelen volt engedni. Az újjászervezés fő indoka az attól való félelem volt, hogy a görögkatolikusok az ortodox egyházhoz fognak sodródni, amelynek társadalmi presztízse ezekben az években megnövekedett. 1850 novemberében ezzel az üggyel konferencia foglalkozott Bécsben, amelyen a hercegprímáson és Alexander Bach belügyminiszteren kívül Leo Thun kultuszminiszter, Eduard Bach erdélyi császári biztos, valamint Erdélyi püspök is részt vett. Az Esztergomtól független gyulafehérvár-fogarasi érsekség alá kívánták helyezni a nagyvárad egyházmegyéjét, továbbá két új püspökséget, a lugosit és a szamosújvárit. 1850. december 12-én a király megerősítette az érsekség alapítását és Sz. érseki kinevezését. (Az erdélyi kormányzat 1851. február 23-án hirdette ki a kinevezést, amelyet a pápa 1853. november 26-án kiadott, *Ecclesiam Christi ex omni lingua* kezdetű bullájával erősített meg.) Az alapítás ünnepélyes kihirdetésére, továbbá Sz. székfoglalására 1855. október 28-án került sor Balázsfalván, Michele Viale-Prelà bécsi nuncius és a császárt képviselő Karl Schwarzenberg kormányzó közreműködésével. A káptalan tagjainak száma már 1854-ben hétről tízre emelkedett, így másodfokú egyházmegyei bíróságként is működhetett. A három új kanonoki stallumot nős vagy özvegy papokkal is be lehetett tölteni. Az 1855. évi konkordátum értelmében Sz. kiállt amellett, hogy az egyesült görög klérus fizetését igazítsák a latin szertartású papsághoz. Az újjászervezett erdélyi görögkatolikus hierarchiát a Magyarországgal létrejött unió után az 1868. évi 39. törvénycikk erősítette meg.

Sz. teljes képzése a régióban zajlott, amelyet tanulmányai alatt alig hagyott el; Bécsben először 1856-ban járt. 1852-ben körlevelet intézett az „egész román nép-

hez”, amelyben a dákoromán kontinuitás és az úgynevezett „első unió” egyház-politikai eszméjét hirdette. Arra a következtetésre jutott, hogy a románokat nem csupán hitük, hanem vérségi kötelékük és nemzetiségük is Rómához köti. Az „első unió” koncepciójának része volt a ragaszkodás a keleti egyház azon hagyományaihoz, amelyek ellentétben álltak a latin egyházzal (például papi házasság, válás). Nőspapként az egyházi ügyekben illetékes bécsi hatóságnál határozottan ellenezte a magasabb rangú papok kötelező cölibátusát, mivel úgy vélte, hogy az nem támasztható alá a krisztusi tanítással. Ez a vitás kérdés konfrontációt eredményezett kollégáival, Dobra Sándor (Alexandru Dobra) lugosi, Alexi János (Ioan Alexi) szamosújvári és Erdélyi Vazul nagyváradai püspökökkel. 1858-ban Antonio De Luca nuncius Balázsfalvára ment, hogy tisztázza a kánoni különbségeket. Ennek során úgy látta, Sz. teljesen Cipariu Timót (Timotei Cipariu) harcos kanonok befolyása alatt áll. Sz. a nuncius által átadott *Újraszabályozásra* válaszul még ugyanabban az évben elküldte Rómába a keleti egyházfegyelenről szóló értekezését, amelyben elsősorban a házasság kérdésével foglalkozott. Ebben elítélte az olyan „újításokat”, mint a házasság felbontásának tilalma, és minden más, a latin rítus szemléletét tükröző rendelkezést is. A következő évben a pápai primátus tanával is foglalkozott. Ezt tartalmilag elfogadta ugyan, de e pontban is tiltakozott bármiféle „újítás” és minden olyan külső beavatkozás ellen, amely egyházának rítusát érintette. A papi házasságról szóló művében azt az állásponthoz képviselte, hogy házasságokat is püspökké lehet szentelni, és már felszentelt papok bizonyos körülmények között akár háromszor is nőülhetnek. Bár az ortodoxok „ultramontánnak” tartották, a pápa nemtetszésére egész hivatali ideje alatt egyszer sem ment *ad limina* látogatásra Rómába.

Sz. a román nemzeti mozgalom egyik vezető személyisége volt a Habsburg-monarchiában. Már 1848 előtt támogatta az ilyen jellegű erdélyi kezdeményezéseket és részt vett az 1848 májusában Balázsfalván megrendezett nagy román nemzetgyűlésen is. Püspökként Saguna András (Andrei Șaguna) ortodox metropolitával együtt az erdélyi románok szóvivőjeként lépett fel. Kezdeményezésére 1861 januárjában román nemzeti zsinatot hívtak össze, amely meghatározta a jövőben követendő politikai irányt. A zsinat petícióban követelte a bécsi udvartól a választási törvény megváltoztatását. Februárban egy másik, Gyulafehérváron megrendezett gyűlésen Sz. további célokat fogalmazott meg és a román nép negyedik erdélyi politikai nemzetként (*quarta natio Transilvaniae*), valamint a román nyelv harmadik hivatalos nyelvként történő elismerése mellett szállt síkra. 1868-ban társszerzője volt a románok úgyneve-

zett balázsfalvi nyilatkozatának (*Pronunciamentum*), amelynek francia fordítása által Európa-szerte ismertté tette a dokumentumot. Állásfoglalása miatt egyre erősebb ellentétbe került a világlátott és a Szentszék által nagyra becsült római katolikus püspöktársával, Haynald erdélyi püspökkel, aki Sz.-val közel egyidőben került hivatalába.

Haynald Erdély különleges státuszára hivatkozva egy ideig maga is érsek-séggé kívánta emeltetni egyházmegyéjét, később azonban a Magyarországgal létesítendő unió mellett foglalt állást, ezáltal egyre élesebb ellentétbe kerülve az osztrák kormányzattal, csakúgy, mint Sz.-val. Ezekben az években Rómába és a nunciuszoknak – akiknek erdélyi utazásaik során olykor kísérője volt – írt jelentéseiben Sz.-t teológiaiilag tájékozatlannak, az unitus egyház politikáját pedig szakadásra hajlamosnak tartotta. Ezen felül szemére vetette, hogy a kanonoki stallumokat politikai szempontok alapján tölti be. A két erdélyi katolikus püspök közötti feszültség 1861–1863 között tetőfokára hágott. Sz. arra panaszkodott az erdélyi kormányzónak, hogy Haynald őt szuffragáneusaként kezeli. Amikor 1861 nyarán Előpatakon (Vâlcele RO) részt vett Saguna püspök ortodox miséjén, Haynald gondoskodott arról, hogy erről a nyilvánosság és Róma is értesüljön. Az ezt követően ellene lefolytatott szentszéki vizsgálat eredményeképp a konzisztórium hivatalosan megfeddte Sz.-t, amiért „eretnekekkel és skizmatikusokkal eucharisztikus közösségre lépett” (*communicatio in divinis cum haereticis et schismaticis*) és bizonyos tévtanokat hirdetett. 1863-ban a Rómában szentelt Papp-Szilágyi nagyváradi püspök személyében olyan szuffragáneust kapott, aki nyilvánosan kritizálta Sz. irányzatát.

Sz. az egyház ellenállását figyelmen kívül hagyva folytatta politikai tevékenységét. 1864 nyarán megtagadta részvételét a Szent István-napi ünnepségeken azzal az indoklással, hogy István király foglalta el a románoktól Erdélyt. Aktívan részt vett az 1863. április 20–23. között megrendezett második román nemzeti zsinaton és az erdélyi országgyűléseken, többek között azon, amely elfogadta Erdély és Magyarország unióját. E fejlemény miatt 1865-ben nyílt levélben (amely megjelent a *Neue Freie Presse* 1865. október 3-i számában) fordult az ortodox metropolitához azzal a kéréssel, hogy közösen járjanak el. Sz. ugyanabban az évben román tanítóképzőt (*Preparandia*) alapított Balázsfalván és lehetővé tette román nyelvű könyvek nagy példányszámú kiadását a püspöki nyomdában. Megfelelő tankönyvek hiányában kérvényezte a bécsi udvart, hogy engedélyezze Havasalföldről tankönyvek behozatalát. Támogatta román nyelvű újságok és iskolai folyóiratok megjelenését.

Sz. 1867. szeptember 7-én halt meg Balázsfalván; az úgynevezett Kis templom temetőjében helyezték nyugalomra. Működése alatt megszerezte a búzásokbocárdi (Bucerdea Grânoasă RO) uradalmat az érsekség számára. Teljes magánvagyonát az érsekségre hagyta; már 1861-ben átengedte magánbirtokait azok ingóságaival együtt. Hagyatékát különösen a papok özvegyeinek ellátására, valamint a balázsfalvi tanári kar és a szeminárium könyvtárának támogatására szánta. Szászcsanádi (Cenade RO) és vidrátszegi (Vidrasău RO) magánbirtokaiból alapítványokat tett árvák és egyetemisták támogatására, kulturális célokra, valamint egy román egyetem alapítására. Nagylelkű gesztusai miatt román értelmiségiek megemlékezéseikben „a nemzet szentjének” nevezték.

• *Művei: Istoria Horii și a poporului român din Munții Apuseni (1860)* (ed. Nicolae Edroiu), București 1995; *Scrieri teologice* (ed. Ioana-Mihaela Bonda), Cluj-Napoca/Kolozsvár 2010 • *Források: O serioasă căutare în trecutul și viitorul națiunii române din punctul de vedere al religiei sale (1854)*, RAK Kolozsvár, Mss. Rom. 231; *Căsătoria preoților în Biserica Orientală (1854)*, RAK Kolozsvár; *Adnotațiuni pentru apărarea vechilor obiceiuri a usu-rilor, drepturilor și a disciplinei Bisericii orientale foarte folosite și cu multă strădanie din deschisenite izvoare sante și autori bisericesti culese spre întrebuințarea acelora care voiesc a-și apăra drepturile Bisericii sale (1858–1859)*, RAK Kolozsvár, Mss. Rom. 61; *Prerogativele primatului pontificalului roman (1859)*, RAK Kolozsvár, Mss. Rom. 61; *Adevărata cauză a trecerii armenilor din Țara Românească în Transilvania*, RAK Kolozsvár; RNL Gyulafehérvár, Balázsfalvi Érsekség Levéltára; GyNEMK, Mss. collectio.

• *Irodalom: CESARE ALZATI, În Blaj la Mitropolie: continuitatea istorică și conștiința instituțională în Biserica Română din Transilvania*, Alzati et al., Biserica, 51–70; BÂRLEA, *Metropolia*; NICOLAE BOCȘAN–ANA VICTORIA SIMA, *Înființarea și organizarea Mitropoliei greco-catolice românești*, Alzati et al., Biserica, 361–375; IOANA MIHAELA BONDA, *Alexandru Șterca Șuluțiu. Istoric și teolog*, Alzati et al., Biserica, 389–396; IOANA MIHAELA BONDA, *Il Concilio di Firenze nell'opera teologica del metropolita Alexandru Șterca Șuluțiu*, Journal of Church History 2 (2021) 1: 18–27; IOAN CHINDRIȘ, *Alexandru Șterca Șuluțiu în apărarea lui Iancu de Hunedoara*, Acta Musei Porolissensis (Muzeul Județean Zalău) XIX (1995) 133–157; NICOLAE EDROIU, *O lucrare istorică inedită a lui Alexandru Șterca-Șuluțiu*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj 25 (1982) 287–294; NICOLAE EDROIU, *Preocupările istorice ale lui Alexandru Șterca-Șuluțiu (1794–1867)*, Stat, societate, națiune. Interpretări istorice (ed. Nicolae Edroiu–Aurel Răduțiu–Pompiliu Teodor), Cluj-Napoca/Kolozsvár 1982, 327–342; NICOLAE EDROIU, *Opera istoriografică a primului mitropolit al Blajului, Alexandru Șterca Șuluțiu (1794–1867)*, Gorun–Pop, 300 de ani, 221–228; I. FILIP, *Mitropolitul Alexandru Șterca Șuluțiu*, Buna Vestire 8 (1969) 1–2: 15–17; GHEORGHE GORUN, *Rolul episcopului de Oradea Vasile Erdeli în demersurile pentru înființarea mitropoliei românești a Transilvaniei*, Alzati et al., Biserica, 377–384; HC VII–IX; JAMES P. NIESSEN, *Transyl-*

vanian Catholics and the Papacy in the Era of the Syllabus Errorum, Hungarian Studies 10 (1995) 1: 45–53; SIGMIREAN, *Intellectualitatea*; ANA VICTORIA SIMA, *Un emisar printre români. Vizita nunțului apostolic Antonio di Luca în Transilvania anului 1858. Documente inedite*, Gorun–Pop, 300 de ani, 229–242; ANA VICTORIA SIMA, *Interesul Sfântului Scaun față de catolicii de rit oriental din Imperiul austriac la mijlocul secolului al XIX-lea*, Arhiva Someșană. Revistă de istorie și cultură 3 (2002) 97–106; SIMA, *Vizitele*; TĂUTU, *Biserica*; CORINA TEODOR, *Un spirit polemic: Alexandru Șterca Șuluțiu*, Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române, Târgu Mureș–Marosvásárhely 1999.

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.4.4. VÁNCSA JÁNOS [IOAN VANCEA],
BUTYÁSZAI [DE BUTEASA] (1820–1892)

Szamosújvár, 1866. január 16. – 1868. december 21.

Gyulafehérvár–Fogarás, 1869. április 11. – 1892. július 31.

V. 1820. május 18-án született Érvasdon (Vășad RO), nemesi családba. Szülei Vánca György (Gheorghe Vancea) és Nyisztor Flóra (Floriana Nistor) voltak. A máramarosi származású család Kővár vidékéről települt át Bihar vármegyébe. Az elemi iskola első két évét Érvasdon járta ki, majd 1831–1833 között a nagyváradi tanítóképző iskolájába járt. Ezt követően a Darabant-alapítvány ösztöndíjasaként a nagyváradi premontrei gimnázium diákja lett, majd ugyanitt két évig bölcséleti tanulmányokat folytatott. 1841-ben a nagyváradi konzisztórium a bécsi görögkatolikus konviktusba (1803–1893, korábban *Barbareum* papi szeminárium) küldte, amelynek növendékeként négy évig hallgatott teológiát a bécsi egyetemen, több keleti nyelven – többek között arabul – is megtanult, és 1844 decemberében szentírástudományból szigorlatot tett.

V.-t 1845. augusztus 10-én Erdélyi Vazul (Vasile Erdeli) püspök a vasadi templom felszentelése alkalmával nőtlen pappá szentelte, majd három hónapra a nagyváradi püspöki kancellária levéltárosává és jegyzőjévé nevezte ki, továbbá három hétre Makóra helyezte káplánnak. 1846 január elején belépett a *Frintaneumba*. Az intézet növendékeként sikeresen tette le további három szigorlatát. Az intézetben hét patrisztikai-dogmatikai előadást tartott, amelyekben a keleti egyházban vitatott témát, a Szentléleknek a Fiútól való származását

(*Filioque*) taglalta. Az előadások anyagából benyújtott doktori értekezéséért 1848. június 27-én – a nyilvános vita alóli felmentéssel – teológiai doktorátust szerzett. V. bécsi tartózkodása alatt jó benyomást tett az intézet vezetésére, amely ismételten rendszeretét, a tudományos képzés és a lelki nevelés során tanúsított buzgalmát dicsérte, és úgy vélte, V. „szilárd papi jellemű” és „barát-ságos, szeretetreméltó”.

Ezt követően visszatért Nagyváradra, ahol 1849 júniusáig a püspöki hivatal levéltárosa, majd a konzisztórium jegyzőkönyvvezetője és aljegyzője volt, de a tanítóképző tanáraként és püspöki titkárként is működött. 1855. augusztus 3-án I. Ferenc József császár kanonoknak nevezte ki. Emellett továbbra is ellátta püspöki kancelláriai titkári, valamint püspökségi tanfelügyelői feladatkörét. Alexi János szamosújvári püspök 1863-ban bekövetkezett halála után az Erdélyi Udvari Kancellária 1864. február 9-i határozatában szabályozta a helyi klérus közreműködését a püspöki kinevezésekben. A határozat értelmében a továbbiakban az érseknek megyéspüspökei véleményének kikérése után kellett megneveznie az alkalmas jelölteket. Az ezt követő kinevezési folyamat a tradicionális és a világlátott, reformer irányzat közötti vita jegyében telt. Szerka-Sulutiu (Șterca-Șuluțiu) érsek az előírás szerint megküldte hivatali kollégái véleményét. Ezek határozottan V.-t ajánlották, annak „méltósága” és „tudományos műveltsége” alapján, de Mariano Falcinelli Antoniaci nuncius (1863–1874), továbbá Ludwig Graf Folliot de Crenneville (1861–1867) erdélyi kormányzó is őt támogatta. Az érsek elismerte ugyan V. érdemeit, de attól tartott, hogy túlzottan bele fog avatkozni az egyház „intézményeibe, erkölcsébe és szokásaiba”, ezért Fekete János (Ioan Negrutiu) gyulafehérvári kanonokot és irodaigazgatót ajánlotta. Ezt a javaslatot támogatta az Erdélyi Udvari Kancellária a Magyar Udvari Kancelláriával egyetértésben. A Fekete kanonokra már kiállított dekrétumot nyilvánvalóan az utolsó pillanatban változtatták meg, és 1865. július 4-én V.-t nevezték ki Szamosújvár püspökévé. Miután a pápa szeptember 25-én megerősítette a kinevezést, az érsek megbízásából Papp-Szilágyi József (Iosif Pop-Silaghi) püspök szentelte fel december 3-án a nagyvárad Szent Miklós-székesegyházban. Az ünnepségen részt vett Szaniszló Ferenc nagyvárad római katolikus püspök, valamint Bihar vármegye vezető tisztségviselői kara is. Ünnepélyes szamosújvári bevonulását követően 1866. január 16-án foglalta el püspöki székét.

Püspökségének első két évében Naszód (Năsăud RO), Dés (Dej RO) és Szamosújvár környékén minden görögkatolikus parókiát meglátogatott. 1867-ben

kiadatta a szamosújvári püspökség első sematizmusát. 1867. november 23-án kelt rendeletében újjászervezte az egyházi javak igazgatását és a parókiák jóvelmének elosztását. 1869-ben újrászabályozta az esperesek vizitációs és adminisztrációs feladatait (1869. november 28.), valamint a pappá szentelés követelményeit is. V. különös figyelmet szentelt az oktatásügynek, különösen a plébániákon működő elemi iskoláknak. A naszódi esperes és hívek tiltakozása ellenére 1868. június 18-án az ottani püspöki tanítóképzőt Szamosújvárra helyezte át. A lekéri apátság jóvelmének elvesztése miatt beállt szűkös anyagi helyzet ellenére 1868 végén nyomdát és alapítvány által biztosított, román tannyelvű központi iskolát hozott létre Szamosújváron. A szamosújvári teológiai szeminárium részére a császártól több mint 14 000 magyar forint állami támogatást nyert el. Hasonlóképpen, a munkácsi püspökségtől a szamosújvári egyházmegyéhez csatolt 94 szilágysági plébánia papjai számára évi 10 000 magyar forint támogatást szerzett.

Sulutiu érsek 1867-ben bekövetkezett halála után a káptalan Constantin Alután kanonokot, majd annak elhunytá után Cipariu Timótót (Timotei Cipariu) nevezte ki káptalani helynökké. A magyar kormányzat 1868. február 23-i minisztertanácsi ülése elutasította a püspökválasztás eddigi gyakorlatát a király garantált kinevezési jogára hivatkozva, és csupán erre az esetre volt hajlandó utoljára engedélyezni azt. Az 1868. augusztus 11-i balázsfalvi választási zsinaton Cipariu Timótót (49) és Fekete Jánost (36) megelőzve V. nyerte el a legtöbb (59) szavazatot. Eötvös miniszter V. uralkodó iránti hűségét, papi életvitelét és „tisza alkotmányos felfogását” emelte ki. A király V.-t október 21-én nevezte ki érsekké, amelyet a pápa december 21-i megerősítése követett. Érseki székét 1869. április 11-én foglalta el Balázsfalván, Dobra Sándor (Alexandru Dobra) lugosi püspök mint pápai követ jelenlétében. Ebből az alkalomból október 20–22. között zsinatot hívott össze, amelyen ötven egyházfegyelmi kánont fogadtak el, többek között az érsekválasztás előbb csak ideiglenes újjászabályozásáról. 1869–1871, valamint 1874–1876 között széleskörű egyházlátogatást tett érsekségében.

V. 1869 novemberében titkárával, Mihályi Viktorral (Victor Mihali) Rómába ment az I. Vatikáni Zsinatra, amelyen négy felszólalásával aktívan részt vett. Lényegében a magyar püspöki kar kritikus álláspontjához csatlakozott. A zsinaton Papp-Szilágyi József (Iosif Papp-Szilágyi) nagyváradi püspökkel együtt a román görögkatolikus egyház önállóságáért és autonómiájáért küzdött és e témában többször fel is szólalt. A keleti hagyomány és a firenzei zsinat

szellemében szót emelt a püspökök rangjának burkolt csökkentése ellen. 1870. január 28-án bizánci rítusú szentmisét tartott a Szent Péter-bazilikában. Július 14-i felszólalásában – amely egyben a magyar püspökök utolsó fellépése volt a zsinaton – ismét hangsúlyozta, hogy a magyar püspöki kar egységesen visszautasítja a vitatott pápai dogmákat. V. június 30-án – még a július 13-i előzetes szavazás előtt – távozott Rómából. A határozatokat csak 1872 májusában hirdette ki. Ezzel a püspökök azon kisebbségébe tartozott, akik utolsóként vetették alá magukat formálisan a zsinatnak.

Érsekként Balázsfalván négy egyházmegyei (1869, 1873, 1875, 1882), valamint két tartományi (1872, 1882) zsinatot tartott, amelyek határozatait a Szentszék megerősítette. Ezeknek nagy jelentősége volt a román görögkatolikus egyház reformja tekintetében. Ellenfelei emiatt azzal vádolták, hogy „latinizálja” az egyházat és „kiszolgáltatja” azt a pápának. 1886-ban megrendezte a románok első római zarándoklatát, amelyen a metropólia összes püspöke és több száz zarándok is részt vett. 1886. május 29-én XIII. Leó fogadta őket. A második zarándoklatra a pápa pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából került sor, aki 1887. december 24-én fogadta őket. V. Róma iránti hűségéért számos magas egyházi kitüntetést kapott (pápai prelátus és trónálló, római gróf stb.)

V. különös figyelmet szentelt a hívek iskolai képzésére. Több mint 300 (falusi) iskolát építtetett. A balázsfalvi, a fogarasi és a nagyenyedi (Aiud RO) iskolák fenntartását alapítványokkal biztosította. Még érsekké választása előtt saját költségén internátust építtetett Balázsfalván, amelyet róla neveztek el. Az intézményt 1892-ben leánynevelő középiskolává alakították, a fiúknak pedig új internátust és tornatermet építettek. Eötvös József 1868. évi oktatásügyi törvénye értelmében az iskolarendszer továbbfejlesztésére került sor. Minden gyermek számára előírták a tankötelezettséget, az esperesek pedig tanfelügyelői megbízást kaptak. V. jelentősen hozzájárult az ehhez szükséges román – elsősorban elemi iskolai – tankönyvek kiadásához, amelyeket a tanulók ingyen kaptak kézhez. Ezen felül gondoskodott a falusi tanítók fizetésének emeléséről, mivel bennük látta a helyi társadalom támaszát. Az érsekség költségén kétszeresére emelte a világi tanárok fizetését. Az oktatásüggyel foglalkozott egy V. által összehívott kongresszus is, amelyre 1873 júniusában került sor papok és világiak részvételével. Egy másik, 1875-ben Balázsfalván rendezett kongresszuson a plébániákat, egy harmadik, 1880. évi kongresszuson az érsekség esperességeit szervezte újjá. 1879-ben újjászervezte a balázsfalvi teológiai szemináriumot. Egy évvel meghosszabbította a képzést és olyan új tantárgyak

bevezetését rendelte el, mint a keleti rítus, az egyházi ének és a gazdaságtan, de 1888-tól már filozófiát és liturgiát is tanítottak. A szemináriumi oktatás előfeltételévé tette a doktori címet, a teológiai záróvizsgát pedig a jövőben az érsek jelenlétében kellett letenni. Az új intézkedések megvalósítása érdekében új szárnyat építtetett a szeminárium épületéhez. V. érseksége idején olyan híres tanárok oktattak a szemináriumban, mint Grama Sándor (Alexandru Grama), Bunea Ágoston (Augustin Bunea), Marcu Izidor (Isidor Marcu) és Szmigelski Viktor (Victor Smigelschi). Az oktatásügyi reformokkal nem utolsósorban az 1868-ban hozott nemzetiségi törvényre válaszolt, de még inkább az 1879. évi magyar tanügyi törvényre, amely jelentősen megnehezítette az erdélyi román nyelvű oktatást. V. 1885-ben a Propaganda Fide Kongregációnak írt helyzetjelentésében felróta a magyar hatóságoknak, hogy oktatáspolitikájukkal korlátozzák a püspöki hatóságok jogkörét.

V. támogatta a román nemzeti mozgalmat. Elődjéhez képest sokkal kevesebb hangsúlyt helyezett a felekezeti határokon átívelő nemzeti összetartozásra, és a politikai terepet a megnövekedett számú laikus értelmiségieknek engedte át. Ezt a visszafogottságot a magyar hatóságok kímélettel nyugtázták, amely lehetővé tette, hogy az egyházi élet nagyrészt zavartalanul folytatódjon. Az 1867. évi kiegyezés után elsősorban a román nyelv kérdése foglalkoztatta. Barițiu György (Gheorghe Barițiu), Măcelariu Illés (Ilie Măcelariu) és Ratiu János (Ioan Rațiu) mellett ő is abba a csoportba tartozott, akik aláírták az úgynevezett balázsfalvi memorandumot (1872. július 3.), amely követelte a román iskolák autonómiáját, továbbtanulás biztosítását román diákok számára a kolozsvári egyetemen, valamint az egyetemi oktatásban a román nyelv bevezetését. 1883-ban a főrendiházban ismertette tiltakozását a törvényben elrendelt kötelező magyar nyelvű középiskolai oktatás ellen. Az írás egyik társszerzője Román Sándor (Alexandru Roman) († 1897) író, az 1866-ban Bukarestben alapított Román Akadémia (*Academia Română*) alapító tagja volt, de a metropólia megyéspüspökei is csatlakoztak a tiltakozáshoz.

V. a 19. század utolsó évtizedeiben támogatta Balázsfalva kiépítését és modernizálását is (csatornázás, közművek, középületek stb.). 1886–1888 között beutazta Olaszországot, Franciaországot és Németországot. 1890-ben az egyháztartomány V. püspökségének 25. jubileumát ünnepelte; ennek során díszes emlékalbumot adott ki, amely a görögkatolikus papok aláírását tartalmazta. Ugyanabban az évben V.-t I. Ferenc József nagyváradi tartózkodása alkalmával beszédében méltatta. V. váratlanul halt meg Balázsfalván, 1892. július 31-én.

A liberális magyar sajtó megemlékezéseiben „a haza hű fiának” nevezte, aki „szívvel-lélekkel egyházán és népén függött”, ugyanakkor „a magyar állami gondolat megbízható híve” volt. Augusztus 3-án temették el az érseki palota templomának kriptájában, a román görögkatolikus püspökök jelenlétében. Egyházára két alapítványt hagyott mintegy 185 ezer magyar forint tőkével; hozzátartozóira kisebb összeget hagyományozott.

• *Művei*: *De processione Spiritus sancti a filio*, Diss. Theol., Wien 1848 (kézirat, 54 oldal); *Pastorale și circulare*, ed. NICOLAE BOCSAN–ANDREI MIRELA, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2003. • *Források*: *Dialogu despre constituțiunea Bisericii și despre sinoade*, Oradea-Nagyvárad 1861; *Biografia sinoptică a episcopului gr. cat. de Oradea, oarecând Vasile Baron de Erdely*, Oradea-Nagyvárad 1863; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosújvariensis graeci ritus catholicorum pro anno Christo nato 1882*, Gherla-Szamosújvár 1882; *Șematismul venerabilului cler al Arhidiecezei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul domnului 1900 de la sfânta unire 200*, Blaj-Bálázsfalva 1900; *Pester Lloyd Abendblatt*, 1892. jan. 8.; DAW Frintaneum, *Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin*, Bd. III, p. 159–160. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanium*; BOCSAN–CÂRJA, *Biserica*; NICOLAE BOCSAN–ANDREI MIRELA, *Viața religioasă în Dieceza Gherla reflectată în circularele episcopului Ioan Vancea*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica 49 (2004) 1: 145–152; BOJOR, *Episcopii*; BOTA, *Istoria*; NICOLAE COMȘA–TEODOR SEICEANU, *Dascălii Blajului. 1754–1948*, București 1994; FILIP, *De Concilio*; IOAN GEORGESCU, *Mitropolitul Ioan Vancea*, Oradea-Nagyvárad 1942; GOTTSMANN, *Rom und die nationalen Katholizismen*, HC VII–IX; ANDREI MIRELA, *La Santa Sede e la nomina dei vescovi nella Chiesa Greco-Cattolica romana della Transilvania. Il caso del vescovo Ioan Vancea di Gherla*, Cârja, I Romeni, 131–138; MOLDOVAN, *Acte sinodale*; OLIVIER RAQUEZ, *Riflessioni sul primo Sinodo Provinciale della Chiesa Greco-Cattolica di Transilvania tenuto a Blaj nel 1872*, Cârja, I Romeni, 139–147; CIPRIAN RIGMAN, *Conferințe învățătoarești în dieceza greco-catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856–1868)*, Terra Sebus. Acta Musei Sabasiensis 6 (2014) 399–415; SIGMIREAN, *Intellectualitatea*; SIMA, *Vizitele*; ANA VICTORIA SIMA, *Affirming Identity. The Romanian Greek-Catholic Church at the Time of the First Vatican Council*, Milano 2013; STANCIU, *Az erdélyi*; TĂUTU, *Biserica*; EMANUEL TURCZYNSKI, *Orthodoxe und Unierte*, Die Habsburgermonarchie 1848–1918 (Hg. v. Adam Wandruszka–Peter Urbanitsch), Band IV: Die Konfessionen, Wien 1995, 453–456; TUSOR, *A bécsi Augustineum*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*.

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.4.5. MIHÁLYI VIKTOR [VICTOR MIHALI], APSAI [DE APŞA] (1841–1918)

Lugos, 1875. március 7. – 1895. április 25.

Gyulafehérvár-Fogarás, 1895. május 26. – 1918. január 21.

M. 1841. május 19-én született a Máramaros vármegyei Jód (Ieud RO) községben, régi nemesi családba. Tanulmányait a máramarosszigeti (Sighetu Marmătiei RO) piarista iskolában kezdte. Gimnáziumi tanulmányait Nagyváradon, Eperjesen, majd Kassán folytatta, ahol 1857-ben tette le az érettségit. IX. Pius pápa alapítványának ösztöndíjasaként a római Szent Atanáz Kollégiumban filozófiát és teológiát hallgatott, majd a Hitterjesztési Kongregáció egyetemén, a római *Collegio Urbano*-ban folytatta tanulmányait. 1863-ban szerezte meg a doktorátust, majd november 8-án Etienne Missir címzetes püspök pappá szentelte. 1864 áprilisában hazatért, és a szamosújvári teológiai szemináriumban egyháztörténetet és kánonjogot kezdett tanítani. 1868-tól az új érsek, Váncsa János (Ioan Vancea) titkára Balázsfalván, valamint konzisztórium-i referens. 1870-ben Váncsa érseket elkísérte Rómába az I. Vatikáni Zsinatra, ahol egészen 1870. június 30-ig maradt. 1873-ban tiszteletbeli főesperes lett. Élete során egyházi feladatai mellett földrajzzal és történelemmel is foglalkozott. Történész fivére később a Román Akadémia tagja lett.

Miután Olteanu János (Ioan Olteanu) püspököt áthelyezték Nagyváradra, 1874. november 25-én M.-t nevezék ki lugosi püspökké. A pápa december 21-én erősítette meg kinevezését. 1875. február 14-én szentelte fel Váncsa érsek a balázsfalvi székesegyházban. Székfoglalására március 7-én Lugoson került sor. Püspöksége alatt meglátogatott 110 – közel az összes – parókiát és kiállt a vidéki iskolatípus mellett. Támogatta templomok és iskolák építését, továbbá megszerzett olyan épületeket, amelyeket a következőkben templomokká, iskolává vagy paplakká alakítottak át. A Vallásalap támogatásával 1879-ben az egyházmegyei igazgatás számára is vásárolt épületeket. Újjászervezte a székeskáptalan és az egyes kanonokok hatáskörét, de az egyházi egyesületeket és alapítványokat is. Az 1882-ben lezajlott tartományi zsinat mintájára 1882-ben és 1883-ban összehívta az első lugosi egyházmegyei zsinatokat; 1893-ban ő vezette az első zarándoklatot Lugosról Rómába.

Az 1893. április 16-i balázsfalvi választási zsinaton M. 82 szavazattal az első helyet szerezte meg. Hosszabb belpolitikai huzavonát követően I. Ferenc József

1894. november 15-én gyulafehérvár-fogarasi érseknek nevezte ki. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a javaslatot M.-nak a papságon belüli tekintélyével indokolta és úgy vélte, M. vezetése alatt a klérus „nem fogja politikai túlkapásokba és ábrándozásba ragadtatni magát”. XIII. Leó 1895. március 18-án hagyta jóvá a kinevezést. Érseki székét május 26-án foglalta el Balázsfalván. Ekkoriban, 1894-ben, földrajzi és történeti kutatásaiért a Román Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta, a bukaresti Földrajzi Társaság pedig tagjává fogadta. Erdélyben az „Astra” román művelődési egyesület tiszteletbeli elnökévé választotta.

M. öt zsinatot hívott össze (1896, 1899, 1904, 1906, 1909). Ezek során határozottan védelmébe vette egyházának rítusát, naptárát és ünnepeit, és nem engedte, hogy ezeken bármiféle változtatás történjen. A vezetésével a görögkatolikus egyháztartomány autonómiájáról tanácskozó püspöki konferencia 1897. június 12-én úgy határozott, hogy nem küld követet a magyarországi római katolikus egyház autonómiakongresszusára. M. érsek helyett engedélyt kért a császártól, hogy külön kongresszust tarthasson a román görögkatolikusok számára. Ennek megfelelően 1900. szeptember 17–26. között tartományi zsinatot hívott össze, amelynek keretei között megünnepelték az unió 200. évfordulóját. Ebből az alkalomból M. sematizmust állíttatott össze, amelyet Augustin Bunea († 1909) tudós pap és egyháztörténész szerkesztett.

Amikor 1884-ben az új erdélyi román politikus generáció hozzáfogott, hogy a passzív ellenállás eddigi stratégiáját feladva aktív nemzetiségi politikát folytasson, M. nyíltan támogatta őket. Az úgynevezett memorandum-mozgalom folyamán kidolgozott és 1892-ben a császárnak átadott emlékirat miatt a mozgalom vezetőjét, Lukács László (Vasile Lucaciu) görögkatolikus kanonokot öt év börtönre ítélték, a Román Nemzeti Pártot pedig betiltották.

M. román nacionalista felfogása miatt ismételen összeütközésbe került a magyar hatóságokkal. 1896-ban hivatalos megkereséssel fordult Rómához, amelyben a papok politikai tevékenységének megengedhetőségére kérdezett rá. Az illetékes bíborosi testület utóbbira biztatta azzal érvelve, hogy az erdélyi románok nem rendelkeznek nemesi vagy polgári politikai vezető réteggel, és ezt a területet nem szabad átengedni az ortodoxoknak. Ugyanabban az évben a bécsi nunciatúra M. véleményét kérte a budapesti Egyetemi templomban tüntetőleg magyar nyelven bemutatott mise ügyében. M. válasza alapján a Szent-szék szigorú rendelkezéseket hozott a liturgia ezen újítása ellen. Bánffy Dezső miniszterelnök a magyar országgyűlés elé vitte az ügyet. M. elutasította azt

is, hogy Erdélyen kívül görögkatolikus egyházmegye létesüljön Magyarországon: a román püspökök nevében 1900-ban ezzel kapcsolatos negatív állásfoglalását küldte Rómába a nunciatúrán keresztül. Amikor X. Pius Magyarország diplomáciai nyomására a *Christifideles graeci* (1912. június 8.) kezdetű bullájával megalapította a hajdúdorogi püspökséget, az erdélyi görögkatolikus egyházból 83 román plébániát és ezekkel együtt 73 225 hívet rendelt alá. M. erre azonnal Rómába küldte Vasile Lucaciu kanonokot a helyzet tisztázására. M. még 1912 szeptemberében ismertette kritikus álláspontját a Szentszékkal, Nicolescu Sándor (Alexandru Nicolescu) és Coltór János (Ioan Coltór) teológiaprofesszorok tolmácsolásában. Merry del Val államtitkár kilátásba helyezte a konfliktus megoldását a közeljövőben. Az egyházközségek elcsatolása egyháziak és világiak hosszantartó tiltakozásához vezetett, amely csak a világháború kitörésével hagyott alább. Mindeközben Lucaciu, Nicolescu és Macavei Viktor (Victor Macavei) vezetésével tiltakozó mozgalom indult a román görögkatolikus hívek körében. Vajda Sándor (Alexandru Vaida Voievod), Maniu Gyula (Iuliu Maniu) és Pop-Csicsó István (Ștefan Cicio Pop) politikusok, az érsek és a metropólia megyéspüspökei beleegyezésével, tiltakozó gyűlést szerveztek Gyulafehérváron 20 ezer résztvevővel. A hajdúdorogi egyházmegye felállítása elleni tiltakozás jeleként a román görögkatolikus püspökök nem vettek részt az 1912. évi bécsi eucharisztikus kongresszuson. Amikor a román hadsereg 1916 augusztusában betört Erdélybe, M. és az érseki szentszék a Tisza István miniszterelnöknek szeptember 1-jén írt levelében ítélte el a támadást.

M. 1918. január 21-én, 76 évesen halt meg Nagyváradon. Hagyatékából 182 ezer korona értékű alapítványt tett a balázsfalvi székesegyház javára, 700 ezer koronát pedig a román kultúra támogatására hagyott.

• *Források: Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosujvariensis graeci ritus catholicorum pro anno Christo nato 1882, Gherla Gherla-Szamosújvár 1882; Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosujvariensis graeci ritus catholicorum pro anno a Christo nato 1890, Gherla-Szamosújvár 1890; Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosujvariensis graeci ritus catholicorum pro anno a Christo nato 1894, Gherla-Szamosújvár 1894; Conciliul provincial al treilela al Provinciei bisericești greco-catolice Alba Iulia și Făgăraș ținut în anul 1900, Blaj-Balázsfalva 1906; Ziarul întâmplărilor mai momentose din viața Episcopului Victor Mihalyi al Lugojuului scris cu mâna-i proprie în următoarele, kézirat, RNL Gyulafehérvár, A Román Egyesült Érsekség Levéltára, 3/1893 (számozatlan); AAV Archivio della Segreteria di Stato. Parte moderna, 1896, rubb. 247, fasc. 3, 69–89; AAV Archivio della Nunziatura di Vienna, vol. 703, titt. XVII. Cose d'Ungheria 1896–1903.* • *Iro-*

dalom: BOCȘAN–CÂRJA, *Biserica*; NICOLAE BOCȘAN–ION CÂRJA, *Il metropolita Victor Mihályi de Apsa e i rapporti tra la Chiesa Greco-Cattolica romena di Transilvania e l'„Autonomia Cattolica” ungherese*, Cârja, I Romeni, 162–188; NICOLAE BOCȘAN–ION CÂRJA (ed.), *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihályi de Apsa (1841–1918)*, Cluj-Kolozsvár 2009; BOTA, *Istoria*; ION DUMITRIU–SNA-GOV, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1866–1914*, Roma 1989; GOTTSMANN, *Rom und die nationalen Katholizismen*; HC VII–IX; SIGMIREAN, *Intellectualitatea*; TĂUTU, *Biserica*; VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források II*; VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források III*.

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.5.
NAGYVÁRADI GÖRÖGKAT. EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS MAGNO-VARADINENSIS GR. R. CATHOLICORUM

V.5.o. A NAGYVÁRADI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A nagyváradai római katolikus egyházmegye területén élő románok jelentős része már a 17. század végén és a 18. század elején csatlakozott a katolikus egyházhoz, Benkovich Ágoston váradai püspök (1681–1702) és utódai kezdeményezésére. Mivel saját főpásztoruk nem volt, a térség római katolikus püspökei kormányozták őket. Róma 1748-ban a nagyváradai egyházmegye keretein belül úgynevezett rítushelynökséget létesített számukra, melynek első vezetője Kovách Meletius püspök (1705–1775) lett. Mária Terézia királynő az unió megerősítése és további terjesztése érdekében 1776-ban a római katolikus püspök joghatósága alatt élő románok számára külön egyházmegyét alapított, hiába tiltakozott ellene Patachich Ádám püspök. Az uralkodó kérésére 1777. június 16-án VI. Pius pápa az *Indefessum* kezdetű bullájával kanonizálta a nagyváradai görögkatolikus egyházmegyét. II. József 1781-ben átadta számára az eredetileg a nagyváradai római katolikus egyházmegyéhez tartozó, mintegy 140 ezer katasztrális holdat kitevő belényesi uradalmat, amely a továbbiakban működésének szilárd anyagi hátterét jelentette. Az egyházmegye és a katedrális védőszentje Szent Miklós lett. Az egyházmegye kiterjedt Bihar, Békés, Csongrád, Arad, Csanád vármegyékre és a Temesi Bánságra. Első püspöke Moise Dragoș (az oklevelekben: Drágossy, Drágosi Mózes) nagyváradai esperes (1777–1787) lett. Püspöksége alatt az ortodoxok tömegesen egyesültek a katolikus egyházzal. 1781-től a püspök mellett káptalan is működött, eredetileg öt, később hat kanonokkal. A püspökség egy 1785-ben végrehajtott összeírás adatai szerint 54 parókiát és 103 filiát, összességében 20 465 hívőt számlált; más adatok szerint alapításakor csupán 10 parókiája volt. Az 1790-ben megtartott egyházmegyei zsinat két főesperességet

alakított ki: a Körös balparti részén a nagylétai, a Körös jobb partján pedig a váradi főesperességet.

Az első püspök halála után II. József előbb Mihail Savnickyt, a lembergi szeminárium rektorát nevezte ki, de amikor a nagyváradi káptalan feliratban tiltakozott a román nyelvet nem beszélő és az ország szokásait nem ismerő püspök kinevezése ellen, visszavonta döntését. Helyette 1788-ban Darabanth Ignácot (Ignatie Darabant) (1788–1804) nevezte ki.

Az egyházmegye története 1804–1918 között

Az egyházmegye a 19. század elején 63 parókiát, 85 filiát és több mint 26 000 hívet számlált, egy 1818. évi kimutatás szerint 61 parókiája és 21 falusi iskolája volt. VII. Pius pápa I. Ferenc király kérésére 1823. június 3-án bullát adott ki *Imposita personarum* kezdettel, amelyben az eredetileg a munkácsi püspökséghez tartozó szatmári főesperességet az egyházmegyéhez csatolta. A szatmári főesperességhez hat esperesi kerület és ezeken belül 72 parókia tartozott, túlnyomórészt magyar ajkú lakossággal. 1839-ben, Vulkán püspökségének végén 179 parókiát, 415 filiát és 67 falusi iskolát számoltak össze az egyházmegyében. Egy 1842-ben készült statisztika szerint az összeszámlált 176 parókiához 140 pap és 113 525 hívő tartozott. A püspökség, a latin püspökségtől eltérően az esztergomi érsekség alá tartozott. Csak később, 1853-ban került ki joghatósága alól a görögkatolikus érsekség megalapításával. Ugyanebben az évben a lugosi püspökség alapításával 22 parókiát csatoltak el az egyházmegyétől. A Szent-széknak 1857-ben küldött jelentés 168 parókián 117 694 hívőt számlált. Területe ezután 1912-ig változatlan maradt. Ekkor 44 parókiát át kellett engednie az újonnan felállított és Esztergom alá rendelt hajdúdorogi püspökségnek. Ezek kormányzatát 1919-ben a bécsi nuncius visszaadta a nagyváradi püspöknek mint apostoli kormányzónak, mivel a terület román megszállás alatt állt és Miklósy István hajdúdorogi püspököt a román hadsereg akadályozta joghatósága gyakorlásában. Az egyházmegye területe a 19. század végén 6 főesperességre (székesegyházi, berettyói, körösi, laksári, marosi, szatmári) és 19 esperesi kerületre tagolódott.

Az egyházmegye története 1918 után

A trianoni békeszerződés (1920) következtében az egyházmegyének ugyan csak egy parókiája maradt Magyarországon, a nagyváradi ordinárius igényt formált az 1919-ben visszarendelt, de a határ megállapítása után Magyarorszá-

gon maradt 22 parókia fölötti joghatóságra is. Ezzel szemben Miklósy püspök az 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyébe sorolt, de 1920 után Romániához került 22 parókiát kívánta helynök útján kormányozni. A bonyolult egyház-jogi helyzetet a *Solemni conventione* konstitúció rendezte 1930-ban.

A görögkatolikus egyház adminisztratív úton történő felszámolása folyamatában a román kommunista párt 1948. december 1-jén a nagyváradi egyházmegyet is megszüntetnek nyilvánította. Ezt a határozatot 1989. december 31-én érvénytelenítették.

Papnevelés

Az egyházmegye papnövendékei Mária Terézia óta a nagyváradi latin szemináriumban végezték tanulmányaikat. 1792-ben II. Lipót király (1790–1792) hozzájárult, hogy a megszüntetett jezsuita rend nagyváradi házában teológiai szeminárium nyíljon papok és tanárok képzésére. Darabant püspök eredetileg „nemzeti” szemináriumnak szánta, de a következő évtizedekben csupán a görögkatolikus papnövendékek kollégiumaként működött, mert a növendékek tanulmányaikat továbbra is a latin szemináriumban folytatták. Néhányan Bécsben, a pesti központi, a nagyszombati érseki vagy az ungvári szemináriumban fejezték be tanulmányaikat. Az egyházmegyéből 1816 és 1914 között így hét pap lépett be a bécsi *Augustineum* (*Frintaneum*) kollégiumba. 1848 szeptemberére elkészült a szeminárium új épülete.

A nagyváradi görögkatolikus egyházmegye – a metropólia többi egyházmegyéjéhez hasonlóan – román identitásra nevelte a papságot. Főpásztorai a magyar liturgikus nyelv engedélyezését kivétel nélkül ellenezték. Azokban az egyházközségekben, melyek magyar anyanyelvű és identitású hívei a román liturgikus nyelvet nem értették, Pável nagyváradi püspök 1893-ban elrendelte a román nyelv iskolai tanítását.

• *Irodalom:* BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BONDA, *Mitropolia*; BURA LÁSZLÓ, *A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosbáton (Szatmár megyében)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 13 (2001) 3–4: 103–120; CĂLUȘER, *Episcopia*; REMUS CĂMPEANU, *A román unitus egyház történelem és történetírás között*, Kolozsvár 2003; DÓKA KLÁRA, *A nagyváradi latin és görög katolikus püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 13 (2001) 3–4: 77–101; GEORGESCU, *Istoria*; GEORGESCU, *Pável*; GORUN-KOVÁCS BLANKA SZIDÓNIA, *A nagyváradi „görögök” a XVIII. században*, Történeti tanulmányok. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének kiadványa 10 (2002)

199–216; GYÁRFÁS ELEMÉR, *Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus szervezetet kifejlődése*, *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton 1925, 125–146; JANKA GYÖRGY, *A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775–1777)*, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 10 (1998) 1–2: 109–114; MESZLÉNYI ANTAL, *Az I. vatikáni zsinat és a magyar résztvevők*, *Vigilia* 32 (1967), 233–242; MOLDOVÁN GERGELY, *Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával*, *Uő*, A románság. Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények. II. kötet, Nagybecskerek 1895, 151–236; RADU NEDICI, *Rebuilding a Sacred Landscape: Churches and Founders in the Greek Catholic Diocese of Oradea (c. 1775–1785)*, *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 18 (2014) 1: 267–283; PAPP GYÖRGY, *Magyarország prímásainak joghatósága és a görög katolikus egyház*, Miskolc 1943; PIRIGYI, *A magyarországi I–II*; POPA-ANDREI, *Canonică*; MIRELA POPA-ANDREI, *Istituzioni di formazione dell'élite locale: il seminario domestico greco-cattolico di Oradea nella seconda metà del XIX secolo*, *La Scuola Transilvana*, 131–153; POPA-ANDREI-COVACI, *The Recruitment*; RIGOTTI ET AL., *Oriente Cattolico*, 405–427; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SILVIU-IULIAN SANA, *Contribuții la istoria parohiilor din Eparhia Romana Unită de Oradea Mare (1850–1900)*, Alexandru Buzalic–Ionut Mihai Popescu (ed.), 230 de ani de la infiintarea Eparhiei Romane Unite de Oradea Mare. Trecut, prezent si viitor, Oradea-Nagyvárad, 9–11 mai 2007, Cluj-Kolozsvár 2008, 399–424; SILVIU-IULIAN SANA, *În slujba neamului. Aspecte din istoria Episcopiei Greco-Catolice de Oradea*, Oradea-Nagyvárad 2017; SILVIU-IULIAN SANA, *The Forbidden Church. Greek-Catholics from North-West of Romania under the Communist Regime (1945–1989)*, Paris–Budapest 2020; SILVIU-IULIAN SANA–TIBERIU ALEXANDRU CIORBA–TRAIAN OSTAHE, *Seminarul Tinerimii Române Unite din Oradea I–III*, Cluj-Kolozsvár 2021–2022; *Schem. Magno Varadiensis 1900; Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci-Ritus Catholicorum Pro Anno a Christo nato MDCCCXXVII: Incorporationis 72 Parochiarum Anno IV*, Magno-Varadini [1828]; SIMA, *Vizitele*; SERGIU SOICA, *Eparhia Greco-Catolică de Oradea și Securitatea în anul 1948*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2014; PETRU TĂMÂIAN, *Istoria Seminarului și a educației clerului Diecezei Române Unite de Oradea*, Oradea-Nagyvárad 1930; *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano- et graeco-catholici saecularis et regularis incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae / sub benigno-gratiosa protectione excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reesch de Leuzald pro anno 1842/3 redactus*, Budae [1842]; VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források I*; VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források II*; VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források III*; VÉGHSEŐ, *Források IV*; VÉGHSEŐ TAMÁS–TERDIK SZILVESZTER–MAJCHRICS TIBORNÉ-FÖLDVÁRI KATALIN-LÁGLER ÉVA, *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Munkácsi és nagyváradi egyházmegyes parókiák összeírása 1774–1782 között. 3. A Nagyváradai Egyházmegye* (Collectanea Athanasiana II/8/3), Nyíregyháza 2016.

BALOGH MARGIT–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.5.1. DARABANTH IGNÁC [IOAN IGNATIE DARABANTH/DARABANT] (1738–1805)

Nagyvárad (gr. r.), 1790. április 14. – 1805. október 31.

D. 1738 októberében született az erdélyi Menyőben (Mineu RO), román kismemesi családba, kaplonyi Alexandru Darabant(h) és Teodosia Dragos szü-lőktől. 1765-ben, az egri Királyi Akadémián folytatott tanulmányai befejez-tével Rednik Atanáz (Atanasie Rednic) fogarasi püspök († 1772) parancsára hazatért Erdélybe, ahol bevonult a balázsfalvi bazilita kolostorba és felvette az Ignác szerzetesi nevet. 1765 júliusában Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök pappá szentelte, és még ugyanazon a nyáron Rednik püspök helynök-ké nevezte ki maga mellé. 1768-ban a balázsfalvi szemináriumban retorikát és kánonjogot kezdett tanítani, közben több éven keresztül szemináriumi rektor. Reformtörekvései miatt püspökével konfliktusba került. D. már 34 évesen, az 1772. évi balázsfalvi püspökválasztó zsinaton 16 szavazatot szerzett, a választás-ból azonban Major Gergely (Grigore Maior) került ki győztesen. Major, majd utódja, Bab János (Ioan Bob) püspöksége idején püspöki helynökként műkö-dött. Emellett 1773 és 1776 között a balázsfalvi Szentháromság bazilita kolostor igumeni tisztségét is betöltötte. D. a magyarországi görögkatolikus püspökök meghatározó, 1773. március 1. – május 6. között zajló úgynevezett bécsi szinó-dusán Kaliani Szilveszterrel (Silvestru Caliani), Klein Sámuellel (Samuil Klein) és Kőrösi Ágostonnal (Augustin Kőrösi) együtt képviselte a balázsfalvi püspö-köt. 1772 és 1782 között ismét kánonjogot tanított a szemináriumban és mel-lette betöltötte az általános ügyhallgató (*auditor generalis*) hivatalát. Az 1782 augusztusában Balázsfalván megrendezett választási zsinaton D. 63 szavazatot kapott, míg vetélytársai, Áron Jakab (Iacob Aron) és Bab János (Ioan Bob) csak 57-et, illetve 37-et. II. József ettől függetlenül Bab János mellett döntött.

Egy királyi határozat és VI. Pius pápa *Indefessum* kezdetű, 1777. június 16-án kiadott bullája értelmében létrejött a nagyvárad eparchia, amely Balázsfalvá-val ellentétben nem Erdély, hanem a Magyar Királyság területén volt. Az újonnan felállított egyházmegye első püspöke Drágossy Mózes (Moise Dra-gos) lett. 1788. április 8-án a király D-t nevezte ki az egyházmegye második püspökének, a pápa azonban csak 1790. február 3-án hagyta jóvá a kinevezést. D-t ugyanazon év március 13-án szentelte fel Bab püspök a balázsfalvi székes-egyházban, majd április 14-én foglalta el püspöki székét. Helynökének Farkas

Györgyöt (Gheorghe Fărcaș) nevezte ki. Még székfoglalása előtt székesegyházi kanonokká nevezte ki későbbi utódját, Vulkán Sámuel (Samuil Vulcan) és Godsa Györgyöt (Gheorghe Godsa). 1791. március 14-én a király megerősítette a püspökség tulajdonjogát a belényesi (Beiuș RO) uradalomra. Ugyanabban az évben D. Magyari Simon (Simeon Maghiar) teológust tette meg az első nagyváradi román elemi iskola igazgatójává. Trónralépése alkalmából II. Lipót a püspökség számára létrehozott egy hatodik kanonoki stallumot. D. azt is elérte a királynál, hogy az egyházmegye papjai évi 150 forint állami fizetést kapjanak. Ő volt az első nagyváradi püspök, akit meghívtak a magyar országgyűlésre (először 1790/1791-ben), ahol aktívan részt vett a politikai vitákban, különösen vallásiügyi kérdésekben. Ezenfelül püspöksége alatt a székeskáptalan egy képviselője számára helyet és szavazatot biztosítottak az országgyűlésben.

Az 1790-es évek elején, a Magyar Királyságban és az Erdélyi Nagyfejedelemségben jelentkező hasonló folyamatokkal párhuzamosan kifejlődött a román nemzeti mozgalom, amely a román lakosságnak a három elismert erdélyi „natioval” (magyar, székely és szász) való egyenjogúsítására törekedett. Zvezetöi nem utolsósorban görögkatolikus esperesek voltak. D. támogatta azokat a román értelmiségieket – elsősorban Major Pétert (Petru Maior), Klein Sámuel (Samuil Klein) és Sinkai Györgyöt (Gheorghe Sincai) –, akik Bab püspökkel konfliktusba kerültek. Amikor Bab visszautasította az esperesek azon kérését, hogy kérvényüket eljuttassa a bécsi udvarba, azok D-t kérték meg, hogy képviselje Bécsben a nemzeti törekvéseket. D. végül rá tudta beszélni Bab püspököt, hogy Adamovics Gherászim (Gherasim Adamovici) erdélyi ortodox püspökkel együtt személyesen nyújtsa be a *Supplex Libellus Valachorum*-ot a bécsi udvarban. Lipót továbbította a kérvényt az erdélyi országgyűlésnek, amely alkotmányellenességre hivatkozva visszautasította azt. Amikor 1791 augusztusában az esperesek Bab püspököt felszólították, hogy ismét nyújtsa be a petíciót az udvarban, Bécsbe utazott Adamovics püspökkel és D-tal. II. Lipót halála miatt a kérvényt fiának, Ferenc trónörökösnek nyújtották át, aki ismét az erdélyi országgyűlésnek továbbította azt. 1791. január 12-én Magyarország három görögkatolikus püspöke (D., Bastašić kőrösi és Bacsinszky munkácsi püspök) kérvényezte az uralkodónál, hogy minden egyházmegyében szemináriumot létesíthessenek. Továbbá kérték, hogy ezekből a nyolc-nyolc legtehetségesebb diák, illetve a munkácsi szeminárium 19 növendéke egyetemen tanulhasson. Ugyanabban az évben D. megpróbálta elérni az udvarban, hogy az egyetemi nyomdánál szolgáló Klein Sámuel (Samuil Klein) a nagyváradi püspökség számára nyomdába adott román

könyvek cenzora és korrektora lehessen; e célját azonban csak 1804-ben érte el. D. 1792-ben az uralkodó jóváhagyásával megalapította a nagyváradi *Leopoldinum* szemináriumot, ebből fejlődött ki később a teológiai akadémia. Székhelye az egykori nagyváradi jezsuita kollégium lett.

D. megkezdte a székesegyház építtetését, amely püspöksége alatt a tornyok kivételével elkészült. D. végrendeletében 34 000 magyar forintot ajánlott fel a székesegyház befejezésére, amelyet utódja, Vulkán vitt véghez. Belényesen is építtetett templomot. 1797 és 1800 között tetemes összeggel támogatta a koalíciós háborút, amiért 1797-ben valóságos belső titkos tanácsosi kinevezést nyert. Ugyanabban az évben Farkas György (Gheorghe Fărcaș) prépost állítólagos visszaélések miatt feljelentést tett ellene. Batthyány József hercegprímás, valamint a Helytartótanács által lefolytatott két vizsgálat eredményeképp azonban felmentették. Farkast négy év kolostori fogságra ítélték. Pavel Avakumovici aradi szerb ortodox püspök D-t „törvényellenes expanzióval”, azaz „prozeli-tizmussal” (az ortodox hívek között folytatott propagandával) vádolta, azonban a D. ellen 1798 végén lefolytatott vizsgálat ugyancsak felmentéssel zárult. 1801-ben a Helytartótanács jóváhagyta, hogy szemináriumot alapítson Belényesen, de a terv nem valósult meg. D. különös figyelmet szentelt a külföldön tanuló papnövendékeknek. Ebben különösen utódja, Vulkán támogatta, aki az egri szeminárium rektorhelyetteseként, majd később Lembergben működött.

D. 1805. október 31-én halt meg Nagyváradon. Eredeti sírhelye ismeretlen; később valószínűleg a nagyváradi székesegyházban temették el. Hátrahagyott vagyonát, amely 108 000 magyar forintot tett ki, családjára és az egyházmegyére hagyta, elsősorban azonban a székesegyház felépítésére, az egyházmegyei iskolák fenntartására és tankönyvek beszerzésére szánta.

• *Irodalom*: BOTA, *Istoria*; AUGUSTIN BUNEA, *Ignațiu Darabanth*, Corneliu Diaconovich (ed.), *Enciclopedia Română*, II, Sibiu [sic] 1900, 102–103; CAMIL MUREȘANU, *Câteva date despre episcopul de Oradea Ignatie Darabant*, Pál Judit–Sipos Gábor (szerk.), *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár 2010, 205–207; ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790–1792*, București 1923; PLÖCHL, *St. Barbara*; POPA-ANDREI-COVAC, *The Recruitment*; PRODAN, *Supplex*; IACOB RADU, *Manuscriptele*; RADU, *Istoria*; GHEORGHE GORUN, *Contribuții la biografia și activitatea episcopului Ignatie Darabant*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, *Historica* 36 (1991) 1–2, 45–56; TĂUTU, *Biserica*; I. TÓTH ZOLTÁN, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Budapest 1946.

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.5.2. VULKÁN SÁMUEL [SAMUIL VULCAN] (1758–1839)

Nagyvárad (gr. r.), 1807. június 11. – 1839. december 25.

V. 1758. augusztus 31-én született Balázsfalván, román kismemesi családba. Nagybátyja, Drágossy Mózes (Moise Dragoş) 1775–1787 között nagyváradai püspök volt. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Balázsfalván végezte, majd egy évig a nagyváradai Királyi Akadémián tanult. Ezt követően Drágossy püspök teológiai tanulmányok folytatására küldte Bécsbe, ahol a *Barbareum*-ban lakott. Tanulmányait doktori fokozat megszerzése nélkül fejezte be. Emellett román, német és magyar, valamint francia, olasz, lengyel, héber, latin és görög nyelvi ismereteket szerzett. Bécsi tanulmányai alatt Ferenc trónörökös román nyelvre tanította, ezáltal személyes kapcsolatba kerültek. Hazatérte után Nagyváradon telepedett le. 1784-ben pappá szentelték, és a székesegyház káplánja, valamint a szeminárium prefektusa lett. 1785-ben prefektusként működött Egerben, majd Lembergben. Kanonoki kinevezése (1788. április 30.) után is Lembergben maradt, egészen 1792-ig. Ekkor visszatért Nagyváradra, ahol Darabanth püspök 1795-ben általános helynökké nevezte ki. A püspök haláláig annak legközvetlenebb munkatársa volt.

Darabanth püspök 1805-ben bekövetkezett halála után, 1806 júliusában az egyházmegyei papság két esperest küldött a királyhoz, hogy új püspököt kérjenek. A bemutatott hármassal V., Farkas György (Gheorghe Farcaş) és Szilágyi József (Iosif Silaghi) szerepelt. I. Ferenc 1806. október 25-én V-t nevezte ki püspöknek azzal a feltétellel, hogy a székesegyház építését befejezi. A pápa 1807. március 23-án hagyta jóvá a kinevezést. V-t 1807. június 7-én Balázsfalván Bab püspök szentelte fel; püspöki székét 11-én foglalta el. A zavaros idők arra késztették az újonnan kinevezett püspököt, hogy anyagilag hozzájáruljon a franciák elleni háborúhoz és több éven keresztül húsz felfegyverzett katonát állítson ki.

V. közvetlenül hivatalba lépése után zsinatot hívott össze és kinevezte új munkatársait. Elérte a királynál, hogy a papok továbbra is állami fizetést kapjanak, de ugyanezt a tanárok esetében nem sikerült kieszközölnie. 1813-ban az iskolával nem rendelkező egyházközségek papjait arra kötelezte, hogy a gyermekeknek hetente kétszer katekézist tartsanak. V. 1810 és 1823 között Bihar vármegye és a Bánát majdnem minden parókiáját, 1825 és 1832 között pedig Szatmár vármegye 60 parókiáját látogatta meg. Buzdítására 31 bánati és ara-

di ortodox egyházközség csatlakozott a görögkatolikus egyházhoz. A király kívánságára V. 1810-ben szakvéleményt fogalmazott meg a román lakosság művelődési szintjéről. Ebben azt javasolta, hogy a temesvári (Timișoara RO) és verseci (Vârșet, SRB) ortodox egyházmegyék élére szerb helyett román püspököt nevezzenek ki, mivel ott 960 román, de csak 121 szerb egyházközség van. Szót emelt a gregorián naptárnak az unitusok és az ortodoxok körében történő bevezetése érdekében; szorgalmazta továbbá a latin írás bevezetését, valamint elemi iskolák létesítését minden olyan faluban, amelyben több mint száz család él. A görög egyesült klérus műveltségi fokának emelésére új szemináriumok alapítását javasolta. A román iskolaügy fő szervezője ekkor Kornél János (Ioan Corneli) kanonok volt, akit V. hivatalba lépése után rögtön kinevezett a román elemi iskolák igazgatójává.

1811-ben Nagyváradon vizsgálatot indítottak arról, hogy a Bihar vármegyei rutén egyházközségek a liturgiában imádkoznak-e az orosz cárért. A kivizsgálás végén V. megállapította, hogy ezek kizárólag Balázsfalván és Bukarestben nyomtatott könyveket használnak, amelyek nem említik a cárt. Ezzel szemben a szerb közösségek körében olyan, 1763-ban Oroszországban nyomtatott könyvek használatosak, amelyek nagybetűvel feltüntetik a cár nevét. Ezért javasolta, hogy a Monarchia területén élő szerbek számára is külön liturgikus könyveket dolgozzanak ki. 1812-ben V. anyagilag hozzájárult az aradi ortodox tanárképző intézet megalapításához. Bécsi kapcsolatait is felhasználva 1829-ben elérte, hogy az aradi ortodox egyházmegye élére román és ne szerb nemzetiségű püspököt nevezzenek ki.

V. 1813-ban sikeresen elsimította a Bab püspök és Major Péter (Petru Maior) történész között kialakuló konfliktust, amelynek háttérében Majornak a püspököt előnytelen színben feltüntető történelemkönyve (*Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, Buda 1812) állt. A püspök a könyv miatt feljelentette a történészt az udvarban, a könyveket pedig lefoglaltatta. A megbékélés után Major folytathatta alkotói tevékenységét. Borbola Miklós (Nicolae Borbola), a Királyi Akadémia tanára és gróf Rhédey Lajos alispán sürgetésére 1816-ban azzal vádolták V-t az udvarban, hogy a megüresedett hivatali helyek betöltése során az erdélyieknek kedvez. Az ezt követő vizsgálatokat Lajcsák Ferenc nagyváradi latin szertartású püspök folytatta le, de a vád alaptalannak bizonyult. 1833-ban a vádat megismételték, de akkor sem jártak eredménnyel. Stefan Stratimirović karlócai metropolita a Helytartótanácsnál emelt vádat V. ellen, amely szerint V. törvénytelen eszközökkel terjeszti az uniót. Az ezt

követő vizsgálat alaptalannak minősítette a vádakát és a felbujtó személyét a nagyváradai ortodox konzisztórium elnökében látta.

V. elérte, hogy a budai egyetemi nyomdában román cenzort és korrektort is alkalmazzanak, és e hely betöltésére jelentős befolyással volt. Püspöksége alatt Major Péter (1809–1821), majd Teodorovici János (Ioan Teodorovici) (1821–1825) töltötte be ezt a munkakört, de V. Erdélyi János (Ioan Erdeli) és Aldea Konstantin (Constantin Aldea) budai alkalmazását is szorgalmazta. V. kitartó támogatása eredményeként a budai nyomda 1825-ben kiadta az első négynyelvű szótárt (*Lexicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu*), amelyen több mint harminc évet dolgoztak. V. egy 75 000 forintos alapítványból 1828-ban Belényesen (Beiuș RO) alsófokú gimnáziumot alapított, amelyet 1836-ban főgimnáziummá fejlesztettek. Ez volt a második román tannyelvű gimnázium az 1754-ben alapított balázsfalvi után. A 19. század folyamán több mint 20 ezer diák járt ebbe a máig fennálló gimnáziumba. A tanítás nyelve 1849-ig a latin, azt követően a román volt. Püspöksége alatt további román iskolák alapítását is támogatta, amely azonban hosszú folyamat volt. V. egyházkormányzása alatt a püspöki rezidencia „román tudományos akadémiaként” működött (Nicolae Iorga).

V. egész életében az udvar szolgálatában állt, 1836-ban az uralkodó belső titkos tanácsossá nevezte ki, és több püspök kinevezése kapcsán is kikérte véleményét: 1812-ben például a verseci ortodox püspökség, 1816-ban a munkácsi és az eperjesi görögkatolikus püspökség, 1837-ben pedig ismét a munkácsi püspökség betöltése ügyében. 1814-ben szakvéleményt adott a gregorián naptár bevezetéséről. 1836-ban, az év tűz- és árvízkárainak számbavétele során a Helytartótanács vizsgálatot indított ellene a székesegyház leégése kapcsán. A vizsgálatot V. halálával megszüntették. 1839. december 25-én halt meg rezidenciáján. Élete utolsó éveiben Alzheimer-kórban szenvedett; az ügyeket ekkor már helynöke és személyi titkára, Szilágyi József vitte. V-t a nagyváradai székesegyház kriptájában temették el.

• *Művei: Cartea preluminatului episcop greco-catolic al Oradei Mari, Samuil Vulcan, cătră clerul și poporul celor șeptezeci și două de parohii care în XX septembrie 1824 de eparhia Muncaciului s-au despreunat și eparbiei sala s-au adăugat, Oradea-Nagyvárad 1813* • *Források: Carmen Ilustrissimo, ac Reverendissimo Domino Samueli Vulkan... Episcopo Magno Varadinensi graeci ritus catholico... a Demetrio Kováts dicatum...*, Oradea-Nagyvárad 1807. • *Irodalom: SUSANA ANDEA–AVRAM ANDEA, „Ratio educationis” și înființarea Districtului școlar Oradea, Crisia 23 (1993) 175–185; ARDELEAN, Istoria; BOTA, Istoria; IUDITA CĂLUȘER, Episcopia greco-catolică de Oradea. Contribuții monografi-*

ce, Oradea-Nagyvárad 2000; IOAN CHINDRIS, *Cel mai vechi sematism românesc cunoscut: Oradea 1913*, Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj 41 (2002); GEORGESCU, *Istoria*; GORUN, *Două scrisori*; GHEORGHE GORUN, *Cenzorii români de la Tipografia din Buda*, Crisia 22 (1992) 145–159; HC VII–IX; BLAGA MIHOC, *Din istoria bibliotecilor Episcopiei greco-catolice de Oradea. Contribuții documentare (1809–1859)*, Corneliu Crăciun–Antonio Faur (ed.), Istoria – ca experiență intelectuală, Oradea-Nagyvárad 2001; PAVEL, *Școalele*; PLÖCHL, *St. Barbara*; POPA-ANDREI–COVAC, *The Recruitment*; PRODAN, *Supplex*; SILVESTRU AUGUSTIN PRUNDUȘ–CLEMENTE PLĂIANU, *Catholicism și Ortodoxie Românească – scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 1994; RADU, *Manuscrisele*; IACOB RADU, *Doi luceferi rădăcitori. Contribuții la viața și operele lui Gheorghe Șincai și Samuil Micu Clein*, București 1924; IACOB RADU, *Samuil Vulcan și Biserica ortodoxă română*, Oradea-Nagyvárad 1925; RADU, *Istoria*; TĂUTU, *Biserica*; VERES ENDRE, *A budai egyetemi nyomda román kiadásainak dokumentumai 1780–1848*, Budapest 1982.

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.5.3. ERDÉLYI VAZUL [BASILIUS/VASILE ERDELI] (1794–1862)

Nagyvárad (gr. r.), 1843. június 18. – 1862. március 27.

E. 1794. augusztus 1-én született a Csanád vármegyei Makón, paraszti családba. Családneve eredetileg Árgyelán volt, ami erdélyi származásra utalhat. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Temesváron és Nagyváradon folytatta. 1815-től az ottani Királyi Akadémia hallgatója volt, majd 1816-tól a nagyváradi római katolikus szemináriumban tanult. A teológia második évét Pesten végezte. Teológiai tanulmányait 1818-tól Bécsben folytatta és 1820-ban fejezte be. 1820. november 20-án Vulkán Sámuel püspök Nagyváradon nőtlenné pappá szentelte. 1821-től adminisztrátor, majd plébános Belényesen (Beiuș RO). 1829-ben Váradolaszi (Nagyvárad része) parókusa lett, emellett „miszszionáriusként” működött, melynek eredményeképp több Arad vármegyei és bánáti egyházközség csatlakozott a görögkatolikus egyházhoz. 1835-ben a nagyváradi káptalan kanonokja lett. E minőségében gazdasági ügyekkel foglalkozott, emellett a szeminárium rektori hivatalát is betöltötte. Miután 1838-ban konfliktus támadt az ortodoxok és a görögkatolikusok között, ő és Alexi János (Ioan Alexi) kanonok voltak a vizsgálóbizottság görögkatolikus tagjai. A bizottság felkereste az érintett helységeket és jelentést tett az udvarnak.

Miután Vulkán püspök 1839 végén meghalt, Corneli kanonok káptalani helynökként vezette az eparchiát. E-t csak 1842. augusztus 2-án nevezték ki Vulkán püspök utódjául, amely az utódlás miatti érdekellentétekre enged következtetni. A pápa 1843. január 30-án hagyta jóvá a kinevezést. E-t ugyanazon év június 11-én szentelte fel Lemény János (Ioan Lemeni) gyulafehérvár-fogarasi püspök Balázsfalván, székhelyét 18-án foglalta el. Az újonnan kinevezett püspök Corneli kanonokot tette meg helynökkévé, majd Pozsonyba utazott, hogy részt vegyen az országgyűlésen. 1843-ban a megüresedett stallumokba hat új kanonok kinevezését javasolta a királynak, többek között a későbbi lugosi és szamosújvári püspököt, Dobra Sándort (Alexandru Dobra) és Alexi Jánost.

Hivatalba lépése után E. szigorította az egyházmegye papságával szemben támasztott követelményeket. Megtiltotta a papoknak, hogy vasárnap elhagyják a parókiát és előírta nekik, hogy hétköznapi is végezzenek szent liturgiát, tartsák be a böjtöt és kerüljék az alkohol fogyasztását. 1844-ben és 1852-ben kötelezte plébánosait, hogy rendszeresen készítsenek kimutatást a hívekről, az egyházközségek vagyonáról és a templomok és iskolák állapotáról. 1845-ben Kopácsy József hercegprímás Balázsfalvára küldte, hogy elsimítsa a Lemény János püspök és a szeminárium tanárai, illetve egyes diákjai közötti viszályt. A lázadó papok és növendékek azonban nem fogadták el közvetítési törekvését, így E. a személye elleni komoly inzultusok után titkára, Papp-Szilágyi József (Iosif Papp-Szilágyi) kíséretében dolgavégezetlenül tért vissza Nagyváradra. E. 1846-ban fellépett Josip Rajačić karlócai szerb ortodox metropolita akciója ellen, amelynek célja az volt, hogy az Arad vármegyei és bánáti lakosságot visszatérítse az ortodox egyházhoz. E. 1848-ban Lemény püspöknek írt levelében a Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség politikai egyesítése esetére új román görögkatolikus egyházmegye létrehozását javasolta. Maga is támogatta azt a politikai törekvést, amely egy román nemzetállam létrehozását tűzte ki célul. Modellt dolgozott ki a románok területi rendezéséhez, melynek során egy a Monarchián belüli „Román Fejedelemség” megalapítását javasolta.

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején E. visszavonult rezidenciájára és nem vett részt semmilyen politikai megmozduláson. A román nemzet elismerését és politikai képviselőt követelő, 1848. májusi balázsfalvi nemzetgyűlésen sem jelent meg, sőt ezt papjainak is megtiltotta. A klérus kívánságára azonban 1848 augusztusában zsinatot hívott össze. Amikor azonban kiderült, hogy a jelenlévő papok többsége a forradalmi magyar kormányt tá-

mogatja és részt akar venni a szabadságharcban, elnapolta a zsinatot és megtiltotta papjainak, hogy bármilyen formában részt vegyenek a politikai-katonai mozgalomban. Később megsemmisítette a zsinat iratait, mivel azt utólag nyilvánvalóan törvénytelennek tartotta. Ennek megfelelően 1857-ben Rómának tett jelentésében is tagadta, hogy rendes zsinatot hívott volna össze. E. megtagadta a forradalmi kormány függetlenségi nyilatkozatának kihirdetését a székesegyházban és a „forradalom győzelméért” más helyeken bevezetett imaórát sem volt hajlandó megtartatni. Anyagilag sem támogatta a harcokat és nem vett részt sem a pozsonyi, sem a debreceni országgyűlésen. Távolmaradását azzal indokolta, hogy a jobbágyság felszabadítása oly mértékben lecsökkentette bevételeit, hogy a részvételhez szükséges költségeket sem tudta volna fedezni.

A hagyomány szerint E. 1849-ben nagyváradi rezidenciáján találkozott Kossuth Lajos kormányzó-elnökkel, aki később Belényesen is megszállt nála, amikor Temesvárról Törökországba menekült. Emiatt rövid ideig E. püspöki széke is veszélybe került, latin szertartású kollégájához, Bémer Lászlóhoz hasonlóan. E-nek a forradalom alatti passzív magatartását inkább az jellemezte, hogy belényesi nyári rezidenciáján több napig vendégül látta Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagyot, a megszálló orosz csapatok főparancsnokát, aki emlékiratában is megemlékezett ezekről a napokról. A forradalom leverése után Haynau tábornagy nem is indított pert E. ellen; 1850 nyarán a Hadügyminisztérium is leállított minden ellene folytatott vizsgálatot. Az egyházmegye egyik papja azt a hírt terjesztette róla, hogy 100 ezer magyar forinttal mentette fel magát Haynaunál a büntetőper alól, miközben Bémer püspököt Haynau halálra ítélte. Az új király, I. Ferenc József 1850-ben a Szent István-rend lovagkeresztjét adományozta neki, majd valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki. 1852. június 18-án E. fogadta a királyt a nagyváradi székesegyházban, 1859. május 14-én pedig Albert osztrák-tescheni főherceget, Magyarország kormányzóját. 1858-ban Ferenc József bárói rangra emelte. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc után E. Bihar megyében és a Bánátban 17 új, korábban ortodox parókiát alapított; melyek közül viszont 13-at később elveszített, mivel azok visszatértek az ortodox egyházhoz. A hívek kölcsönös átcsábításából adódó feszültségek következtében az aradi ortodox püspök megtiltotta, hogy a görögkatolikusok temetéséhez harangozzanak. E. elérte a hatóságoknál, hogy ezt a rendelkezést törvényellenesnek nyilvánítsák.

1850 októberében bizottság alakult E. elnökletével, amely a két új görögkatolikus egyházmegye – a szamosújvári és a lugosi – létrehozását volt hivatott

megszervezni. A bizottság Bécsben folytatta tevékenységét Scitovszky herceg-prímás vezetése alatt. A király 1850. december 12-én alapította meg az egyházmegyét, amelyet IX. Pius pápa 1853. november 23-án kiadott, *Ecclesiam Christi* kezdetű bullájával hagyott jóvá, a püspökségeket pedig – hasonlóan a nagyvárad egyházmegyéhez – a gyulafehérvár-fogarasi érsekség alá rendelte. Amikor 1855-ben Szterka-Sulutiu Sándor (Alexandru Șterca-Șuluțiu) érseket beiktatták, E. a bécsi nunciussal részt vett a szertartáson.

1857-ben E. 33 ezer magyar forint letétbe helyezésével összesen 12 alapítványt hozott létre az egyházi élet és a művelődés támogatására. 1860-ban további két alapítványt tett 8000 forintos tőkével. Püspöksége alatt 21 templomot szenteltek fel és további 29 építését kezdték el; továbbá a leégett székesegyházat is újjáépíttette. Albrecht főherceg segítségével a pesti egyetemen román nyelv és irodalom tanszéket alapított, melynek élére 1862-ben Román Sándort (Alexandru Roman) nevezték ki, aki egészen 1897-ben bekövetkezett haláláig töltötte be pozícióját. E. 1860-ban súlyosan megbetegedett és ágynak esett. 1862. március 27-én halt meg; a nagyvárad székesegyház sírboltjában temették el. A latin nyelvű sírfelirat a román érsekség megalapításáért méltatja.

• *Források:* *Dialogu despre constituțiunea Bisericii și despre sinoade*, Oradea-Nagyvárad 1861; *Schem. Magno Varadiensis* 1895; *Schem. Magno Varadiensis* 1900. • *Irodalom:* ARDELEAN, *Istoria*; BOCSAN-CÂRJA, *Biserica*; BOTA, *Istoria*; CĂLUȘER, *Episcopia*; GEORGESCU, *Istoria*, București 1923; GHEORGHE GORUN, *Sub semnul schimbării. Studii de istorie a românilor din Partium*, Oradea-Nagyvárad 2002; GHEORGHE GORUN, *Rolul episcopului de Oradea, Vasile Erdeli, în demersurile pentru înființarea mitropoliei românești a Transilvaniei*, Alzati et al., *Biserica*, 377–384; GHEORGHE GORUN, *O mărturie despre activitatea din timpul revoluției de la 1848–1849 a episcopului orădean Vasile Erdeli*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Theologia graeco-catholica Varadiensis* 1 (2004) 135–158; LADISLAU GYÉMÁNT, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București 1986; HC VII–IX; JANKA GYÖRGY–TÓTH FERENC, *Erdélyi Vázul élete és munkássága*, Makó 1994; MOLDOVAN, *Acte sinodale*; PAVEL, *Școalele*; OVIDIU HOREA POP, *L'intervento presso la Corte di Vienna del vescovo Vasile Erdeli nel contesto della creazione della Metropoli unita della Transilvania*, CÂRJA, *I Romeni*, 105–116; HOREA POP, *La chiesa rumena unita 1830–1860*, Roma 2005; POPA-ANDREI-COVACI, *The Recruitment*; IACOB RADU, *Episcopul baron Vasile Erdeli*, Oradea-Nagyvárad 1918; RADU, *Istoria*; TĂUTU, *Biserica*; IOAN VANCEA, *Biografia sinoptică a episcopului gr. cat. de Oradea, oarecând Vasile Baron de Erdely*, Oradea-Nagyvárad 1863.

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.5.4. PAPP-SZILÁGYI JÓZSEF, ILLÉSFALVI [IOSIF PAPP-SZILÁGYI DE BĂSEȘTI] (1813–1873)

Nagyvárad (gr. r.) 1863. május 17. – 1873. augusztus 5.

P. 1813. április 18-án született a Bihar vármegyei Értarcsán (Tarcea RO), máramarosi nemesi családba. Apja, Simon, görögkatolikus papként Pocsajon, majd Várad-Olasziban (Nagyvárad része) szolgált, később tiszteletbeli kanonok lett. Nagyapja belényesi szolgabíró volt. Ugyanebből a családból származott Gheorghe Pop de Băsești, az erdélyi Román Nemzeti Párt elnöke, aki 1918. december 1-én Gyulafehérváron Erdélynek a Román Királysághoz való csatlakozása mellett szavazott. P. elemi és középiskolai tanulmányait Nagyváradon végezte, majd a görögkatolikus szeminárium ösztöndíjas hallgatója lett. Tanulmányai befejeztével 1834. október 4-én – feltehetően még pappá szentelése előtt – belépett a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*). Itt doktori előkészítő képzésben vett részt. A kezdeti nehézségek ellenére a következő három évben letette hiányzó szigoratait az egyetemen. Az intézet előjárósága szorgalmát, szívélyességét, példás spirituális magatartását és „szigorúan ortodox elveit” dicsérte. Miután a kollégiumban alapos lelki előkészítést kapott, Vulkán püspök 1836. augusztus 27-én (a julián naptár szerint Mária Mennybemenetele) nőtlen pappá szentelte. P. elutasította a nős férfiak pappá szentelésének gyakorlatát. Miután megvédte egyházi házasságjog témájában írt disszertációját, 1837. június 12-én a bécsi egyetemen teológiai doktorátust szerzett, majd július 25-én kilépett a *Frintaneumból*.

1837 és 1845 között püspöki titkár és kancellár Nagyváradon. 1845. május 27-én kanonokká nevezték ki. Ugyanebben az évben adta ki *Scurtă istorie a credinței românilor* című, az egyházi uniót hirdető művét. 1847/48-ban a székeskáptalan követeként részt vett a pozsonyi országgyűlésen. 1850. december 20-án, Erdélyi püspök javaslatára a kormány az 1849-ben elhunyt Corneli kanonok helyébe az egyházmegye tanfelügyelőjévé nevezte ki. 1851-ben főtanfelügyelőként elnökölt azon a gyűlésen, amely a belényesi román nyelvű gimnázium nyolcosztályosra bővítéséről határozott. 1853. augusztus 5-én elnöklete alatt tartották a gimnázium első érettségi vizsgáit. 1852 és 1856 között a nagyvárad szeminárium rektoraként működött. A bécsi *Barbareum* megüresedett rektori székeének betöltésére benyújtott pályázatát Erdélyi püspök az egyházmegye paphiányára hivatkozva visszatartotta. 1861 márciusában Erdélyi püspök kép-

viseletében jelen volt Lemény nyugalmazott gyulafehérvár-fogarasi püspök bécsi temetésén. Ugyanabban az évben az uralkodó királyi tanácsossá nevezte ki, elnyerte az apáti címet és a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Erdélyi püspök halála után P. káptalani helynökként működött.

1862 őszén, a nagyváradai püspöki szék betöltése ügyében tartott tanácskozáson Szterka-Sulutiu érsek és a prímás a két megyéspüspök, Dobra lugosi és Alexi szamosújvári egyikét javasolta, de P. kinevezését is kilátásba helyezte. A magyar kormánysszervek azonban az említett püspökök előrehaladott korára és politikai cselekvőkéességük hiányára hivatkozva egyértelműen P-t ajánlották, elsősorban az unió melletti határozott fellépését, valamint az országgyűlésekhez és a nemzetiségi politikához szükséges „megfelelő politikai hozzáállását” méltatva. A király 1862. november 1-én nagyváradai püspökké nevezte ki, melyet a pápa 1863. március 16-án hagyott jóvá. 1863. május 3-án Balázsfalván Szterka-Sulutiu érsek szentelte püspökké, majd május 17-én foglalta el a nagyváradai püspöki széket. Helynökévé Borbola Miklóst (Nicolae Borbola) nevezte ki.

Legjelentősebb műve, az *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae* című kánonjogi gyűjtemény 1862-ben jelent meg. Halála után Laurán Ágoston (Augustin Luran) kanonok gondozásában újra kiadásra került (1880). 1864-ben adta ki *Catechismul unirei tuturor românilor* című román nyelvű katekizmusát. Az Enchiridiont továbbfejlesztve összeállította a keleti katolikus egyházak kánonjainak gyűjteményét is (*Codex canonum ecclesiae orientalis*), de ez a műve kéziratban maradt. Szterka-Sulutiu érsek meghatalmazottjaként 1867-ben Szent Péter és Pál ünnepére Rómába utazott. 1867. szeptember 15-én Mariano Falcinelli Antoniaci bíboros, bécsi nuncius meglátogatta római szállásán. P. pápai trónállói címmel és a Katolikus Akadémia tagjaként tért vissza hazájába. Az erdélyi küldöttség tagjaként 1869. november 1-én ismét Rómába utazott, ahol részt vett az I. Vatikáni Zsinaton. Itt felszólalt a kor téves tanításai, a pápa világi hatalmaktól való függetlensége, a püspökök politikai tevékenysége, a katolikusoknak az „eretnekekkel”, a „szizmatikusokkal” és a zsidókkal való viszonya, a klérus és a hívők fegyelme, a szerzetesrendek ügye, valamint a kánonjog reformja ügyében. Váncsa János (Ioan Vancea) gyulafehérvár-fogarasi érsekkel együttműködve küzdött a román egyházmegyék függetlenségének megtartásáért és részt vett a Szent Péter-bazilikában tartott román nyelvű szent liturgián. A magyar püspökök többségével ellentétben, Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspökhöz hasonlóan a tévedhetetlenség dogmája mellett lépett fel.

P. több politikai lépést is tett. Már 1866-ban felszólalt a magyar országgyűlés főrendiházában a vármegyék autonómiája és a kisebbségek egyenjogúsítása ügyében. Az oktatásügyi minisztériummal együttműködve 1870-ben nagyívű programot indított el a falusi írástudatlanság felszámolása érdekében. A parlamentben Deák Ferenc és báró Eötvös József politikáját követte, ezért a román politikusok opportunizmussal vádolták. Ettől függetlenül az egyházi fegyelemre hivatkozva határozottan ellenezte a magyar nyelvű liturgia bevezetését. 1871. október 26-án Iustin Popfiu, Iosif Vulcan és Iosif Roman kíséretében részt vett a Budapesten megrendezett, a „katolikus autonómiát” tárgyaló kongresszuson. A többi erdélyi követtel ellentétben nem vonult ki a kongresszusról, ezért konfliktusba került az érsekkel. Ettől függetlenül 1872-ben részt vett a balázsfalvi tartományi zsinaton.

A vatikáni zsinatról már betegesen hazatérő P. 1873. augusztus 5-én halt meg. A nagyváradai székesegyház kriptájában temették el. 100 ezer forint összegű vagyonát az egyházmegyére hagyta.

• *Művei: De potestate impedimenta matrimonium dirimentia statuendi elucubrata*, Diss. Theol., Wien 1837. Kézirat, Universitätsbibliothek Wien, Fachbereichsbibliothek Katholische und Evangelische Theologie; *Scurtă istorie a credinței românilor*, Oradea-Nagyvárad 1845; *Dialogul despre constituțiunea Bisericii și despre sinoade*, Oradea-Nagyvárad 1861; *Catechismul unirei tuturor românilor*, Oradea-Nagyvárad 1864; *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae*, M-Varadini 1862; *Sermo per Josephum Papp-Szilágyi de Illyésfalva... occasione canonicae suae in sedem episcopalem introductionis die 17. May 1863, ad clerum dioecesanum habitus*, M-Varadini 1863. • *Források: Schem. Magno Váradensis 1895; Schem. Magno Váradensis 1900; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin, Bd. II, p. 187–189. • Irodalom: ARDELEAN, Istoria; BÂRLEA, Metropolia; BOCSAN-CÂRJA, Biserica; BOTA, Istoria; CĂLUȘER, Episcopia; FILIP, De Concilio; GEORGESCU, Istoria; HC VII–IX; HC VII–IX; JANKA GYÖRGY, A magyar liturgikus nyelv és a makói görög katolikusok, Athanasiana 9 (1999), 61–70; MOLDOVAN, Acte sinodale; PAVEL, Școalele; POPA-ANDREI, Priestly Dynasties; POPA-ANDREI-COVACI, The Recruitment; POPA-ANDREI-COVACI, The Romanian; RADU, Istoria; TĂUTU, Biserica; TUSOR, A bécsi Augustineum; TUSOR, A bécsi Frintaneum tagjai; VÉGHSEŐ-KATKÓ, Források I.*

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.5.5. OLTEAN JÁNOS [IOAN OLTEANU] (1839–1877)

Lugos, 1871. január 2. – 1875. március 7.

Nagyvárad (gr. r.), 1874. január 24. – 1877. november 29.

O. 1839. december 25-én született Bégaszentesen (Sintesti RO). Elemi és középiskolai tanulmányait Lugoson és Balázsfalván folytatta. Teológiát Balázsfalván és a bécsi *Barbareumban* hallgatott, ahonnan paphiány miatt már a harmadik év elvégzése után haza kellett térnie. Pappá szentelése után 1860-tól püspöki titkár és irodaigazgató (illetve szentszéki jegyző). 1863. április 5-én szentelték pappá. Később kanonoki stallumot kapott és elnyerte a pápai kamarási címet.

A püspöki szék betöltésével kapcsolatos miniszteri javaslat kiemelte, hogy Lugos Dobra püspök „gyenge adminisztrációja” miatt „elhanyagolt állapotban” van, és az „alkalmas személyek” csekély számára hivatkozva a még csak 31 éves O-t ajánlotta. O-t az uralkodó 1870. július 15-én nevezte ki lugosi püspöknek; a pápai megerősítést november 29-én kapta meg. December 18-án Papp-Szilágyi püspök szentelte fel Nagyváradon. Székét 1871. január 2-án foglalta el. O. rövid hivatali ideje alatt 1871-ben 35 ezer forintért megvásárolta azt az épületet, amely máig püspöki rezidenciaként szolgál. A következő évben részt vett a balázsfalvi tartományi zsinaton, ahol három bizottságot vezetett. Ezen felül püspökségében a paphiány enyhítése érdekében elindította a rövidített, főleg morálteológiai tanulmányokra (kazuisztika) fókuszáló papképzést. Anyagi támogatással és szolgálati lakások építtetésével javította a szükséghelyzetbe került papok szociális helyzetét. A lugosi gimnázium tanárainak fizetését saját költségén megemelte. Szerzői munkásságát a román tudósok, valamint Sinkai György (Gheorghe Șincai) költő életét bemutató könyvei, továbbá a román irodalom történetét ismertető munkája fémjelzi. A román politikai nemzeti mozgalmat azonban nem támogatta, sőt, működési területén betiltotta a szélsőségesen nacionalista megnyilvánulásokat.

Papp-Szilágyi nagyváradai püspök 1873 augusztusában bekövetkezett halála után a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter a primással történő egyeztetés után O-t javasolta a legjelentősebb javadalommal rendelkező nagyváradai püspökség betöltésére. A javaslat szerint O. lugosi püspöksége során „maximálisan igazolta” a belé vetett bizalmat lojalitásával és az unió melletti „rendíthetetlen” kitartásával. Kinevezése 1873. szeptember 16-án kelt, római prekonizációja de-

cember 22-én ment végbe, püspöki székét 1874. január 24-én foglalta el. O. már a következő évben kibővítette a püspöki palotát egy szárnyal és újjáépítette a leégett belényesi nyári rezidenciát. A belényesi püspöki gimnáziumban megemelte a tanárok fizetését. A püspökség 1875-ben ünnepelte fennállásának 100. évfordulóját, O. ebből az alkalomból állami és egyházi kitüntetésekkel kapott. 1877-ben a püspökség csatlakozott a IX. Pius pápa püspökké szentelésének 50. jubileuma alkalmából világszerte megrendezett ünnepségekhez. Ugyanazon év szeptemberében a Királyi Akadémia diákjai betörték a püspöki székhely ablakait. Ezzel vezették le a püspök elleni indulatukat, amiért a román és orosz csapatoknak az oszmánok ellen Plevnánál aratott győzelme alkalmából nem rendelte el az épület ünnepi kivilágítását.

O. mindössze 38 éves volt, amikor 1877. november 29-én májbetegség következtében elhunyt. Pável és Mihályi püspökök, valamint Váncsa érsek jelenlétében temették el a nagyváradi székesegyház sírboltjában.

• *Források:* *Schem. Magno Varadiensis 1895; Schem. Magno Varadiensis 1900; ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge.* • *Irodalom:* BÂRLEA, *Metropolia*; BOCŞAN–CÂRJA, *Biserica*; BOTA, *Istoria*; CĂLUŞER, *Episcopia*; FILIP, *De Concilio*; GEORGESCU, *Istoria*; HC VII–IX; MOLDOVAN, *Acte sinodale*; PÁVEL, *Şcoalele*; POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties*; POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*; RADU, *Istoria*; TĂUTU, *Biserica*.

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.5.6. PÁVEL MIHÁLY [MIHAIL PÁVEL] (1827–1902)

Szamosújvár, 1873. február 23. – 1879. augusztus 18.

Nagyvárad (gr. r.) 1879. június 8. – 1902. június 1.

P. 1827. szeptember 6-án született a Nagybánya melletti Lénárdfalván (Recea RO). Apja, Konstantin P. kántor és tanár, elszegényedett máramarosi nemesi családból származott (nemesi előneve Peterityei volt). Anyja, Árgyelán (Ardelean) Mária öt gyermeket hozott világra, akik közül P. volt az elsőszülött. P. 1838–1844 között kijárta a marosvásárhelyi (Târgu Mureş RO) minorigi gimnázium öt osztályát, majd Szatmárnémetiben és Kassán végzett két

filozófiai osztályt. 1846-tól teológiát hallgatott Bécsben a *Barbareum* növendékeként. Az 1848. évi forradalom miatt elhagyta Bécset és Ungvárra ment. Megemlékezésekben olvasható elszórt adatok szerint csatlakozott az úgynevezett román légióhoz, ez azonban valószínűleg téves adat, és ellentétben áll későbbi egyházi pályafutásával is. A zavargások után tanulmányait Szatmáron és Ungváron folytatta, ahol 1851-ben végzett. 1852. március 21-én P-t Popovics Bazil munkácsi püspök nőtlen pappá szentelte, majd kinevezte a munkácsi egyházmegyében élő román hívek szentszéki jegyzőjévé.

1854-től Alsóapán (Nižnâ Apša UA) parókus. 1856-ban Alexi János szamosújvári püspök az újonnan alapított püspökség szentszéki jegyzőjévé tette meg. 1860-tól aknaszlatinai (Solotvino UA) parókus és máramarosi helynök. E minőségében megkísérelte az ottani román egyházközségeket kivonni a túlnyomórészt rutén munkácsi egyházmegyéből és az új püspökséghez csatolni, ennek érdekében többször is megjárta Bécset, Pestet, Balázsfalvát és Szamosújvárt. 1860-ban más értelmiségiekkel együtt román kulturális egyesületet és tanárképzőt alapított Máramarosszigeten (Sighetu Marmăției RO). 1872-ben Balázsfalván részt vett az első tartományi zsinaton, amelynek határozatait mint „szamosújvári teológus” írta alá.

P-t már 1870-ben a szamosújvári püspöki szék három várományosa között tartotta számon az érsek, majd 1872-ben a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter „mérsékelt és lojális nézetei” alapján Váncsa érsek utódjának javasolta, ugyanakkor a prímás és a „máramarosi polgárok” is őt ajánlották a királynak. 1872. szeptember 11-i kinevezését a pápa december 23-án erősítette meg. Püspökké Váncsa érsek szentelte 1873. január 26-án Balázsfalván, székét február 23-án foglalta el Szamosújváron. Püspökként újjászervezte az új egyházmegye ügyvitelét. Ennek során rendelkezett arról, hogy az esperesek és a plébánosok rendszeres jelentést tegyenek neki. Az 1873. évi járvány idején kötelezte a papokat a fertőzöttek összeírására. Ugyanazon év április 23-án zsinatot hívott össze, amelyen egyháziak és világiak is részt vettek. A tanácskozások fő témája a falusi iskolák helyzete volt, amelyek tanfelügyelőivé az espereseket nevezték ki.

Olteanu püspök halála után Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter, a prímás és az érsek a görögkatolikus klérus magasabb méltóságviselői közül csak Szabó János kanonokot és P-t tartotta érdemesnek arra, hogy a nagyváradi püspökség élére kerüljön, amelynek pénzügyigazgatása a kormányzat szerint igen rendezetlen volt. Noha a prímás Szabót támogatta, végül ellene

döntöttek, mert a polarizálódott székeskáptalan pártvezetőjének tekintették. P-t 1879. január 29-én nevezték ki; XIII. Leó pápa május 15-én hagyta jóvá az áthelyezést; a püspöki széket P. június 8-án foglalta el. Az újonnan kinevezett P. feltehetően csak hivatalában értesült püspöksége pénzügyi nehézségeiről, többek között a belényesi gimnázium alapítványának helyzetéről.

P. Nagyváradon is újjászervezte az ügyvitelt. Törekedett a klérus és a hívek „fegyelmének” javítására. Ennek érdekében az 1882. november 7–12. között tartott zsinat széles hatókörű reformokat hozott. Püspöksége alatt P. saját költségén 34 templomot, 32 parókiát és 41 iskolát újíttatott fel, illetve építtetett (például Belényesen). A székesegyház is renováltatta. 1887-ben a gimnáziumhoz új oldalszárnyat építtetett, amely ezáltal további tíz osztállyal bővült. 1892-ben internátust építtetett mintegy száz diák számára; 1893-ban görög-katolikus lányok számára líceumot és internátust építtetett Belényesen. A helyek felét térítésmentesen kaphatták meg a pap- és tanár családból származó árva lányok. 1899-ben a gimnázium udvarán újabb épületet emeltek, amely a földszintjén tornateremnek, emeletén ellenben képtárnak és festőműhelynek adott otthont. P. Nagyváradon öt kanonoki lakást építtetett és kibővítette a tanárképzőt. 1884-ben létrehozta a karitatív célú, 50 ezer forintos úgynevezett Pável-alapítványt, amely a tanárok időskori ellátását, vagyontalan diákok felruházását, valamint a belényesi líceum épületében árva lányok iskolai oktatását finanszírozta. P. összesen mintegy kétmillió forintot fordított az egyházi intézmények támogatására.

P. jó kapcsolatban volt Váncsa érsekkel; részt vett a kor tartományi zsinatain (1882, 1889, 1900). 1882 novemberében ennek mintájára egyházmegyei zsinatot hívott össze, amelyen kihirdették a tartományi zsinat határozatait. Az érsekkel és a többi püspökkel együtt 1886-ban és 1887-ben római zarándoklaton vett részt. 1899-ben az egyházi iskolák tanárai számára új életpálya-modellt állított fel, amely szerint az igazgatókat tiszteletbeli esperessé, a tanárokat alesperessé, illetve parókussá kell kinevezni. Ezzel az intézkedéssel főképp a hatósági támasoktól akarta védeni a tanári kart.

P. püspöksége alatt a nagyváradi püspöki udvarban erősödni kezdett a román nacionalizmus, amiből nem kevés feszültség támadt. 1892-ben támogatta a nacionalista köröknek a királyhoz intézett memorandumát, erre azonban a jogi akadémia diákjai több száz polgárral együtt megtámadták a püspöki rezidenciát, a székesegyházat és több kanonoki lakást. 1893-ban, egyik magyar papja, Pituk Béla röpiratában azzal vádolta P.-t, hogy az egyházmegye 24 ezer

magyar hívét „elrománosította”. Az erre kitörő tüntetéseket a katonaságnak kellett felosztatnia. A zágrábi újság egyik megemlékezése szerint viszont P. képes volt a „nemzeti érzületet” összeegyeztetni „magyar hazafiúi” kötelességeivel.

P. főleg élete végén számos állami és egyházi kitüntetést nyert el. Jelentősen hozzájárult a biharfüredi (Stâna de Vale RO) üdülő felfedezéséhez és kiépítéséhez. Krónikus szív- és gyomorpanaszai ellenére váratlanul érte a halál kedvenc fürdőhelyén, Aknaszlatinán (Solotvino UA), 1902. június 1-én. Az ottani, általa építtetett templom kriptájában temették el június 4-én Mihályi érsek, Szabó és Radu püspökök, Meszlényi szatmári római katolikus püspök, valamint több száz pap jelenlétében.

• *Művei*: MIHAIL PAVEL, *Dialogu despre constituțiunea Bisericii și despre sinoade*, Oradea-Nagyvárad 1861. • *Források*: *Actele și decretale sinodului diecesan greco-catolic de Oradea Mare ținut la anul 1882 de la 7-12 noiembrie*, Oradea-Nagyvárad 1883; *Schem. Magno Varadiensis 1895*; *Schem. Magno Varadiensis 1900*; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge. • *Irodalom*: ARDELEAN, *Istoria*; BOCȘAN-CÂRJA, *Biserica*; BOTA, *Istoria*; CĂLUȘER, *Episcopia*; FILIP, *De Concilio*; GEORGESCU, *Pavel*; GEORGESCU, *Istoria*; IOAN GEORGESCU, *Mitropolitul Ioan Văncea*, Oradea-Nagyvárad 1942; HC VII–IX; ANDREI MIRELA, *La Santa Sede e la nomina dei vescovi nella Chiesa Greco-Cattolica romena della Transilvania. Il caso del vescovo Ioan Văncea di Gherla, Cârja*, I Romeni, 131–138; PAVEL, *Școalele*; PITUK BÉLA, *Hazaárulók. Országunk kellő közepén a jelen korunkban elolábozott buszonnégyezer tősgyökeres magyarjainkról. Leleplezések a nagyváradi görög katolikus oláh egyházmegyéből*, Arad 1893; POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties*; POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*; RADU, *Istoria*; SIGMIREAN, *Intellectualitatea*; TĂUTU, *Biserica*.

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.5.7. RADU DEMETER [DEMETRIU RADU] (1862–1920)

Lugos, 1897. május 16. – 1903. szeptember 27.

Nagyvárad (gr. r.), 1903. augusztus 16. – 1920. december 8.

R. 1862. október 26-án született Tompaházán (Rădești RO), paraszti családba. Apja Ioan R., anyja Paraschiva Maior voltak. Elemi iskolai tanulmányait a nagyenyedi (Aiud RO) minoritáknál végezte, majd a balázsfalvi gimnázium

diákja lett. A hatodik iskolai év elvégzése után Váncsa érsek Rómába küldte, ahol a Hitterjesztési Kongregáció kollégiumában filozófiát és teológiát tanult. 1885-ben XIII. Leó pápa jelenlétében doktorált mindkét tudományból. 1885. július 26-án Stefan Stefanopoli címzetes érsek Rómában pappá szentelte.

R. Balázsfalvára visszatérve rövid ideig az érsekség igazgatásában vett részt, majd 1886-ban kinevezték a bukaresti görögkatolikusok parókusává. Mivel a román fővárosban görögkatolikus parókia és templom nem állt rendelkezésére, Paul Iosif Palma római katolikus érsek befogadta rezidenciájába. R. a Szent József-székesegyház szónokaként, később emellett a római katolikus szeminárium dogmatika-, filozófia- és magyarnyelv-tanáráként, valamint az érsekség gazdasági igazgatójaként működött. A román fővárosban töltött tíz év (1886–1896) során ismert személyiséggé vált. A befolyásos politikus, Ion C. Bratianu tanácsadója lett; I. Károly román király pedig kétszer is Rómába küldte a konkordátum megkötését előkészítő tárgyalásokra. Ezekben az években a balázsfalvi érsekségben tiszteletbeli protoierej és szentszéki ülnök lett. Egyes prédikációit erős kritika érte a *Biserica Ortodoxă Română* folyóiratban. Amikor előadást készült tartani az *Atheneumban*, ortodox hívők erőszakkal megakadályozták benne. Bukarestből támogatta az erdélyi román folyóiratokat; elsősorban az *Unirea* és a *Revista catolică* című lapokban rendszeresen jelentek meg írásai, amelyeket később kötetben is kiadtak. A bukaresti római katolikus szeminárium építésének befejeztével annak rektorává nevezték ki.

Ferenc József 1896. évi bukaresti látogatása alkalmával R. németül és magyarul köszöntötte az uralkodót. Néhány hónappal később Wlassics magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter a prímással és az érsekkel történő egyeztetés után előterjesztésében R-t javasolta a Balázsfalvára áthelyezett Mihályi lugosi püspök utódjául. A jelentésben felhozott döntő érv R. magyar nyelvű írás- és beszédképessége volt, valamint az a körülmény, hogy R. „nem azonosult az eddigi nemzeti törekvésekkel”. R-t 1896. november 22-én nevezték ki, melyet Róma december 3-án hagyott jóvá. Mihályi püspök 1897. május 9-én szentelte püspökké a balázsfalvi székesegyházban; püspöki székét május 16-án foglalta el Lugoson. Rövid működése alatt rendezte az egyházmegye pénzügyeit; „egyházmegyei pénztárat” hozott létre az egyházi vagyon és alapítványok számára. Az ily módon véghezvitt pénzügyi konszolidáció élénk építkezési és felújítási munkálatokat tett lehetővé (templomok, iskolák, püspökségi épületek), ezért „építkező püspök” hírében állt. Ennek folyamán építtette meg a Felsőszilvás (Silvașu de Sus RO) melletti priszlopi kolostort, amely a bánáti románok ked-

velt zarándokhelye lett. 1900-ban aktívan részt vett a tartományi zsinaton, meglátogatta a hátszegi plébániákat és igyekezett felemelni a papi fizetéseket. A falusi iskolák ellátására és ellenőrzésére felügyelőséget létesített; megrendezte továbbá a püspökség fennállásának 50 éves jubileumát.

Az 1903-ban megüresedett nagyváradai püspöki szék betöltése a kormányzatot ismét R. kinevezésére készítette, akinek többek között az egyházmegye igazgatása során megnyilvánuló „jártasságát” és „pontosságát” méltatták. Kiemelték továbbá, hogy papságát „a felettesekkel szembeni tapintatos magatartásra” szoktatta és „nem szalasztja el az alkalmat, hogy lojalitását és hazafiúi érzéseit kifejezésre juttassa”. A király 1903. május 10-én nevezte ki nagyváradai püspökké, melyet a pápa június 25-én hagyott jóvá. Székét augusztus 16-án foglalta el ugyanott. Nem sokkal később R. *ad limina* látogatásra ment Rómába, ahonnan pápai trónállóként tért haza. Már székfoglalása előtt új püspöki rezidencia építésére készíttetett terveket ifj. Rimanóczy Kálmánnal. A városközpontban ma is megtalálható palotát végül 1905. június 11-én Mihályi érsek, Hosszú Bazil lugosi püspök és maga R. szentelte fel. 1919-ben ebben a palotában fogadta I. Ferdinánd királyt és Mária királynét.

Püspöksége belényesi építkezésekkel folytatódott, ezen kívül kiépíttette a pusztahollódi (Holod RO) szőlőt és a biharfüredi (Stâna de Vale RO) üdülőhelyen püspöki szállást és több szállodát építtetett. Nagyváradon kibővítette a szemináriumot és a tanárképzőt. 1914-ben új szemináriumi épület létesítését rendelte el, amelyet a háború kitörésekor leállítottak. Szülőfalujában, Tompaházán nagyszabású templomépítkezésbe kezdett; az elkészült templomot 1910. július 17-én maga szentelte fel. Hosszú Bazil lugosi püspökkel 1908-ban római zarándoklatot szervezett. A székesegyház 1911-ben leégett tornyát 55 ezer koronáért újjáépíttette. R. külön figyelmet szentelt a falusi iskoláknak, különösen a vitatott 1907. évi oktatásügyi rendelet után, amely a nemzeti kisebbségek iskoláiban is a magyart tette meg tanítási nyelvnek és kötelező tárggyá tette azt. A belényesi lánygimnáziumot nyolc évfolyamosra bővítette és bevezette az érettségit, míg a fiúgimnáziumot internátussal látta el. A háború utolsó évében (1918) 40 ezer koronával támogatta a balázsfalvi gimnáziumot. Októberben 500 ezer korona értékű, róla elnevezett alapítványt tett, amelynek jövedelme kizárólag a művelődési intézmények támogatását és román tanulók ösztöndíjazását szolgálhatta. 1926-ban az alapítvány tőkéje meghaladta az 5 millió lejt. Egy egykorú kimutatás szerint R. püspöksége alatt közel 1,3 millió lejt fordított a görögkatolikus egyházra.

1912 májusában R. a magyar jellegű hajdúdorogi egyházmegye létrehozásának megakadályozása érdekében Rómába utazott. Tárgyalásai során elsősorban az új egyházmegyének átadandó nagyváradai egyházmegyes parókiák számát kifogásolta. A hajdúdorogi egyházmegye felállítását követően a Szentszék kilátásába helyezte az alapító bulla (*Christifideles graeci*, 1912. június 8.) revízióját és egyes nagyváradai parókiák visszaszorolását. Az erre irányuló tárgyalások azonban 1914 februárjában kudarcba fulladtak. Amikor 1916 őszén a román támadás miatt Mihályi érseket és székeskáptalanját Balázsfalváról Nagyváradra internálták, R. szállást biztosított nekik a palotában, illetve Belényesen. Ugyanekkor R. a magyar országgyűlés felsőházában hazafias beszédben tett hűségesküit Magyarország mellett. R. 1918. december 1-én részt vett a román nemzetgyűlésen, ahol együtt elnökölt Papp Ignác János (Ioan Ignatie Papp) aradi ortodox püspökkel, valamint Illésfalvi Pap György (Gheorghe Pop de Băsești) politikussal. R. ezen a gyűlésen kezdeményezte Erdély Romániához csatolását. A gyűlés után nem térhetett vissza Nagyváradra, mivel – ahogyan ő maga fogalmazott a bécsi nunciushoz írt levelében – a százezres nagyvárosban mindössze hatezer román élt, ezért nem érezte magát biztonságban. R. 1919. május közepéig Balázsfalván tartózkodott, ahol április 10-én fogadta Károly román trónörökös. 1919 nyarán tagja volt a Nagyszebenben működő erdélyi román ideiglenes kormánynak, amely a régió román megszállásáig működött. Ugyanabban az évben tiszteletbeli tagja lett az *Astra* művelődési egyesületnek és a Román Királyi Földrajzi Társaságnak, amely a király védnöksége alatt állt.

R. 1919 óta tagja volt annak a küldöttségnek, amely a Szentszék és a Román Királyság közötti konkordátum megkötéséről tárgyalt. R. fontos előmunkálátokat végzett a végül 1927-ben megkötött szerződéshez. 1920 elején a pápa kezéből megkapta a palliumot; ugyanabban az évben egyházmegyei zsinatot tartott. R. 1920. december 8-án halt meg a román parlamentet ért bombatámadás következtében, amelynek során Dimitrie Greceanu igazságügyi miniszter is életét vesztette. Először a nagyváradai székesegyház kriptájában temették el, majd földi maradványait 1921-ben szülőhelyére, az általa építtetett tompaházi templomba helyezték át. Az ottani gyászünepséget Hosszú Bazil szamosújvári püspök vezette.

• *Források:* *Diecesa Lugosiului. Sematism istoric publicat pentru jubileul de la Sânta unire de 200 de ani de la înființarea aceleiași diecese de 50 ani*, Lugoj-Lugos 1903; *Schem. Magno Váradensis 1900*; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge. • *Irodalom:* BOTA, *Istoria*; CĂLU-

ȘER, *Episcopia*; GEORGESCU, *Istoria*; IOAN GEORGESCU, *Un martir al datoriei către țară: Episcopul Demetriu Radu*, Cernăuți 1923; HC VII–IX; TEODOR NEȘ, *Oameni din Bihor 1848–1918*, Oradea-Nagyvárad 1937; PAVEL, *Școalele*; CONSTANTIN PAVEL, *Episcopul Demetriu Radu, 1861–1920*, Beiuș-Belényes 1931; POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties*; POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*; DEMETRIU RADU, *Onoarea Sionului românesc sau Unirea cu Roma*, Baia Mare 1890; IACOB RADU, *Biserica Sfintei Uniri din Tâmpăbaza-Uifalău (Rădești)*, Oradea-Nagyvárad 1911; IACOB RADU, *Viața și operele episcopului dr. Demetriu Radu. Predici*, Oradea-Nagyvárad 1923; IACOB RADU, *Fundațiunea episcopului Demetriu Radu*, Oradea-Nagyvárad 1925; IACOB RADU, *In memoriam prinos memoriei episcopului Dr. Demetriu Radu la a zecea aniversare a tragicei sale morți*, Oradea-Nagyvárad 1930; RADU, *Istoria*; PETRU TĂMĂIAN, *Istoria seminarului și a educației derului diecezei române unite de Oradea*, Oradea-Nagyvárad 1930; TĂUTU, *Biserica*; VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források I.*

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.6.
SZAMOSÚJVÁRI GÖRÖGKAT. EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS SZAMOSUJVÁRIENSIS GR. R. CATHOLICORUM

V.6.o. A SZAMOSÚJVÁRI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
1850–1918 KÖZÖTT

Alapítás

Ferenc József 1850. december 12-én mint főkegyúr felállította a szamosújvári görögkatolikus egyházmegyét, és IX. Pius pápa 1853. november 26-án kelt *Ad Apostolicam Sedem* kezdetű bullájával megerősítette az alapítást. Ugyanezen a napon, az *Apostolicum Ministerium* kezdetű bullával alapította meg a lugosi püspökséget is. Első püspöke Ioan Alexi (1854–1863), nagyváradi kanonok lett. Az egyházmegye székhelye közel nyolcvan éven át a 12. századi múltra visszatekintő Szamosújvár volt. A 17–18. században a tatárok elől Moldvából idemenekült örményeknek köszönhetően indult meg a falu a felemelkedés útján. Szamosújvár 1791-ben városi, majd 1839-ben szabad királyi városi rangot kapott. Ezt a fejlődést tükrözi a város barokk szerkezete és építésze. Nem véletlen az sem, hogy az egyházmegye védőszentjének kiválasztása során a korra jellemzően Szent Józsefre esett a választás. A szamosújvári székesegyház titulusa Urunk Színeváltozása. Az egyházmegye joghatósága Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka és Ugocsa vármegyékre terjedt ki. A Szentszék és Románia között létrejött konkordátummal az egyházmegye székhelye 1930-ban Kolozsvárra került át; új székesegyháza az ottani minorita templom lett, és elnevezése is kolozsvár-szamosújvári püspökségre módosult.

Az egyházmegye története 1850–1918 között

Az új egyházmegyebe 94 munkácsi és 540 fogarasi egyházmegyés, összesen 634 parókia tartozott. A hívők száma kezdetben 358 350 volt. Jóval nagyobb volt tehát, mint az egyidejűleg alapított lugosi egyházmegye. A király az egyházmegyében hat kanonoki stallumból álló káptalant is létesített. A Szent-

széknek tett 1857-es jelentés szerint az egyházmegyének 633 parókiája és 381 397 hívője volt, míg az egyházmegye 1867-ben megjelent első sematizmusa 525 parókiát és 272 filiát számlált. Az egyházmegye területén – a nagyváraddal és a lugosival ellentétben – ekkoriban már négy monostor is működött. 1906-ban 491 plébánia és 363 filia működött 514 148 hívővel. A századfordulón esperességeinek száma 45 volt. A szamosújvári egyházmegye 1912-ig változatlan felépítésben létezett. Ekkor az újonnan felállított és az esztergomi főegyházmegye alá rendelt hajdúdorogi püspökségnek 4 parókiát át kellett adnia. Ezeket az I. világháború után ugyan visszakapta, de 1930-ban a *Solemnī conventione* apostoli konstitúcióval felállított máramarosi egyházmegyéhez kerültek.

Az egyházmegye története 1918 után

A trianoni békeszerződés (1920) következtében az egyházmegye összes parókiája (492) Romániához került. 1930-ban már 512 parókia és 256 filia működött, 572 238 hívő élt az egyházmegyében. Az 1948. december 1-jén a kommunista román kormány az egyházmegyét megszüntetnek nyilvánította. Ezt a határozatot 1989. december 31-én érvénytelenítették és ismét elismerték a görögkatolikus egyházat püspökségeivel együtt.

Papnevelés

Ioan Alexi püspök kezdeményezésére 1858-ban nyílt meg az egyházmegyei papnevelő intézet. Ugyanabban az évben IX. Pius pápa Rómában a Hitterjesztési Kongregáció kollégiumában három alapítványi helyet létesített a szamosújvári egyházmegye papnövendékei számára. Párhuzamosan összesen 6 klerikus tanult a Monarchia különböző szemináriumában. A király a szamosújvári püspököt 1859-ben lekéri apátnak nevezte ki azzal a kikötéssel, hogy a Bars vármegyében lévő apátság jövedelmeit a szeminárium fenntartására kell fordítani. Ezt a magyar kormány 4800, 1877-től 18 460 koronával egészítette ki. 1900 után már csak érettségizett növendékeket vettek föl. A hallgatók és tanárok aránya 1866-ban 53:5, 1870-ben 66:5, 1875-ben 65:6, 1880/81-ben 47:3, 1900-ben 53:4, 1909-ben 52:4, 1914-ben 64:4. 1930-ban a püspöki székhely áthelyezésével a papnevelő intézet is Kolozsvárra költözött.

• *Irodalom:* LIVIA ARDELEAN, *Maramureșul în primii ani după alipirea la Eparhia greco-catolică de Gherla*, Acta Musei Maramorosiensis 14–15 (2018–2019) 189–200; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; DANIEL CORNEL BARNÁ, *El impacto del arbitraje de Viena en la episcopia Greco-católica de*

Cluj-Gherla (septiembre–octubre 1940), Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Gheorghe Șincai al Academiei Române 25 (2022) 57–72; MIRCEA REMUS BIRTZ, *Il libro delle dignità della diocesi greco-cattolica di Gherla, ulteriormente di Cluj-Gherla*, La Scuola Transilvana, 190–204; BONDA, *Mitropolia*; REMUS CÂMPEANU, *A román unitus egyház történelem és történetírás között*, Kolozsvár 2003; MOLDOVÁN GERGELY, *Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával*, Uő, A románság. Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények II, Nagybecskerek 1895, 151–236; PIRIGYI, *A magyarországi I–II*; MIRELA POPA-ANDREI, *Le Saint-Siège et l'institution des évêques dans le cadre de l'Église roumaine unie à Rome*, Transylvanian Review 13 (2004) 1: 42–51; MIRELA POPA-ANDREI, *La granita Imperiului. Vicariatul greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2006; POPA-ANDREI, *Canonici*; POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties*; MIRELA POPA-ANDREI-NICOLAE BOCȘAN, *Viața religioasă în dieceza Gherla reflectată în circularele episcopului Ioan Vancea*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologica Catholica 49 (2004) 1: 145–152; MIRELA POPA-ANDREI-DIANA COVACI, *La Santa Sede e la nomina dei vescovi nella chiesa greco-cattolica romena di Transilvania. Il caso del vescovo Ioan Vancea di Gherla*, Cârja, I Romeni, 131–139; RIGOTTI ET AL., *Oriente Cattolico*, 405–427; SALACZ, *A magyar*; ANA VICTORIA SIMA, *O Episcopie și un Ierarh. Înființarea și organizarea Eparhiei greco-catolice de Gherla în vremea episcopului Ioan Alexi (1853–1863)*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2003; SIMA, *Vizitele*.

BALOGH MARGIT–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.6.1. ALEXI JÁNOS [IOAN ALEXI] (1801–1863)

Szamosújvár, 1856. szeptember 7. – 1863. június 29.

A. 1801. június 24-én született Maladéban (Mălădia RO), más forrás szerint Szilágyperecsényben (Pericei RO), szegény családba. Apja gazda és molnár, más adat szerint molnárlegény. Elemi iskolai tanulmányait Szilágysomlyón (Șimleu Silvaniei RO), a középiskolait pedig Nagykárolyban (Carei RO) és Nagyváradon végezte. Vulkán Sámuel (Samuil Vulcan) nagyváradi püspök felfigyelt a tehetséges fiatalra és 1821-ben a bécsi *Barbareum* görögkatolikus szemináriumba küldte, hogy teológiát tanulhasson az egyetemen. Egyetemista korában, 1826-ban román nyelvtankönyvet adott ki (lásd lent), amely nagy visszhangot keltett a tudományos körökben. Hazatérése után 1825-ben Vulkán püspök pappá szentelte és a nagyváradi esperességhez tartozó Kisbáród (Borozel RO) parókiájának adminisztrátorává nevezte ki. 1831-ben Nagyváradra he-

lyezték, ahol eleinte szentszéki ülnökként és levéltárosként, később szentszéki jegyzőként is tevékenykedett. Egy ideig Vulcan titkára is volt. 1835. április 6-án – a püspöki aulában végzett feladatai mellett – a váradolaszi (Nagyvárad városrésze) román parókia papjává, 1837-ben tiszteletbeli kanonokká nevezték ki. 1843. október 19-én az új püspök, Erdélyi Vazul (Vasile Erdeli) a nagyváradi káptalan valóságos kanonokjává léptette elő.

A lugosi és a szamosújvári püspökség betöltése céljából lefolytatott választási eljárás a négy püspök közül csak kettő, illetve csak az erdélyi gubernátor jelölte A.-t, számos más jelölt mellett. Utóbbi A. feddhetetlen hírét és kifogástalan politikai magatartását dicsérte; mindazonáltal azt is megállapította, hogy A. „beérte a legalacsonyabb műveltségi fokkal” és „nem halad a korral”. Ettől függetlenül Bach kultuszminiszter a „nyugodt, ugyanakkor határozott” A.-t ajánlotta, mivel a sokfelekezetiége miatt érzékeny erdélyi helyzet megoldásához szükséges óvatosságot és okos vezetést remélt tőle. I. Ferenc József az időközben 52 éves A.-t 1854. március 17-én nevezte ki. A. áprilisban Erdélyi Vazul (Vasile Erdeli) püspökkel, a lugosi püspökké kinevezett Dobra Sándorral (Alexandru Dobra) és Szerka-Sulutiu Sándor (Alexandru Șterca-Șulutiu) érsekkkel együtt részt vett a császár esküvőjén Bécsben. Ott tartózkodásuk során a három új görögkatolikus méltóságviselő, Șterca-Șulutiu, Alexi és Dobra egyházi esküt tett le a nuncius előtt, nem sokkal később pedig az uralkodó előtt is letették a hűségesküt. 1854. november 16-án IX. Pius pápa megerősítette A. püspöki kinevezését. Dobra lugosi püspökkel együtt 1855. október 28-án szentelte fel Șterca-Șulutiu érsek Balázsfalván. A szertartáson megjelent Michele Viale-Prelà bécsi nuncius, valamint – Erdély egyházi és világi vezetői képviselőként – Haynald erdélyi római katolikus püspök és Karl Schwarzenberg katonai és polgári kormányzó. A kinevezési dekrétumot 1855. október 16-án írta alá Șterca-Șulutiu érsek, Erdélyi püspök és Angelus Parsi, bukaresti római katolikus püspök. A. 1856 márciusa és júniusa között Macedon Pop naszói (Năsăud RO) helynökkel együtt katolikus püspöki konferencián vett részt Bécsben. Pop az A. hivatalviselése előtti és utáni üresedés idején káptalani helynöként is működött. A. székét végül 1856. szeptember 7-én foglalta el. Ezt követően A. Popot püspöki titkárrá, majd 1857. december 11-én a káptalan prépostjává nevezte ki. 1857-ben A. öt kanonokot nevezett ki az új székeskáptalanba.

Hivatali ideje kezdetén A.-nak számtalan szervezeti nehézséggel kellett megküzdenie. A munkácsi püspökségből 94 rutén plébánia, a gyulafehé-

vár-fogarasi főegyházmegyétől 540 került igazgatása alá, ezért az új püspöknek tárgyalnia kellett a magyar és az erdélyi kormányzervekkel is. A püspöki székhelyet és más egyházi intézményeket bérelt épületekben helyezte el. Már püspöksége kezdetén megszüntette a balázsfalvi egy-, illetve kétéves teológiai kurzusok elfogadását a papszenteléshez, és a következőkben minden teológushallgatótól egyetemi szintű képzést követelt. Előszóval küldte a papnövendékeket a nagyvárad, a szatmárnémeti, az ungvári és a balázsfalvi szemináriumba. A legtehetségesebb diákok számára külföldi tanulmányokat tett lehetővé a püspökség költségén, ezáltal elősegítve a román értelmiségi réteg kialakulását. 1859-ben püspöki-királyi teológiai líceumot nyitott Szamosújváron; ebből alakult ki a későbbi teológiai akadémia. A. az intézmény első rektora, helyettese Pop prépost lett; a tanári kart a káptalan kanonokaiból állította össze. A teológiai szeminárium költségeinek fedezésére Ferenc József 1859. május 4-én Lekér (Hronovce SK) címzetes apátjává nevezte ki. Ugyanabban az évben kieszközölte a kultuszminisztériumnál a szamosújvári kanonokok kitüntetését.

A. az 1848-as forradalom és a jobbágyság megszüntetése során megsérült falusi egyházzervezetet új alapokra helyezte. Minden egyházközségbe két világi „tanfelügyelőt” nevezett ki; a „főtanfelügyelő” feladatait Pop prépost látta el. Utóbbit megbízta, hogy fordításokból állítson össze román nyelven egy kis, egy közepes és egy nagy katekizmust, amelyet saját költségén nyomtatott ki. Gondoskodott arról, hogy az egyházi falusi iskolák diákjai megkapják a szükséges tanszereket; erre a célra létrehozta a „Ioan Alexi Tankönyvalapítványt”. Ennek köszönhetően halála után „könyvbarát püspök”-nek nevezték. A kiemelkedő diákokat személyesen tüntette ki. Szorgalmazására az uralkodó jóváhagyásával 1859. január 2-án megnyitotta kapuit a naszódi tanítóképző, amelyet tíz évvel később Szamosújvárra költöztettek.

A. egyházmegyéjében vizitációk útján papjai fegyelmének javítására törekedett. A tanfelügyelői feladatot is ellátó esperesek minősítését például az elemi iskolák eredményeitől tette függővé. 1860-ban megtiltotta papjainak, hogy politikai tevékenységet folytassanak vagy világi hivatalt vállaljanak. A parókiákat protokollumok vezetésére kötelezte; a parókusoknak ezekbe minden egyházi leiratot be kellett vezetniük. 1858. január 1-én újrászabályozta a születési, a házassági és a halotti anyakönyvezést; ettől kezdve a fejléceket az addig használt cirill helyett latin betűkkel kellett írni. A. arra törekedett, hogy az ószláv liturgiát román nyelvű liturgiával helyettesítse. Megtiltotta, hogy ószláv

liturgiát végezzenek Máramarosban, és a korábban a munkácsi püspökség alá tartozó papok részére Balázsfalván nyomtatott liturgikus könyvek használatát tette kötelezővé. Papok özvegyeinek és árváinak támogatására 1858-ban alapítványt hozott létre, amely 1000 magyar forint tőkével indult, 1863-ig azonban már elérte a 7543 magyar forintot.

A. 1863. június 29-én halt meg tüdőgyulladásban; a szamosújvári görögkatolikus temetőben temették el. Vagyonát részben a belényesi és a szilágyosmlyói gimnáziumok alapítványaira hagyta; lelki üdvéért negyven liturgia bemutatását rendelte el.

• *Művei: Gramatica Daco-Romana sive Valachica, latinitate donata, aucta ac in hoc ordinem redacta, opere ei studio Ioannis Alexi, clerici almae dioeceseos G. R. C. Magnus Varadimiensis in caesareo regio convictu Viennensi alumni theologi absoluti*, Vienne 1826. • *Források: RNL Kolozsvár, Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla (Kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus egyházmegye), Fond 142; RAK Kolozsvár, Kézirattár, Mss. rom. • Irodalom: BÂRLEA, *Metropolia*; VASILE BOJOR, *Canonicii diecezei greco-catolice de Gherla, Cluj-Kolozsvár* 1937; BOJOR, *Episcopii*; BOTA, *Istoria*; HC VII–IX; POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties*; MIRELA POPA-ANDREI, *Preparandia greco-catolică de fete din Gherla la început de drum* (1915), *Revista Bistriței* XXXII (2018) 143–149; POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*; SIGMIREAN, *Intellectualitatea*; ANA VICTORIA SIMA, *Un emisar printre români. Vizita nunțului apostolic Antonio di Luca în Transilvania anul 1858. Documente inedite*, Gorun–Pop, 300 de ani, 229–242; ANA VICTORIA SIMA, *Înfîmțarea și organizarea Mitropoliei greco-catolice românești*, Alzati et al., Biserica, 361–375; TĂUTU, *Biserica*.*

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.6.2. VÁNCSA JÁNOS [IOAN VANCEA], BUTYÁSZAI [DE BUTEASA] (1820–1892)

Szamosújvár, 1866. január 16. – 1868. december 21.

Gyulafehérvár-Fogaras, 1869. április 11. – 1892. július 31.

→ GYULAFEHÉRVÁR-FOGARASI EGYHÁZMEGYE V.4.4.

V.6.3. PÁVEL MIHÁLY [MIHAIL PAVEL] (1827–1902)

Szamosújvár, 1873. február 23. – 1879. augusztus 18.

Nagyvárad (gr. r.) 1879. június 8. – 1902. június 1.

→ NAGYVÁRADI G. SZ. EGYHÁZMEGYE V.5.6.

V.6.4. SZABÓ JÁNOS [IOAN SABO], KERESZTELEKI (1836–1911)

Szamosújvár, 1879. augusztus 18. – 1911. május 1.

Sz. 1836. augusztus 16-án született Esztróban (Istrău RO), nemesi családba. A család nemesi előneve a Kereszteleki volt. Apja, Szabó Demeter (Demetriu Sabo) görögkatolikus pap, anyja Pap Zsófia (Sofia Pap) volt. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Nagyváradon végezte, kitűnő eredménnyel. 1853-ban a római Szent Atanáz Kollégiumba küldték. A Propaganda Fide Kongregáció egyetemén (*Collegio Urbano*) végzett tanulmányait a IX. Pius pápa által a gyulafehérvár-fogarasi érsekség alapítása alkalmából tett alapítvány finanszírozta. Római tanulmányait a teológiai doktorátus megszerzésével fejezte be 1859. július 26-án.

1859. november 4-én Erdélyi Vazul (Vasile Erdeli) püspök pappá szentelte a nagyváradai székesegyházban, majd kinevezte a helyi papnevelő intézet rektor-helyettesének és a tanítóképző tanárának. 1861-ben szentszéki ülnök, 1864-ben szentszéki ülnök és ügyész. 1867-ben a király nagyváradai kanonokká nevezte ki a 31 éves Sz.-t, aki ideiglenesen a helyi szemináriumot is igazgatta. Nyelvtudása (latin és görög mellett román, magyar, olasz, francia és német) és teológiai ismeretei miatt Papp-Szilágyi József (Iosif Papp-Szilágyi) püspököt többször elkísérte Bécsbe, valamint az I. Vatikáni Zsinatra Rómába, ahol a titkára volt. 1871. január 28-án Mihályi Viktorral (Victor Mihali) együtt diakónusként segédkezett az első román nyelvű misén, amelyet Váncsa János (Ioan Vancea) érsek a zsinat résztvevői előtt mutatott be a Szent Péter-bazilikában. 1872-ben a betegsége miatt akadályoztatott püspököt ő képviselte az első balázsfalvi tartományi zsinaton.

Papp-Szilágyi püspök már 1869-ben, Váncsa érsekké választása és Balázsfalvára költözése után utódjának ajánlotta az akkor alig 34 éves Sz.-t Szamosúvára. Az új érsek azonban másik három jelöltet támogatott. Hosszabb huza-vona után, miután a politikai hatóságok közülük kettő ellen kifogást emeltek, végül 1872-ben a harmadik ellenjelölt, Pável Mihály (Mihail Pavel) mellett döntöttek. Az 1877-ben megüresedett nagyváradai püspöki székbe az illetékes hatóságok Pável mellett ismét jelölték Sz.-t is, akit többek között a hercegprímás is támogatott. Mivel azonban a nagyváradai káptalan két, egymással ellentétes táborra szakadt és Sz. az egyik párt élén állt, a budapesti kormányzat a kívülálló Pável kinevezését sürgette, és Sz. szamosúvjári püspöki kinevezése mellett foglalt állást. A kormány cserébe kilátásba helyezte Nagyvárad javadalmazásának szabályozását, ami régóta nyitott kérdés volt. E javaslatot követve az uralkodó 1879. február 18-án az immár 43 éves Sz.-t az említett egyházmegye püspökévé nevezte ki. Pápai jóváhagyást 1879. május 15-én kapott. Június 22-én Pável püspök szentelte püspökké a nagyváradai Szent Miklós-székesegyházban; a felszentelt kérésére a székfoglalóra szűk körben került sor augusztus 18-án.

Sz. kizárólag gimnáziumot végzett férfiakat szentelt pappá, és a teológiai szemináriumba csak jól képzett tanárokat hívott meg. 1882 novemberében zsinatot hívott össze, amely a püspökség szervezeti kérdéseivel foglalkozott: többek között a papok kötelességeivel, az ifjúság képzésével, a szentségek kiszolgáltatásával és a teológiai képzéssel. Elrendelték többek között a zsinati vizsgákat, az esperességekben évente két papi gyűlést. Sz. ellenezte azt a szokást, hogy a hívek fizetnek a papoknak szolgálataikért, ezért – nem meglepő módon – konfliktusba került a papsággal. Többek között ebből az okból büntette meg az akítvan politizáló Lukács László (Vasile Lucaciu) lacfalui (Șișești RO) parókust is. Amikor Lukácsot az úgynevezett memorandum-mozgalom kapcsán öt év börtönre ítélték, a román újságok Sz. szemére vetették, hogy a magyar kormány befolyása alatt tevékenykedik. A konfliktus a politikai szabadulása után tovább izzott, amikor egy csodatévő ikonhoz nacionalista, magyarellenes zárandoklatokat szervezett. Amikor a püspök a zárandoklatokat betiltotta, a vita egész Rómáig eljutott. Sz. ezzel szemben maga is többször ellentétbe került az államhatalommal, mivel megtagadta a magyar tanítási nyelv bevezetését a papnevelő intézetben; ehelyett egyes tárgyak latin nyelvű oktatását rendelte el. Sürgetésére a katekézist mind az egyházi falusi iskolákban, mind az állami gimnáziumokban és elemi iskolákban továbbra is románul

tanították. Emellett elérte, hogy a naszódi (Năsăud RO) gimnázium egyházi kézben maradjon. A kormány anyagi támogatásával Sz. 1905 és 1907 között megépíttette a szamosújvári székesegyházat; püspöki templomul addig a városi börtön mögött található kis templom szolgált. Megszerezte továbbá a püspöki székhely addig csak bérelt épületét.

Krónikus vesebetegsége miatt Sz. már 1885-től kezdve alig tudta elhagyni székvárosát; püspöksége utolsó öt évét toloszékben töltötte. Emiatt nem látogatott egyházközségeket és csak néhány templomot szentelt fel (Monor, Naszód, Felsőszőcs, Beszterce). Ettől függetlenül megjelent az 1872., 1882. és 1900. évi tartományi zsinatokon, ahol Rómában szerzett teológiai műveltségét kamatoztatta. Sz., míg egészséges volt, általában négyévente Rómába utazott. 1886-ban betegsége ellenére még részt vett a görögkatolikus püspökök *ad limina* látogatásán. Az 1893. évi balázsfalvi érsekválasztó zsinaton 20 szavazatot kapott, amellyel azonban nem került be a jelöltek közé. A több állami és egyházi kitüntetést elnyert püspök 1911. május 1-én halt meg székvárosában. Május 5-én temették el a szamosújvári székesegyház sírboltjában. Temetését Mihályi Viktor (Victor Mihali) érsek, valamint Radu Demeter (Demetriu Radu) és Hosszú Vazul (Vasile Hossu) püspökök végezték. Közel 150 ezer aranykoronát kitevő vagyonát egy egyházi alapítványra hagyta.

• *Források:* ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Şematismul eparhiei Oradea pe anul 1864*, Oradea-Nagyvárad 1865; *Schem. Szamosujvariensis 1882, 1886, 1890, 1894, 1896, 1898, 1900, 1903, 1906, 1914*; *Pester Lloyd*, 2.5.2011 (nekrológ). • *Irodalom:* GABRIEL ADRIÁNYI, *La stato ungherese ed il Vaticano (1848–1918)*, P. Cserfalvay–M. A. de Angelis (ed.), *Mille anni di cristianesimo in Ungheria*, Budapest 2001; BOCŞAN–CÂRJA, *Biserica*; BOJOR, *Episcopii*; BOTA, *Istoria*; ION CÂRJA–DANIEL SULAREA (ed.), *Episcopul Ioan Szabó şi sfântul Scaun: corespondenţă (1874–1910)*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2007; ANDREAS GOTTSMANN, *La questione nazionale e la Chiesa Cattolica in Austro-Ungheria (1878–1887)*, Cârja, I Romeni, 148–155; ANDREI MIRELA, *La Santa Sede e la nomina dei vescovi nella Chiesa Greco-Cattolica romena della Transilvania. Il caso del vescovo Ioan Vancea di Gherla*, Cârja, I Romeni, 131–138; POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*; POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties*; SIGMIREAN, *Intellectualitate*; TĂUTU, *Biserica*.

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.6.5. HOSSZÚ VAZUL [HOSSZÚ BAZIL, VASILE HOSSU] (1866–1916)

Lugos, 1903. szeptember 27. – 1912. április 15.

Szamosújvár; 1912. augusztus 11. – 1916. január 13.

H. 1866. január 30-án született Marosvásárhelyen (Târgu Mureș RO). Apja, Hosszú Vazul/Bazil (Vasile Hossu) görögkatolikus esperes, anyja Szebeni Mária (Maria Sebeni). Elemi iskolai tanulmányait a marosvásárhelyi református kollégiumban folytatta. Ezt követően az első négy gimnáziumi évet a szászrégeni (Reghin RO) evangélikus gimnáziumban végezte el, majd ismét a marosvásárhelyi kollégium diákja lett. Teológiai tanulmányait a római Szent Atanáz Kollégium növendékeként kezdte meg 1882 őszén a Hitterjesztési Kongregáció egyetemén (*Collegio Urbano*). 1884. augusztus 6-án filozófiai doktorátust szerzett, majd súlyos betegség miatt hazatért. 1887. november 13-án a teológiai doktori fokozatot is megszerezte. 1888. augusztus 27-én Váncsa János (Ioan Vancea) érsek pappá szentelte. 1898-ig dogmatikát tanított a balázsfalvi érseki szemináriumban.

Váncsa érsek 1888-ban meghívta a liturgikus könyvek átdolgozásával foglalkozó bizottságba. Részt vett az 1890-ben megjelent nagy *Horologion*, az úgynevezett kis *Pentekosztarion*, a *Triódion*, az *Euchologion* és más liturgikus könyvek szerkesztésében. A fiatal teológiai tanár tagja volt a *Foia bisericească și școlastică* című újság szerkesztőbizottságának; 1891 elején pedig Gráma Sándorral (Alexandru Grama), Bunea Ágostonnal (Augustin Bunea), Szmigelszki Viktorral (Victor Smighelschi) és Márku Izidorról (Isidor Marcu) együtt megalapította az *Unirea* egyházi-politikai folyóiratot, amelynek főszerkesztője lett. Ugyanabban az évben filozófiát is tanított a balázsfalvi gimnázium nyolcadik osztályában. Ezen felül lélektan és logika tankönyvet írt (megjelenés éve: 1898). 1892-ben Váncsa érsek megbízta a balázsfalvi gimnázium internátusának vezetésével, e feladatát 1898-ig látta el. 1895-ben az érseki szentszék ügyésze, 1897-ben tiszteletbeli esperes és szentszéki ülnök, majd 1898-ban érseki kancellár és valóságos kanonok lett, a káptalan részére ő felügyelte az alapítványi javakat. A következő évben a balázsfalvi gimnázium érseki biztosává nevezték ki. A káptalan követeként részt vett az 1900. évi harmadik egyháztartományi zsinaton, amelynek első titkára volt.

A magyar kultuszminiszter 1903. májusi kabinetelőterjesztésében a megüresedett lugosi püspöki székre melegen ajánlotta H.-t a királynak, javaslatában

egy minisztertanácsi határozatra, valamint a hercegprímás és a gyulafehérvári érsek egyetértésére hivatkozva. H. papi és tudományos érdemei mellett mindenekelőtt mérsékelt és patrióta tevékenységét hangsúlyozta. Az internátus vezetőjeként hazafias nevelőket alkalmazott és elérte, „hogy a román anyanyelvű ifjak minden kényszer nélkül, ámde annál alaposabban elsajátítsák a magyar nyelvet”. Papi gyűlések alkalmával gondot fordított arra, hogy az olyan kényes kérdések, mint „az autonómia, a kongrua vagy az állami támogatás elosztása” megvitatása során „a szélsőségekre hajlamos gyűlés a mérsékelttség határain belül maradjon.” Az uralkodó május 16-án H.-t nevezte ki lugosi püspöknek, melyet a pápa június 25-én hagyott jóvá. H.-t szeptember 21-én Balázsfalván szentelte fel Mihályi Viktor (Victor Mihali) érsek, Radu Demeter (Demetriu Radu) nagyváradi püspökkel együtt. Székét szeptember 27-én foglalta el.

H. közvetlenül hivatalba lépése után új vezetőséget nevezett ki az egyházmegye élére. Pap Péter (Petru Pop) prépostot általános helynökké, Boros János (Ioan Boroş) kanonokot provikáriussá, Fireza Dánielt (Daniel Fireza) pedig püspöki titkárrá nevezte ki. Püspöksége alatt H. egyházmegyéje 163 egyházközségből 125-öt látogatott meg és tíz templomot szentelt fel. Nagy figyelmet fordított a papképzésre és drasztikus eszközökkel visszaszorította az úgynevezett moralista (vagyis mindössze kétéves alapképzésben részesült) papok számát. 350 ezer koronát áldozott az egyházmegyei papnevelő intézet felépítésére, amit utódja, Frențiu Valér-Traján (Valeriu Traian Frențiu) nyitott meg. Magánvagyonából 40 ezer koronát áldozott egy középiskolai internátus építésére, amely harminc növendékből tíz számára ingyenes bentlakást biztosított. A püspökség hivatalnokai számára új szolgálati rendet dolgoztatott ki és fizetésüket megkétszerezte. H. fontosnak tartotta a templomok karbantartását is. A kormánytól szerzett 200 ezer korona értékű támogatásból püspöksége során 60 templomot, 32 paplakot és 28 iskolát felújított. Újjáalapította a priszlói kolostort és négy új parókiát is építtetett. Magánvagyonából 120 ezer koronát áldozott hat új egyházi alapítvány létesítésére. Radu nagyváradi püspökkel együtt 1908-ban nagy zarándokcsoportot vezetett Rómába.

A megüresedett szamosújvári püspöki székbe is egyhangúan H.-t ajánlották az illetékes hatóságok 1911 novemberében. Ismét hangsúlyozták az ifjúság nevelése során megnyilvánuló „hazafias elkötelezettségét”, amely hozzásegítette ahhoz, hogy „tapintatos és bölcs viselkedésével megnyerje a nemzetiségek kiegyezésre képtelen elemeit és törekvéseit a mérsékletesség határai közé

szorítsa”. Mellette szólt az is, hogy a lugosi egyházmegyében sikerre vitte a papság anyagi és szellemi színvonalának emelésére irányuló törekvéseit. A király 1911. november 15-én nevezte ki H-t szamosújvári püspöknek. Hivatalba lépését az egyházmegye számára biztosítandó 600 ezer korona állami támogatáshoz kötötte. November 28-án hűségesküt tett az uralkodónak; Radu püspök jelenlétében pedig ugyanaznap a bécsi nunciatúrán is letette az esküt. H. ekkorra már súlyosan megbetegedett és Budapestre ment, ahol kórházban ápolták. A pápa 1911. december 16-án erősítette meg kinevezését. H. 1912. április 15-én hivatalosan lemondott a lugosi püspöki méltóságról. Augusztus 8-án a szamosújvári káptalani gyűlésen bemutatta kinevezési iratait és Ioan Georgiut nevezte ki püspöki helynöknek. Székét 11-én foglalta el.

H. rövid szamosújvári működését a lugosi püspöksége alatt megnyilvánuló súlypontok jellemezték. Már 1912 szeptemberében lefolytatta első vizitációs útját. Először Máramarosba ment, ahol többek között felszentelte a rohi (Rohia RO) templomot. Ezt követően Szilágysomlyóra (Șimleu Silvaniei RO) és Naszód (Nășăud RO) környékére ment. Októberben 17 esperesség 120 tanítójával találkozott; ez volt az első olyan összejövetel, amelyen egy görögkatolikus püspök falusi tanítókkal találkozott. 1913-ban H. Szamosújváron ünnepelte pappá szentelésének 25. évfordulóját. Ebből az alkalomból 30 ezer aranykoronát adományozott a teológiai szemináriumnak. Mivel a legutóbbi egyházmegyei sematizmus 1906-ban jelent meg, gondoskodott egy új kiadásáról (megjelenés éve: 1914), amely kimutatta az egyházmegye híveinek és egyházi vagyonának statisztikáját is. 1913-ban tiltakozott a felsőházban a hajdúdorogi püspökség megalapítása ellen, ezt követően pedig a sajtóban folytatta a harcot. Feltételezhetően ezzel összefüggésben érte el, hogy a kormány 800 ezer koronával hozzájáruljon a püspöki székház építéséhez. Az építési munkálatok 1914 tavaszán kezdődtek el, de a háború kitörése miatt augusztusban megszakadtak. 1915-ben a konzisztórium egy szamosújvári tanítónőképző felállításáról határozott, mivel a tanítóképző a hadkötelezettség miatt csak kevés tanítót tudott kiképezni.

H. 1916. január 13-án halt meg Budapesten. Először a budapesti Központi Szeminárium aulájában, majd az Egyetemi templomban ravatalozták fel. Holttestét 16-án szállították Szamosújvárra, ahol az azt követő napon temette el Radu nagyváradi és Valeriu Traian Frențiu lugosi püspök. H-t először a püspöki székesegyház kriptájában, majd a füzesmikolai (Nicula RO) kolostorban temették el.

• *Művei: Seria Capitularior; Șematismul venaraturui Cler al Arhidiecezei Metropolitane greco-cato-lice române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sfânta Unire 200*, Blaj-Balázsfalva, 1900, 64–93. • *Források: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; Schem. Szamosújváriensis 1903, 1906. • Irodalom: BOJOR, Episcopii; BOTA, Istoria; POPA-ANDREI, Priestly Dynasties; POPA-ANDREI-COVACI, The Romanian; TĂUTU, Biserica; VÉGHSEŐ-KATKÓ, Források II; VÉGHSEŐ-KATKÓ, Források III.*

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.6.6. HOSSZÚ GYULA [IULIU HOSSU] (1885–1970)

Szamosújvár, 1917. december 16. – 1930. június 5.

Kolozsvár–Szamosújvár, 1930. június 5. – 1970. május 28.

H. 1885. január 30-án született Nagynyulason (Milaș RO), görögkatolikus papcsaládba. Apja, Hosszú János (Ioan Hossu) esperes többek között a vármege törvényhatósági választmányának tagja, anyja Măriuțiu Viktória (Victoria Măriuțiu) volt. 1885. március 19-én keresztelték. Keresztapja apjának pap unokatestvére, Hosszú Vazul/Bazil (Vasile Hossu) marosvásárhelyi esperes volt, a keresztelőn részt vett előbbivel azonos nevű pap nagybátyja, Hosszú Vazul/Bazil (Vasile Hossu), későbbi szamosújvári püspök is. Elemi iskolai képzést szülőhelyén kapott Basiliu Munteanu tanártól, aki tankönyveket is írt. Ezt követően a négyosztályos szászrégeni evangélikus gimnáziumba járt, ahol alapos ismereteket szerzett többek között német, magyar és latin nyelvből. 1899-től a marosvásárhelyi ferences gimnáziumba járt, majd 1900-ban beiratkozott a balázsfalvi gimnáziumba, ahol 1904-ben kitűnő eredménnyel érettségizett. Ezután nagybátyja, Hosszú Bazil püspök felvette a lugosi egyházmegyei klérusba és Rómába küldte, hogy a Hitterjesztési Kongregáció egyetemén (*Collegio Urbano*) hat éves teológiai képzésben vegyen részt. 1906-ban filozófiai, 1910-ben teológiai doktorátust szerzett. 1910. március 27-én nagybátyja nőlen pappá szentelte Rómában, a Hitterjesztési Kongregációjának templomában. A szertartáson apja és Szmigelszki Viktor (Victor Smighelschi) balázsfalvi kanonok is részt vett.

H. ugyanabban az évben hazatért és a lugosi püspöki hivatal iktatója, levéltárosa, könyvtárosa, végül aljegyzője lett. 1911-ben szentszéki jegyzővé és püs-

pöki titkárrá nevezték ki. Amikor nagybátyja 1912-ben elnyerte a szamosújvári püspöki széket, H. Lugoson maradt. Az új püspök, Frențiu alatt kancellária-igazgató, később szentszéki ülnök lett; egyúttal a „vörös övet” is megkapta, azaz a püspök címzetes esperessé (*iconom stavrofor*) nevezte ki, amellyel együtt járt a mellkereszt viselésének joga. Az 1913-ban Lugoson megnyitott teológiai akadémián a szentírástudományi intézet tagja lett. A következő évben saját költségén németországi és franciaországi tanulmányútra ment, melynek során részt vett a lourdes-i Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson. A háború kitörésekor Párizsban tartózkodott, ahonnan csak nehéz körülmények között tudott hazautazni. Hazatérte után novemberben Bécsbe hívták, hogy tartalékos tábori lelkészként az osztrák és cseh katonai kórházakba került honfitársait ellássa. Lelkipásztori szolgálataiért a király kétszer is kitüntette.

A kultuszminiszter kabinetelőterjesztésében – a primással és a görögkatolikus érsekkel folytatott egyeztetést követően – a még csak 32 éves H.-t ajánlotta januárban elhunyt nagybátyja utódjának a szamosújvári püspöki székbe. Mellette szólt „energiája” és „átfogó képzettsége”; a megszerzett információk szerint politikailag „teljesen megbízhatónak”, egyházi szempontból „teljesen kifogástalannak, sőt, mintaszerűnek” tartották. IV. Károly király 1917. március 3-án nevezte ki H.-t szamosújvári püspökké; XV. Benedek pápa április 21-én prekonizálta. December 4-én szentelte püspökké Mihályi balázsfalvi érsek; székét december 16-án foglalta el.

H. részt vett az 1918. december 1-i gyulafehérvári nagygyűlésen, ahol nyilvánosan felolvasta az Erdély Romániához csatolásáról szóló kiáltványt. Annak a küldöttségnek is tagja volt, amely ezután Bukarestbe ment és december 3-án bemutatta a királynak az egyesülési határozatot. 1919 után a többi püspökhöz hasonlóan a bukaresti román parlament „örökös szenátora” lett. Püspökként különös figyelmet szentelt a hitoktatásnak. 1926-ban elérte, hogy az esperesek lettek az egyházi és az állami iskolákban folyó hitoktatás tanfelügyelői. Először 1919-ben, majd 1921-ben és 1923-ban egyházmegyei zsinatot hívott össze a szükséges – különösen az egyházi iskolák államosítása miatti – átszervezések megvitatására. Tavasszal és nyáron is rendszeresen összehívta az espereseket tanácskozásra. XI. Pius pápa 1924. augusztus 6-án átruházta a szamosújvári püspökségre a kolozsvári minorita templomot a hozzá tartozó épületekkel, és a püspökség székhelyét is oda helyezte át (azóta a hivatalos neve kolozsvár-szamosújvári egyházmegye). A valódi átköltözésre a *Sollemni conventione* kezdetű, 1930. június 5-én kiadott pápai bulla

előírása szerint, az egyháztartomány átfogó újjászervezésével együtt, több lépésben került sor 1930 és 1932 között.

1931. augusztus 15-én az új kolozsvár-szamosújvári püspökség 19 esperességben, azon belül 628 egyházközségben (425 parókián, 203 filián) 400 673 hívet számlált. Az új püspöki székhelyen kapott helyet a szeminárium, majd 1931. november 12-én a teológiai akadémia is megkezdte működését. A többi egyházi iskola (elsősorban a két tanítóképző) az 1948-ban bekövetkezett államosításig Szamosújváron maradt. A görögkatolikus tanítóképző a korábbi püspöki székhelyre költözött. A Romániával kötött konkordátum következtében 1930-ban létrejött a máramarosi püspökség, amelyet H. 1931. február 1-ig apostoli adminisztrátorként vezetett. A püspökség újjászervezése alkalmával a híveket nagy adománygyűjtési akcióra buzdították. Ennek során 78 millió lej gyűlt össze, amelyből hatvan templomot építettek, emellett számos más templomot és paplakot renováltak. 1938-ig az adományok összege 170 millió lejre nőtt. H. 1932-ben megszerezte a pápa engedélyét arra, hogy az egyetem melletti egykori piarista templomban vasár- és ünnepnapokon görögkatolikus szentmisét tarthassanak. A templom ezáltal püspöki templom lett, bár formálisan a római katolikus egyház tulajdonában maradt. 1937-ben H. felújíttatta ezt a „székesegyházát”. 1933–1934 között új épületet létesített a kolozsvári teológiai akadémia számára.

A két világháború között H. aktívan részt vett a politikai életben. Sikra szállt a „román nemzet egységéért” és védte a nemzetállamot. Nem lépett be egyetlen pártba sem, de támogatta a „keresztény alapokon nyugvó” politikát. Szenátorként részt vett a parlament egyházügyi tárgyalásain. 1924-ben például fellépett az egyházi iskolák államosítása ellen; 1926-ban a kultusztörvény miatt; 1928-ban ellenezte azon törekvést, amely a két román egyházat ortodox vezetés alatt egyesíteni akarta. 1929-ben támogatta a Szentszékkal kötött konkordátum jóváhagyását, 1934-ben részt vett a nevelési törvény megvitatásában; 1935-ben pedig fellépett az abortusztörvény ellen. H. Kolozsváron maradt a második bécsi döntés után, 1940–1944 között, majd a kommunista uralom első éveiben, 1945–1948 között. A magyarok bevonulása után 1940-ben ő volt az egyetlen görögkatolikus püspök, akit a magyar kormányservek elismertek és aki tagja volt a főrendi háznak. Frențiu nagyváradi püspököt nem engedték be az országba, Ioan Suciut nem ismerte el helyettesének a magyar állam. Rusa máramarosi püspököt megtűrték ugyan, de mellőzték. Mindezek következményeként H. a pápa jóváhagyásával ideiglenesen a nagyváradi egyházmegye adminisztrátori feladatát is betöltötte.

H. lehetőségeihez mérten megkísérelte hívei érdekeit védeni az új hatalommal szemben. A bécsi döntést követő második – még a magyar hadsereg bevonulása előtti – napon felkereste őt Vásárhelyi János erdélyi református püspök és biztosította arról, hogy a jó kapcsolat továbbra is fennáll közöttük. Teleki Pál miniszterelnök kolozsvári látogatása alkalmával H. tiltakozott a magyar hadsereg alkalmi túlkapásai ellen. 1940. szeptember 15-én Horthy Miklós kormányzóval is találkozott, védelmébe véve azon híveit, akiket a magyar hatóságok üldöztek vagy kiutasítottak az országból. Október 25-én meglátogatta a szamosújvári gyűjtőtábor, ahonnan kérésére hamarosan szabadon bocsátottak 140 román foglyot. 1941-ben sikerült megakadályoznia a székesegyházként szolgáló piarista templom lefoglalását. Ugyanakkor elvették a kolozsvári minorita templomot és a kezdettől fogva a görögkatolikus egyház tulajdonát képező marosvásárhelyi, úgynevezett Bob-templomot. A kolozsvári püspöki palota adásvételi szerződését a hatóságok megsemmisítették ugyan, de a korábbi tulajdonos nem volt hajlandó visszavenni az épületet, így végül az egyház birtokában maradt.

Észak-Erdély Magyarországhoz történt visszacsatolása idején H.-t több inzultus érte. 1943 szeptemberében sebesült, illetve munkaszolgálatra kötelezett románokat látogatott meg Budapesten. Hazatérte után október végén Beszterce-Naszód megyében egy magyar katona rálőtt, de a püspök nem sebesült meg. 1944 folyamán lakását kétszer is megtámadták magyar fiatalok; márciusban a teológiai akadémiát is megrohanták. Angol újságírók tudósítottak arról, hogy ugyanabban a hónapban H.-t az utcán leköpték – a román impérium idején a magyarokkal szemben tanúsított magatartásáért. H. XII. Pius pápának mintegy 300 oldalas emlékiratot nyújtott be, amelyben pontosan megírt minden jogtalanságot és a Szentszék segítségét kérte. Amikor 1944 márciusában megkezdődött a zsidók deportálása, ismét kiállt az üldözöttekért. Tüntetőleg felkeresett több kolozsvári zsidó családot, majd ellátogatott a téglagyár körül szervezett gettóba. Kolozs megye illetékes politikusait felszólította, hogy az internált zsidók számára legalább a legalapvetőbb egészségügyi feltételeket biztosítsák. Az ebben az időszakban szerzett érdemeiért a Román Akadémia 1945. június 2-án tiszteletbeli tagjává választotta.

1948. szeptember 3-án a román kommunista kormány Ioan Suciu püspököt megfosztotta hivatalától, s megvonta a görögkatolikus papok fizetését. Szeptember 18-án sor került Frențiu nagyváradi, Rusu nagybányai és Bălan lugosi püspökök működési engedélyének megvonására. Egyedül H.-t és Vasile

Aftenie bukaresti általános helynököt ismerték el továbbra is hivatalos egyházfőeknek. A kommunisták sürgetésére október 1-én összeült az úgynevezett „visszatérési zsinat”, amelyen 38 görögkatolikus pap vett részt, bár ezeket a papokat H. már szeptember végén kizárta az egyházból. A zsinat megszavazta a két keleti egyház egyesítését az ortodox pátriárka vezetése alatt. Október 8-án Bukarestben összegyűltek a román görögkatolikus püspökök és írásban tiltakoztak a parlament elnökénél és a miniszterelnöknél. Október végén letartóztatták őket és katonai őrizet alatt a dragoslavelei ortodox kolostorba internálták őket. H.-t október 27–28-a éjjelén Bukarestben letartóztatták, majd november 8-án megfosztották hivatalától. December 1-én az ortodox egyház lefoglalta az összes görögkatolikus templomot és kolostort; a görögkatolikusokat ünnepélyesen kiközösítették. A hatóságok, Iustinian Marina ortodox püspökkel összejátszva, H. számára áttérése esetén a „Moldva metropolitája” méltóságot ajánlották fel. Mivel ezt visszautasította, a căldărușani kolostorba került, majd 1950-ben a máramaroszi (Sighetu Marmației RO) börtönbe internálták. 1955-ben átvitték Argyasra (Curtea de Argeș RO), 1956-ban a cio-roșarlai kolostorba, majd vissza Căldărușaniba, ahol kényszerlakhelyet jelöltek ki számára. Itt maradt élete végéig.

VI. Pál pápa 1969. április 28-án *in pectore* bíborossá nevezte ki H.-t, de a kinevezést csak halála után hozták nyilvánosságra. 1970. május 28-án hunyt el a bukaresti Colentina-kórházban; a bukaresti Bellu-temető katolikus részében temették el. Vértanúságot szenvedett püspöktársaival együtt Ferenc pápa 2019. június 2-án Balázsfalván avatta boldoggá.

• *Művei*: „Credința noastră este viața noastră” – *Memoriile Cardinalului Iuliu Hossu*, Cluj 2022; M. TORRE (ed.), *Iuliu Hossu. La Nostra fede è la nostra vita. Memorie*, Bologna 2016. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Șematismul venerabilului cler al Arhiepiscopiei greco-catolice a Albei Iulia și Făgărașului pe anul 1890*, Blaj-Balázsfalva 1890; *Programm des vierklassigen ev. Gymnasiums A. B. und der mit demselben verbundenen Lebranstalten in Sächsisch-Regen, 1889–1900*, Hermanstadt 1900; RETTEGI GÉZA (szerk.), *A Marosvásárhelyi Róm. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1900–1901-ik iskolai évről*, Marosvásárhely 1901; *Șematismul eparhiei greco-catolice de Cluj-Gherla pe anul mântuirii 1947*, Cluj-Kolozsvár 1947. • *Irodalom*: DANIEL CORNEL BARNÁ, *Administratorul Apostolic Iuliu Hossu în mijlocul credincioșilor din Episcopia Unită de Oradea Mare (1941–1945)*, *Crisia* 52 (2022) 451–460; CRISTIAN BARTA, *Significati ecclesilogici del martirio nella chiesa romana unita con Roma, greco-cattolica, ai tempi del comunismo*, *Dialog Teologic* 24 (2021) 47: 62–77; BOJOR, *Episcopii*; BOTA, *Istoria*; MARIUS BUCUR, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918–1953)*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2003; ION DUMITRIU–SNAGOV, *Le*

Saint Siège et la Roumanie moderne, Roma 1982; IOAN GEORGESCU, *George Pop de Băsești*, Oradea-Nagyvárad 1935; VALER HOSSU, *Vestitorul Sionului Românesc*, Târgu-Lăpuș 2011; ANTON MOISIN, *Minciuna „trecerii” la ortodoxie a românilor uniți, greco-catolici, în anul 1948 I*, Făgăraș 1998; POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties*; POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*; SILVESTRU AUGUSTIN PRUNDUȘ–CLEMENTE PLĂIANU (coord.), *Cardinalul Iuliu Hossu*, Cluj-Kolozsvár 1995; SILVESTRU AUGUSTIN PRUNDUȘ–CLEMENTE PLĂIANU, *Cei 12 episcopi martiri ai Bisericii Române Unite cu Roma greco-catolice*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 1998; SIGMIREAN, *Intellectualitatea*; SERGIU SOICA, *Episcopul Iuliu Hossu de la Unirea de la Alba Iulia în închisorile regimului comunist din România*, *Analele Banatului* 23 (2015) 439–449; TĂUTU, *Biserica*.

GORUN-KOVÁCS BLANKA–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.7.
LUGOSI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS LUGOSIENSIS GR. R. CATHOLICORUM

V.7.o. A LUGOSI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
1850–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A bánáti románok első kísérletei a Rómához való csatlakozásra a középkor óta nyomon követhetők. Kapisztrán Szent János ferences szerzetes hatásos „missziója” nyomán 1454-ben mintegy 30 ezer román ajkú hívő csatlakozott a római katolikus egyházhoz, de ennek nyomai sem maradtak az oszmán és a szerb-ortodox expanzió következtében. A török kiűzése után először 1730-ban merült fel egy görögkatolikus püspökség alapításának gondolata, mivel számos pap és hívő kész volt a csatlakozásra. A terv megvalósítása még több mint száz évet váratott magára. Az alapításhoz jelentősen hozzájárult, hogy Erdélyi Vazul nagyváradai görögkatolikus püspök vizitációi során több Rómához hű települést talált. 1848-ban Temesvár környékén 22 unitus parókiát és további csatlakozni vágyó közösséget jegyeztek föl. A bécsi kormányzat támogatta a lakosság ezen törekvését.

I. Ferenc József 1850. december 12-én mint főkegyúr felállította a lugosi görögkatolikus egyházmegyét, amit IX. Pius pápa 1853. november 26-án kelt *Apostolicum Ministerium* kezdetű bullájával megerősített. A Temesvártól 60 km-re délkeletre, a Temes folyó partján fekvő Lugos 1536-tól 1658-ig az Erdélyi Fejedelemség katonai határőrvidékéhez tartozó karánsebesi–lugosi bánóság székhelye volt, nagyrészt magyar–román–szerb, főként katonáskodó lakossággal. 1622-től ortodox esperesség székhelye is. 1658–1716 között oszmán uralom alatt állt. 1836-ban 58 ortodox család áttérése után alakult meg a város első görögkatolikus egyházközsége. Az áttéréseket tragikus esemény árnyékolta be: annak szellemi atyját egykori hittársai a Temesbe dobták. Az új gyülekezet 1838-ban saját iskolát is alapított. 1843 és 1859 között felépítették a Szentlélek eljövetele címünnepre szentelt templomot, a későbbi

püspöki székesegyházat. Amikor erre a városra esett a választás mint az új egyházmegyei központra, abban szerepet játszott, hogy 1920-ig Lugos volt a bánáti románság kulturális és politikai központja. 1880-ban a város 11 281 lakosából 4184 (37%) volt római katolikus, 4089 (36%) ortodox, 1253 (11%) zsidó, 1052 (9,5%) görögkatolikus, 417 (4%) evangélikus és 286 (2,5%) református vallású.

Az egyházmegye története 1850–1918 között

A lugosi egyházmegye a gyulafehérvár-fogarasi metropólia *suffraganeusa* lett. 1850-ben, az egyházmegye határainak kialakításakor 90 parókia átadását tervezték 42 977 hívővel (amelyből 17 parókia a nagyváradi, 73 a fogarasi egyházmegyéhez tartozott). Végül az új egyházmegyébe 113 parókia került 51 788 hívővel (22 a nagyváradi, 91 pedig a gyulafehérvár-fogarasi egyházmegyéből). Az egyházmegye titulusa a Szentháromság és a Szentlélek eljövetele. Joghatósága a nagyrészt román többségű dél-erdélyi vármegyékre terjedt ki, azaz Krassó-Szörény, Temes, Torontál, Hunyad, részben Arad és Alsó-Fehér vármegyékre. Első püspöke Dobra Sándor (Alexandru Dobra) lett. A király hattagú káptalant is szervezett. A lugosi egyházmegye 1948-ig érdemben változatlan felépítésben létezett.

Az egyházmegye története 1918 után

A trianoni békeszerződés (1920) következtében az egyházmegye mind a 165 parókiájával Romániához került. Mindössze egy filia, Battonya maradt Magyarországon. A kommunista román kormány 1948. december 1-én az egyházmegyét megszüntetnek nyilvánította. Ezt a határozatot 1989. december 31-én érvénytelenítették, és ismét elismerték a görögkatolikus egyházat püspökségeivel együtt.

Papnevelés

Az egyházmegyének nem volt saját papnevelő intézete. 1857-es adatok szerint a papnövendékek közül négy a balázsfalvi szemináriumban, kettő a bécsi *Barbareumban*, egy pedig a nagyváradi római katolikus szemináriumban tanult, s a későbbiekben is Balázsfalván, Nagyváradon, illetve (Buda)Pesten, Bécsben és Rómában nevelkedtek a teológusok. A Bánátban a 19. század második felében fellendült uniós mozgalom nyomán megnövekedett az igény görögkatolikus papok iránt. A vallásalap támogatásával ezért Lugoson rövidített

teológiai tanfolyamokat szerveztek, és innen kikerülő, úgynevezett moralistákkal töltötték be az üresen álló parókiákat. A papok pedig felszentelésük után folytatták teológiai tanulmányaikat.

• *Irodalom*: BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; MIHAELA BEDECEAN, *Il capitolo ed i canonici del vescovato unito di Lugoj (1853–1918)*, La Scuola Transilvana, 212–228; BONDA, *Mitropolia*; CĂLUȘER, *Episcopia*; REMUS CĂMPEANU, *A román unitus egyház történelem és történetírás között*, Kolozsvár 2003; MOLDOVÁN GERGELY, *Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával*, Uő, A románység. Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények II, Nagybecskerek 1895, 151–236; PIRIGYI, *A magyarországi I–II*; MIRELA POPA-ANDREI, *Le Saint-Siège et l'institution des évêques dans le cadre de l'Église roumaine unie à Rome*, Transylvanian Review 13 (2004) 1: 42–51; POPA-ANDREI, *Canonici*; RIGOTTI ET AL., *Oriente Cattolico*, 405–427; SALACZ, *A magyar*; SIMA, *Vizítele*; ANA VICTORIA SIMA, *Românii din Banat în viziunea nunțiilor apostolici vienezi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia 49 (2004) 55–66; SERGIU STOICA, *Eparhia greco-catolică de Lugoj în anul 1948*, Oradea-Nagyvárad 2009; SERGIU STOICA, *Biserica greco-catolică din Banat în perioada anilor 1920–1948*, Timișoara-Temesvár 2011; VARGA ATTILA, *La chiesa greco-cattolica della Transilvania e del Banato nei documenti dell'archivio arcivescovile di Esztergom. La teologia politica – “il gioco del potere” (1850–1918)*, La Scuola Transilvana, 121–130.

BALOGH MARGIT–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.7.1. DOBRA SÁNDOR [ALEXANDRU DOBRA] (1794–1870)

Lugos, 1856. szeptember 21. – 1870. április 13.

D. 1794. február 15-én született Septéren (Șopteriu RO), tősgyökeres nemesi családba. Apja, Dobra Simon görögkatolikus pap volt. Egyik, Finta nevű őse korának ismert tanára volt. D. gimnáziumi tanulmányait Marosvásárhelyen (Târgu Mureș RO) és Balázsfalván végezte. Teológiai tanulmányait 1812-ben kezdte Balázsfalván, majd 1814-től Nagyváradon a római katolikus szemináriumban folytatta. Tanulmányait a pesti egyetemen, a pesti Központi Szeminárium növendékeként folytatta, befejezni azonban nem tudta, mivel idő előtt hazahívták. 1818. november 20-án Vulkán nagyváradi püspök nőtlen pappá szentelte, és kinevezte a püspöki iroda jegyzőjévé. 1819-ben Vulkán püspök a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*) küldte azzal a céllal, hogy a későbbiekben a

népiskolák igazgatójává tegye meg. Ő volt a kollégium első görögkatolikus pap hallgatója. A kollégium növendékeként keleti nyelveket (például arámit és arabot) tanult, valamint felkészült négy egyetemi szigorlatára. *De ortu et progressu schismatis Orientalis* című disszertációjának fáradságos megvédését követően 1822. augusztus 10-én teológiai doktorátust szerzett. Az intézmény vezetése szorgalmával és lelkeségével kezdetben nagyon elégedett volt, ugyanakkor némileg apatikusnak, előadásait lanyhának és monotonnak tartotta. Bécsi tartózkodása vége felé a vezetés megállapította, hogy egyre „kedvetlenebb, nyersebb és szemtelenebb”. Vulkán püspök szorgalmazta, hogy D. még a nemzeti zsinat előtt hagyja el Bécset. D. 1822 szeptemberében Pozsonyba utazott, hogy részt vegyen a zsinaton. A kollégium vezetése D-t szóban és írásban „kíméletlenséggel”, „sértődékenységgel” vádolta és követelőzőként jellemezte a püspök előtt, és nem jósolt számára nagy jövőt. Ettől függetlenül D. 1823-tól Nagyváradon püspöki titkár és szentszéki ülnök lett. E minőségében tíz éven át sikraszállt többek között az egyházi unió kiterjesztéséért. A későbbiekben nagyváradi parókusként, esperesként, valamint a püspöki tanács és a házassági törvényszék ülnökeként működött. A király már 1824-ben tiszteletbeli kanonokká nevezte ki, majd 1843. október 19-én a nagyváradi székesegyház kanonokja lett, és mint ilyen, több egyházi alapítványt, valamint a belényesi (Beiuș RO) gimnázium alapját is igazgatta.

Az újonnan alapított lugosi és szamosújvári püspökségek betöltését tárgyaló tanácskozáson kikérték a nagyváradi, az eperjesi, a munkácsi és a fogarasi görögkatolikus püspök, továbbá Magyarország hercegprímása, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság polgári és katonai kormányzója, valamint Erdély kormányzója véleményét is. Bár a püspökök inkább az akkor 40 éves szemináriumi rektorra, a *Frintaneumot* is kijárt Papp-Szilágyi Józsefre voksoltak, a választás a kultuszminiszter javaslatára és politikai megfontolásokból az 59 éves D-ra esett, akit elsősorban Scitovszky hercegprímás, a királyi család egyik tagja és a polgári hatóságok ajánlottak. A király 1854. március 17-én nevezte ki D-t Lugos első püspökévé, amit a pápa 1854. november 16-án hagyott jóvá. D-t Alexi szamosújvári püspökkel együtt Sztjerka-Sulutiu érsek szentelte fel 1855. október 28-án, a társszentelők Erdélyi Vazul nagyváradi görögkatolikus és Haynald Lajos erdélyi római katolikus püspökök voltak. Székfoglalására csak 1856. szeptember 21-én került sor Lugoson, Erdélyi püspök, az erdélyi és a temesvári római katolikus püspökök, valamint Johann Coronini-Cronberg gróf bánsági kormányzó (1851–1859) jelenlétében.

D. alapvető feladatát az új egyházmegye megszervezése jelentette. A Szent-széeknek 1857-ben elküldött jelentése szerint az egyházmegyében 123 parókia volt, de még nem rendelkezett monostorral, kórházzal, búcsújáróhellyel és szemináriummal sem. D. a lugosi Szentlélek-templomot székesegyházzá építtette át, majd 1868-ban szentelte fel. Az egyházmegyében igen kevés volt az iskola, ezért a püspök támogatásával Hátszegen (Hațeg RO) tanítóképző létesült, amely csupán négy évig, 1854 és 1857 között működött. Ezalatt 36 tanító szerzett oklevelet, őket az akkoriban megnyitott 35 új egyházi iskolában helyezték el. D. püspöksége alatt a Bánátban és Erdélyben egész egyházközségek csatlakoztak a katolikus egyházhoz. Az 1868-as egyházmegyei sematizmus adatai szerint az uniáltak száma – közel negyven településen – elérte az 50 ezer főt. Igaz, a következő években az unióra lépők több mint fele visszatért az ortodox egyházba. A katolikus egyházhoz csatlakozott közösségek számára a bécsi hatóságok támogatásával 19 új parókia létesült. Ezen parókiákon a lelkigondozás és az oktatás hosszabb ideig bérelt helyiségekben zajlott. D. maga is komoly anyagi áldozatot hozott a megfelelő infrastruktúra (többek között harminc új templom, több iskola és paplak) fokozatos kiépítéséért. Ő hozta létre a papi pályára készülők fiatalok, idős papok, valamint papok özvegyei és árvái támogatására az 50 ezer forintos úgynevezett „Rudolf-alapítványt”, amely nevét a trónörökösről kapta. D. az új székesegyház számára öt kanonokból álló székeskáptalant szervezett, amelyet 1857. január 15-én I. Ferenc József, majd néhány hónappal később IX. Pius pápa is jóváhagyott.

D. tehetséges szónok hírében állt. Ő elnökkölt 1860. november 18–19-én az Andrei Mocioni által Temesváron (Timișoara RO) rendezett első román nemzeti értekezleten, amely a Bánát Magyarország általi annexiója ellen tiltakozott. A kongresszus autonómiát, román vezetést és román hivatalos nyelvet követelt a régió számára. 1868. augusztus 11-én királyi biztосként elnökkölt a balázsfalvi érsekválasztó zsinaton, amelyből Váncsa János (Ioan Vancea) jött ki győztesen, így ő lett az 1853-ban alapított egyháztartomány második érseke. D. a választáson 11 szavazatot kapott, bár idős korára való tekintettel már a választás előtt elhatárolódott a hivatalvállalástól. Ugyanabban az évben Mariano Falcinelli Antoniacchi bécsi nuncius (1863–1874) felkereste Lugoson. Ennek során elnyerte a pápai trónállói címet, valamint a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend első osztályának lovagi címét. 1868. november 19-én a király valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki.

Előrehaladó betegsége ellenére 1869. április 11-én pápai követként még részt vett Váncsa érsek balázsfalvi beiktatásán. Ezt követően egészségi állapota hirtelen leromlott. Emiatt az I. Vatikáni Zsinaton sem tudott részt venni, 1869. október 20-án felmentést kért alóla. Utoljára 1870. április 10-én vett részt szent liturgián a székesegyházban, majd három nappal később, 13-án meghalt. A lugosi székesegyház kriptájában, az oltártól jobbra temették el. Végrendeletében közel 30 ezer magyar forint összegű vagyonát a székeskáptalanra, az egyházmegye céljaira hagyta, melyet ennek megfelelően költöttek el.

• *Művei*: *De ortu et progressu schismatis Orientalis*, Diss. theol. Wien 1823. • *Források*: DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin, Bd. I, p. 171–173; ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinettskanzlei, Protokolle; Das Vaterland Nr. 108 (1870), melléklet: *Biographische Skizze des hochwürdigsten Herrn Dr. Alexander Dobra*; *Dieceasa Lugosiului. Sematism istoric pentru iubileul de la Sânta unire de 200 de ani de la înființarea aceleiași diecese de 50 ani*, Lugos 1903. • *Irodalom*: BÂRLEA, *Metropolia*; BOTA, *Istoria*; BEDECEAN, *Interpersonal Relations*, Popa-Andrei et al., Recruitment and Promotion, 135–162; FILIP, *De Concilio*; GEORGESCU, *Istoria*; HC VII–IX; MOLDOVAN, *Acte sinodale*; GHEORGE NAGHI, *Lupta românilor din Banat împotriva anexării la Ungaria (1860)*, Revista de Istorie 31 (1978) 10: 1833–1838; POPA-ANDREI-COVACI, *The Recruitment*; POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*; RADU, *Istoria*; SILVESTRU AUGUSTIN PRUNDUȘ–CLEMENTE PLĂIANU, *Catholicism și Ortodoxie Românească – scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 1994; OLIVIER RAQUEZ, *Riflessioni sul primo Sinodo Provinciale della Chiesa Greco-Cattolica di Transilvania tenuto a Blaj nel 1872*, Cârja, I Romeni, 139–147; TĂUTU, *Biserica*; TUSOR, *Abécși Augustineum*; TUSOR, *Abécși Frintaneum tagjai*; IOAN VANCEA, *Dialogu despre constituțiunea Bisericii și despre sinoade*, Oradea-Nagyvárad 1861.

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

V.7.2. OLTEAN JÁNOS [IOAN OLTEANU] (1839–1877)

Lugos, 1871. január 2. – 1875. március 7.

Nagyvárad (gr. r.), 1874. január 24. – 1877. november 29.

→ NAGYVÁRADI G. SZ. EGYHÁZMEGYE V.5.5.

V.7.3. MIHÁLYI VIKTOR [VICTOR MIHALI], APSAI [DE APȘA]
(1841–1918)

Lugos, 1875. március 7. – 1895. április 25.

Gyulafehérvár-Fogaras, 1895. május 26. – 1918. január 21.

→ GYULAFEHÉRVÁR-FOGARASI EGYHÁZMEGYE V.4.5.

V.7.4. RADU DEMETER [DEMETRIU RADU] (1862–1920)

Lugos, 1897. május 16. – 1903. szeptember 27.

Nagyvárad (gr. r.), 1903. augusztus 16. – 1920. december 8.

→ NAGYVÁRADI G. SZ. EGYHÁZMEGYE V.5.7.

V.7.5. HOSSZÚ VAZUL [HOSSZÚ BAZIL, VASILE HOSSU]
(1866–1916)

Lugos, 1903. szeptember 27. – 1912. április 15.

Szamosújvár, 1912. augusztus 11. – 1916. január 13.

→ SZAMOSÚJVÁRI EGYHÁZMEGYE V.6.5.

V.7.6. FRENȚIU VALÉR-TRAJÁN [VALERIU TRAIAN FRENȚIU]
(1875–1952)

Lugos, 1913. február 10. – 1922. július 16.

Nagyvárad (gr. r.) 1922. május 3. (beiktatás) – 1952. július 11.

F. 1875. április 25-én született Resicabányán (Reșița RO), Krassó vármegyében. Apja, Frențiu Joáchim (Ioachim F.) görögkatolikus pap volt, anyja Deme-

ter Rozália. F. gimnáziumi tanulmányait Balázsfalván végezte, ahol 1894-ben érettségizett. 1894–1898 között a budapesti Központi Szeminárium növendékeként tanult teológiát. Első, szentírástudományi szigorlatát is itt tette le. 1898. szeptember 28-án Pável nagyváradai püspök nőtlen pappá szentelte. 1898. október 1-én belépett a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*). Az intézmény forrásai szerint románul, magyarul és németül tudott. Miután letette házi vizsgáit, egyetemi előadásokat hallgatott, és részt vett néhány újonnan bevezetett szemináriumon is. Fokozatosan letette három hiányzó szigorlatát, majd 1902. április 29-én teológiai doktorátust szerzett. Disszertációja címe *De rituum ecclesiae catholicae relatione ad invicem* volt. Tanulmányai mellett a Bécsben állomásozó román katonák tábori lelkészeként is működött. Majdnem minden héten prédikált a Szent Borbála-templomban és sokat gyóntatott, gyakran több héten át, naponta. 1900. november 1-én a laxenburgi palotakápolnában, egy főhercegnő jelenlétében ünnepélyes görögkatolikus misét mutatott be román nyelven a 62. gyalogezred katonáinak. Az intézet vezetése pozitívan ítélte meg lelki magatartását, „nyílt és őszinte jellemnek” tartotta, azonban úgy vélte, hogy „elfoglaltsága miatt némileg szétszórta”. F. 1902. október 16-án lépett ki a kollégiumból.

Hazájába visszatérve a lugosi püspökség levéltárosa, könyvtárosa, később konzisztórium aljegyzője, 1904-től Szászváros parókusa és esperese lett. Az esperesség 14 plébániából és hét filiából állt, amelyeket évente legalább egyszer meglátogatott. Esperességében ezen kívül bevezette a népmissziókat is, ahogy az a római katolikus plébániákon régóta szokásban volt. 1912 tavaszán kinevezték Hátszeg (Hațeg RO) esperesévé és helynökévé. Ugyanabban az évben nyáron odavitte a balázsfalvi Istenanya-ikonnak egy zárándoklat során szerzett másolatát.

Miután Hosszú Vazul (Vasile Hossu) püspököt Szamosújvárra helyezték, 1912. november 12-én az ekkor még csak 37 éves F. lugosi püspöki kinevezést nyert. Zichy kultuszminiszter a királynál tett előterjesztésében F. mellett felhozta a minisztertanács, a hercegprímás és az érsek beleegyezését, valamint F. kimagasló lelkipásztori buzgalmát és a politikától való tartózkodását. A pápa 1912. december 14-én hagyta jóvá a kinevezést. 1913. január 14-én Mihályi Viktor (Victor Mihali) balázsfalvi érsek szentelte püspökké Radu Demeter (Demetriu Radu) és Hosszú püspökök jelenlétében. Mindhárman korábban lugosi püspökök voltak. Székfoglalására 1913. február 10-én került sor. F. új hivatalában folytatta elődje kezdeményezéseit, ugyanakkor saját súlypontokkal

egészítette ki azokat. A még Hosszú püspök által alapított szeminárium F. alatt kezdte meg működését. Megalapította Lugoson Magyarország első román tanítónőképzőjét, kezdeményezte egy egyházi műveket árusító könyvesbolt, valamint egy fiú ipari iskola és internátus létrehozását. Már helynökként elrendelte papjainak, hogy naponta misézzenek, majd püspökként is folytatta ezt a gyakorlatot. Az egyházközségek lelkipásztorai számára előírta a vasárnapi prédikációt.

A háború kitörése után 1914. augusztusi pásztorlevelében a népet és a pap-ságot „a trón és a haza iránti kötelességeik szigorú teljesítésére” szólította fel és kerülendőnek tartotta „az államhatalom iránti engedetlenség” bármilyen megnyilvánulását. 1914 őszén üdvözölte Tisza miniszterelnök gesztusait az oktatás és a nyelvkérdés terén (például engedélyét a tisztán román nyelvű hit-oktatásra) és úgy vélte, ezzel megszűnt a magyarok és a románok közötti bizalmatlanság. 1917 őszén az érsekség főpásztorai úgy határoztak, hogy ismét megnyitják tanítóképzőiket. Mihályi érsek 1918. január 21-i halála után májusban választási zsinat ült össze Balázsfalván, amelyen F. 49 szavazatot kapott, míg kollégája, Hosszú szamosújvári püspök 58-at, Suciú László (Vasile Suciú) pedig 74-et. Utóbbit politikai ellenállás miatt csak 1919 augusztusában nevezték ki. Bár F. messzemenően távol tartotta magát az erdélyi politikai élettől, anyagi-lag támogatta a Román Nemzeti Pártot. Az érsekség püspökeihez és a régió egyházi, valamint politikai közéletének számos más képviselőjéhez hasonlóan F. is aláírta 1917 februárjában a „magyarországi románoknak” a miniszterelnökhöz intézett, a Wilson-nyilatkozatra válaszoló felterjesztését. Ebben tiltakoztak azon feltételezés ellen, miszerint „idegen uralom” alatt állnának és ki nyilvánították, hogy továbbra is a magyar haza szabad polgáraiként, a magyar korona fennhatósága alatt akarnak élni. Áprilisban az érsekségből F. és Radu nagyváradai püspök tagjai voltak az egyházak és egyházközségek küldöttségének, amely Budapesten hódolatát fejezte ki az új királyi pár előtt. Később azonban F. és a többi román görögkatolikus püspök is aktívan részt vett 1918. december 1-én a gyulafehérvári román nemzetgyűlésen, amely Erdély Romániához csatlakozásáról határozott.

F-t 1922. február 25-én Ferdinánd román király parancsára Nagyváradra helyezték, ahol május 3-án iktatták be. Nagyváradai működése során addigi lelkipásztori elveihez tartotta magát. Már püspöksége kezdetén lelkigyakorlatra kötelezte papjait. 1922-ben az egyházmegyei szemináriumot teológiai akadémia rangjára emelte. Az intézmény 1948-ig működött, majd 1998-ban ismét

megnyitotta kapuit. F. gondoskodott az akadémia építési munkálatainak befejezéséről és a szükséges teológiai szakirodalom beszerzéséről, valamint megfelelő tanárok alkalmazásáról. 1924-ben papjaival és híveivel való kapcsolattartás céljából megalapította a *Vestitorul* („*Hír*”) című folyóiratot, amely 1940-ig jelent meg. Segítségével indult be 1928 márciusától az *Observatorul* („*Figyelő*”) című folyóirat is; F. támogatta továbbá a *Gazeta de Vest* („*Nyugati Lap*”) című újságot. 1923-ban Rómában *ad limina* látogatáson vett részt. 1925-ben a püspökségben is megünnepelték a szentévet. Ennek csúcspontja az érsekség római zárándokútja volt, amelyet F. Hosszú Gyula (Iuliu Hossu) és Alexandru Nicolescu püspökökkel együtt vezetett. Az 1926. május 4–5-én megrendezett zsinat meghatározó szerepet játszott az egyházmegye életében egészen a II. világháború végéig, amikor a görögkatolikus egyházat betiltották. Az egyházmegye 1927-ben ünnepelte alapításának 150. évfordulóját. Ebből az alkalomból XI. Pius pápa palliummal tüntette ki, a román kormány pedig a „Románia Koronája” kitüntetésben részesítette. 1928-ban ünnepelték a belényesi gimnázium alapításának 100. évfordulóját.

A Trianon revíziójára irányuló, 1938-ban felerősödő magyar törekvések következtében felerősödtek a politikai feszültségek a régióban, és fokozódtak a második bécsi döntéssel (1940. augusztus 30.), amikor Magyarország jelentős területi igénye korábbi erdélyi és partiumi területeire irányult. F. püspöktársaival januárban *ad limina* látogatáson volt Rómában, ahol minden bizonnyal a feszültséggel teli helyzet is szóba került. A döntés megkötése előtt két nappal kollégáihoz, segédpüspökéhez, Ioan Suciuhoz és Nicolae Popovici nagyváradi ortodox püspökhöz, valamint a régió más vezető személyiségeihez hasonlóan ő is aláírta azt a tiltakozó táviratot, amelyben 350 ezer Bihar vármegyei román nevében a Magyarországhoz csatolás ellen tiltakoztak: eszerint „ezer éven át ellenálltak a magyarosítási törekvéseknek” és „inkább meghalnának, mint hogy magyar uralom alá kerüljenek”. A második bécsi döntés végrehajtása során F-t kiutasították a Magyarországhoz csatolt területekről, székhelyét Belényesre (Beiuș RO) helyezte át. Nicolescu érsek 1941. évi halála után apostoli adminisztrátorként átvette a gyulafehérvár-fogarasi érsekség kormányzását. 1942 húsvétján pásztorlevelében védelmébe vette a román hadsereg határon túli akcióit, utalva a fenyegető bolsevik veszélyre.

F. 1947-ben visszatért Nagyváradra. 1948. október 28-án a kommunista hatóságok Nagyváradon letartóztatták és a dragoslavei táborba vitték. Mivel következetesen megtagadta az ortodoxiára való áttérést, más püspökökkel és

mintegy száz pappal együtt a căldărușani ortodox kolostorba internálták. Itt 1949 szeptestéjén Ion Cherteșt titokban püspökké szentelte. F-t 1950-ben eljárás nélkül a máramarosszigeti (Sighețu Marmăției RO) börtönbe vitték, ahol a megpróbáltatások következtében 1952. július 11-én, 77 évesen meghalt. A máramarosszigeti szegények temetőjében temették el még aznap éjjel, koporsó nélkül, jelöletlen sírba. Vértanúságot szenvedett püspöktársaival együtt Ferenc pápa 2019. június 2-án Balázsfalván avatta boldoggá.

• *Művei*: *De rituum ecclesiae catholicae relatione ad invicem*, Vindobonae 1902, kézirat, Universitätsbibliothek Wien. • *Források*: DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin, Bd. V, p. 195r+v; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 15. 11. 1914, 14. 4. 1917, 16. 10. 1917; *Wiener Zeitung* 11. 5. 1918; *Banater Deutsche Zeitung* 12. 3. 1942; *Șematismul Provinciei Mitropolitane Române Unite de Alba Iulia și Făgăraș*, Dicsőszentmárton 1938. • *Irodalom*: CRISTIAN BARTA, *Significati ecclesiologici del martirio nella chiesa romana unita con Roma, greco-cattolica, ai tempi del comunismo*, *Dialog Teologic XXIV* (2021) 47: 62–77; BEDECEAN, *Interpersonal Relations*; BOTA, *Istoria*; MARIUS BUCUR, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918–1953)*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2003; GOLDENITS, *Frintaneum*; HC VII–IX; PAVEL, *Școalele*; MIRCEA PĂCURARIU, *Dicționarul teologilor români*, București 1996; IOAN PLOSCARU, *Lanțuri și Teroare*, Timișoara–Temesvár 1993; POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*; SILVESTRU A. PRUNDUȘ–CLEMENTE PLĂIANU, *Cei 12 episcopi martiri ai Bisericii române unite cu Roma greco-catolice*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 1998; RADU, *Istoria*; SIGMIREAN, *Intelectualitatea*; PETRU TĂMĂIAN, *Istoria seminarului și a educației derului diecezei române unite de Oradea*, Oradea-Nagyvárad 1930; TĂUTU, *Biserica*; TUSOR, *A bécsi Augustineum*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*.

† GHEORGHE GORUN–VÉGHSEŐ TAMÁS

RÖVIDÍTÉSEK

KÖZGYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

AAV	Archivio Apostolico Vaticano (Róma)
DAW	Diözesanarchiv Wien (Bécs)
DAZO	Deržavnij Arhiv Zakarpats'koj Oblasti (Kárpátaljai Területi Állami Levéltár) (Ungvár; Beregszász)
GyNEMK	Biblioteca Muzeului Național al Unirii Alba Iulia (Gyulafehérvári Nemzeti Egyesülési Múzeum Könyvtára)
NyEL	Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/Wien)
RAK Kolozsvár	Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca (Romániai Akadémiai Könyvtár Kolozsvári Fiókkönyvtára)
RNL Gyulafehérvár	Arhivele Naționale Direcția Județeană Alba (Román Nemzeti Levéltár Fehér Megyei Igazgatósága)
RNL Kolozsvár	Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága)
UB Wien	Universitätsbibliothek Wien (Bécs)

KÖNYVÉSZETI RÖVIDÍTÉSEK

ADRIÁNYI, *Vaticanium*

GABRIEL ADRIÁNYI, *Ungarn und das I. Vaticanum*, Köln–Wien 1975.

ALZATI ET AL., *Biserica*

CESARE ALZATI ET AL., *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică – istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică la Blaj* (Acta Blasiensia 2), Blaj-Balázsfalva 2003.

ARDELEAN, *Istoria*

IOAN ARDELEAN, *Istoria diecesei române greco-catolice a Oradei Mari I–II*, Gherla-Szamosújvár 1883, Blaj-Balázsfalva 1888.

BALOGH–GERGELY, *Egyházak*

BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*, Budapest 1996.

BARÎȚ, *Părți alese*

GEORGE BARÎȚ (ed.), *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe 200 de ani în urmă I*, Brașov–Brassó 1993, 746–758.

BÂRLEA, *Metropolia*

OCTAVIAN BÂRLEA, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj. Die Metropole der Rumänischen Unierten Kirche verkündet im Jahre 1855 in Blaj* (Perspective anul 10/37–38), München 1987.

BEDECEAN, *Interpersonal Relations*

MIHAELA BEDECEAN, *Interpersonal Relations and Behavioural Attitudes among the Banatian Greek-Catholic Elite (1857–1918)*, Popa-Andrei et al., Recruitment and Promotion, 135–162.

BENDÁSZ, *Részletek*

BENDÁSZ ISTVÁN, *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*, Ungvár 1999.

BLAZEJOVSKIJ, *Byzantine*

DMYTRO BLAZEJOVSKIJ, *Byzantine Kyivan rite students in pontifical colleges, and in seminaries, universities and institutes of Central and Western Europe (1576–1983)*, Rome 1984.

BOCȘAN–CÂRJA, *Biserica*

NICOLAE BOCȘAN–ION CÂRJA, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869–1870)*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2001.

BOJOR, *Episcopii*

VASILE BOJOR, *Episcopii diecezei greco-catolice de Gherla*, 2. ed., Cluj-Napoca/Kolozsvár 2000.

BONDA, *Mitropolia*

IOANA MIHAELA BONDA, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șu-luțiu (1853–1867)*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2008.

BOTA, *Istoria*

IOAN M. BOTA, *Istoria Bisericii universale și a Bisericii românești de la origini până în zilele noastre*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 1994.

BOTLIK, *Hármas kereszt*

BOTLIK JÓZSEF, *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ugvári uniótól napjainkig (1646–1997)*, Budapest 1997.

CĂLUȘER, *Episcopia*

IUDITA CĂLUȘER, *Episcopia greco-catolică de Oradea. Contribuții monografice*, Oradea-Nagyvárad 2000.

CĂRJA, *I Romeni*

ION CĂRJA (kiad.), *I Romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, Bucarest–Roma 2004.

CORANIĆ, *The Beginnings*

JAROSLAV CORANIĆ, *The Beginnings of the Prešov Greek Catholic Eparchy During the Episcopacy of Its First Bishop Gregor Tarkovič*, Konštatínove listy 13 (2020) 2, 176–186.

CORANIĆ, *Bishops*

JAROSLAV CORANIĆ, *Bishops of the Prešov Greek Catholic Eparchy during the Reign of the Habsburgs, 1818–1918*, Užhorod-Ungvár–Prešov-Eperjes 2021.

DOBOS, *Egy százíjjal*

DOBOS ANDRÁS, „Egy százíjjal és egy szívvel...” *A közösségi éneklés eredete a történeti Munkácsi Egyházmegyében*, Athanasiana 50 (2020) 41–54.

DOBOS, *Prassi e teologia*

ANDRÁS DOBOS, *Prassi e teologia circa l'eucaristia nella storica eparchia di Mukačevo. Dall'unione di Užborod (1646) fino alla metà del XX secolo*, Münster 2022.

DUCHNOVIĆ, *The history*

DUCHNOVIĆ ALEXANDER, *The history of the eparchy of Prjašev*, fordította és jegyzetekkel ellátta: Athanasius B. Pekar, Rome 1971.

FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*

FAZEKAS ISTVÁN, *A bécsi Pázmáneum magyarországi hallgatói, 1623–1918 (1951). Matricula collegii Pazmaniani Viennensis, 1623–1918 (1951)* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8), Budapest 2003.

FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*

FAZEKAS ISTVÁN–BEKE MARGIT, *A bécsi Pázmáneum* (szerk. Zombori István), Budapest 2002.

FILIP, *De Concilio*

ION FILIP, *De Concilio Provinciali Alba Iuliensis et Fogarasiensis primo A. D. 1872 celebrato*, Romae 1958.

GEORGESCU, *Istoria*

IOAN GEORGESCU, *Istoria Seminarului Roman-Unit din Oradea-Mare: scrisă cu prilejul împlinirii a 130 de ani dela înființare*, București 1923.

GEORGESCU, *Pavel*

IOAN GEORGESCU, *Episcopul Mibai Pavel. Viața și faptele lui*, Oradea-Nagyvárad 1927.

GHIȘA, *Biserica*

CIPRIAN GHIȘA, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700–1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2006.

GHIȘA, *Lemeni*

CIPRIAN GHIȘA, *Episcopia Greco-Catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni (1832–1850)*, Cluj-Kolozsvár 2007.

GOLDENITS, *Frintaneum*

WALTER GOLDENITS, *Das böhere Priester-Bildungs-Institut für Weltpriester zum Hl. Augustin in Wien oder „Das Frintaneum“ bzw. „Das Augustineum“*, Kath. Theol. Diss., Wien 1969.

GORUN, *Două scrisori*

GHEORGHE GORUN, *Două scrisori inedite ale lui Petru Maior către Samuil Vulcan*, Cultură și societate în epoca modernă. Politică-naționalitate-cultură (ed. Nicolae Bocșan–Nicolae Edroiu-Aurel Răduțiu), Cluj-Kolozsvár 1990, 205–215.

GORUN–POP, *300 de ani*

300 de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei, ed. GHEORGHE GORUN–HOREA OVIDIU POP, Cluj-Kolozsvár 2000.

GOTTSMANN, *Rom und die nationalen Katholizismen*

ANDREAS GOTTSMANN, *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914*, Wien 2010.

Gréckokatolícka III

Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III, Prešov-Eperjes 2013.

GYÉMÁNT, *Mișcare*

LADISLAU GYÉMÁNT, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București 1986.

HC VI

Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita. 6. A pontificatu Clementis PP. XII (1730) usque ad pontificatum Pii PP. VI (1799), REMIGIUS RITZLER – PIRMINUS SEFRIN, Patavii 1958.

HC VII–IX

Hierarchia catholica medii et recentioris aevi: sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium ecclesiarum antistitum series. VII: A Pontificatu Pii PP. VII (1800) usque ad Pontificatum Gregorii PP. XVI (1846). VIII: A pontificatu Pii PP. IX (1846) usque ad pontificatum Leonis PP. XIII (1903). IX: A pontificatu Pii PP. X (1903) usque ad pontificatum Benedicti PP. XV (1922), ed. REMIGIUS RITZLER–PIRMINUS SEFRIN–ZENON PIĘTA, Patavii 1968–1978–2002.

KICSERA–FENICS–STERR, *A Habsburg egyház*

KICSERA VIKTOR–FENICS VOLODIMIR–STERR DIANA, *A Habsburg egyház: a munkácsi görög katolikus egyházmegye az osztrák uralom alatt (1771–1918)*, Ungvár 2018.

Kitartásban a siker

[DAMJANOVICS JÓZSEF (kiad.)], *Kitartásban a siker!*, Sátoraljaújhely 2008.

KUBINYI, *The History*

JULIUS KUBINYI, *The History of Prjašiv Eparchy*, Romae 1970.

La Scuola Transilvana

La Scuola Transilvana, a cura di REMUS CÂMPEANU–VASILE RUS–VARGA ATTILA–FLORIN JULA, Nyíregyháza–Oradea–Nagyvárad 2014.

LUKÁCS, *Vatican*

LAJOS LUKÁCS, *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna*, Budapest 1981.

LUPAŞ, *Contribuţiuni*

IOAN LUPAŞ, *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni, 1780–1792*, Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice II/37 (1914–1915), 682–683.

MAGOCSI–POP, *Encyclopedia*

PAUL ROBERT MAGOCSI–IVAN POP, *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Toronto 2005.

MAROSI, *Munkácsi Egyházmegye*

MAROSI ISTVÁN (szerk.): „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...” *Tanulmányok és források Firczak Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez* (Collectanea Athanasiana I/8), Nyíregyháza–Beregszász 2019.

MAYER, *Kárpátukrán*

MAYER MÁRIA, *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*, Budapest 1977.

MOLDOVAN, *Acte sinodale*

IOAN M. MOLDOVAN, *Acte sinodale ale bisericii române de Alba Iulia şi Făgăraş I–II*, Blaj–Balázsfalva 1869.

NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI, *Kánoni látogatások*

NYIRÁN JÁNOS–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI ZSUZSANNA (szerk.), *Görögkatolikus kánoni látogatások Szabolcs vármegyében 1816–1824*, Debrecen 2017.

PAPP, *Az Úr az én erősségem*

PAPP ANDRÁS (szerk.), „Az Úr az én erősségem.” 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek, *Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai*, Miskolc 2017.

PAVEL, *Şcoalele*

CONSTANTIN PAVEL, *Şcoalele din Beius 1818–1928*, Beiuş-Belényes 1928.

PEKAR, *Narysy istorii*

ATHANASIOS B. PEKAR, *Narysy istorii Cerkvi Zakarpatt'a*, Romae 1967.

PEKAR, *Historic backround*

ATHANASIOS B. PEKAR, *Historic backround of the Eparchy of Prjashev*, Pittsburgh 1968.

PEKAR, *The Bishops*

ATHANASIOS B. PEKAR OSBM, *The Bishops of the Eparchy of Mukachevo with Historical Outlines*, Pittsburgh 1979.

PEKAR, *The History*

PEKAR ATHANASIOS B., *The History of the Church in Carpathian Rus'*, New York 1992.

PIRIGYI, *A magyarországi I–II*

PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története I–II*, Nyíregyháza 1990.

PLÖCHL, *St. Barbara*

WILIBALD M. PLÖCHL, *St. Barbara zu Wien. Die Geschichte der griechisch-katholischen Kirche und Zentralpfarrei St. Barbara I–II*, Wien 1975.

POLYÁK, *Oktatási kérdések*

POLYÁK MARIANN, *Oktatási kérdések és az oktatási intézmények helyzete Firczák Gyula tevékenysége idején a Munkácsi Egyházmegyében*, Marosi, Munkácsi Egyházmegye, 127–136.

POPA-ANDREI, *Canonici*

MIRELA POPA-ANDREI (coord.)–DIANA COVACI–ANA VICTORIA SIMA–MIHAELA BEDECEAN–AURELIA DAN–IOSIF MARIN BALOG, *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853–1918). Dicționar*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2013.

POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties*

MIRELA POPA-ANDREI, *Priestly Dynasties: Recruitment Pools for the Greek-Catholic Clerical Elite. Case Study: The Dioceses of Oradea and Gherla (1853–1918)*, Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj. Series Historica 55 (2016) Supliment, 87–104.

POPA-ANDREI-COVACI, *The Recruitment*

MIRELA POPA-ANDREI-DIANA COVACI, *The Recruitment of an Ecclesiastical Elite: the Canons of the Cathedral Chapters in Oradea and Blaj*, Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj. Series Historica 53 (2013) Supliment, 117–140.

POPA-ANDREI-COVACI, *The Romanian*

MIRELA POPA-ANDREI-DIANA COVACI, *The Romanian Greek-Catholic Ecclesiastical Elite in Transylvania: 1853–1918. Intellectual and Professional Pathways*, Popa-Andrei et al., Recruitment and Promotion, 15–108.

POPA-ANDREI ET AL., *Recruitment and Promotion*

MIRELA POPA-ANDREI-DIANA COVACI-MIHAELA BEDECEAN-AURELIA DAN-IOSEF MARIN BALOG (ed.), *Recruitment and Promotion among the Romanian Greek-Catholic Ecclesiastical Elite in Transylvania (1853–1918). A Collection of Studies*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2014.

PRODAN, *Supplex*

DAVID PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum*, București 1998.

RADU, *Manuscriptele*

IACOB RADU, *Manuscriptele bibliotecii Episcopiei greco-catolice române din Oradea Mare*, București 1923.

RADU, *Istoria*

IACOB RADU, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari. Scrisă cu ocazia aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia*, Oradea-Nagyvárad 1932.

RIGOTTI ET AL., *Oriente Cattolico*

GIANPAOLO RIGOTTI-RONALD G. ROBERSON-VINCENZO POGGI-ROBERT TAFT-MICHEL VAN PARYS (a cura di), *Oriente Cattolico*, Roma 2017.

RUBY, *Brevis historia, II*

JOSEPHUS RUBY, *Brevis historia dioecesis Eperjesiensis II*, Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Eperjesiensis pro Anno Domini 1903 ab erecta sede episcopali anno 83, Eperjesini 1903, 3–41.

SALACZ, *A magyar*

SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975.

Schem. Magno Váradiensis 1895

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno Váradiensis graeci ritus catholicorum pro anno 1895, Oradea-Nagyvárad 1895.

Schem. Magno Váradiensis 1900

Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno Váradiensis graeci ritus catholicorum pro anno jubiliari 1900, Oradea-Nagyvárad 1900.

Schem. Munkacsensis

Munkácsi sematizmusok változó címekkel

Schem. Szamosújváriensis

Szamosújvári sematizmusok változó címekkel

SIGMIREAN, *Intellectualitatea*

CORNEL SIGMIREAN, *Intellectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806–1948)*, Târgu Mureș-Marosvásárhely 2007.

SIMA, *Vizitele*

ANA VICTORIA SIMA, *Vizitele nunțiilor apostolice vienezi în Transilvania (1855–1868) I–II*, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2003.

STANCIU, *Az erdélyi*

LAURA STANCIU (kiad.), *Az erdélyi görögkatolikus egyház története zsinatai tükrében (1782–1900): dokumentumok* (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 12), Budapest 2017.

TĂUTU, *Biserica*

ALOISIU TĂUTU ET AL., *Biserica Română Unită – două sute cincizeci de ani de istorie*, 2. ed., Madrid–Cluj-Napoca/Kolozsvár 1998.

TUSOR, *A bécsi Augustineum*

TUSOR PÉTER, *A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918 (Vázlat)*, Aetas 22 (2007) 32–43.

TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*

TUSOR PÉTER, *A bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918*, Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 2007, 209–224.

VASIE, *Porovnanie*

CYRIL VASIE, *Porovnanie cirkevnoprávných prameňov byzantsko – slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii s Kódexom kánonov východných cirkví*, Rím 1994.

VASIL, *Gréckokatolíci*

CYRIL VASIL, *Gréckokatolíci. Dejiny – osudy – osobnosti*, Košice-Kassa 2000.

VÉGHSEŐ, *Bacsinszky*

VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2009. november 12–14. (Collectanea Athanasiana I/6), Nyíregyháza 2014.

VÉGHSEŐ, *Bizánci rítus*

VÉGHSEŐ TAMÁS, *Bizánci rítus, katolikus hit, magyar identitás. Magyar görögkatolikusok* (Collectanea Athanasiana I/14), Nyíregyháza 2023.

VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források I*

VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON, *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. I: 1778–1905* (Collectanea Athanasiana II/4/1), Nyíregyháza 2014.

VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források II*

VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON, *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. II: 1906–1912* (Collectanea Athanasiana II/4/2), Nyíregyháza 2019.

VÉGHSEŐ–KATKÓ, *Források III*

VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. III: 1912–1917* (Collectanea Athanasiana II/4/3), Nyíregyháza 2019.

VÉGHSEŐ, *Források IV*

VÉGHSEŐ TAMÁS, *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. IV: 1917–1925* (Collectanea Athanasiana II/4/4), Nyíregyháza 2020.

ŽEŇUCH–VASIL, *Monumenta*

PETER ŽEŇUCH–CYRIL VASIL, *Monumenta byzantino-slavica et latina slovaciae I. Cyrillské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti*, Rím–Bratislava–Pozsony–Košice-Kassa 2003.

SZERZŐK ÉS MUNKATÁRSAK

BALOGH MARGIT

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Humán Tudományok Kutatóközpontja,
Történettudományi Kutatóintézet

JAROSLAV CORANIČ

Eperjesi Egyetem, Görögkatolikus Hittudományi Kar, Egyháztörténelem
Tanszék

CZIRÁKI CSONGOR

Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (Pázmány Péter Katolikus
Egyetem); Collegium Professorum Hungarorum (ösztöndíjas)

VOLODYMYR FENYCH

Ungvári Nemzeti Egyetem, „Logos” Történet- és Vallástudományi Központ

† GHEORGHE GORUN

Partiumi Keresztény Egyetem

GORUN-KOVÁCS BLANKA (Blanka Sidonia Gorun-Kovács, dr.)

„Angelo Battelli” Általános Iskola, Novafeltria (Olaszország)

JANKA GYÖRGY

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Egyháztörténelem
Tanszék

HÓGYE ATTILA

Collegium Professorum Hungarorum (ösztöndíjas)

VIKTOR KICHERA

Ungvári Nemzeti Egyetem, „Logos” Történet- és Vallástudományi Központ

RUPERT KLIEBER

Universität Wien, Katholisch-Theologische Fakultät, Institut für Historische Theologie

KÓHALMI OLIVÉR

Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (Pázmány Péter Katolikus Egyetem); Collegium Professorum Hungarorum (ösztöndíjas)

SÁGI GYÖRGY

Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (HUN-REN PPKE-PTE); Collegium Professorum Hungarorum

SZIRTES ZSÓFIA

Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (HUN-REN PPKE-PTE)

TUSOR PÉTER

Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (Pázmány Péter Katolikus Egyetem); Moravcsik Gyula Intézet / Collegium Professorum Hungarorum

VARSA MÁRTON

Pázmány Péter Katolikus Egyetem (BA-hallgató)

VÉGHSEŐ TAMÁS

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Egyháztörténelem Tanszék; „Görögkatolikus Örökség” Kutatócsoport

INDEX

- Abatúj (vármegye)* 23. 68.
Abatúj-Torna (vármegye) 24.
Abrudbánya (Abrud, RO) 117.
 Adamovics Gherászim [Gherasim Adamovici] 111. 138.
 Aftenie, Vasile 175.
Aknaszlatina (Solotvino, UA) 152. 154.
 Albrecht [Albert] (Habsburg-Tescheni) 145. 146.
 Aldea Konstantin [Constantin Aldea] 142.
 Alexi János [Ioan Alexi] 119. 123. 143. 144. 148. 152. 159. 160. 161–164. 180.
Alsóapsa (Nižná Apša, UA) 152.
Alsó-Fehér (vármegye) 104. 178.
Alsólehnice (Červený Kláštor, SK) 88.
Alsószombatfalva (Sâmbăta de Jos, RO) 104.
 Altieri, Ludovico 44.
 Alután Konstantin [Constantin Alutan] 117. 124.
Amerikai Egyesült Államok (United States of America) 15. 29. 30. 68. 69.
Arad (RO) 139. 141. 145. 157.
Arad (vármegye) 133. 143. 144. 178.
 Aranyzájú Szent János 54. 101.
Argyas (Curtea de Argeș, RO) 175.
 Árgyelán [Ardelean] Mária 151.
 Árgyelán lásd Erdélyi Vazul
 Áron Anna [Ana Aron] 117.
 Áron Jakab [Iacob Aron] 108. 137.
 Aron, Pavel Petru 105.
 Atanáz (ortodox metropolita) 103. 118.
 Atanáz, Szent 35.
Ausztria (Österreich) 27. (lásd még *Osztrák-Magyar Monarchia*)
 Avakumovici, Pavel 139.
 Azary András 58.
 Bab András [Andrei Bob] 108.
 Bab János [Ioan Bob] 104. 108–112. 113. 114. 117. 137. 138. 140. 141.
 Bach, Alexander 80. 118. 162.
 Bach, Eduard 117. 118.
Bacsina (Bačina, UA) 34.
 Bacsinszky [Bachynsky] András 22. 23. 24. 25. 26. 28. 32. 33. 34–41. 42. 67. 75. 138.
 Bacsinszky Theodor 34.
 Bălan, Ioan 174.
Balázsfalva (Blaj, RO) 104. 105. 106. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 124. 125. 126. 128. 129. 130. 137. 140. 141. 142. 144. 148. 149. 150. 152. 154. 155. 157. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 171. 172. 175. 178. 179. 181. 182. 184. 185. 187.
 Balogh Mária 89.
Bánát (történelmi régió) 140. 143. 144. 145. 155. 177. 178. 181.
 Bánffy Dezső 129.
 Barițiu György [Gheorghe Barițiu] 114. 126.
 Barkóczy Ferenc 21.
 Bărnețiu Simon [Simion Bărnețiu] 114. 115.
Bars (vármegye) 160.
Bártfa (Bardejov, SK) 71. 78.
 Bastašić, Jozafat 138.
 Báthory Zsófia 19. 20.
 Batthyány József 139.
Battonya 178.
Bécs (Wien, AT) 19. 20. 22. 26. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 41. 46. 50. 56. 61. 69. 71. 74. 75. 76.

78. 80. 82. 85. 89. 90. 99. 103. 104. 105. 106.
108. 109. 110. 111. 113. 116. 118. 119. 120. 122.
123. 129. 130. 135. 137. 138. 140. 141. 143. 146.
147. 148. 150. 152. 161. 162. 163. 165. 170. 172.
177. 178. 179. 180. 181. 184.
- Becsületvölgy* 56.
- Bégaszentes (Sintesti, RO)* 150.
- Beheró (Beherov, SK)* 30.
- Békés (vármegye)* 133.
- Belényes (Beius, RO)* 133. 138. 139. 142. 143. 145.
147. 151. 153. 156. 157. 164. 180. 186.
- Bellarmin Szent Róbert [Roberto Bellarmino]*
39.
- Belső-Szolnok (vármegye)* 104. 108.
- Bémer László* 145.
- Benedek, XV. (Giacomo della Chiesa)* 172.
- Benedek, XVI. (Joseph Ratzinger)* 73.
- Benkovich Ágoston* 133.
- Bereg (vármegye)* 16. 23. 30. 74.
- Beszterce (Bistrița, RO)* 167.
- Beszterce-Naszód (vármegye)* 159. 174.
- Bihar (vármegye)* 41. 122. 123. 133. 140. 141. 145.
147. 186.
- Biharfüred (Stâna de Vale, RO)* 154. 156.
- Bikszád (Bixad, RO)* 24.
- Bisztra (Bistra, RO)* 117.
- Bizánczi György Gennadius* 20. 21.
- Boér István [Stefan Boieriu]* 114.
- Borbola Miklós [Nicolae Borbola]* 141. 148.
- Boros János [Ioan Boroș]* 169.
- Borsod (vármegye)* 23. 24. 68. 78.
- Bozsicskovics [Bozichkovich] Bazil* 36. 38. 75.
- Bradács János* 22. 35. 36. 37.
- Bradács Mihály* 39. 42. 67. 75.
- Brassó (Brașov, RO)* 115.
- Bratianu, Ion C.* 155.
- Breszt (BY)* 17. 18.
- Budapest [Buda; Pest; Kíspeszt]* 12. 24. 26. 32. 38.
44. 49. 51. 53. 54. 56. 57. 60. 62. 71. 75. 79.
81. 82. 83. 90. 91. 94. 95. 96. 98. 99. 100.
102. 106. 109. 111. 115. 129. 135. 142. 143. 146.
149. 152. 166. 170. 174. 178. 179. 184. 185.
- Bukarest (București, RO)* 106. 126. 129. 141. 155.
162. 172. 175.
- Bukóc (Bukovce, SK)* 24. 25.
- Bukovina (történelmi régió)* 15. 16.
- Bunea Ágoston [Augustin Bunea]* 126. 129.
168.
- Búzásbocsárd (Bucerdea Grânoasă, RO)* 121.
- Căldărușani (RO)* 175. 187.
- Caian lásd Kajan Demeter*
- Caliani lásd Kaliani Szilveszter*
- Cătărău [Katarov], Ilie* 100.
- Canton (USA)* 106.
- Ceașescu, Nicolae* 106.
- Cherteș, Ion* 187.
- Chira Sándor* 31.
- Ciorogârla (RO)* 175.
- Cipariu Timót [Timotei Cipariu]* 114. 119.
124.
- Cirill, Szent* 57.
- Coltor János [Ioan Coltor]* 130.
- Corneli lásd Kornél János*
- Coronini-Cronberg, Johann* 180.
- Costache lásd Koszták Benjámin*
- Crainic Simon [Simion Crainic]* 115.
- Csáky Albin* 56.
- Csanád (vármegye)* 133. 143.
- Csap (Čop, UA)* 51.
- császár lásd Ferenc József, I.*
- Csatth Sándor* 100.
- Csehbország (Česko, Bohemia)* 15.
- Csehszlovákia (Československo)* 31. 64. 72. 90.
- Csernoch János* 62. 63.
- Csernowitz (Csernyivci, UA)* 100.
- Csomafejű (Ciomăfău, RO)* 108.
- Csongrád (vármegye)* 133.
- Csopey Antal* 49.
- Darabanth Ignác [Ioan Ignatie Darabant]* 108.
110. 111. 122. 134. 135. 137–139. 140.
- Darabanth, Alexandru* 137.
- Da San Felice, Giovanni Battista* 68.
- Deák Ferenc* 149.
- Debrecen* 80. 85. 95. 100. 145.
- De Camillis János József* 20. 21. 32.
- De Crenneville, Ludwig Graf Folliot* 123.
- De Luca, Antonio Saverio* 119.

- Demeter Rozália 183.
Dés (Dej, RO) 123.
Désakna (Ocna Dejului, RO) 108.
Dezmér (Dezmir, RO) 112.
Doboka (vármegye) 104.
 Dobra Sándor [Alexandru Dobra] 119. 124.
   144. 148. 150. 162. 178. 179–182.
 Dobra Simon 179.
Dobroka (Dúbravka, SK) 90.
Dragomérfalva (Dragomirești, RO) 30.
 Drágossy Mózes [Drágosi; Moise Dragoș] 41.
   133. 137. 140.
 Dragos, Teodosia 137.
Dragoslavale (RO) 175. 186.
 Drohobeczky Gyula 59. 61. 89. 99.
 Duchnovics Sándor [Alexander] 70. 80.
 Dudás Miklós 31. 96.
- Eger* 21. 32. 35. 140.
 Ehrenfeld Péter 63.
Előpatak (Vâlcele, RO) 120.
 Eötvös József 124. 125. 149.
Eperjes (Prešov, SK) 24. 26. 27. 29. 33. 39. 42.
   43. 44. 49. 51. 53. 54. 55. 57. 58. 62. 63. 64.
   67–91. 95. 96. 99. 101. 128. 142. 180. 181. 185.
   186.
Erdély (történelmi régió) 21. 37. 103. 104. 105.
   106. 108. 109. 110. 111. 112. 114. 115. 116. 117.
   118. 119. 120. 123. 126. 129. 130. 137. 138. 141.
   143. 144. 147. 148. 149. 155. 157. 162. 163.
   172. 174. 177. 178. 180.
 Erdélyi János [Ioan Erdeli] 142.
 Erdélyi Vazul [Basilius; Vasile Erdeli] 115. 117.
   118. 119. 122. 143–146. 147. 148. 162. 165.
   177. 180.
 Erdődy Gábor 21.
Értarcsa (Tarcea, RO) 147.
Érvasad (Vășad, RO) 122.
 Erzsébet (Árpád-házi), Szent 62.
Esztergom 12. 20. 22. 33. 36. 37. 62. 67. 72. 89.
   94. 95. 96. 102. 104. 105. 106. 118. 134.
   160.
 Eszterházy Ferenc 35.
 Eszterházy Károly 21. 22. 35.
Esztró (Istrău, RO) 165.
- Falcinelli Antoniaci, Mariano 123. 148. 181.
 Farkas György [Gheorghe Fărcaș] 137. 139.
   140.
 Farkas Lajos 46.
 Fekete János [Ioan Negrutiu] 123. 124.
Felső-Febér (vármegye) 104.
Felsőszilvás (Silvașu de Sus, RO) 155.
Felsőszőcs (Suciul de Sus, RO) 167.
Felsőtaróc (Výšný Tvarožec, SK) 78.
 Fencik, Jevgenyij 54. 55.
 Ferdinánd, I. (Hohenzollern-Sigmaringen)
   156. 185.
 Ferdinánd, V. (Habsburg-Lotharingiai) 44.
   78. 79. 114. 115. 116. 142. 144.
 Ferenc (Habsburg-Lotharingiai) 138. 140.
   (lásd még Ferenc I./II.)
 Ferenc (Jorge Mario Bergoglio) 175. 187.
 Ferenc Ferdinánd (Habsburg-Lotharingiai)
   94.
 Ferenc József, I. (Habsburg-Lotharingiai) 51.
   56. 58. 59. 60. 68. 69. 80. 83. 86. 90. 93. 94.
   96. 98. 99. 104. 105. 115. 118. 123. 124. 126.
   128. 129. 145. 146. 148. 150. 152. 153. 155. 156.
   159. 160. 162. 163. 165. 166. 168. 169. 170.
   172. 177. 178. 180. 181. 184.
 Ferenc, I./II. (Habsburg-Lotharingiai) 24. 42.
   67. 69. 75. 104. 109. 111. 113. 115. 134. 138.
   139. 140. 141. 180.
 Finta (Dobra Sándor őse) 179.
 Firczák Bazil 56.
 Firczák Gyula 26. 28. 29. 56–60. 61. 86. 87.
   89. 98.
 Fireza Dániel [Daniel Fireza] 169.
Fogaras (Făgăraș, RO) 95. 96. 103–131. 137.
   144. 146. 148. 159. 163. 164. 165. 178. 180.
   183. 186.
Franciaország (France) 81. 99. 126. 172.
 Frențiu Joáchim [Ioachim Frențiu] 183.
 Frențiu Valér-Traján [Valeriu Traian
   Frențiu], Boldog 169. 170. 172. 173. 174.
   183–187.
Füzesmikola (Nicula, RO) 170.
- Gaganecz Anna 78.
 Gaganecz János 78.

- Gaganez József 49. 51. 53. 68. 69. 70. 78–82. 85.
Galícia (történelmi régió) 16. 28. 34. 37. 62. 69. 100. (lásd még *Halics*)
Gávavencsellő lásd *Övencsellő*
 Gebé Péter 31. 61. 64.
 Georgiu, Ioan 170.
 Gerevics Emília 56.
 Gergely, XVI. (Bartolomeo Alberto Cappel-
 lari) 44.
 Gerzánics Anna 89.
 Godsa György [Gheorghe Godsa] 138.
 Gojdics Pál Péter [Pavol Peter Gojdič], Bol-
 dog 72. 73.
 Gondola, Franz Joseph von 36.
 Gömbös Gyula 101.
Gömör (vármegye) 23. 24. 68.
 Görgei Artúr 80.
 Gráma Sándor [Alexandru Grama] 126. 168.
 Greceanu, Dimitrie 157.
Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO) 95. 96. 103–131. 144. 146. 147. 148. 162. 164. 165. 169. 172. 178. 180. 183. 185. 186.
Habsburg Birodalom lásd *Osztrák–Magyar Mo-
 narchia*
 Hadzsega Terézia 56.
Hajdúböszörmény 64.
Hajdúdorog 22. 23. 25. 26. 28. 29. 31. 33. 34. 46. 51. 54. 61. 62. 63. 64. 68. 70. 75. 93–102. 105. 130. 134. 135. 156. 157. 160. 170.
Halics (történelmi régió) 15. 37. (lásd még *Galícia*)
 Hankovszki Anasztázia 74.
Hátszeg (Hațeg, RO) 156. 181. 184.
 Haynald Lajos 120. 162. 180.
 Haynau, Julius von 145.
Hejőkeresztúr 78.
 Hilarion (püspök) 17.
 Hodermárszky János 20.
 Homonnai Drugeth György 18.
 Homonnai Drugeth János 18.
 Hopkó Bazil, Boldog 73.
Horlyó (Hudľovo, UA) 56.
 Horthy Miklós 101. 174.
 Hosszú Gyula [Iuliu Hossu], Boldog 171–176. 186.
 Hosszú János [Ioan Hossu] 171.
 Hosszú Vazul [Bazil; Vasile Hossu] 156. 157. 167. 168–171. 183. 184. 185.
 Hosszú Vazul [Bazil; Vasile Hossu], id. 168.
 Hruscsov, Nyikita 31.
Hunyad (vármegye) 117. 178.
Huszt (UA) 53.
 Iancu, Avram [Janku Ábrahám] 116.
 Illésfalvi *lásd* Pap György; Papp-Szilágyi József
 Imre (Árpád-házi), Szent 62.
 Ince, XI. (Benedetto Odescalchi) 20.
 Ince, XIII. (Michelangelo dei Conti) 104.
 Iorga, Nicolae 142.
 Ireland, John 29. 69.
 István, I. (Árpád-házi), Szent 62.
 István, Szent (vértanú) 95.
Iza (UA) 58.
 Jaczkovics Mihály 100.
 Jakab Áron [Iacob Aron] 108. 137.
 Jakusich Anna 18.
 Jakusich György 18. 32.
 Janku *lásd* Iancu, Avram
 János (körtvélyesi monostor előljárója) 17.
 János Pál, II. (Karol Wojtyła), Szent 73.
 János Zsigmond (Szapolyai) 17.
 Jekelfalussy Vince 148.
Jód (Ieud, RO) 128.
 József, II. (Habsburg-Lotharingiai) 37. 38. 68. 106. 109. 133. 134. 137.
 József, Szent 159.
 Kabalyuk Sándor 30.
 Kajan Demeter [Demetriu Caian] 113.
 Kaliani Szilveszter [Silvestru Caliani] 137.
Kalocsa 12. 20.
Kanada (Canada) 15.
 Kapisztrán Szent János 177.
Kaplony (Căpleni, RO) 137.
 Karczub Klementina 60.

- Karlóca (Sremski Karlovci, SRB)* 34. 58. 141. 144.
Karolina Augusztá (Wittelsbach) 78.
Károly (Hohenzollern-Sigmaringen) 157. (*lásd még* Károly, I.)
Károly, I. (Hohenzollern-Sigmaringen) 155.
Károly, III. (Habsburg) 104. 105.
Károly, IV. (Habsburg-Lotharingiai), Boldog 172. 185.
Kassa (Košice, SK) 24. 43. 49. 53. 56. 67. 69. 72. 73. 75. 81. 128. 151.
Katalin, II. (Holstein-Gottorp-Romanov) 34.
Katarov *lásd* Cătăraiu, Ilie
Katona (Cătina, RO) 105.
Kaunitz, Wenzel Anton Eusebius von 35.
Kelemen, XIII. (Carlo della Torre di Rezzonico) 22.
Kelemen, XIV. (Gian Vincenzo Antonio Ganganelli) 22. 36.
Keselymező (Koseljovo, UA) 30.
Khiosz (Híosz, GR) 20.
Kijev (Kijiv, UA) 30.
király *lásd* József, II.; Lipót, II.; Ferenc, I./II.; Ferenc József, I.
Kisbáród (Borozel, RO) 161.
Kisberezna (Malij Bereznij, UA) 24.
Kisszeben (Savinov, SK) 71.
Klebensberg Kuno 101. 102.
Klein Sámuel [Samuil Klein] 137. 138.
Kokad 41.
Kolbaszó (Kolbasov, SK) 68.
Kollonich Lipót 20. 21. 32.
Kolozs (vármegye) 104. 112. 159. 174.
Kolozsborsa (Borşa, RO) 108.
Kolozsmonostor (Cluj-Mănăştur, RO) 110.
Kolozsvár (Cluj-Napoca, RO) 105. 106. 108. 109. 112. 113. 115. 126. 159. 160. 171. 172. 173. 174.
Kondratovics János 89.
Konstantinápoly (İstanbul, TR) 17.
Kopácsy József 144.
Korjátovics Tódor 16. 17.
Kornél János [Ioan Corneli] 141.
Kossovics Gábor 18.
Kossuth Lajos 80. 116. 145.
Koszták Benjámín [Veniamin Costache] 113.
Kovács [Kovách] Meletius 36. 133.
Kovács Anna 53.
Kovács Antónia 53.
Kovács Ilona 53.
Kovács István 53.
Kovács János (egri kanonok) 69.
Kovács János 27. 28. 53–55. 81. 83. 86. 98.
Kovács János, id. 53.
Kovács Mária 53.
Kovács Sándor 53.
Kovaliczky Anna 78.
Kovaliczky Kornél 89.
Kőrös (Križevci, HR) 13. 36. 58. 59. 61. 72. 75. 89. 99. 138.
Körösbánya (Baia de Criş, RO) 117.
Körösi Ágoston [Augustin Körösi] 137.
Körtvélyes (Hruseve, UA) 17. 49.
Kővár vidék 104. 122.
Kövesliget (Dragovo, UA) 30.
Közép-Szolnok (vármegye) 104.
Krajnyák Gábor 91.
Krassó-Szörény (vármegye) 178.
Kraszna (vármegye) 104.
Krasznibród (Krásny Brod, SK) 18. 19. 24. 25. 43. 76.
Krupeckij, Athanasius 18.
Kutka János 38. 39. 42. 67. 75.
Küküllő (vármegye) 104.
Küküllővár (Cetatea de Baltă, RO) 105.
Lacfalú (Şişeşti, RO) 166.
Lajcsák Ferenc 141.
Laksár (Lakšárska, SK) 134.
László (püspök) 17.
László, I. (Árpád-házi), Szent 62.
Laurán Ágoston [Augustin Lauran] 148.
Laxenburg (AT) 184.
Lednic (Lednica, SK) 68.
Lékér (Hronovce, SK) 124. 160. 163.
Lemberg (Lviv, UA) 33. 36. 38. 44. 45. 56. 62. 71. 106. 109. 134. 139. 140.
Leményi János [Lemény; Ioan Lemeni] 104. 112–116. 117. 144. 148.
Lénárdfalva (Recea, RO) 151.

- Lengyel Mária 44.
Lengyelország (Polska) 17. 18. 20.
 Leó, XIII. (Gioacchino Pecci) 57. 70. 94. 98.
 125. 129. 153. 155.
 Levyickij, Michajlo 44.
Lipce (Lipča, UA) 30.
 Lipót, I. (Habsburg) 20. 103.
 Lipót, II. (Habsburg-Lotharingiai) 111. 135.
 138. 139.
 Lippay György 17. 18. 32.
 Lorántffy Zsuzsanna 18. 19.
Lourdes (FR) 172.
Lőcse (Levoča, SK) 60. 71. 78.
 Lubkovits Mária 78.
Lubóc (Lubovec, SK) 78.
 Lucskay Mihály 43.
Lugos (Lugoj, RO) 104. 105. 106. 118. 119. 124.
 128. 134. 144. 145. 148. 150. 154. 155. 156.
 159. 160. 162. 168. 169. 170. 171. 172. 174.
 177–187.
 Lukács László [Vasile Lucaciu] 129. 166.
- Macavei Viktor [Victor Macavei] 130.
 Măcelariu Illés [Ilie Măcelariu] 126.
 Magyari Simon [Simeon Maghiar] 138.
Magyarország [Magyar Királyság] 12. 13. 15. 16.
 18. 19. 22. 26. 28. 29. 30. 34. 36. 37. 57. 62.
 64. 69. 71. 81. 83. 89. 91. 95. 100. 111. 115.
 118. 120. 129. 130. 134. 137. 138. 144. 145. 157.
 174. 178. 180. 181. 185. 186. (lásd még *Osztrák–Magyar Monarchia*)
 Maior, Paraschiva 154.
 Majláth [Mailáth] család 134.
 Major Gergely [Grigore Maior] 108. 109.
 137.
 Major Péter [Petru Maior] 110. 138. 141. 142.
Makó 41. 95. 122. 143.
Maladé (Mălădă, RO) 161.
 Maniu Gyula [Iuliu Maniu] 130.
Máramaros (vármegye) 16. 17. 23. 24. 30. 42.
 53. 58. 106. 122. 128. 147. 151. 152. 159. 160.
 164. 170. 173.
Máramarosziget (Sigbeta Marmăriei, RO) 44.
 53. 55. 128. 152. 175. 187.
 Mária (Anjou) 16.
 Mária (Sachsen-Coburg-Gotha) 156.
 Mária Terézia (Habsburg) 21. 22. 23. 25. 26. 32.
 34. 35. 36. 37. 105. 133. 135.
Máriapócs 21. 24. 25. 64. 95. 102.
 Marina, Iustinian 175.
 Măriuțiu Viktória [Victoria Măriuțiu] 171.
 Márku Izidor [Isidor Marcu] 126. 168.
 Marmaggi, Francesco 64.
Marosvásárhely (Târgu Mureș, RO) 96. 108.
 109. 151. 168. 171. 174. 179.
Medgyes (Mediaș, RO) 109.
 Medveczky Antónia 85.
 Méhay János 76.
 Méhesi Ábrahám [Avram Meheși] 110.
Menyő (Mineu, RO) 137.
 Merry del Val, Rafael 130.
 Meszlényi Gyula 57. 154.
 Metód, Szent 57.
 Micara, Clemente 90.
 Micu-Klein Ince [Inocențiu Micu-Klein] 111.
 Micu-Klein Sámuel [Samuil Micu-Klein] 110.
 111.
 Mihályi Viktor [Victor Mihali] 124. 128–131.
 151. 154. 155. 156. 157. 165. 167. 169. 172. 184.
 185.
 Mikita Sándor 61.
 Miklós, Szent 133.
 Miklósy István 61. 70. 95. 98–102. 134. 135.
 Miklósy Péter 98.
Minnesota (állam, USA) 29. 69.
Miskolc 28. 64. 71. 72. 90. 102.
 Missir, Etienne 128.
Misztice (Îmștițovo, UA) 24.
 Mizicskó József 90.
 Mocioni, Andrei 181.
 Moga János [Ioan Moga] 115.
Mobács 17.
Moldávia [Moldova] 16.
Monorfalva (Monor, RO) 167.
Moszkva (RUS) 62. 73. 79. 90.
Munkács (Mukacevo, UA) 13. 15–65. 67. 69. 70.
 71. 72. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 81. 82. 83. 85. 86.
 89. 90. 93. 95. 96. 98. 99. 101. 102. 124. 134.
 137. 138. 142. 152. 159. 162. 164. 180.
 Munteanu, Basiliu 171.

- Murányi Miklós 31.
München (D) 71.
- Nagy Szent Vazul 101.
 Nagy Vytautas 16.
Nagybánya (Baia Mare, RO) 106. 151. 174.
Nagyberezna (Velikij Bereznij, UA) 56.
Nagyenyed (Aiud, RO) 125. 154.
Nagykálló 60.
Nagykároly (Carei, RO) 23. 25. 44. 100. 161.
Nagykomját (Veliki Kom'ati, UA) 44.
Nagyléta 134.
Nagylucska (Veliki Lučki, UA) 30.
Nagynyulas (Milas, RO) 171.
Nagyszeben (Sibiu, RO) 104. 115. 157.
Nagyszeretva (Stretava, SK) 85.
Nagyszombat (Trnava, SK) 20. 24. 32. 34. 38. 71. 78. 106. 108. 135.
Nagyvárad (Oradea, RO) 13. 24. 25. 28. 33. 36. 41. 42. 43. 49. 57. 74. 78. 81. 85. 95. 96. 104. 105. 106. 110. 111. 113. 115. 118. 119. 120. 122. 123. 124. 126. 128. 130. 133–158. 159. 160. 161. 162. 163. 165. 166. 167. 169. 170. 173. 174. 177. 178. 179. 180. 184. (lásd még *Váradolaszi*)
 Nákó család 49.
 Nákó Kálmán 49.
 Napóleon, I. (Bonaparte) 39. 109.
Naszód (Nășăud, RO) 109. 110. 114. 123. 124. 162. 163. 166. 167. 170.
Németország (Deutschland) 81. 126. 172.
 Negrutiu lásd Fekete János
 Nicolescu Sándor [Alexandru Nicolescu] 130. 186.
 Novac Sora Mózes [Moise Sora Noac] 114.
 Novák István 29. 63. 70. 72. 89–91.
 Novák János 89.
- Nyárády Dénes [Nyárády Dionizije] 72.
Nyíregyháza 53. 63. 95. 96. 100. 101. 102.
 Nyisztor Flóra [Floriana Nistor] 122.
- Ó-Arad [*Aradul vechi, RO*] 41.
Olábdálya (Daia Română, RO) 108.
Olaszország (Italia) 46. 126.
Olmütz (Olomouc, CZ) 71.
- Olsavszky Mánuel Mihály 21. 22. 32. 34. 35. 137.
 Oltean János [Ioan Olteanu] 128. 150–151. 152.
 Orbán, VIII. (Maffeo Barberini) 36.
Orlát (Orlat, RO) 109. 114.
Ormány (Orman, RO) 108.
Oroszország (Rosszija) 27. 28. 30. 62. 99. 141.
Osztrák–Magyar Monarchia [Habsburg Birodalom] 11. 12. 36. 53. 84. 89. 100. 119. 141. 144. 160.
Óvencsellő [Gávavencsellő] 85.
- Pál, Szent 148.
 Pál, VI. (Giovanni Battista Montini), Szent 175.
 Pálffy család 89.
 Pálffy Móric 89.
 Palma, Paul Iosif 155.
 Pankovics Anna 53.
 Pankovics István 28. 49–52. 53. 56. 85.
 Pap György [Gheorghe Pop de Băsești] 147. 157.
 Pap Péter [Petru Pop] 169.
 Pap Zsófia [Sofia Pap] 165.
 pápa lásd Ince, XI.; Pius, VI.; Pius, VII.; Ger-
 gely, XVI.; Pius, IX.; Leó, XIII.; Benedek,
 XV.
 Papfalvi Konstantin [Constantin Papfalvi] 117.
 Papp Antal 26. 28. 29. 31. 59. 60–65. 70. 71. 89. 90. 95. 102.
 Papp Antal, id. 60.
 Papp Ignác János [Ioan Ignatie Papp] 157.
 Papp László [Ladislau Papp] 114.
 Papp-Szilágyi József [Iosif Papp-Szilágyi;
 Pop-Silaghi] 81. 120. 123. 124. 144. 147–
 149. 150. 165. 166. 180.
 Papp-Szilágyi Simon 147.
 Para János [Ioan Para] 110.
Párizs (Paris, FR) 81. 172.
 Parsi, Angelus 162.
 Parthén Péter 18. 19. 32.
Paszika (Passika, UA) 74.
 Paszkevecs, Ivan 145.
Pásztély (Roztočka Pastil, UA) 53.

- Pásztélyi *lásd* Kovács János
 Patachich Ádám 133.
 Pável Mihály [Mihail Pavel] 57. 135. 151–154. 166. 184.
 Pavel Petru Aron 105.
 Pavel, Konstantin 151.
 Peterityei *lásd* Pavel, Konstantin
 Péter, Szent 148.
 Petrovics, Geraszim 58.
Pillerpeklén (Ruské Peklány, SK) 78.
 Pituk Béla 153.
 Pius, VI. (Giovanni Angelo Braschi) 109. 133. 137.
 Pius, VII. (Luigi Barnaba Chiaramonti) 42. 67. 76. 104. 134.
 Pius, IX. (Giovanni Maria Mastai-Ferretti), Boldog 83. 106. 118. 128. 146. 151. 159. 160. 162. 165. 177. 181.
 Pius, X. (Giuseppe Melchiorre Sarto), Szent 90. 94. 99. 130.
 Pius, XI. (Achille Ratti) 96. 172. 186.
 Pius, XII. (Eugenio Pacelli) 174.
 Plachitka Mária 98.
Plevna (Pleven, BG) 151.
Pocsaj 147.
Pocsajiv (Počajiv, UA) 39.
 Pócsi [Pótsy; Pócsy] Elek 27. 28. 41–44. 76. 78.
 Pócsi György 41.
Podólia (történelmi régió) 15. 16.
Poleszje (UA) 16.
 Pop Gergely [Grigore Pop] 114.
 Pop Tódor [Teodor Pop] 114.
 Pop, Macedon 162. 163.
 Pop-Csicsó István [Ștefan Cicio Pop] 130.
 Popfiu, Iustin 149.
 Popovici, Nicolae 186.
 Popovics János 44.
 Popovics Vazul [Bazil] 27. 28. 44–48. 53. 56. 76. 77. 78. 79. 82. 152.
 Popovics Zsófia 41.
Pozsony (Bratislava, SK) 73. 75. 110. 144. 145. 147. 180.
Prága (Praha, CZ) 31. 64. 71. 72. 73. 90. 91.
Priszló (Prislop, RO) 155. 169.
 Prohászka Ottokár 89.
Przemysł (PL) 18. 38.
 Puchner, Anton 115.
 Pumnul Áron [Aron Pumnul] 114.
Pusztabollód (Holod, RO) 156.
 Radu Demeter [Demetriu Radu] 154–158. 167. 169. 170. 184. 185.
 Radu, Ioan 154.
 Rajačić, Josip 144.
Rákóc (Rakovec nad Ondavou, SK) 98.
 Rákóczi család 18. 19.
 Rákóczi Ferenc, I. 19.
 Rákóczi György, I. 18.
 Rákóczi György, II. 19.
 Rațiu Bazil [Basiliiu Rațiu] 114. 115.
 Rațiu János [Ioan Rațiu] 126.
 Rednik Atanáz [Athanasius; Atanaise Rednic] 105. 108. 137.
 Répássy György 89. 90.
Resicabánya (Reșița, RO) 183.
 Rhédey Lajos 141.
 Rimanóczy Kálmán, ifj. 156.
Robi (Robia, RO) 170.
Róma (Roma, IT) 19. 23. 31. 32. 34. 35. 36. 37. 39. 42. 43. 49. 50. 55. 59. 62. 63. 70. 76. 78. 80. 81. 87. 89. 90. 94. 99. 100. 101. 103. 105. 106. 119. 120. 124. 125. 128. 129. 130. 133. 145. 148. 153. 155. 156. 157. 160. 165. 166. 167. 168. 169. 171. 177. 178. 186.
 Román György 69.
 Román Sándor [Alexandru Roman] 126. 146.
 Roman, Iosif 149.
Románia [Román Királyság] (România) 15. 99. 106. 135. 147. 157. 159. 160. 172. 173. 178. 185. 186.
 Romzsa Tódor, Boldog 31.
 Roskovics Ignác 69.
 Rudolf (Habsburg-Lotharingiai) 181.
 Rus János [Ioan Rusu] 114. 173. 174.
 Rusznák Miklós 72. 90.
 Sabo *lásd* Szabó Demeter; Szabó János
 Saguna András [Andrei Șaguna] 104. 115. 119. 120.

- Saint Paul (USA)* 29.
 Samassa József 57.
Sáros (vármegye) 23. 24. 30. 68.
Sárospatak 98.
Sátorajútjebely 49. 78. 85. 98.
 Savnicky, Mihail 134.
 Scapinelli, Raffaele [Raphael] 61. 95.
 Schwarzenberg, Felix zu 116.
 Schwarzenberg, Karl 118. 162.
 Scitovszky János 46. 80. 118. 146. 180.
 Sebeni *lásd* Szebeni Mária
Septér (Șopteriu, RO) 179.
 Sever, Ioan Axente 115.
 Silaghi *lásd* Szilágyi József
 Simor János 51.
 Sinkai György [Gheorghe Șincai] 109. 110. 138. 150.
 Slepkovszky János 100.
 Stefanopoli, Stefan 155.
 Șterca-Șuluțiu *lásd* Szerka-Sulutiu Sándor
 Stoica Gábor [Gabriel Stoica] 114.
Strasbourg (FR) 71.
 Stratimirović, Stefan 141.
 Suba György 61.
 Suciú László [Vasile Suciú] 185.
 Suciú, Ioan 173. 174. 186.

 Szabados György 34.
 Szabó Demeter [Demetriu Sabo] 165.
 Szabó János [Ioan Sabo] 152. 154. 165–167.
Szabolcs (vármegye) 22. 23. 25. 28. 34. 60. 85. 93. 96.
 Szabov Simon 61.
Szacsal (Săcel, RO) 30.
Szamosújvár (Gherla, RO) 25. 26. 46. 95. 104. 105. 106. 118. 119. 123. 124. 128. 144. 145. 148. 152. 157. 159–176. 180. 184. 185.
 Szaniszló Ferenc 123.
Szászcsanád (Cenade, RO) 121.
Szászrégen (Reghin, RO) 109. 168. 171.
Szászsebes (Sebeș, RO) 109.
Szászváros (Orăștie, RO) 184.
Szatmár (vármegye) 23. 24. 25. 44. 93. 96. 134. 140. 159.

Szatmárnémeti (Satu Mare, RO) 49. 53. 56. 57. 82. 151. 152. 154. 163.
 Szebeni Mária [Maria Sebeni] 168.
Szeged 102.
 Szegedy Ferenc Lénárd 68.
Szelisce (Seliše, UA) 23.
Szepes (vármegye) 23. 24. 68.
Szerbia [Szerb Vajdaság] (Srbija) 15. 99. 180.
Szilágy (vármegye) 117. 124. 159.
 Szilágyi József [Iosif Silaghi] 140. 142.
Szilágyperecsény (Pericei, RO) 161.
Szilágyosmlyó (Șimleu Silvaniei, RO) 161. 164. 170.
 Szkiba Teofán 61.
Szlovákia (Slovensko) 15. 72.
 Szmigelszki Viktor [Szmigelski; Victor Smig-helschi] 126. 168. 171.
Szolnok-Doboka (vármegye) 159.
Szolyva (Svaldva, UA) 44. 46.
 Szerka-Sulutiu Sándor [Alexandru Șterca-Șuluțiu] 104. 117–122. 123. 124. 146. 148. 162. 180.
 Sztójka Sándor 31. 64.
 Szudoplatov, Pavel 31.
Szuszkó (Suskowo, UA) 74.

Talaborfalva (Tereblja, UA) 30.
Tapolca 25. 37. 53.
 Taraszovics Bazil 18. 19.
 Tarkovics András 74.
 Tarkovics Gergely 26. 43. 44. 67. 68. 69. 71. 74–77. 78.
Técső (Tâcșu, UA) 53.
 Teleki Pál 174.
Temes (vármegye) [Temesi Bánság] 133. 178. 180. (lásd még *Bánát*)
Temesvár (Timișoara, RO) 141. 143. 145. 177. 180. 181.
 Teodorovici János [Ioan Teodorovici] 142.
 Teofil (ortodox metropolita) 103.
 Thun, Leo 118.
 Tikos Albert 69.
 Timándi Kandida [Candida Timandi] 108.
 Tisza István 99. 130. 185.
 Tisza Kálmán 94.

- Tokaj* 34.
Tompabáza (Rădești, RO) 154. 156. 157.
Torda (Turda, RO) 105.
Torda (vármegye) 104.
Torna (vármegye) 23.
Torontál (vármegye) 178.
 Tóth András 82.
 Tóth Elek (ortodox szent) 29. 69. 70.
 Tóth Miklós 54. 69. 70. 71. 82–85. 87.
Törökország [Oszmán Birodalom] (Türkiye) 145.
 Trefort Ágoston 53. 83. 86. 152.
 trónörökös *lásd* Ferenc (Habsburg-Lotharingiai); Rudolf (Habsburg-Lotharingiai)

Ublja (Ublja, SK) 89.
Ugocsa (vármegye) 16. 23. 159.
Újfehértó 23.
 Újhelyi Andor 94.
Újvároska (Leopoldov, SK) 73.
Ung (vármegye) 16. 23. 56. 85.
Ungvár (Uzborod, UA) 18. 19. 21. 24. 25. 26. 27. 31. 32. 33. 34. 37. 38. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 49. 51. 53. 55. 56. 57. 59. 60. 62. 63. 64. 71. 74. 75. 82. 83. 84. 85. 86. 89. 95. 96. 98. 99. 102. 135. 152. 163.
 uralkodó *lásd* Lipót, II.; Ferenc, I./II.; Ferdinánd, V.; Ferenc József, I.

Vác 74.
Vadászfalva (Beňatina, SK) 34.
 Vajda Sándor [Alexandru Vaida Voievod] 130.
 Vályi János 29. 57. 69. 70. 71. 85–88. 89.
 Vályi János, id. 85.
 Váncsa György [Gheorghe Vancea] 122.
 Váncsa János [Ioan Vancea] 122–127. 128. 148. 151. 152. 153. 155. 165. 166. 168. 181. 182.
 Vannutelli, Serafino 54. 55. 84.
Várad *lásd* *Nagyvárad*

Váradolaszi (Olosig [Oradea], RO) 143. 147. 162.
Várammó (Vranov nad Topľou, SK) 68.
 Vásárhelyi János 174.
 Vaszary Kolos 60. 94.
 Vécsey család 49.
Velejte (Veľaty, SK) 49. 53.
Vérsec (Vârșeț, SRB) 141. 142.
 Viale-Prelà, Michele 80. 116. 118. 162.
Vidrátsszeg (Vidrasău, RO) 121.
 Visconti, Antonio Eugenio 36.
Vizsló 78.
 Vladimir, Andrej 58.
Völbínia (történelmi régió) 16.
 Volosin Ágoston [Avgusztin Ivanovics Volosin] 61.
 Vulcan, Iosif 149.
 Vulkán Sámuel [Samuil Vulcan] 42. 110. 111. 113. 134. 138. 139. 140–143. 144. 147. 161. 162. 179. 180.

 Wilson, Woodrow 185.
 Wlassics Gyula 155.
 Wohlgemuth, Ludwig von 116.

Zágráb (Zagreb, HR) 13. 105. 154.
Zalatna (Zlatna, RO) 117.
Zemplén (vármegye) 23. 24. 53. 68. 85. 89. 93. 96. 98.
 Zichy János 60. 184.
 Zloczky Ilona 53.

 Zsigmond (Luxemburgi) 16.

Összeállította:

CSIZÁKI CSONGOR–HÓGYE ATTILA–
KÓHALMI OLIVÉR–SÁGI GYÖRGY

MAGYARORSZÁG PÜSPÖKEI 1804–1918

Konkordancia (I–V.)

A) BETŰRENDES JEGYZÉK

(A jelöletlen oldalszámok a latin, a *-gal jelöltek pedig a görög rítusú *Püspöklexikon* – jelen kötet – oldalszámaira értendők. A horvátországi főpapok értelemszerűen még hiányoznak.)

Alexi János	161*	Dulánszky Nándor	191
Bab János	108*	Erdélyi Vazul	143*
Bacsinszky András	34*	Esterházy László	690
Balás Lajos	706	Fábry Ignác	657
Balassa Gábor	272	Farkas Imre	230
Barkóczy László	226	Fehér Ipoly OSB	786
Bartakovics Béla	617	Fetser Antal	133
Batthyány Vilmos	166	Firczák Gyula	56*
Belánszky József	85	Fischer István	601
Bélik József	750	Fischer-Colbrrie Ágoston	673
Bémer László	544	Fogarasy Mihály	510
Bende Imre	163	Frențiu Valér-Traján	183*
Bíró László	723	Fuchs Ferenc Xavér	598
Bonnaz Sándor	476	Gaganecz József	78*
Boromisza Tibor	730	Girk György	186
Bőle András	269	Glattfelder Gyula	485
Brigido Mihály Lipót	745	Haas Mihály	719
Bubics Zsigmond	667	Habsburg-Lotharingiai Károly	
Csajághy Sándor	471	Ambrus	30
Csáky Károly Emmánuel	326	Hajdu Tibor OSB	789
Császka György	431	Hám János	43
Cseh István	649	Haynald Lajos	419
Csernoch János	67	Hetyey Sámuel	197
Darabanth Ignác	137*	Hidasy Kornél	283
Dessewffy Sándor	481	Hornig Károly	371
Dobra Sándor	179*	Horváth János	222

Horváth Mihály	467	Moyzes István	91
Hosszú Gyula	171*	Nádasdy Ferenc	404
Hosszú Vazul	168*	Novák István	89*
Ipolyi Arnold	559	Novák Krizosztom OSB	774
István Vilmos	288	Ocskay Antal	652
Ivánkovits János	703	Oltean János	150*
Jekelfalusy Vince	234	Palugyay Imre	151
Juranits Antal	119	Pankovics István	49*
Kámánházy László Mihály	308	Papp Antal	60*
Karner Antal	124	Papp-Szilágyi József	147*
Király József	178	Párvy Sándor	760
Klobusiczky Péter	400	Pauer János	240
Kluch József	143	Pável Mihály	151*
Kollárcsik István	694	Peitler Antal József	312
Kollonich László	395	Perger János	662
Kopácsy József	38	Pócsi Elek	41*
Kovács Flórián	717	Popovics Vazul	44*
Kovács János	53*	Prohászka Ottokár	249
Kovács Miklós	505	Pyrker János László OCist	605
Kovács Tamás OSB	777	Radnai Farkas	102
Kovács Zsigmond	366	Radu Demeter	154*
Kőszeghy László	460	Ranolder János	359
Kruesz Krizosztom OSB	783	Révay János Antal	742
Kunszt József	409	Rimely Károly	99
Kurbély György	346	Rimely Mihály OSB	779
Lajcsák Ferenc	541	Roskoványi Ágoston	156
Leményi János	112*	Rosos Pál	343
Lipovniczky István	553	Rott Nándor	378
Lonovics József	412	Rudnay Sándor	33
Lönhárt Ferenc	517	Rudnyánszky József	88
Mailáth Gusztáv Károly	521	Samassa József	625
Makay Antal	350	Schlauch Lőrinc	565
Mártonfi József	500	Schopper György	698
Meszlényi Gyula	727	Schuster Konstantin	319
Mihályi Viktor	128*	Schwarzenberg Ernő	116
Mikes János	291	Scitovszky János	47
Miklóssy Ferenc	538	Simor János	55
Miklósy István	98*	Somogy Lipót Márton	265
Milassin Bertalan Miklós OFM	216	Steiner Fülöp	244

Szabó András	645	Váncsa János.	122*
Szabó Imre	278	Várady Árpád Lipót	445
Szabó János	165*	Városv Gyula	438
Szaniszló Ferenc	548	Vaszary Kolos OSB	62
Szányi Ferenc	688	Vilt József Ignác	114
Széchenyi Miklós ^a	579	Vulkán Sámuel.	140*
Szenczy Ferenc	274	Vurum József	147
Szepesy Ignác	181	Zábojszky László	754
Szmrecsányi Lajos	631	Zalka János.	127
Szmrecsányi Pál	573	Zerdahelyi Gábor	82
Sztankovits János	121	Zichy Domonkos	353
Szterka-Sulutiu Sándor	117*	Zichy Gyula	202
Szuppán Zsigmond	96		
Szutsits Pál Mátyás	220		
Tarkovics Gergely	74*		
Tóth Miklós.	82*		
Török Antal.	464		
Vályi János	85*		

^a CST I/7: a kötetben, miként számos egykorú dokumentumban, többnyire *Széchenyi* névalakban szerepel, ám a győri, majd nagyváradi püspök saját kezű aláírásaiban a *Széchenyi* családnevet használta.

B) ÉLETKOR SZERINTI JEGYZÉK

(Születési dátum szerint, évtizedenkénti bontásban)

1732–1739

Bacsinszky András, 1732–1809
 Milassin Bertalan Miklós OFM,
 1736–1811
 Kollonich László, 1736–1817
 Király József, 1737–1825
 Szabó András, 1738–1819
 Vilt József Ignác, 1738–1813
 Darabanth Ignác, 1738–1805
 Miklóssy Ferenc, 1739–1811
 Bab János, 1739–1830

1740–1748

Szányi Ferenc, 1740–1810
 Brigido Mihály Lipót, 1742–1816
 Zerdahelyi Gábor, 1742–1813
 Novák Krizosztom OSB, 1744–1828
 Fuchs Ferenc Xavér, 1744–1807
 Kőszeghy László, 1745–1828
 Mártonfi József, 1746–1815
 Kluch József, 1748–1826
 Révay János Antal, 1748–1806
 Somogy Lipót Márton, 1748–1822

1751–1758

Rosos Pál, 1751–1809
 Klobusiczky Péter, 1752–1843
 Kámánházy László Mihály, 1753–1817
 Pócsi Elek, 1754–1831
 Kovács Flórián, 1754–1825
 Fischer István, 1754–1822
 Tarkovics Gergely, 1754–1841
 Kurbély György, 1755–1821
 Makay Antal, 1756–1825
 Bélik József, 1757–1847
 Vulkán Sámuel, 1758–1839

1760–1769

Rudnay Sándor, 1760–1831
 Török Antal, 1761–1832
 Esterházy László, 1762–1824
 Cseh István, 1762–1831
 Bőle András, 1762–1843
 Vurum József, 1763–1838
 Szutsits Pál Mátyás, 1767–1834
 Juranits Antal, 1768–1837
 Kovács Miklós, 1769–1852^a
 Belánszky József, 1769–1843
 Horváth János, 1769–1835

1772–1775

Pyrker János László OCist, 1772–1847
 Lajcsák Ferenc, 1772–1843
 Schwarzenberg Ernő, 1773–1821
 Kopácsy József, 1775–1847^b

1780–1788

Leményi János, 1780–1861
 Szepesy Ignác, 1780–1838
 Palugyay Imre, 1780–1858
 Hám János, 1781–1857
 Sztankovits János, 1781–1848

Balassa Gábor, 1783–1851
 Kovács Tamás OSB, 1783–1841
 Bémer László, 1784–1862
 Nádasdy Ferenc, 1785–1851
 Scitovszky János, 1785–1866
 Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus,
 1785–1809
 Farkas Imre, 1788–1866
 Rudnyánszky József, 1788–1859

1790–1797

Kunszt József, 1790–1866
 Barkóczy László, 1792–1847
 Bartakovics Béla, 1792–1873
 Fábry Ignác, 1792–1867
 Szaniszló Ferenc, 1792–1869
 Lonovics József, 1793–1867
 Rimely Mihály OSB, 1793–1865
 Gaganecz József, 1793–1875
 Girk György, 1793–1868
 Zábojszky László, 1793–1870
 Karner Antal, 1794–1856
 Dobra Sándor, 1794–1870^c
 Szterka-Sulutiu Sándor, 1794–1867^c
 Erdélyi Vazul, 1794–1862
 Ocskay Antal, 1795–1848
 Kollárcsik István, 1796–1869
 Popovics Vazul, 1796–1864
 Moyzes István, 1797–1869

1800–1809

Fogarasy Mihály, 1800–1882^d
 Szenczy Ferenc, 1800–1869^d
 Alexi János, 1801–1863
 Jekelfalusy Vince, 1802–1874
 Bíró László, 1806–1872
 Ranolder János, 1806–1875
 Roskoványi Ágoston, 1807–1892

Peitler Antal József, 1808–1885
 Zichy Domonkos, 1808–1879
 Horváth Mihály, 1809–1878

1810–1819

Csajághy Sándor, 1810–1860
 Haas Mihály, 1810–1866
 Bonnáz Sándor, 1812–1889
 Papp-Szilágyi József, 1813–1873
 Simor János, 1813–1891
 Szuppán Zsigmond, 1814–1881
 Pauer János, 1814–1889
 Lipovniczky István, 1814–1885
 Szabó Imre, 1814–1881
 Haynald Lajos, 1816–1891
 Schuster Konstantin, 1817–1899
 Kruesz Krizosztom OSB,
 1819–1885
 Perger János, 1819–1876
 Schopper György, 1819–1895
 Lönhárt Ferenc, 1819–1897

1820–1829

Váncsa János, 1820–1892
 Kovács Zsigmond, 1820–1887
 Pankovics István, 1820–1874
 Zalka János, 1820–1901
 Bubics Zsigmond, 1821–1907
 Ipolyi Arnold, 1823–1886
 Schlauch Lőrinc, 1824–1902
 Bende Imre, 1824–1911
 Rimely Károly, 1825–1904
 Kovács János, 1826–1891
 Császka György, 1826–1904
 Pável Mihály, 1827–1902
 Hidasy Kornél, 1828–1900
 Samassa József, 1828–1912
 Dulánszky Nándor, 1829–1896

1832–1839

Meszlényi Gyula, 1832–1905
 Vaszary Kolos OSB, 1832–1915
 Tóth Miklós, 1833–1882
 Dessewffy Sándor, 1834–1907
 Szabó János, 1836–1911
 Firczák Gyula, 1836–1912
 Vályi János, 1837–1911
 Steiner Fülöp, 1839–1900
 Oltean János, 1839–1877

1840–1849

Boromisza Tibor, 1840–1928
 Hornig Károly, 1840–1917
 Mihályi Viktor, 1841–1918
 Fehér Ipoly OSB, 1842–1909
 Heteyey Sámuel, 1843–1903
 Szmrecsányi Pál, 1846–1908
 Vározy Gyula, 1846–1910
 Ivánkovits János, 1846–1910
 Radnai Farkas, 1848–1935
 Párvy Sándor, 1848–1919
 István Vilmos, 1849–1910

1851–1858

Szmrecsányi Lajos, 1851–1943
 Csernoch János, 1852–1927
 Csáky Károly Emmánuel, 1852–1919
 Balás Lajos, 1855–1920
 Miklósy István, 1857–1937
 Prohászka Ottokár, 1858–1927
 Hajdu Tibor OSB, 1858–1918

1862–1869

Fetser Antal, 1862–1933
 Radu Demeter, 1862–1920
 Fischer-Colbrie Ágoston, 1863–1925
 Mailáth Gusztáv Károly, 1864–1940

Várady Árpád Lipót, 1865–1923
 Hosszú Vazul, 1866–1916
 Papp Antal, 1867–1945
 Széchényi Miklós, 1868–1923
 Rott Nándor, 1869–1939

1870–1879

Batthyány Vilmos, 1870–1923
 Zichy Gyula, 1871–1942
 Glattfelder Gyula, 1874–1943
 Frentiu Valér-Traján, 1875–1952
 Mikes János, 1876–1945
 Novák István, 1879–1932

1885

Hosszú Gyula, 1885–1970

^a CST I/7 38. 39. 41. 219. 353 (nyomtatott változat): a Kopácsy-biogram címében és fejlécében szereplő 1755 helyett a szócikkben, a táblázatokban és az 1. színes kép aláírásában is helyesen feltüntetett 1775 a valós születési dátum.

^b CST I/7 505 (nyomtatott változat): 1796. január 26-án helyesen 1769. január 26-án.

^c Egy napon születtek, a betűrend rangsorolt.

^d Egy napon születtek, a betűrend rangsorolt.

C) ELSŐ HIVATALBA LÉPÉS SZERINTI JEGYZÉK

(A püspökök névsorrendje a beiktatás [*installatio*] – vagy a székfoglaló [*intbronisatio*] – éve szerint áll össze, ez a dátum szerepel az egyes szócikkek „alcímeként” is. Az ezektől eltérő eseteket külön jelezzük. A rövidítések feloldása: *adm.* = apostoli adminisztrátor, *koadj.* = koadjutor.)

1773–1775

Bacsinszky András – 1773
 Kollonich László – 1775

1784–1788

Bab János – 1784
 Fuchs Ferenc Xavér – 1788
 Révay János Antal – 1788

1790

Darabanth Ignác – 1790
 Milassin Bertalan Miklós OFM – 1790

1800–1808

Mártonfi József – 1800
 Zerdahelyi Gábor – 1801
 Kőszeghy László – 1801
 Szányi Ferenc – 1802
 Novák Krizosztom OSB – 1802
 Miklóssy Ferenc – 1803
 Szabó András – 1804
 Fischer István – 1805
 Somogy Lipót Márton – 1806
 Vilt József Ignác – 1806
 Vulkán Sámuel – 1807
 Klobusiczky Péter – 1808
 Király József – 1808
 Brigido Mihály Lipót – 1808 (1788^a)

Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus
– 1808 (1807^{adm.})
Rosos Pál – 1808
Kámánházy László Mihály – 1808
Kluch József – 1808

1815–1819

Kurbély György – 1815
Esterházy László – 1815
Rudnay Sándor – 1816
Vurum József – 1816
Pócsi Elek – 1818
Schwarzenberg Ernő – 1819
Makay Antal – 1819
Pyrker János László OCist – 1819

1820–1828

Szepesy Ignác – 1820
Cseh István – 1821
Tarkovics Gergely – 1821
Kovács Flórián – 1822
Kopácsy József – 1822
Nádasdy Ferenc – 1824
Belánszky József – 1824
Bélik József – 1824
Bőle András – 1825
Juranits Antal – 1825
Lajcsák Ferenc – 1825
Szutsits Pál Mátyás – 1828
Hám János – 1828
Kovács Miklós – 1828
Scitovszky János – 1828

1830–1839

Kovács Tamás OSB – 1830
Török Antal – 1831
Horváth János – 1832
Palugyay Imre – 1832
Leményi János – 1833

Lonovics József – 1834
Barkóczy László – 1837
Popovics Vazul – 1838
Sztankovits János – 1838
Ocskay Antal – 1839

1841–1848

Zichy Domonkos – 1841
Rimely Mihály OSB – 1843
Bémer László – 1843
Erdélyi Vazul – 1843
Gaganecz József – 1843
Balassa Gábor – 1844
Bartakovics Béla – 1845
Rudnyánszky József – 1845
Horváth Mihály – 1848^b

1850–1859

Ranolder János – 1850
Karner Antal – 1850 (1848^c)
Kunszt József – 1850
Kollárscsik István – 1851
Zabojszky László – 1851^d
Szaniszló Ferenc – 1851^d
Moyzes István – 1851
Szterka-Sulutiu Sándor – 1851
Farkas Imre – 1851
Roskoványi Ágoston – 1851
Csajághy Sándor – 1852
Haynald Lajos – 1852
Fábry Ignác – 1852
Girk György – 1853
Szenczy Ferenc – 1853
Alexi János – 1856
Dobra Sándor – 1856
Simor János – 1857
Haas Mihály – 1859
Peitler Antal József – 1859

1860–1869

Bonnaz Sándor – 1860
Papp-Szilágyi József – 1863
Fogarasy Mihály – 1865
Váncsa János – 1866
Kruesz Krizosztom OSB – 1866
Bíró László – 1867
Zalka János – 1867
Jekelfalussy Vince – 1867 (1848^e)
Pankovics István – 1867
Perger János – 1868
Lipovniczky István – 1869
Kovács Zsigmond – 1869
Szabó Imre – 1869

1870–1879

Szuppán Zsigmond – 1870^f
Oltean János – 1871
Samassa József – 1871
Schopper György – 1872
Ipolyi Arnold – 1872
Pável Mihály – 1873
Schlauch Lőrinc – 1873
Császka György – 1874
Mihályi Viktor – 1875
Kovács János – 1875
Dulánszky Nándor – 1876
Tóth Miklós – 1876
Schuster Konstantin – 1877
Pauer János – 1879
Szabó János – 1879

1882–1888

Lönhárt Ferenc – 1882
Hidasy Kornél – 1883
Vályi János – 1883
Vaszary Kolos OSB – 1885
Bende Imre – 1887
Bubics Zsigmond – 1887

Meszlényi Gyula – 1888

Hornig Károly – 1888

1890–1898

Steiner Fülöp – 1890
Dessewffy Sándor – 1890
Firczák Gyula – 1892
Szmrecsányi Pál – 1892
Fehér Ipoly OSB – 1892
Rimely Károly – 1893
Radu Demeter – 1897
Ivánkovits János – 1897
Mailáth Gusztáv Károly – 1897
Heteyey Sámuel – 1898

1900–1908

Csáky Károly Emmánuel – 1900
István Vilmos – 1902
Városy Gyula – 1902
Széchényi Miklós – 1902
Hosszú Vazul – 1903
Párvy Sándor – 1904
Radnai Farkas – 1904
Balás Lajos – 1906
Prohászka Ottokár – 1906
Zichy Gyula – 1906
Boromisza Tibor – 1906
Fischer-Colbrie Ágoston – 1907 (1906^{adm.})
Csernoch János – 1908

1910–1917

Hajdu Tibor OSB – 1910
Batthyány Vilmos – 1911 (1905^{koncj.})
Glattfelder Gyula – 1911
Várady Árpád Lipót – 1911
Mikes János – 1912
Papp Antal – 1912
Szmrecsányi Lajos – 1912
Frențiu Valér-Traján – 1913

Miklós István – 1913
Novák István – 1914
Fetser Antal – 1915
Rott Nándor – 1917
Hosszú Gyula – 1917

^a 1788-tól Ljubljana érseke, magyarországi püspöki székhely (Szepes) 1808-ban került.

^b Szentszéki megerősítés nélküli, fel nem szentelt főpásztor.

^c Szentszéki megerősítés és székfoglaló nélkül.

^d Beiktatásuk (1851. július 20.) és püspökszentelésük (1851. május 25.) napjában is egyeznek. A sorrend Záborszky nagyjából öt hónappal korábbi kinevezése, majd szentszéki megerősítése alapján.

^e Szentszéki megerősítés nélkül.

^f Beiktatás, felszentelés és érdemi egyházkezelés nélkül.

Összeállította:
KÓHALMI OLIVÉR

Képarchívum
III.

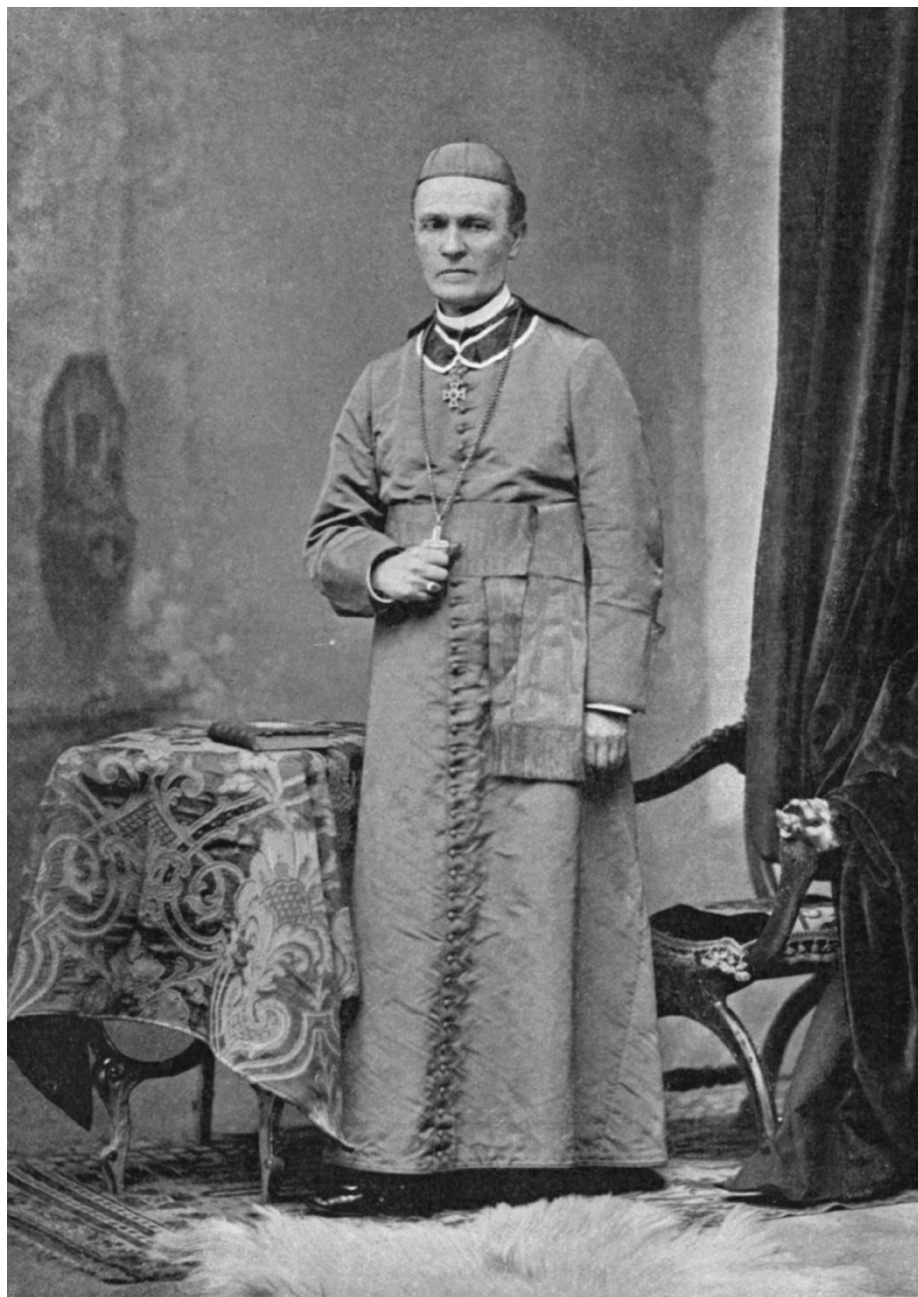

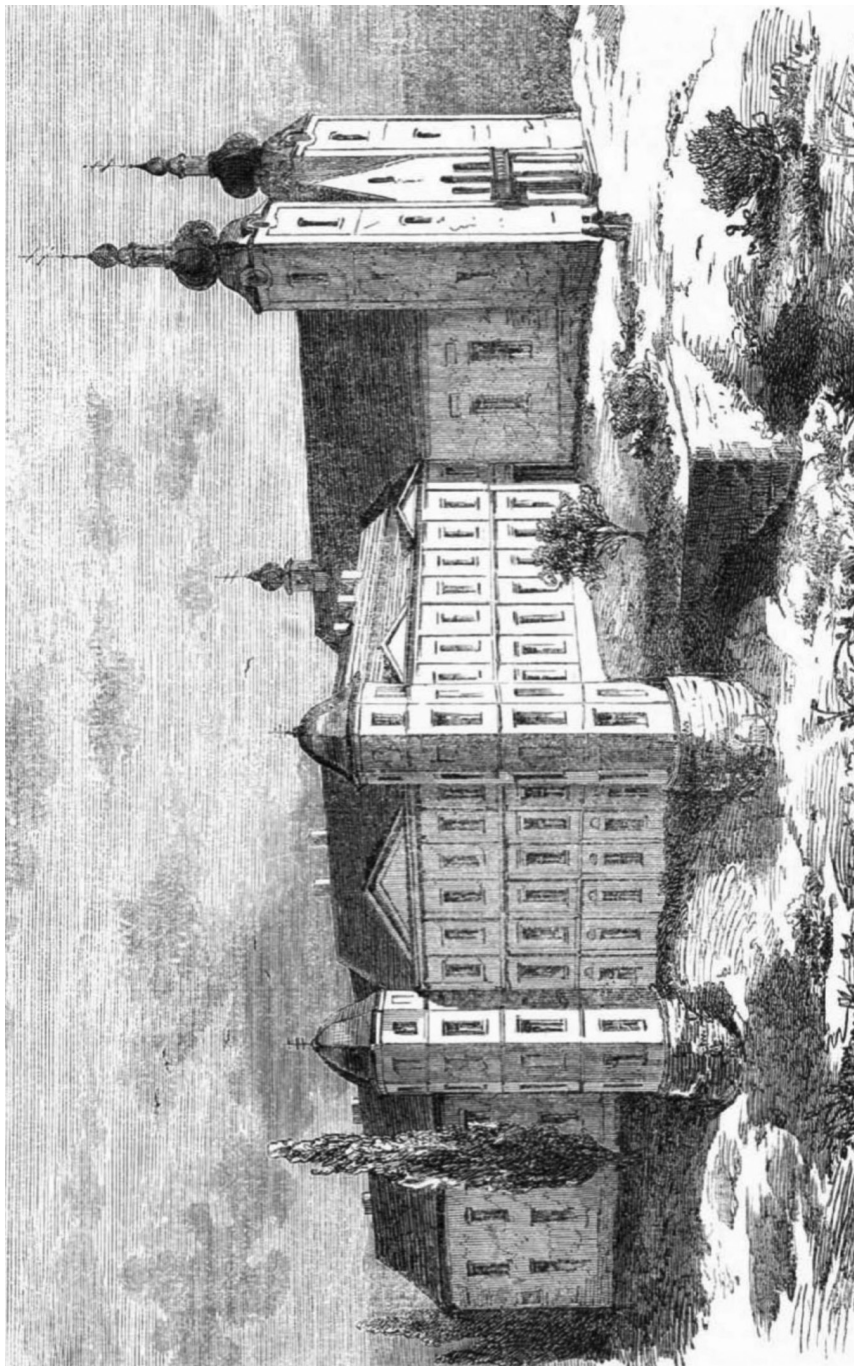
1. kép [V-1-4]: Pankovics István († 1874).
Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ Gyűjteménye.

2. kép [V-3]: *A hajdúdorogi templom a 19. század derekán.*
Vásárnapi Ujság 6 (1859) 3. sz.

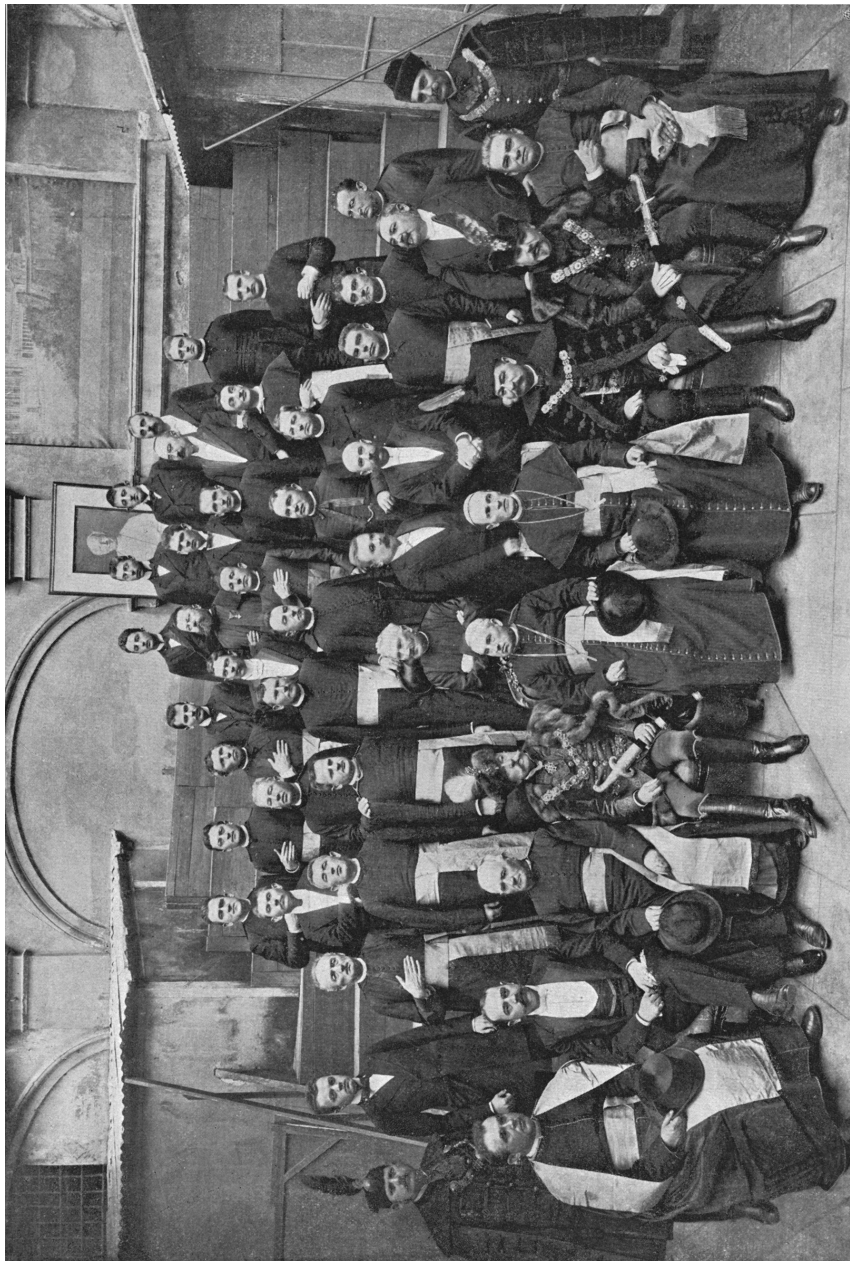
3. kép [V-1-6]: *Firczák Gyula* († 1912).
Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ Gyűjteménye.

4. kép [V-1]: Az ungvári székesegyház és püspöki palota az 1876-1877-es átépítés előtt.
Vasárnapi Ujság 10 (1863) 20. sz.

5. kép [V-1]: Az ungvári székesegyház és püspöki palota a 20. század elején.
Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ Gyűjteménye.

6. kép [V-3]: Egyháziak csoportképe a magyar görögkatolikusok 1900. évi római zárándoklatán.
Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zárándoklatáról, [Budapest] 1901.

7. kép [V-1]: Firczak Gyula ravatála.
Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ Gyűjteménye.

8. kép [V-3-1]: Miklós István († 1937) zempléni főesperesként és sátorajtaijbelyi parókusként.
Görögkatolikus Metropóliai és Főegyházmegyei Levéltár, VI-1 1. d. 1.

9. kép [V-2-5]: *Novák István († 1932).*
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár; 62 4101.

10. kép [V-3-1]: Miklós István püspök szentelése Hajlúdorogon 1913. október 5-én.
Görögkatolikus Metropóliai és Főegyházmegyei Levéltár, V/1-1. d. 1.

11. kép [V-1-7]: Papp Antal († 1945) Miklós István és Nádor István társaságában az 1916. évi nyíregyházi értekezleten.
Nyíregyházi Egyházmegye Levéltárának Gyűjteménye.

12. kép [V-3-1]: Miklós István kirándulás közben.
Görögkatolikus Metropóliai és Főegyházmegyei Levéltár; VI-1 1. d. 1.

13. kép [V-5-7]: *Radu Demeter* († 1920).

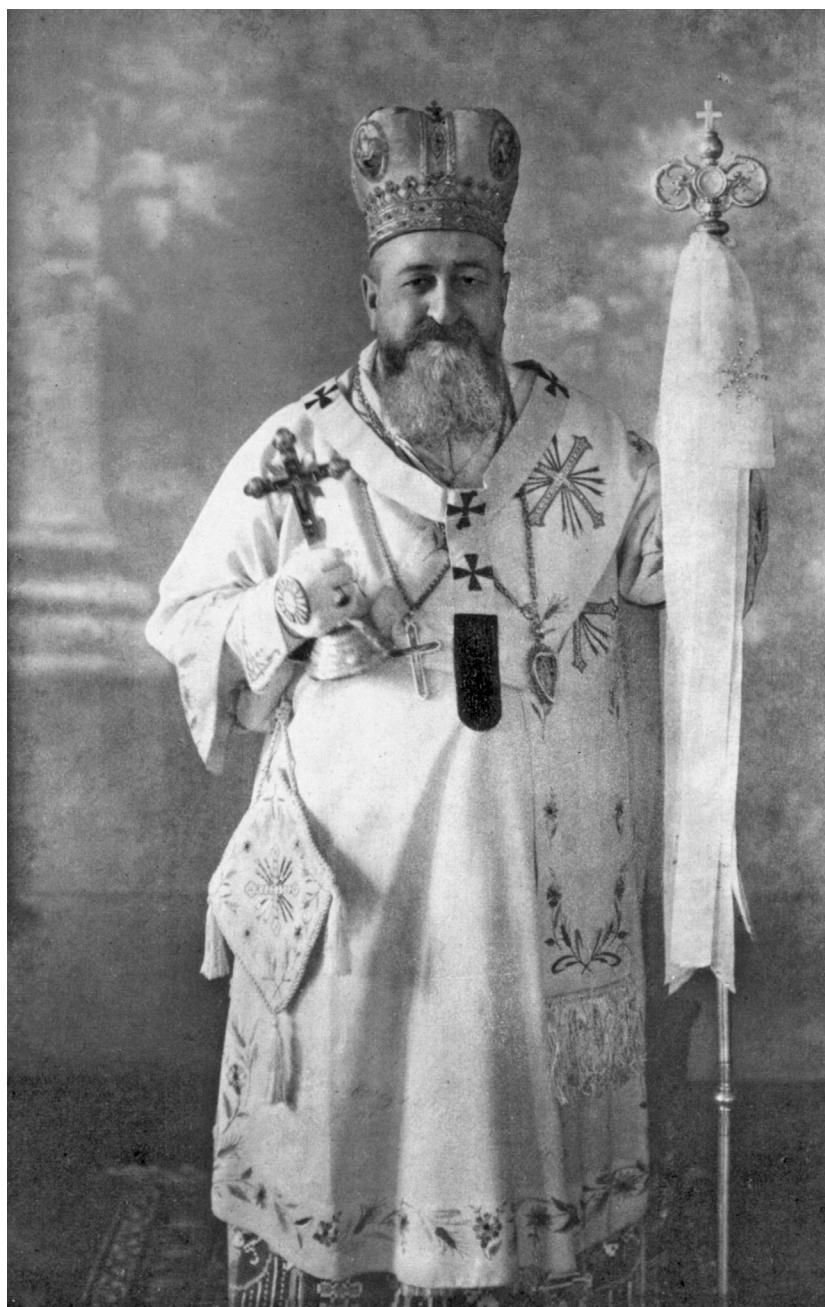
Iacob Radu, Monografia Bisericii S. Uniri din Tâmpăbaza-Uifalău, Oradea Mare-Nagycárad 1911.

14. kép [V-7-4]: Radu Demeter.
Diecesa Lugosului șematism istoric, Lugos 1903.

15. kép [V-7-6]: Frențiu Valer-Traján († 1952).
Diecesa Lugosului șematism istoric, Lugos 1903.

16. kép [V-7-6]: Frențiu Valer-Traján.
Diecesa Lugosului șematism istoric, Lugos 1903.

Összeállította:
VÉGHSEŐ TAMÁS–TUSOR PÉTER

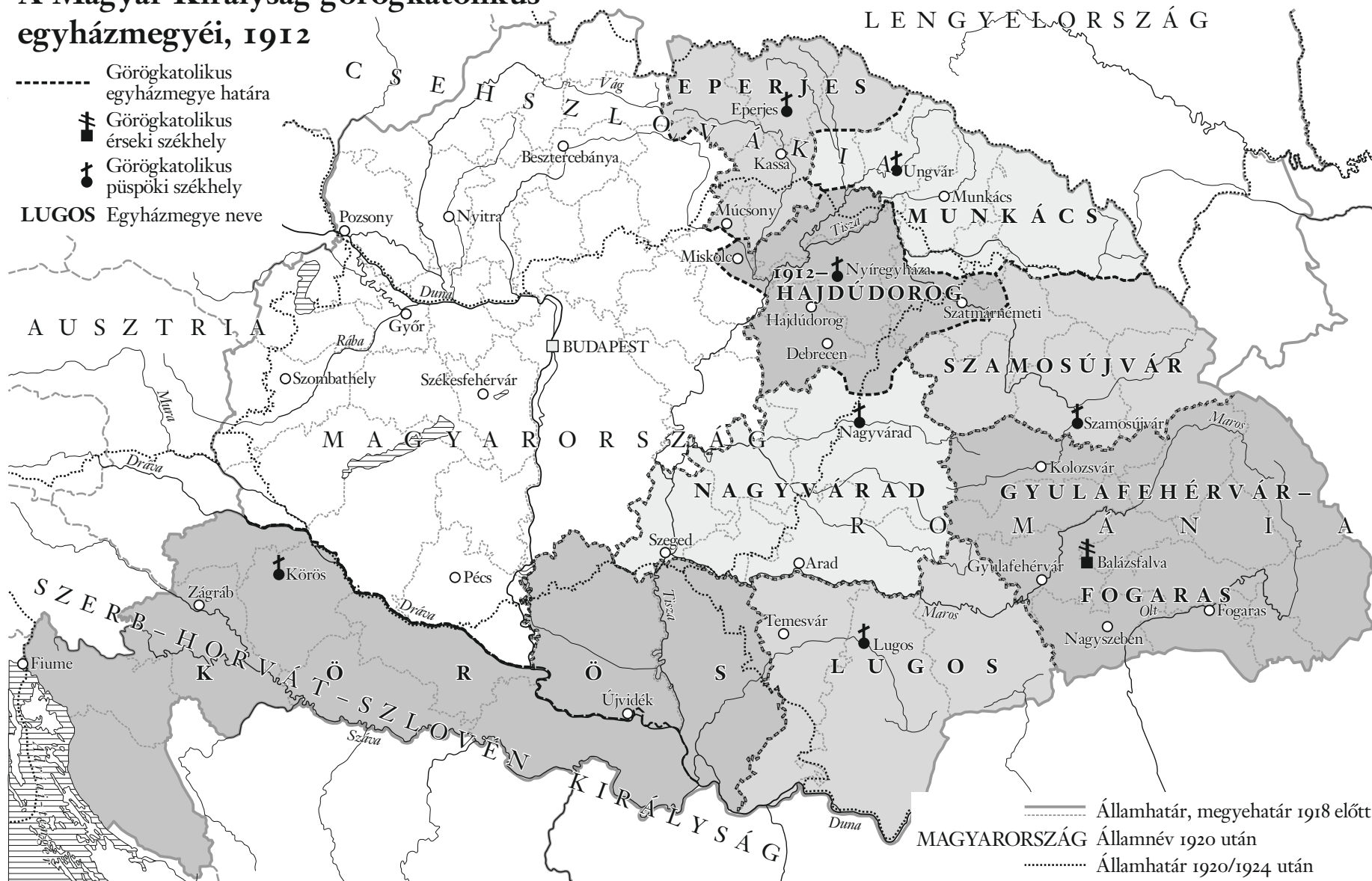
A Magyar Királyság görögkatolikus egyházmegyéi, 1912

----- Görögkatolikus egyházmegye határa

✙ Görögkatolikus érseki székhely

✙ Görögkatolikus püspöki székhely

LUGOS Egyházmegye neve

ISBN 978 963 556 666 2

